

Xemit HEMRAÉW

Ghulzha yoli,

Roman

Almuta, 2014

UDK 821. 161. 1

BBK 84 (5 Kaz-Rus)7-44

X 18

Hemraéw X.

X 18 Ghulja yoli. Roman/ Xemit Hemraéw/ –
Almuta: «MiR» neshriyati, 2014. 416 bet

ISBN 978-601-7272-79-1

Bu romanda 1916 – 1918-zhillar arilighidiki qisqa qerelni öz ichige alghan waqieler teswirlengen.

Waqieler Yettisu térritoriyaside, tolaraq Ghulja yolining boyigha orunlashqan uyghur yézilirida yüz bergen.

Romanda shu tarixiy keskin özgirishler dewirige xas bolghan murekkep öz ara munasiwetler yorutulghan.

UDK 821. 161. 1

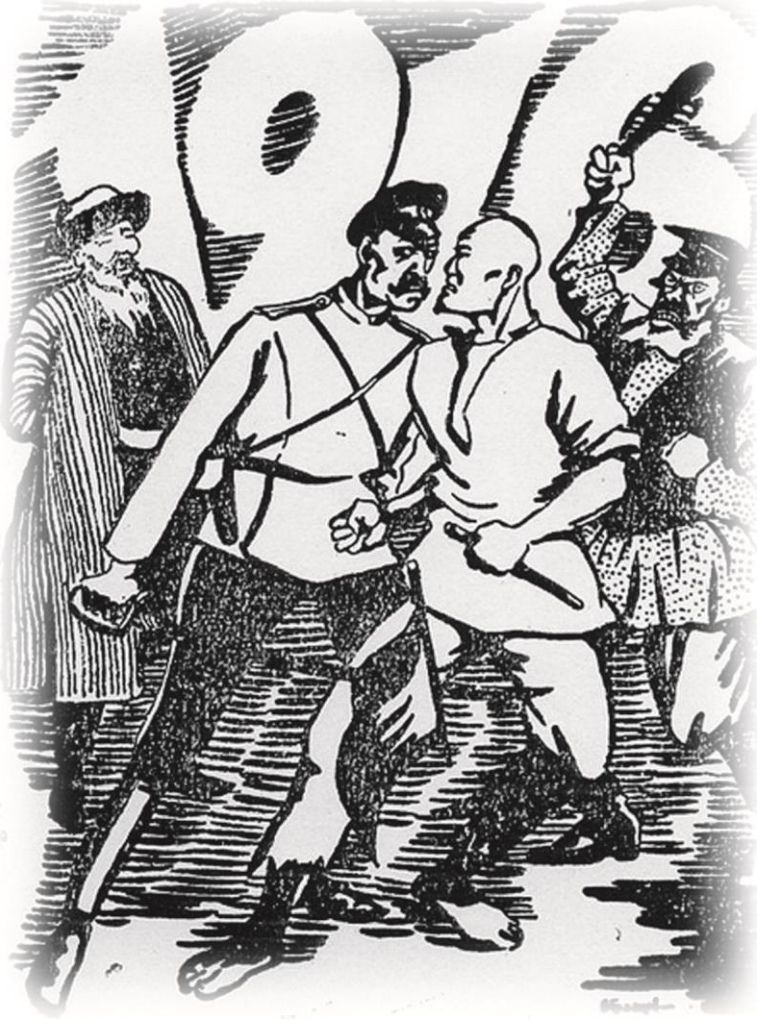
BBK 84 (5 Kaz-Rus) 7-44

ISBN 978-601-7272-79-1

© Hemraéw X., 2014

© «MIR» neshriyati, 2014

Б
И
Д
И
Х
С
И
И
К
И
И
И
И
И

PADISHA MOBILIZASIYASI

I-BAP

1916-zhili 25-iyundiki yerlik ahalini artqa sep ishlorigha mobilizasiya qilish toghriliq padishaning permanigha bolghan naraziliq Yettisughimu yétip kelgen. Asasen qazaqlar, uyghurlar we kazak-oruslar jaylashqan bu keng wilayet özining géografiyalik orunlishishigha baghliq dayim alahide yandishishni telep qilatti.

1916-zhili iyul éyining bashlirida Aqsu-Charin boluslighining bashlighi quralliq ademlerning uzitishida Chong Aqsu yézisigha kélip, yerlik ahalini rustüzém (yerlik xeliq) mektiwigé zhighishqa buyruq berdi. Yérim saatning arilighidila yüzge yéqin er kishi belgülengen jaygha zhighilшти. Bolusluq bashlighining nutqini anglash üçün yézining bulung-pushqighidin yene bir nechche adem aldirashti.

Ademler üchtin-törttin bolup toplandi. Ularning tolisi bashliqning qachan kélidighanlighini taqetsizlik bilen kütüshmekte édi. Ular awazlirini asta chiqiriship sözlishetti. Beziliri bolsa moshundaq ghemkin weziyettimu öz ara chaqchaq qilishatti.

Mekteptin anchila zhiraq emes yerdiki aqtérekning yash shaxlirigha toquqluq atlar baghlanghan.

– Xosh, qéni ular? zhighilsun deptiken, biz kelduq. Ularning özliri téxi yoqqu, – dep kotuldidi naraziliq süpitide yézining kona turghunliridin «ghaz» leqemlik Danaxun. Chünki u sözligen chaghda dayim ghaz oxshash boynini sozup sözletti.

– Kim bilidu ularni. Atliri eyne, baghlaqliq, – dep jawap berdi qapighi sélinghan, ademlerge anchila

arilashmaydighan, yoshurun müjezi bilen nami chiqqan Shirmuhemmet.

Shu chaghdá ularning qéshigha düglek Ghulja dopisini tüzep kiyiwalghan Hétaxun yétip keldi.

– Néme, téxi bashlanmidima? Men yétip kelgiche, kéchikip qaldim dep, oylaptimen, – dédi u.

– Ensirime, burader. Xewer anchila xoshal bolghidek emes oxshaydu. Gep ye séliq toghriliq yaki ishlep qerizni üzüş heqqide bolushi éhtimal, – dep kotuldidi Shirmehemmet.

Köpchélik bilen salamlashqan Hétaxungha qoshumche qilip:

– Sen özengche yézining eng chétige öy séliwaling. Elwette, shuning üçün dayim kéchikidighan bolisen. Her halda Chong Aqsuda yashawatimizghu!

– Qeyerdin yer berse, shu yerge saldimde. Endi kéchikish mesilisi bolsa, yéqin yerde yashisammu, beribir kéchikettim. Chünki bizde, uyghurlarda bu qangha singgen halet. Hetta kéchikmisekmu, ettey tutulup qalimiz. Öz waqtida kélish qandaqtu naqolayghu. Endi monu qétim bolsa, kéchikkinim zhiraqta turghanlighimdin emes, ayalim aghriwatidu. Öy ishlirining hemmisi méning zimemde.

– Sen tamaqnima özeng teyyarlamsen? Suyuqashqa tekliq qilsang bolattiken, – dep Danaxun ghaz uning chishigha tegdi.

– Sanga néme boldi, séning Ayshering séni ach qoydima? Shundaq bolsa kelgin, – dep Hétaxunmu bosh kelmidi.

Danaxun ghaz bir néme dep jawap bermekchi boluwédi, lékin kütülmigen yerdin zhighilghanlar chuqiriship

kétiship algha qarashiti we yerlik zhigitbéshining öyidin bir qanche adem chiqiship, zhighilghan topqa qarap mangghanlighini bayqidi. Ularning otturida bolusluq bashlighining özi bar ékenligi chüshinishlik boldi. U qedem tashlap silkinip mangmaqta. Uning qolida bolsa kümüch sapliq qamcha. Xromluq ötükliri yerge ching-ching bésilatti. Hakimiyetmu hemme rengde eshu ademning qolida ékenligi sézilip turatti.

Yéza ademliri topidin on qedemde néri toxtighan bolus qattiq salamlashti. Uni uzitip mangghan ademler bolsa, uning keynide qaldi.

zhut ademliri bolsa, uning salimigha xush yaqmighandekla jawap bérishiti we shu texlittila yérim chamber tüzüshti.

– zhutdashlar, men silerning qandaq yashawatqining-larni, qandaq mesilenglar bar ékenligini bilish üçün keldim, – dédi u.

Ademler bu uning adettiki en'eniwiyy söz béshi ékenligini chüshengen halda jim turushti. Ular üçün bolusning keynide turghan zhigitbéshi Abdurasul jawap bérir turdi.

– Allagha shükri! ishlewatimiz, yer bizni béqiwatidu. Hökümetkimu rexmet. Bizge ghemxorluq qiliwatidu.

Bolusluq bashlighi hetta sözligüchilerge qarapmu qoymay, gépini dawamlashturuwerdi:

– Bu yaxshi, siler razi ékensiler, hökümet özining puxralirigha ghemxorluq qiliwatidu. Janabiy impérator bizni herqandaq palaketlerdin saqlaydu. Bizmu uninggha shundaqla jawap bérishimiz kérek.

Bolusluq bashlighi bir pes jim bolup, andin töwen awazda monularni qoshup qoydi:

– Men hazir özemge ishinip tapshurulghan bolusluqtiki hemme ahaliq yézilarni arilap chiqimen. Silerningmu méni qollapquwetleydighanlighinglarga ishinimen. Shu arqiliq siler yene bir qétim özenqlarning Aq padishagha sadiqlighinglarni testiqleydighansiler. Biz uninggha hajetmenmiz. Umu bizge hajetmen. Mana hazir Rossiyaning özide nahayiti chong tüp özgirishlerni emelge ashurush üçhün uninggha bizning ademlirimiz zörür. Rus zhigitliri meydanlarda jeng qiliwatidu, artqa septiki ishlargha bizning qatnishimiz hajet. Shuning üçhün, zhutdashlar, tizingha kirküzülgen silerning oghulliringlarni shu ishlargha ewetishke tosalghuluq qilmishinglarni iltimas qilimen. Tizimning özini özenqlarning zhigitbéshinglar tüzeydu we bolusluq derijide testiqlinidighan bolidu. Méning wekil-katiwim bügündin bashlap Chong Aqsuda qalidu. Silerge ishinimen. Monu yéza dayim bizning hökümitimizge sadiqlighi bilen shöhret qazanghan.

Bolusluq bashlighi biraz jim bolup, zhighin qatnashquchilirigha sep sélip chiqti. Andin:

– Belkim silerning bezi soalliringlar bardu? – dep soridi.

Ademler yenila jim bolushup, bir-birige qarashti. Axiri arttiki qatardin kimdu-biri:

– Bizning balilirimizni uzaqqa ekétemdu? – dep waqiridi.

Bolusning özimu bu soalgha néme dep jawap bérishnimu bilmetti. Lékin u hoduqmastinla isheshlik türde mundaq dédi:

– Hemme ish bizning birlikligimizge, inaqlighimizgha baghliq. Eger telep qiliniwatqandinmu

nurghun adem ewetsek, u chaghda ular chapsanaraq qaytip kélidu. Eger hajetlik sandiki ademlerni zhighalmaydighan bolsaq, tebiyyiki, ular kéchikidu.

– Ailidiki balilarning sani, ularning saghlam-salamatligi nezerde tutulamdu?

– Elwette, éniq aghriqlarni artqa sepke mobili-zasiya qilmaydu. Shundaqla yoshurghanlarmu tégishlik jazasini bolsa, zhuquridin chüshirilgen sanni toshquzalmighan ehwaldila nezerde tutulidu.

U biraz jim turup, andin sözini dawamlashturdi:

– Eger silerning yene soalliringlar peyda bolup qalsa, u chaghda méning wekilimge murajiet qilinglar. Bügündin bashlap u tizim tüzidu. Silerning méni yerge qaratmishinglarni yene bir qétim éytmaqchimen. Uyghurlar qanunni tingshaydighan xeliq. Talash mesililerni zhigitbéshi arqiliq hel qilinglar. Yüzligen zhillar dawamida peqet bizde zhigitbashliri bolghanliqtinla biz murekkep weziyetlerdin chiqaliduq. Ular hemmidin burun xeliqqe yéqin. Ular hem öz xelqige yardemlishishi kérek. zhigitbéshi dégen peqet biz, uyghurlardila bar. Shuning üçün biz ulargha ishinishimiz, اساسlinishimiz kérek.

Moshu sözlerdin kéyin u zhighilghanlar bilen xoshlashti. Shuningdin kéyin özining wekilige birnechche éghiz söz qilip, zhigitbéshi Abdurasulning qolini ayrim qisti.

Shuningdin kéyin bolusluq bashlighi qedemlirini ching-ching bésip, özining étining yénigha keldide, uning yaligha yénik shapilaq qildi. Andin putini üzenggige saldide, chaqqanliq bilen égege oltardi. Uzitip mangghuchilarmu bashlighining ülgisidin qélishmidi.

Bolus yénikla qilip tizginni özige tartip, andin qoyuwetti. At bolsa bir pirqidide, ornidin qozghaldi.

zhighilishqa qatnashquchilar bolusni uzitip mangghuchilarning biridin: “Endi Charingha” déginini anglidi.

2-BAП

Etisi saat on birge yéqin zhigitbéshi Abdurasulning öyining yénigha üç atliqchi kélip toxtidi. Yénik malixay we en’eniwiyy xalat-chapanlirigha qarighanda ular qazaqlar bolghan.

Atlirini yéqinla yerdiki dereqqe baghlap qoyushup, pakiz hoyligha kirgendin kéyin ular bir-birige qariship heyran qélishiti. Ong terepte Abdurasulning öyi. Öy anchila yoghan bolmighini bilen pakiz, birdin köz tartatti.

Sol terepte büglük we ikki qazan ornitilghan ochaq. Bir qazan xéila yoghan bolup, ikkinchisi kichigerek. Uning nérésida hoyla-aram qurulusliri – ambarxana, mal qorasi. Moshuning hemmisi Abdurasulning hoyla-aramini xoshnisining hoylisidin bölüp turidighan pütün bir tamni teshkil qilatti. Chetterek, köktatliqqa yéqin yerde ötkén zhildin qalghan chöp dogisi körünetti.

Tashqiridin kiridighan derwazining aldidila gülzarliq, peqet hoylining ichkirisigila kiridighan tar yol qaldurulghan. Neq eyne shundaq gülzarliq tala tereptiki tamning aldighimu yasalghan. Köktatliq terepte héchqandaq qorchaw bolmighan.

Héliqi kelgenler hoyligha kirgendin kéyin, ularning chongi atmish yashliq Amantay asta awazda:

– Abdurasul, sen öydimu? – dep waqiridi. Jawapni anglimighandin kéyin Amantay dérizige bérip taqildatti. Andin néme qilarini bilmey, turup qaldi. Uning ikki aghinisimu hoduyqqan halda birbirige qarashiti.

Amantay endila öyge kirmekchi bolghanda, kütmigen yerdin köktatliq terepte bir ayal peyda boldi. U addiyli kiyingen, béshigha tangghan yaghlighi chüshüp toxtimighanliqtin, u yaghlighini hélidin-héli tüzep qoyatti. Méhmanlarga yéqin kélip, ular bilen salamlashti. Amantay uning Abdurasulning ayali bolushini texmin qilip:

– Biz sizning yoldishingizni körüshimiz kérek, qizim, – dédi.

– Men uning qeyerde ékenligini bilmeymen, agha. Etigen chiqip ketken, – dédi u. – Öyge kiringlar. Kütüp turunglar, dem élinglar, belkim chüshlerge kélip qalar.

Sepdashliri Amantaygha qarashti we u, yéshining chonglighigha اساسlinip, teklipni qobul qildi.

Öy taza we seremjan éken. Sol terepte kichikkine lay bilen sugalghan ochaq. Uni peqet qishlighi paydilinatti. Tuwaq bilen yépip qoyghan qazanda chong qara qasqan we anche chong emes kora körünetti.

Méhmanlar kirgen yerdila ikkinchi bir bölmige kirdi. Amantay ashxanining yénidila yene bir ishikni bayqidi.

Öy égisi derhal yerge chüshek sélip, méhmanlarni töрге oltirishqa teklip qildi. Ularning üçilisi kirgen ishikke qarimu-qarshi tam terepke oltirishti. Amantay qisqichila ayet oqup dua qildi. Bu en’enewiy musulmanche urpi-adetni oltarghanlarning hemmisi tekrarlıdi. Andin Abdurasulning ayali méhanlarning saq-salamatligini, aman-ésenligini sorashturup bolghandin kéyin ornidin yénik turdide, ularning aldigha tamgha yöleklik jozini ekilip qoydi.

Andin méhmanlarni qaldurup, özi hoyligha chiqtide, kichikkine qazanda chay qaynitishqa tutush qildi. An

din öyge yénip kirip destixan saldi we yéngi yaqqan tonur nanlirini qoydi. Méhmanlar kelgen chaghda Zénet öyning keynidiki köktatliqning ong teripidiki tonurgha nan yéqiwatatti.

– Anchila aware bolup ketmeng, singlim, – dédi méhmanlarning eng kichigi, qiriq alte yashliq Nurlan.

– Héchqisi yoq, undaq démenglar, – jawap berdi Zénet xijalet bolghandek we etken chay teyyarlashqa tashqirigha mangdi.

Qazan qaynighandin kéyin u tömür chömüch bilen qaynaq suni korigha quyup, üstige bir ochum tash chayni saldi. Andin anche yoghan emes qapaq chömüch bilen xéle sorudi. Andin tuz we qaymaq qoshup, korini méhmanlarning aldigha ekirdide, etken chayni apqurlargha quyup méhmanlarning aldigha qoydi.

Amantay etken chayni ishtahet bilen ichiwétip, Zénetni birmunche maxtidi. Zénet bolsa, öz nowitide, hörmét bildürüp, uning apqur chinisige nan sélip qoymaqchi boluwédi, amma Amantay unimidi. Lékin bu peyette chokigha xélila eplishiwalghan Nurlan Zénetning tekliwini xop kördi. Nurlanning dostliri, tonushliri arisida uyghurlar xéle bar édi we Nurlan ularning öylirige jandili bilen méhmangha baratti. Nurlanning özimu pat-pat ularni özliriningkige méhmangha chaqiratti.

Zénet méhmanlarning apqurlirigha qaytilap etken chayni quyup, özi chüshlük tamaq teyyarlash üçün hoyligha, yazliq ashxanisigha chiqti. U deslep jüsey pörisini teyyarlimaqqi bolghan. Lékin méhmanlarning kélishige baghliq endi lengmen etmekchi boldi. Téxi yéngila lengmenning xémirini zhughurup bolup, endila qiymigha gösh we köktat toghrimaqqi boluwatqanda derwazining

téshida hayajanlap qattiq awazlar anglandi. Birer minuttin kéyin hoyligha Abdurasul xoshnisi hem dosti Hashimjan bilen kirip keldi.

– Monu atlar kimning, Zénet?

– Üch adem keldi. Sizni sorashti. Men ularni tonumaymenken, – jawap berdi Zénet.

Abdurasul aldirash öyge kirdi. Hashimjan sel kéchikip, umu hemrayining keynidin mangdi.

Öyge kirgen Abdurasulni körüp méhmanlar orunliridin turushti.

– Essalamu eleyküm, Amantay agha, – salamlashti méhmanlar bilen Abdurasul.

– Waeleyküm essalam, – jawap berdi Amantay.

Abdurasul yéqin kélip méhmanlarning hemmisi bilen qol éliship körüshti. Hashimjanmu shundaq körüshti.

– Oltiringlar, oltiringlar, qedirdanlar. Salamet-linginglar qandaq, ailenglar téch-amanmu?

– Hemmisi yaxshi, – dédi Amantay we hemmisi oltirishqandin kéyin Abdurasulmu, Hashimjanmu qollirini égiz kötirishti.

– Amin! Alla ijazet qilghay, – pes awazda dua qilishti ular.

Abdurasul mobilizasiya heqqide padisha permanining mahiyitini chüshendürüş üçhün öymu-öy kirip zhürüp méhmanlarni kütküzüp qoyghanlighi üçhün ulardin kechürüm soridi.

– Téxi tünügünla bolusluq bashlighi kelgen. U özining wekilini qaldurup qoyup, özi ketken. Uning ismi Sérgéy Pétrowich. Özi yash bolghan bilen nahayiti sawatliq éken. Shundaq qilip, bügünze uning bilen etigendin

bashlap herbir öyni arilap zhürimiz. Silerge wekiller keldimu? – soridi Abdurasul axiri.

– Biz, ochughini éytqanda, moshu mesile boyiche kelgen éduq. Üchinchi küni ular bizning awulghimu keldi. Deslep biz éniq héchnerse chüshenmiduq, kéyin, ular kétip özimiz zhighilishtuq.

– Siler – inaq! Silerge zhighilish ongay. Bizde bol-sa, ikki uyghur bir bolsa, üç pikir peyda bolidu, – échinisliq bilen chéqishti Hashimjan.

– Ya-a-q, undaq déme, balam. Siler nahayiti inaqsilere. Peqet siler heqiqiy xeterlik peyda bolghandila inaqlishisiler. Jim-jitliq chaghda siler herbiringlar öz aldinglarga tarqiship kétisiler.

– Éhtimal, siz heq, Amantay agha. Lékin hazir mesile jiddiydek, amma bir pikirge kélelmeywatimiz. Beziliri béqinish kérek, yashlirimizni mobilizasiyage ewetish kérek, déyishidu. Bashqiliri mutlaq qarshi.

– Mana biz bolsaq, zhighilishtuq we qet'iy rewishte balilirimizni bermeymiz, déyishtuq. Ularni u tereplerde némiler kütüwatqanlighimu namelum, – dédi Nurlan Abdurasulning közige uttur qarap qetiy rewishte.

Moshu sözlerdin kéyin hélighiche jim oltarghan üçinchi seperdishigha qaridi Amantay. U Amantayning qarishini derhal chüshendide, yötilip qoyup, shalang saqilini silap qoydide, qet'iy türde késip dégidek mundaq dédi:

– Biz silerge birlisish mexsitide kelduq. Eger qazaqlarmu, uyghurlarmu birlisish qarshi turidighan bolsa, Aqpadishaning ademliiri héch néme qilalmaydu. Biz, yashlirimizni bermeymiz, dep qattiq kélishtuq. Biz buningdin qaytmaymiz. Silerning bizni qollapquwetlishinglarni iltimas qilimiz.

Jim-jitliq peyda boldi. Biraz waqittin kéyin Nurlan bir chishlem nanni aghzigha saldide, uni zhutuwetkendin kéyin mundaq dédi:

– Biz dayim bir parche nanni teng bölüşhüp yéyishken, bir-birimizge yar-yölek bolushqan. Bashqiliri bizning arimizgha pat-pat ot chachmaqchi bolghan. Lékin qolidin kelmidi. Shuning üçün biz bir-birimizni chüshenmishimiz mümkinmu? – Chüshinimiz, Nurlan. Uyghurlar, keypiyatlirigha qarighanda, ularning tolisi yashlarni Rossiyage ewetishke qarshi. Lékin biz hökümetke qarshi turalaymizmu? Shundaqla, bu mesilige bashqa yézilar qandaq qaraydu?

– Birlishish – bizning küchimiz! Shuning üçün bizge birlishish kérek. Qazaqlar hazirning özdila hemme jaylarda kötiriliwatidu. Yettisuning hemmisi qaynimiqta. Qapal, Lépsi uézdliiri ching turmaqta. Ular Przhéwalskigha özlirining wekillirini ewetken. Bügünete jawap kélishini kütiwatimiz. Pishpek uézdining qirghizlirimu bizni qollap-quwetleshke teyyar. Siler – uyghurlar, nurghuninglar peqet Wérniy we Yarkent uézdliiridila yashawatisiler. Silerning yéziliringlar emeliyatta birxil. Shuning üçün silerge birlishish ongay. Biz silerni özimizning yéqinlirimiz, dep hésaplaymiz, shuning üçün bashqa uyghur yézilirighimu bizning ademlirimiz ketti. Hazir qazaq uyghurgha ishinidu, uyghur bolsa qazaqqa ishinishi kérek. Eksinche bolghanda hemmimiz qurup kétimiz.

– X-o-sh, men özemning yézamgha jawap béreleymen. Chong Aqsuda méning sözüm – qanun! Amma yene uézd barde. Bolusluq bashliqlirining pikirliri bashqiche bolushi éhtimaldin zhiraq emes.

– Eng muhimi, bizge monu mobilizasiyaning qanchélik ziyani ekilidighanlighini xeliqning chüshinishidur. Qazaqlar hazirning özidila chüshendi. Sariarqa, Sirderiya dalalirida perman jaka qilinghan deslepki kündin bashlapla ademler özi mudapiye qilish otryadlirige uyushushqa bashlidi. Biz bu yerde, Yettisuda téxiche némidu-bir nersini kütiwatimiz. Bizning zhutdishimiz Toqash moshu mobilizasiyaning qazaqlar we bashqiliri üçün palaketligini chüshendürüş mexsitide yézilarni arilashtin charchimaywatidu. Siler bir qarargha kélisinglar kérek. Biz bolsaq axirighiche öz déginimizde turimiz, – dep üçinchi méhman yene gepke arilashti.

– Xop, men zhutdashlirim bilen sözlishey. Yéqin arida silerge adem ewetimen. Toqash dégen kim u?

– Toqash Bokin – bizning yettisuluq. Monu mobilizasiya heqqide bizning közümüzni achqan eyne shu kishini deshke bolidu, – dédi Nurlan qiziqip. – Lékin uningdin bashqa zhigitlermu bar. Bizning yérimizning bépayan dalalirida jasurlar xéle bar!

Hemmisi külüshti, amma bir pestin kéyinla Amantay jiddiy awazda mundaq dédi:

– Boptu, mana bu yaxshi. Sanga rexmet, Abdurasul. Biz méngishimiz kérek.

Amantay qol kötirip dua qilmaqchi boluwédi, Abdurasul uning aldini élip mundaq dédi:

– Amantay agha, bu néme qilghininglar. Bizde méhmanni ach ewetiwétish aditimiz yoq. Siler bolsanglar bizge méhmandinmu yéqin. Zénetning hemme némiliri teyyar dégidek. Lengmen yenglar, andin kéyin men silerning yolunglarni tosimaymen.

– Lengmendin men héch qachan bash tartmighan édim, – dep héjaydi Nurlan Amantayning ornigha. – ishinimenki, gyurudu?

Amantay Nurlangha kóz qirini tashlap, heyran bolghan qiyapette:

– “Gyuru” déginging némisi? – dep soridi.

Nurlan sirliq héjaydide, andin téximu sirliq halda.

– Amantay agha, lengmenning herxil túrliri bar. Uni herbir ayal öziche teyyarlaydu. Peqet ayallar emes, – dep gepke arilashti Hashimjan.

– U shundaq. Hemme toylarda, nezir-chiraqlardimu bizde poluni peqet er kishiler teyyarlaydu. Yéqinda manga Chélekte eyne shundaq toylarning biride shundaq poluning demini tétishqa toghra keldi, – dédi üçinchi méhman.

Ular yene biraz paranglashqandin kéyin köp kéchikmeyla Zénet bölmige kirip jozidiki qachaqomuchlarni zhigishturup, destixanni lengmenge teyyarlashqa bashlidi.

3-BAP

Yettisu wilayitining herbiy gubérnatori, généralléyténant, tayinlanghan kazak ataman Mixail Aléksandrowich Folbaum buyruqlarni éniq we öz qerelide orunlashqa ügengen. Urush qehrimani, heqiqiy kona xizmetchi bolghan u herbiy gubérnatorluq xizmitidimu mesililerni hel qilishqa taza herbiylerge yandashqan.

Artqa septiki ishlargha mobilizasiya qilishqa munasiwetlik qazaq ahali tereptin deslepki exbaratni

élishi bilenla, u uézdlik we bolusluq bashliqlargha chüshendürüş ishlerini zhürgüzüşni tapshurdi. Uning üçün rehberlerge Yettisu herbiy gubérnatorining kansélyariyasige her üç künde bir qétim exbarat bérip turush zhüklendi.

Tapshurma boyiche Yettisu wilayiti slowyan emes milletlerdin atmish ming ademni artqa sep ishligra mobilizowka qilishi kérek.

Axirqi chüshken melumatning körsetküchilirini qarap chiqqandin kéyin Mixail Folbaum térikishke bashlidi. U esebiyleshken halda uchluq kelgen saqilini tutup, yénik chimdap qoydide, kréslosini néri ishtirip qoydi. Krésloning keynide tamda impérator Nikolay Ining pütkül égizligide yasalghan chong portréti ésiqliq édi. Andin u adette gubérnatorning kabinétida ötküzilidighan nurghunlighan mejlis-zhiginlarning qatnashquchiliri oltiridighan yangaq derighidin yasalghan yoghan üstelni aylandi.

Kabinétta boluwatqan wisé-gubérnator Pawél Pétrowich Ostashkin oltarghan üstilidin turushqa bashlidi.

Mixail Folbaum esebiyleshken halda bilinerbilinmes qilip qolini silkip qoydi. Bu bolsa, orningdin turmay, oltiriwergin, dégenlikning belgüsi édi. Buni wisé-gubérnator chüshengen bolsimu, shuninggha qarimay, tik turiwerdi.

– Pawél Pétrowich, – dédi Folbaum, – axirqi melumatning netijiliri méni tamamen qanaetlendürmeydu. Belkim, siz bu mesilini manga, qandaqtu-bir chüshendüridighansiz?

Ostashkin tejribilik adem bolghan. U weziyetni nahayiti yaxshi biletti, yerlik ahalining keypiyatini, ularning padisha permanigha munasiwetlik közqarishini biletti, bu

mobilizasiyaning hakimiyetke abroy-ataq bermeydighanlighigha ishinetti. Shundaq bolsimu, uzun waqit dawamida Folbaumning qol astida béqindi bolup ishlep kelgen u shundaqla özining bashlighining müjezini ügengen. Shuning üçhün Ostashkin Folbaumning rayiche jawap qayturdi.

– Mixail Aléksandrowich, – dédi u mümkinqeder xatirjem halda, – bizning téxi waqtimiz bar. Oylaymenki, biz belgülengen tapshurmini orunlaymiz. Méni teshwishlendüridighan birdin bir ehwal – u Qapal uézida qandaqtu-bir chettin kelgen terghibatchilarning xeliq namidin zhürgüziliwatqan yekke-yégane axmaqliq terghibat ishliri. Yene kélip, qaranga, xeliq namidinla Qapaldiki boluslar mundaq ehwallar pat-pat yüz bériwatqanlighi toghriliq bayan qilmaqta.

– Pawél Pétrowich, sizge melum bolushi kérek, ular chettin kelgenler emes, özimizning yettisuluq terghibatchilar. Hazir chettin kelgenlerdin xeterlenmes kérek. Barliq obluslarda xatirjem emes. Dala ölkisi hazirning özidila dolqunlinishqa bashlidi. Wahalenki, qimmatlik Pawél Pétrowich, padisha impérotor teripidin biz ikkimizni xizmet qilishqa qoyulghan moshu yerdiki ehwal teshwishlendürishi kérek.

– Shundaq bolsimu, – dep özini tutqan halda jawap berdi Ostashkin, – weziyet nazaret qiliniwatidu, dep oylaymen. Qazaq we qirghiz ahalisi tarqaq yashawatidu. Eger, ular eng bolmighanda Yettisu oblusi dairisidek birlisheleydighan bolsa, uning üstige Yarkentning uyghurlirini öz teripige jelip qiliwalidighan bolsa, u chaghda mobilizasiyaning emelge ashmaslighigha xeterlinishke bolatti.

Ostashkinni tingshigach, Folbaum dérizige qaridi. Uning gubérnatorluq kabinétidin Wérniy shehirini qélin yérim chamber sheklide qorchighan taghning ejayip kórinishi échilatti. Yaz ewjige kirgen peyt, sheherning zhuqurisida taza, kók asman. Buningdin birnechche zhilla ilgiri tikilgen dereqler hazirning ózidila qélin yopurmaqlirini kópke hediye qilatti.

Herbiy gubérnatorning kabinéti chong bénaning ikkinchi qewitide édi. Bénagha kirish jayigha qandaqtu tórt kolonna ejayip reng béríp turatti. Heyran qalarliq nerse – 1887-zhili yer tewresh mezigilide bénaning sol teripi dez ketsimu, bu kolonnilar berdashliq bergén.

Mixail Folbaum némishkidu ózini Yettisu wilayitining herbiy gubérnatori bolup tayinlanghan 1908-zhilni xatirisige aldi. Wérniy shehirige kélip, u ózining aditi boyiche, aldi bilen sheherni tolughi bilen we uning etrapini arilap chiqti.

Mixail Aléksandrowich bu yerge téxiche qol tegmigenligi we ejayiplighi bilen heyran qaldi. U óz waqtida Kawkazda, Dagstanda xizmet qilsimu, ili Alitéghi ózining ejayiplighi bilen heyran qalduratti. Bu taghlar óz nowitide upuqqiche sozulghan yaylaqlar bilen baghlar, su ichidighan ériq-óstengler bilen uchrishatti.

Mixail Aléksandrowich nazuk adem bolmighan, amma uning moshu yerde boluwatqinigha sekkiz zhil bolsimu we moshu kemgiche shu gözelikke üginelmeywatidu. Üginelmeywatidu dégende, shu menadiki, xizmet paaliyitidin birpeyt bosh bolghandila u ózini qorchighan tebiettin chüshendürüp bolmaydighan qandaqtu-bir yéngiliqni bayqatti.

Dérizige qarap turup Folbaum adettikidek, özige yaqqan bir tagh choqqisini tapti. U bashqa choqqilardin qandaqtu-bir alahide bölünüp turidighan bir choqqa édi.

Mixail Aléksandrowich her qétim özining kabinétidin taqqa qarighan chaghda eyne shu choqqini tépishqa tirishatti. Elwette, Folbaum buninggha héchqandaqmu ehmiyet bermetti. Peqetla uning shundaq aditi peyda bolghan, xalas.

Bu ehwalni, yeni yalghuz choqqa Mixail Aléksandrowichqa uning yalghuzlughini, yeni uning impériya chétide, u shundaqla تنها ékenligini ésigha salghandek qilidu, depmu chüshendürüşke bolar édi. He, rast, u rohiy qolayliqlar menasidila yalghuz édi, chünki, emeliyatta, elwette, u nurghunlighan ademler qorshawida édi. Lékin ularning özini chünishishke qabiliyetsiz ékenliginimu u sézetti.

Folbaum dérizige qarap yene xéle waqit turdi. Amma yénidila bolghan Kafédral chirkosi qongghurighining jaranglishishi uning xiyalini bölüwetti.

U birdin keynige burulup, yenila shu saqilini silap qoydide, esebiyiligini bilindürmeske tiriship:

– Pawél Pétrowich, weziyetning tereqqiyatini shexsen özingizning nazaret qilip turushungizni iltimas qilimen, – dédi.

Ostashkin biliner-bilinmes béshini egdide, kabinétin chiqip, ketti.

4-BAP

Abdurasulning etigendin kechkirgiche öylerni arilap zhürginige birnechche kün boldi. U ilgirimu özini béterep mewqiede tutushqa tirishti, yeni mobilizasiyani terghipmu qilmidi hem uninggha qarshi teshwiqmu qilmidi.

Abdrasulni ewlattin ewlatqqa kéliwatqan zhigitbéshi warisi, deshkimu bolidu. Öz waqtida uning bowisi we dadisimu moshu naresmiy wezipige saylangan édi.

En'ene boyiche, qeyerdila yashimisun, kam dégende üç uyghur bolsa, ular özlirige chongini saylawalidu. «zhigitbéshi» söz birikmisining özi er kishiler topining bashlighi, dégenlikni bildüridu. Mesilen, toylarni ötküzüsh, ölüm-zhitim ishlirini uyushturush, etrapni seremjanlashturush, yashlarni terbiyilesh, kembeghellerge yarem bérish oxshash muemmelerni hel qilishda zhigitbéshining orni bébahadur.

Tebiiyki, zhigitbéshining éytqini sözsiz ijra qilinishi kérek, shundaqla hem zhigitbéshi bolushmu anchila ongay emes. Buningda uning yéshimu, ijtimaiy halettimu, axchisimu hésapqa élinmaydu. Asasiy ölchem – uning zhutdashliri arisidiki abroyi, hörmitidur.

Abdurasul qiriq tört yashlighigha qarimay, bu yash nisbeten chong yash emes, dep hésaplinidu, heqiqettimu nahayiti chong abroygha ége bolghan.

Belkim, neq shuning üçün bolushimu mümkin, u özining pikrini héch qachan birige zorlimatti. U söhbetdashlirini diqqet bilen tingshighandin kéyinla gep boluwatqan mesile üstide xéle oylashturup, axiridila, qaide tériqiside, birdin-bir toghra bolup chiqidighan qarargha kéletti.

Mana, bu qétimmu zhutdashlirining herbirini diqqet bilen tingshidi, andin kéyinla edemlerning köpchiligi

mobilizatsiya toghriliq padisha permanigha qet'iy qarshi ékenligi heqqide yekünge keldi.

Abdurasul pütkül yézining zhigitbéshi. Bu dégenlik, u yézining ayrim ahalisigha qandaqtu-bir alahide munasiwet qilalmaydu. Shundaq bolsimu, elwette, öz balilirini tizimgha kirküzmes üçhün uninggha axcha bérish, meslihet-nésihet qilish, hetta qorqutush usullirini zhürgüzüshke tirishqanlarmu bolghan.

Qandaqtu-bir bayning balisining ornigha bir kembeghelning balisini, shu kembeghel ailisidiki balilarning biri tizimda bolushigha qarimay, tizimgha kirküzüwérish üçhün Abdurasulgha axcha tekliq qilghanlarmu bolghan. Abdurasulgha zhuquridinmu qisim körsitishler bolghan. Pat-patla etteylep bolusluq bashlighidin kimningdur-birining familiyasini siziwétish qet'iy iltimasini yetküzüsh ehwallirimu bolghan.

Abdurasul hakimiyet wekilliri bilen munasiwetni buzmasqa tirishatti. Amma, shuning özide, u dégen saylinip qoyulghan lidér zhigitbéshide. Heqiqiy zhigitbéshi dégen, birinchi nowette, özini saylighan ademlarning teghdiri toghriliq, uninggha ishinidighan ademlarning teghdiri üstide ghemxorluq qilishi, oylishi kérekte. Uninggha ishengenler bolsa, uyghur yashlirini Rossiyage ewetishke qet'iy naraziliqlirini éytishqan édi.

5-BAP

Bolusluq bashlighining Chong Aqsuda bolghinigha on kün boldi. Mana endi yézigha yene ikki dölet emeldari

keldi. Ular yerlik aqsaqallar zhigitbéshi we wekilkatip bilen bille tüzgen tizimni testiqlishi kérek.

Yénik réssorluq harwu yézigha kirgen chaghda emeldarlarning kóz aldida ularni heyran qaldurarliq qorqunuchluq ehwal köründi. Arisida nurghunlighan atliqlar bar bolghan uyghurlarning nahayiti chong topi yézining otturisigha toplanghan. Bolusluq wekil turuwatqan öyning yénigha kelgen emeldarlar öyge kirmekchi bolghan.

– Némishke keldinglar? – dep waqiridi birdinlayerlik turghunlarning biri ularning yolini tosap.

– Wadim Aléksandrowich, bu néme ehwal? Néme seweplik mundaq wes-weske chüshüshken? – dep soridi özining seperdishidin uningdin yasharighi.

– Bilmeymen, Pétr Émélyanowich, ularni öcheküshtürmeske tirishing.

Ularning aldida turghan ademni yénik ishtiriwétip, ikkila «méhman» öyge kirdi.

Yoghan chas bölmide üstelde tatirip ketken we hoduqqan bolusluq wekil oltiratti. U béshini kôtirip qoyup, yéngila kirgen héliqi ikkisige bémenilik bilen qaridi.

– Sérgéy Pétrowich, néme boluwatidu?

– Wadim Aléksandrowich, ish chataq. Ular tüzilip bolghan tizimni éliwélip, uni eketti. Tizim endi yoq, uning bar ékenligige gumandimen.

– Siler buningha qandaqlarche yol qoydunglar?

– Méning küchüm yetmidi. Deslep hemme ish normaldek bolghan. Lékin kéyin uni xuddi almashturuwetkendek boldi. Ular basqunchiliq, qopal, hetta men éytqan bolar édim, nahayitti zorawanliq qildi.

– Endichu? – qorqup soridi Pétr Émélyanowich, – Biz néme qilishimiz kérek?

– Qaytip bérip hemme ehwal toghriliq rehberlikke bayan qilish kérekmékin, dep oylaymen. Qandaqla bolmisun, ularni jazalash kérek. Her halda bu süyiqestlikni uyushturghuchilarni jazalash kérek.

– Boptu, yerlik starosta qéni?

– Uning ismi Abdurasul. Bir nechche kün u meshede bolghan. Bügün yoqap ketti. Ularning hemmisi bille, dep oylaymen.

– Xo-o-sh, – dep oylanghan halda ün chiqardi ularning eng chongi Wadim Aléksandrowich. – Biz özimizche ish tutushimiz kérek. Ün chiqarmastin, héch nerse chüshendürmestin bu yerdin chiqip, bizning harwugha oltirishni tekliq qilimen. Andin kéyin biz sözsiz yénip kélimiz.

Bashqiche yol yoq édi. Üchilisi sirtqa chiqishti. Harwumu anche zhiraqta emes édi. Atlarmu beeyni etrapniki warang-churunggha béperwaliq qilmighandek bashliri töwen séliship, tép-téch turushatti.

Bir nechche uyghur bolusluq emeldarlarni toxtatmaqchi bolup, harwugha (kolyaskide) kélisshiwédi, amma ülgirelmidi.

Wadim Aléksandrowich kolyaskining aldi teripige ilip qoyghan qamchisini qoligha aldide, uni eplewélip, chilwur bilen atning soghrisigha birni urdi. At birdin partanglap topa-chang yol bilen ishtik ketti.

Kolyaska ellik métrche ilgiri ketkende, kimdu-bir atliq:

– Néme, kétiwersunma? Yaki toxtitimizmu? – dep waqiridi.

Birnechche adem kolyaskining keynidin zhügermekchi bolghan, lékin ademlerning tolisi buni hajetsiz, dep hésaplashti.

– Meyli, kétiwersun. Bashqa béshini tiqmisun!

– Balilirimizni bermeymiz!

– Bolusluqning bashlighigha éytinglar, biz balilirimizni himaye qilidighan bolimiz, – kimdu-biri ketkenlarning keynidin waqiridi.

Kolyaskidiki emeldarlar jim-jit bolushti, peqet toptiki ademler zhiraq qalghandila Wadim Aléksandrowich jim-jitliqni buzdi.

– Ular özlirining béqinmighanlighigha qattiq jawap béridighan bolidu. Ularni xeliq aldida ochuq jazalash kérek, – dep oylaymen.

Uning sepdashliri tép-téch bashlirini irghitip qoyushti...

***

Shu arida, uyghurlar, yene xélighiche téchlinalmidi. Atliqlar yézini at chapturup arilap xeliqni umumiy zhighilishqa chaqirdi. Er kishiler top-top bolushup doxmushlarda turushti, ayallar özlirining öyliride bolushti. Hemmila jayda tinimsiz balilar ghipildiship zhürdi. Bir qarimaqqa zhighilishqa chaqirishning hajetligi yoqtek köründi, chünki ademler öz-özidinla yéza otturisigha kéliship, özlirining hissiyatirini bildürmekte édi.

– Balilirimizni bermeymiz!

– Bizning teghdirimizni bashqurushqa yol qoymaymiz!

– Bolus özining balilirini ewetsun!

Mundaq hissiyatliq heriket her minutta, barghanséri küchiyatqanlighi bilinip turatti we u ademlarning eng axirqi narazlighi édi.

zhighilishning özima nahayiti chapsan yüz berdi. Ademler beeyni öz pikirlirini xoshnisigha éytiwatqandek bilindi, lékin qattiq-qattiq, ünlük, waqirap éytishlar hemmige anglinip turdi.

Emeliyatta hemmila gep-söz bir nuxtigha – mobilizasiyage béqinmasliqqa kélip taqaldi.

«Eger hakimiyet küch qollinidighan bolsa, u chaghda néme qilish kérek?» dégen mesile öz-özidin peyda boldi. Mundaq xeterlikning mojutlighi toluq réal hadise édi. Addiy yéza ahalisigha hakimiyetning quralliq wekillirige qarshi turush murekkep ékenligini ademler chüshinetti.

Moshundaq ehwalda adette kam sözlük Toxniyaz isimliq bir er kishi algha chiqti.

– zhutdashlar, biz jasurluq, jür’etlik ishqa bel baghliduq, – dédi u. – Amma bizge téngiwatqan adaletsizlikke endi chidap turalmaymiz. Shuning üçhün men néme bilen bolsimu qurallinishqa chaqirimen. Shu arqiliq herqandaq bash-bashtaqliqqa dekke bérishimiz kérek.

Yéziliqlar bolsa uning pikirini qollap-quwetlesh süpitide waqiriship kétishti.

Shundaq qilip, hökümet eskerlirining éhtimal hujumigha qarshi turushqa teyyarlinishning teyyarlighi boyiche barliq teshkiliy ishni Toxniyazning öz üstige alidighanlighi toghriliq kélishildi.

Uningdin tashqiri, özlirining xoshnilirini moshu qobul qilinghan qarar we birliship qarshi turush toghriliq agahlandurush üçhün xoshna yézilargha, qazaq awullirigha ewetish kélishildi.

Choq Aqsu ahalisi öylirige tariship, aldi bilen saray, mal qoralirigha kirip, ara-güjek, jotu, ish qilip, qandaqtu himaye qilinishqa yaramliq bolghanning hemmisini élishti. Hetta beziliri ishtik ékelgen oghaqlarni tayaqlarning uchigha bekitiwélishiti.

Shu kéchisi yézida héchkim uxlimidi. Hemme xeterlik waqieni kütüsh sharaitida bolushti.

6-BAP

Abdurasul bilen Hashimjan ikkisi peqet dostla emes, ular hem xoshna bolghan. Ularning hoylilirini ariliqtiki anche égiz bolmighan, paka soqma tamla ayrip turatti.

Tebiiyki, ularning ayallirimu hem balilirimu öz ara qélin arilishatti. Hashimjanning ayali Amine ishiktide tughulghan. Lékin turmushqa chiqqandin kéyin u atanisining öyige anda-sanda baridighan bolghan. U heqiqiy uyghur kélinige xas bolghan xususiyet boyiche, éring ata-anisigha singip kétish yolida hemmini qilatti.

Amine uzun zhil dawamida Hashimjanning aghriq dadisini kütüsh bilen boldi. Bowaygha ayalining namelum xeterlik aghriqtin qandaqtu-bir yérim ayning ichidila köz zhumushi nahayiti éghir keldi.

Shuningdin kéyin téxi anchila qérip ketmigen Muxpulning meydisi, andin béshi nahayiti qattiq aghrishqa bashlidi. Köp ötmeyla zhürigi aghrip, öyning hoylisidila zhiqildi we ornidin turalmidi.

Amine uni özining qizliridinmu yaxshi kütti. Uning üstige Muxpul bilen Ömürnisaning ikki qizi öz yézisidin xéle zhiraqqa – biri Yarkentke, ikkinchisi Talghargha turmushqa chiqqan édi. Elwette, ular kélip turdi, dadisini kütüshke tirishti. Lékin, qandaqla bolmisun ularning öz

ailisi barde, démek, ularningmu ghémi bar, dégen söz. Ularni tashliwétish mümkin emeste.

Hashimjanning Aminedin üç balisi bar. Chongi oghul – on toqquz yashliq Erkin we ikki qizi bar. On tört yashliq Nazugum we on yashliq Zahide.

Abdurasul bilen Zénet bolsa, tört bala östürdi. ikki oghul we ikki qiz. Azat – ularning tunja oghli, Erkin bilen démetlik dégidek. U peqet birnechche ayla kichik. Uningdin kéyin gézekler – on ikki yashliq Hasan bilen Patigül tughulghan. We, axiri, kichigi – söyümlügi sekkiz yashliq Xalide tughulghan.

Her yazlighi Zénet balilirini özining ata-anilirigha – Charingha ewetetti. Azat ata-anisigha ailewiyy tirikchilik boyiche qol-qanat bolatti. Kichikliri bolsa bir ay, hetta ikki ay erkinchilikte bolup, bowisi bilen momisi newrilirining xalighinini qilip béretti.

Azat égiz boyluq, biraz qopalaruq bolghan. Ailidikiler uni bowisi – Abdurasulning dadisi taqichi Abdurayimgha tartqan déyishetti.

Erkin bolsa, eksinche, ottura boyluq, tolugharuuq kelgen. Umumen, Hashimjanning tuxumida hemmisila shunduuq bolghan.

Balilarning arisidiki dostluq mustehkem bolghan, u dostluqni ular on ikki yashliq waqtida qan bilen mustehkemleshke qarar qilghan.

Héchkim körüp qalmaslighi üçün yézining chétidiki baqqa bérip, Azat bilen Erkin ikkisi özliridin chonglardin anglighan qesemyad sözlirini éytishqan. U qesemning mahiyiti shuningdin ibaretki, ular eng axirghiche dost bolup qélishi, hemme ishta ular birbirige sadiq bolushi, yardem bérishi we öz sözliridin héch yaltaymaslighi kérek.

Andin kéyin qan chiqirishqa ettey ekelgen ishtik Xoten bekisi bilen ong qollirining bileklirini tilip qan chiqarghan. Buningda ular qollirini shundaq tutush kérekken, Erkinning qéni Azatning qéni bilen ariliship kétishi kérek. U ikkisi hem shundaq qilghan.

Yashlarning mundaq dostlughi hem ularning ataanilirinimu xoshal qilghan. Weziyet mundaq éghir mezigilde ikki dost bille bolghan chaghlarda ularning ataanilirimu xatirjem bolghan.

7-BAП

Yéza ahalisining zhighilishidin kéyinki küni Chong Aqsu yézisida xatirjemlik höküm sürdi.

Wahalenki, ikkinchi küni teshwishlik gep-sözler tarqilishqa bashlidi.

Etigenligi Erkin Abdurasulning hoylisigha zhügrep yétip kirdi. Abdurasul öyide yoq bolup, qazanbéshida zhürgen Zénet zhigitke soal menasida qaridi.

– Zénet hede, dadam Abdurasul akamni sorawatidu, – dédi Erkin.

– U yoq, balam. U ettigende atliq Charingha ketken. Néme boldi? – dédi Zénet.

– Bilmeymen. Birnechche yéza kötiriliptu, déyishi-du.

– Qaysi yézilar? Charin emesma? – dep ensiridi Zénet.

– Men éniq bilmeymen. Dadam Yarkent toghriliq birnémilerni dédi. Yarkentning etrapidiki qandaqtubir yézilar. Néme, Azat téxiche Charindima?

– Shundaq, balam. Uningma qaytip kélidighan waqti bol-di. Etimalim, Xeyrulla bowisi ewetmeywatamdikin.

– Kelgende manga derhal éytarsiz, Zénet hede.

– Elwette, balam. Siler ayrilmas dostlarghu. Eger Abdurasul etigenirek kelse, men uni silerge kirgüzimen.

Erkin ketti. Zénet bolsa, uning éytqanliri toghriliq oylinip qaldi. U hemme ayallar oxshash, ana süpitide baliliridin,

éridin ensirimekte. «Bu néme ehwal? Néme yüz bériwatidu?» dep oylidi u. «Rasttinla yene weyranchiliq, urup-soqush, öltürüşmu? Némishke ademler hemme mesilide öz ara kélishmeydu? Héch kim ölüshni xalimaydighu? Némishke ademlerge birbirini öltürüş yaqidighandu?»

Erkin Zénetke hemme heqiqetni éytmighandi. Heqiqetenmu Yarkent uézdining adamliri mobilizasiya toghriliq padisha permanigha béqinishni xalimay issiyangha chiqqan édi.

Wahalenki, monu mezgildila qollirigha qural élip, moshu Wérniy uézdining Aqsu-Charin boluslughidiki birnechche qazaq awulimu kótirilishke chiqqan édi. Xewerchi ularni qollap-quwetlesh iltimasi bilen ettigendila kelgen édi. U yézidiki weziyetni bilmigenliktin étining béshini zhigitbéshi Abdurasulning öyige emes, Hashimjanning öyige tartqan édi.

Uning iltimasini tepsiliy tingshap we Nurlanning xétini diqqet bilen oqup chiqqandin kéyin Hashimjan derhal özining meshriwidiki er kishilerni zhighdi.

– Aghiniler, monu kishining ismi Bésabay. U biz bilan sözleshmekchi, – dédi Hashimjan.

Qatnishiwatqan meshrep ehli ezaliri bolsa, özlirining qiyapiti bilan uni tingshashqa teyyar ékenligini bildürdi.

– Qérindashlar! Biz siler bilen oxshashla ehwalda. Bizning hoquqlirimiz bilen héchkim hésaplashmaydu. Lékin bizningmu izzet-hörmitimiz, qedir-qimmitimiz bar. Yettissuning qazaq awulliri bizning balilirimizni we qérindashlirimizni mobilizasiyage bermeske kélishtuq. Uézdarning tolisining tolqunliniwatqinigha mana birnechche kün boldi. Bir hepte ilgiri Lépsi uézdining birnechche boluslighi kótirildi. Bizning nurghunlighan ademlirimiz hazirning özidila qurban boldi. Tünügün siler bilen xoshna tagh qazaq awulliri qollirigha qural aldi. Bizning siler bilen teghdirimiz bir. Bizni qollisanglar, bizge qoshulsanglar!

Bésabay jim boldi, uning qisqiche nutqi qatnisiwatqanlarning her birining qelbige chongqur tesir qildi.

Waqit qis édi. Shuning üçün pütkül yézini küreshke kótirish mexsitide Hashimjan Abdurasulning kélishini kütidighan bolup, meshrep ehlidin zhigirme adem tolughu bilen Bésabay bilen mangidighan bolup meshedila kélishti.

zhighilishni saat ongha belgülidi. Ademler öylirige béríp atlirini toqushqa, qollirigha kuralliri – tayaqtoqmaqlirini, ara-güjeklirini, ata-bowiliridin qalghan qilichlirini élishqa aldiridi.

Saat on birdin ashqanda otryad atlirini yorutup yézidin chiqip ketti...

Shu arida hökümet eskerliri tolqunushning dairisini taraytish mexsitide nurghun charilerni körüp ülgerdi. Yéza we awullarni, bir-biri bilen baghlashturidighan eng muhim yollargha saqchilar, hetta pütün otryadler qoyuldi. Wintowkilar bilen qurallangan ular gumanliq dep

tépilghan herbir ademni, ademlar topini téximu toxtitip tekshüridi.

Moshuning aldidida raz'ézdlar we hökümet otryadlirining bashliqlirigha Yettisu oblusluq herbiy gubérnator Folbaum imzalighan télégrammining téksti yetküzülgen édi. Uningda, xususen, monular tekittlengen:

«Qazaqlarning eng kichik toplirini isiyani üçün teshkilat dep hésaplanglar; undaqlarni basturunglar, shu bolusluqta ghulghula peyda qilinglar, teshwishlinishning birinchi belgüsidila eng bolmighanda addiy rehberlirini qamaqqa élinglar, dala sotigha béringlar we derhal ésiwétinglar... He, gumanlinidighanlarning biresini tutuwélip, ülge üçün ésiwétinglar»

Qapal we Lépsi uézdilirida moshu buyruqqa asasinip, kéchikmeyla étish qollinildi. Pat-patla hökümet qisimliri ishni dala sotigha bérishni muwapiq körmeyla, gumanlanghan ademlerni qarap turupla étiwétetti...

Chong Aqsu yézisidin birnechche chaqirim yolda atliq ademler topini bayqighan hökümet eskerlirining atliq raz'ézdi ular bilen toqunushqa barmidi.

Özini chetke tartqan raz'ézd bashlighi chaparmenni asasiy otryadke ewetti.

Hökümet otryadining komandani sotnik Bologuzhskiy qorchash uyushturushni buyridi.

Kötirilishke chiqqan qazaq awullirigha yadrem bérishke Chong Aqsudin mangghan uyghur otryadi Qayqa dawanida wintowkildardin oq yaghdurushigha duch keldi. Tayaqtohmaq, ara-güjekler bilen qurallangan uyghurlar qarshiliq körsitelmidi. On ikki kötirilishchi, emelliyatta yérim otryad, shu yerdila qurban boldi.

Qalghanlirigha buzup chiqip, kétishke toghra keldi.

Ölgenlerni sanap chiqqandin kéyin sotnik Bologuzhskiy chaparmenni yarem üçün Chonjigha ewetti, özi bolsa yüz ademdin ibaret atliq otryadke rehberlik qilip, uyghur yéziliri Awat we Chong Aqsu yönüshige mangmaqchi boldi.

8-BAП

Emelliyatta Hashimjan meshrep ehlining hemme ezaliri Bésabay bilen kétishti. Peqet Hashimjanning özi we shu peytte bu yerde bolmighan Abdurasulla qaldi.

Kechke yéqin Abdurasul Charindin qaytip keldi. Atliq raz'ézdlar bilen uchriship qélishтин xeterlinip, u chighir yollar bilen qaytqan édi. U öyige kéle-kelmeyla Zénet uningha:

– Balilar qéni? Némishke ekelmidingiz ularni? –dep kotuldashqa bashlidi.

– Özengni tut, Zénet. Hazir hemmini chüshendürimen. Ularning hemmisi yaxshi.

– Eger yaxshi bolsa, némishke öyde emes? Némishke qaytip kelmidi?

Abdrasul ayalini asta chetke ishtirip qoyup, öyge kirdi, ashxanigha ötti we koridiki sowup ketken etken chayni ichti.

Uslughini qandurghandin kéyin u ötüklirini yeshti. Andin kéyinla bölmige kirip, kigizge oltirip, putlirini uzun sunup söz bashlidi:

– Balilarning hemmisi yaxshi. Ensirime. Umumen Charinda hemme xatirjemlik bilinidu. Dadam balilarning shu yerde qalghini yaxshi, dep hésaplaydu. Herhalda melum waqitqiche bolsima. Azatqa umumen qaytip kélishi

xeterlik. Uning mobilizasiya tizimida ékenligini bilisenghu. U yerde uni tapalmishimu mümkin. Her halda u yerdin Yarkentke kétishimu we Wérniygha kétishimu ongay.

Bu geplerdin kéyin Zénet biraz xatirjemlendi. Bosughida turupla u pes awazda:

– Néme teyyarlay? Sey, birnéme yemsiz? – dep sori-di.

Abdurasul ayalini yaxshi köretti, lékin muhebbetni körsitish ularning urum-putighining en’eniside bolmighan. Ularning hemme er kishilirining ayallargha nisbeten qopallighi, sogh munasiwiti bilen nami chiqqan. Wahalenki, ularning ayallirila ularning ejayip nazuk qabiliyitini biletti.

Mana hazir, Abdurasul ayaligha qarap qoyup shundaq nazuk idreklendiki, nahayiti harghinigha qarimay, u ornidin turup Zénetning yénigha keldi, uni quchaghliidi, we lewlririni uning chachlirigha yéqip, pichirlap:

– Séningdin yéqin méning héchkimim yoq, – dédi u.
– Heqiqeten séningsiz men yashalmaymen. Sen – méning bextimsen!

Zénet néme dep jawap bérishni bilmidi. U éring quchighidin asta boshinip, yaghlighining üchi bilen közyéshini éttide, yazliq ashxanigha kirip ketti...

Qoy göshi, piyaz, samsaq, laza arilashturup qorulghan sey nahayiti méyizlik boptu. Yéngi terxemek, pomidordin teyyarlighan xam seychu, téxi...

Érigha sep sélip oltarghan Zénet bir chaghda etigende Erkinning kelgenligini éytti. Jozidiki taamlarni ishtey bilen yep, bir apqur etken chayni ichiwetken Abdurasul endi Hashimjanning yénigha ketti. U öyide éken. Hashimjan dostigha axirqi xewerlerni éytip, monularni tekittildi:

– Weziyet murekkepleshmekte. ish nahayiti éghirliswiatidu. Hemme ehwalgha qarighanda héchkim chékiney, démeydu. Yarkentte hazirning özide toqunushlar

yüz bergen. Bizgimu yétip kélishidin Xuda saqlisun. Biz qabil turalaymizmu?

– Eger hemmimiz bille bolidighan bolsaq, qabil turalaymiz. He, bolusluqlarmu xeliq toghriliq oylashliri kérekqu. Undaq qilmisa ular némishke u xizmetke qoyulghan? Belkim, bir ish qilip kélishidighandu?

– Bilmeymen, bilmeymen. Buningda qandaq kélishish mümkin? Ulargha bizning yashlirimiz, bizning balilirimiz kérek. Ular bolsa bizning özimizge kérek. Bilmeymen.

– Erkin qéni? Körünmeydighu?

– Meshrepke ketti. Bilemsen, ehwalning qandaq bolghinini. Bügün méning meshrep ehlim tarqilip ketti. Amma oghlum mana özining meshriwige ketti. En'ene dawamlisawatidu. Uni héchkim men'iy qilalmaydu! Hetta, men'iy qilidighan bolsimu, uni tamamen yoqitalmaydu.

– Shundaq, sen heq. Bizning en'enimiz, bizning tariximiz, bizning tilimiz – mana biz bilishke we saqlashqa tégishligimiz. Ularni yoqatsaq, xeliq süpitide yoqilimiz.

– Mana-mana, neq yoqilimiz. Yoqilidighan bolsaq, bashqa tépilmaymiz, peyda bolmaymiz. Mana buni biz, bizning balilirimizning ang-sewiyesige singdürüshimiz kérek. Bizning uyghurlighimizni, ejayip “Uyghuriya” dégen özimizning yérimiz barlighini, özimizning tariximiz, edebiyatimiz bar ékenligini yashlirimizgha singdürüshimiz kérek.

– Yene, bizning dostlirimizmu bar ékenligini, ular bizning yénimizda ékenligini, ular bizge xainliq qilmaydighanlighinimu yashlirimizgha, balilirimizgha chüshendürüshimiz kérek. Amma bizning

düşmenlirimizmu barde. Ular toghriliqmu untimaslighimiz kérek.

– Sen toghra déding, dostum. Éytmaqchi, men némishke méning oghlumning dostini körelmeywatimen? Azat némishke kelmidi?

– Biz qéyinatam ikkimiz uninggha hazirche Charinda qélip turush yaxshi, dep kélishtuq. U yerde técharaq. Uning özimu “héch qachan Rossiyage barmaymen” deydu. Muqerrer, mobilizasiya qilinidighan bolsa, Yarkentke yaki Wérniygha ketmekchi. Bir söz bilen éytqanda, qéchiwatidu. Belkim, Qoramgha – Sawutaxunumning yénigha kétidu. Qoramda bizning tuqqanlirimiz bar.

– Biz Erkingimu uning waqitliqche Talghargha kétishi toghriliq éyttuq. Sen u yerde singlim turidighanlighini bilisenghu. ishiktidimu tuqqanlirimiz bar. Lékin u unimaydu. «Kérek emes, ulargha palaketlik peyda qilishning hajiti néme. Hemme néme bolsa, menmu shu» deydu.

– Belkim u heqtur. Herhalda uning müjezi chos. Méningkimu hemmini özi hel qildi. Lékin u héchqandaq héchyaqqa bérishqa qarshi. «Béqinghininggha qarighanda ölginim yaxshi», deydu.

Dostlar singchay ichiship yene birer saatche oltirishiti. Axshimi saat on birlerge yéqin öyning ishigi «ghich» qilip échilip, Erkin kirdi.

– Essalammu eleyküm, Abdurasul aka.

– Waeleyküm, balam. Kech keldingghu?

– He, бүгүн bizning meshrep bolushi kérek édi. Shundaq qilip, uninggha yézining yérimi dégidek zhighildi. Néme qilishimiz heqqide paranglashtuq, munazire

qilishtuq. Būgūn bolghanlarning hemmisi dēgidek tizimgha ēlindi.

– Tizim yoqilip kettighu, nēme ensireysiler, – dep chaqchaq qilmaqchi boldi Hashimjan.

– Shundaq, dada, tizim yoqilip ketti, – dep jiddiy jawap berdi Erkin. – Nurghunliri u tizimsizla mōkūshmekchi boluwatidu. Eger biz qēchip ketsek, bashqilirini chong-kichigige qarimayla alidu. U chaghda ehwal tēximu yaman bolidu.

– Shundaq qilip, siler, yashlar, qandaq kēlishtinglar?

– dep jiddiy soridi Hashimjan.

– Yēshidighan nēmisi bar. Axirighiche qattiq turi-miz, dep kēlishtuq. Eger, shundimu, ōlūm xeterligi bilen mejburlaydighan bolsa, u chaghda barimiz. Bashqa amal yoq.

– Shundaq, bizde tallighidek hēch nerse qalmidi. Herhalda biz yene ōzimizning hoquqimizda turushqa tirishpaqimiz. Bolmisa, ete yene ete bolar.

Moshu sōzlerni ēytip, Abdurasul ornidin turdi. U qolini Erkinge sozup, uni yēnik quchaghlidi. Andin Hashimjan bilen xoshliship ōyige qarap mangdi.

Zēnet tēxi uxlimighan ēdi. Ong biqinigha tūgūlinip yētiwēlip, u yenila būgūnki kūnning hemmisini xatirisige aldi. Ettigende Erkinning kēlishi, Hashimjanlar ōyining yēnida atlarning pirqishliri we Abdurasul bilen paringi kōz aldidin ōtti. U baliliri toghriliq, ōzi tughulup ōsken we baliliq zhiliri ōtken Charin toghriliq oylidi.

Būgūn Zēnet zhigirme zhil Chong Aqsuda turiwatsimu, tēxiche uninggha ōginelmigenligini chūshendi. Uning ūchūn Charin chiraylighiraq, seremjan, ana zhuttek bilindi.

Bügün shu oylighanliri özüning Charinda tughulghanligi üçünla emes ékenligini chüshendi. Yaq, mundaq sezgü uningda Abdurasulning бүгүн Charinda xatirjem dep éytqanlighidin peyda boldi. Démek, Charinda uning baliliri üçünmu xatirjem. Xatirjemlik, démek, yaxshi. Eger uning balilirigha yaxshi bolsa, animu bexitlik bolidu. Chünki ana üçün balilirining xatirjemligidin muhim héchnerse yoq.

Charin uning köz aldida dozaqliq qorshawidin sirt qalghan qandaqtu birdin-bir jennet arilidek köründi.

Eyne shundaq yérim uyqida boluwatqan Zénet birdinla érinining yénik yotqanni qayriwétip dümbisige chapliship yétip, Zénetning chéchini silawatqinini sezdi...

9-BAP

Yarkent yettisuluq uyghurlar üçün alahide sheher. Mesile uning Ana weten – Uyghuriyage hemmidin yéqin orunlashqanlighidila emes. Yarkentte qandaqtu-bir alahide sharait, qandaqtu-bir hararet.

Sheherning eng merkizige égiz orunlashqan Wéliway méchiti bu sheherge deslep kelgen herqandaq ademni özüge jelib qilip turidu. Musulmanlar namaz oqush üçün uninggha aldiraydu, oqalmighanlarning hemmisila uning arxitékturiliq alahidiliklirige behirlinish üçün aldiraydu.

Yazning shu künliri Yarkentning chong baziri warang-churunggha tolup-tashqan, qalaymiqan. Lékin qalaymiqanchiliq adettikidek sétiqchilar bilen xéridarlarning nurghunlighidin emes, mobilizasiyaning teshwishlik ehwallirige baghliqtur.

Küreng at téxi harwudin boshitilmay turupla, harwuda tik turghan yéshi toxtalghan adem jamaetke murajiet qilip tesirlik awazda:

– zhutdashlar! Biz héchqachan qanuniy hakimiyetke qarshi chiqmiduq! Bu heq! Amma hazir shu hakimiyetning bizni mejbur qiliwatqanlighi, zorlawatqini bilen héch kélishelmeymiz. Eger biz balilirimizni béridighan bolsaq, ularni héchqachan yénip körelmeymiz. Qandaqlarche boluslar buni chüshenmeywatidu? Biz herqandaq emgekke teyyarmiz. Lékin biz moshu yerde, özimizde emgek qilishimiz kérek!

U yene birnersilerni éytmaqchi bolghan. Lékin qandaqtu, birdin yötilip ketti. Eyne shu ehwal bane boldiki, bashqa yasharaq biri chaqqanliq bilen harwugha sekrep chiqti. At bolsa bir pirqip, aldi puti bilen yerni tirpip-tirpip qoydi.

– Néme déyishke bolidu! – qattiq éytti u. – Barmaymiz! Biz haydap mangidighan mal emesmiz. Uningsizmu dem élish yoq bizge. Umumen, bizni shundaq qilip, tamamen yoq qilmaqchi.

– Xeliq tolqunlunup ketti we bir er kishi hetta harwugha chiqmastinla, özi turghan yerdila:

– Bu yerde quruqtin-quruq walaqlashning héch hajiti yoq. Qararimiz – balilirimizni bermeymiz! Hajet bolup qalsa, biz özimizni qoghdalaymiz! Biz, yarkentlikler, qandaqtu-bir wetensizler emes, – dep waqiridi.

– Yarkentlikler, yarkentlikler, amma hemmimiz békar zhürimiz, – dégen yéqinla bir yerdin derhalla chiqirighan zeherlik awaz anglandi. – Biz bu yerde gep sétip zhürgiche, eyne Lépsi quruq söz bilen emes, hazir sen dégenlerni emeliy heriket bilen ispatlimaқта.

Héliqi turghan yéridila sözlewatqan er kishi monu, özige nisbeten daritip sözligen ademni közi bilenla izdimekchi boldi. Lékin tapalmighandin kéyin peqet ghudungshupla:

– Menmu shuni dewatimen. Heriket qilish kérek! – dep qoydi.

Shu ariliqta ademler sani téximu köpeydi. Köp ötmestinla Yarkent bazarining meydani ademlerge liq toldi.

Sözligüchiler sözlirining mahiyitini yashlar bilen er kishilerni artqa sep ishlirigha bermesliktin ibaret boldi. Hemmisi shuning bilen kélishti. Peqet bezidila éytilghanlarni heqiqetenla emelge ashurushqa bolarmu, yeni heqqitenla zhutdashlarni qaldurup qoyushqa bolarmu, ularni eshu namelum we qorqunuchluq Rossiyage eketmesmu, dégen tiwishlar anglinip qalatti.

Yazning quyashliq küni édi, bu bolsa Yarkent turghunlirigha kélecekke ishenche qoshqandek sézildi.

Umumen, bazar meydanida yarkentliklerge qarighanda peqet yézilardin kelgenlermu shunchélik boldi. Chünki neq eyne shular özlirining az-tola uchastkilirida östürgen méwe-chéwe we köktatilirini bazargha ekilidude. Wahalenki, moshu weziyette ularningmu melum derijide “yarkentlikler” dep atilishqa asasi bar édi. Chünki moshu sheherde qobul qilinghan qarar ularghimu tégishlik bolghan. Eger er kishilerni artqa sep ishlirigha bermeslik toghriliq qarar qilinidighan bolsa, u chaghda sheher etrapidikiler uni birinchilerdin bolup ijra qilidu. Eger, shundimu, uézd hakimiyitige béqinip, ademlerni Rossiyage ewetidighan bolsa, u chaghda yarkentlikler emesmeshler beribir yenila shuninggha birinchilerdin bolup béqinidu.

Umumen, eyne shu addiy déxanlarga, ularning özliri étirap qilip chüshenmisimu, nurghun nerse munasiwetliktur. Tekitlesh kérekki, uyghur xelqini déxansiz tessewur qilishqa bolmaydu. Déxan özining kichikkine bir parche yérini özining tirishchanliq emgigi bilen ejayip uchastkigha aylanduridu, aldi bilen ünüp chiqqan maysini, ussap changqap ketsimu, suni özi ichmey, aldi bilen ünüp chiqidighanni sughiridu.

Esirler dawamida eyne shu déxanlar Uyghuriyede özlirining ata-bowilirining yéride chölni sughirish, sugha qandurush üçün, hayat qurup ketmey, eksinche güllinishi üçün yer asti galériyasi bolghan quduqlar – karizlarni kolighan...

Endi hazir bolsa eyne shu déxanlarni yerdin zhuluwélip, qérilarni, ayallarni we balilarni teghdirning teqqazisigha tashlap qoyup, minglighan chaqirim zhiraqqa ewetmekchi boluwatidu...

Yarkentning bazar meydanidiki teshwishlik gepsözler yenimu dawamlashqan bolar édi. Lékin chüshlük namazgha ezen chaqirildi.

zhighilghanlarning tolisi Wéliway méchitigha yönilishti. Sodigerler towarlirini aldirash chipta bilen yépiwétip, namazdin kéyin méchitning özidila padisha Nikolay IIning hökümiti élan qilghan artqa sep ishliirigha mobilizasiya qilishni yoqqa chiqirish (sabotazh) dawamlashidu, dep texmin qilghan édi.

Méchitning hoylisi liq tolghan. Méchitning özining bénasigha kirish toghriliq oylashningmu orni yoq. Lékin hoyligha kiriwalghanlarningmu, özliri özlirini bexitlik sézinetti. Chünki her jüme küni ademler namaz ötesh üçün méchitning bu keng hoylisining téshigha jaylishatti.

imam, qaide tériqiside, birnechche éghiz söz qilib, andin kelgenlarni sep tüzep turushqa chaqirdi. Andin özi namaz ötigüchilarning bosh teripide turdi..

Namaz tamam bolghandin kéyin imam zhighilganlarga biraz pende-nesihet bilen murajet qildi. Tebiyki, u hemmini teshwishlendüriwatqan mobilizasiya toghriliq mesilidin chetnelmidi. Lékin bu mesile toghriliq mümkinligiche edeplik we zorlimastin gep qildi.

– Qérindashlar, – dédi u. – Biz hemmimiz qanungha béqinidighan ademlerimiz. Hem hökümetning bizni kamsitmaywatqanlighigha we bizning diniy hissiyatimizgha hörmet bilen munasiwet qiliwatqinigha minnetdarmiz. Biz, eng taza, eng peziletlik din – islamning muxlisleri, minnetdarsiz, xünük bolalmaymiz. Shuning üçün, qérindashlirim, men silerdin yene birqétim oylinip, bizning hökümitimizning iltimasini yoqqa chiqarmishinglarni iltimas qilimen. Siler shuni chüshinishinglar kérekki, bizning yashirimiz hazir Rossiyaning keng dalalirida kérek, chünki bizning hökümitimiz shulargha muhtazh. Biz bolsaq dua qilib, Uluq Alladin – Uning bizning balilirimizni saqlishini we qoghdishini iltimas qilimiz!

Ademler topi jim turushti, ular özlirining imami bilen kélisheymdu, yoqmu – bu terep chüshiniksiz boldi.

Ademler méchittin chiqiship kétishkendin kéyinla deslep pichirliship, andin Allaning öyidin xéle zhiraq ketkendin kéyinla barghanséri xéle qattiqqattiq öz pikirlerini éytishqa bashlidi.

Ularning arisida imamning sözlirige qayilliri bolsimu, köpchiligi haman buningdin birnechche kün

ilgiri özliri üçhün belgüligen mewqiede qaldi. Bu mewqie bolsa, balilirini artqa sep ishlirigha bermesliktin ibaret édi.

Uningdin tashqiri, tizimgha kirküzülgen yashlar atanilirining his-tuyghuliri, sözsiz, qarimuqarshiliq peyda qiliwatqan imamning sözliridin teswirlengenler endi özlirining qararidirida qandaq qilip ching turush kérekligi, eshu mobilizasiyage qandaq qilip qarshi bolush kérek, dégen mesile üstide barghanséri jiddiy oylandi.

Nurghunliri yüz bergen weziyettin chiqishning birdin-bir yoli, eger hajet bolsa, quralliq jawap bérishtin ibaret, dep hésaplidi.

10-BAP

Shu ariliqta Yarkent uézdining Qazanchi we Yéngi Tishqan dégen uyghur yézilirigha 1916-zhili 7-iyulda tizim tüzüsh boyiche körsetme élish üçhün sheher bashlighining kélishi toghriliq buyruq ewetilgen.

Shu qereldin ikki kün ilgiri etigenlik saat onda xewerchi kélip, Qazanchida öylinish toyi ötküzüldi, dep xewer qilghan.

Uyghur öylinish toyi esirler dawamida shekillengen hemme en'enilerge jiddiy riaye qilish bilen ötetti. Etigenligi destixan etrapigha emeliyatta yézining hemme er kishiliri zhighilidu. Sel égizirek bolghan pexriy orungha sazendiler oltiridu. Méhmanlar kelgiche toy ötidighan jayni xewerligendek qilip daptumba, naghra chélinidu.

Elwette, buning anchila hajetligi bolmatti, chünki uyghur yézisida herqandaq chong-kichik ehmiyiti bar waqielerni yézining hemme turghunliri – eng chong bowaylardin

tartip kichik balilar bilidu. Shuninggha qarimay, naghريسiz toy qandaqtur toy emestek bilinetti...

Méhmanlar oltiriship bolghandin kéyin dutar we tembirge nowet bérildi.

Herqandaq uyghur ye naxsha éytidu yaki ussul oynaydu, déyishidu. Buninggha yaki dutar chalidu, dégennimu qoshup qoysa bolatti.

Qaide tériqiside, dutar bilen tembürning kishini meptun qilidighan awazi mungluq chiqidu, ish qilip, hetta toylardimu pat-patla muwapiq shéirlar bilen mungluq ahanglar éytilidu. Pat-patla ular chélish üçün bir tewlükten oshuq waqit telep qilinidighan klassik muzikiliq kompozisiyadin élinghan shéirlardur.

Elwette, sazendilerning peqet ayrimlirila uyghurning on ikki muqamini toluq bilidu. Wahalenki, özini az-tola bolsimu hörmetleydighan sazende qandaqtu-bir muqamdin üzünde ijra qilishi kérek.

Lékin birdinla, mungluq awaz keskin shox, xoshalliq awaz bilen almiship kétidu. Toygha qatnishiawatqanlarning hemmisi qoshulup kétidighan uyghur xeliq naxshiliri éytilidu. Bu naxshilar hemmige tonush we ular uyghur müjzining, uyghur qelbining heqiqiy ipadisidur!

Bu naxshilar zhiraq we shuning bilen bille yéqin bolghan Weten bilen birliship, himirliship kétidu.

Hem mungluq, hem xushxoy bolghan eshu naxshilarni tingshap oltirip, herqandaq uyghur Qeshqer, Turpan, Xoten, Qumul oxshash qédimiy uyghur sheherlirini köz aldigha keltüridu. U xuddi özi Ghuljida, Ürümchide, Korlida, Atushta, Qaghiliqta yaki Kuchada boluwatqandek his qilidu.

Mana hazir duniyada hemmini untup, sazendiler eng köp tarqalghan «Atushning bazarida» ussul naxshisini jiddiy kiriship, arisida toxsen yashliq aq saqalliq mötiwerler, zhigirme yashliq zhigitler bar bolghan top ussuligha kirishiwédi, uézd bashlighining xewerchisi yétip keldi. isharet qilip, toyni toxtatqan emeldar waqirap turup mundaq dédi:

– Uézd rehberligining qararigha muwapiq aqsaqallar we saylanghanlar moshu zhilning 7-iyul küni Uézdliq bashqarmining Bénasigha bérishi kérek. Artqa sep ishlirigha baridighan uyghur-taranchilarning tizimini tüzüsh toghriliq mesile qarilidu. Barmighanlar qattiq jazalinidighan bolidu!

Xewerchi beeyni özi shu uézdning bashlighidek we yézigha özi kelgendek oltarghanlarga jiddiy halda köz tashlidi.

Jim-jitliqni ataqliq hezilchi we chaqchaqchi Wajit buzdi. U özi shunchilik jiddiy rengge kirgendek qilip, xewerchining yénigha kélip uni dorap:

– Janabi! Bügün Qazanchi yézésida taranchilarning toyi boluwatidu. Uninggha kelmigenler qattiq jazalanmaydu! – dédi.

Toygha qatnishiwatqanlar paraq-paraq külüshüp ketti. Xewerchi bolsa, keskin aylinip, özining kolyaskisige aldiridi...

Birnechche minuttin kéyin toy dawamlashturuldi. Dutar chélinip, méhmanlar ussulgha chüshti, uyghur milliy taamliri biridin kéyin ikkinchiliri keltürüldi. Bir qarighanda hemme nerse herqachanki, adettiki toydek bilingendi. Wahalenki, undaq bolmay qaldi.

zhigirme minutlardin kéyin yézining eng qéri aqsaqallirining biri toxsen ikki yashliq Mesimaxun zhigitning dadisi Peyzulligha murajiet qilip mundaq dédi:

– Hörmelik Peyzulla! Men yene birqétim sizni oghlingizning toyi bilen tebrikleymen. Balilirini öylük-ochaqliq qilish – bu ata-anining wezipisidir. Teklip qilghinglarga rexmet. Eger ijazet bersingiz, men hemmimizni hayajangha séliwatqan aldiki waqiege munasiwetlik öz pikirimni éytsam. Mana hazirla uézdliq rehberlikning mexsus xewerchisi kélip, shu mesile toghriliq yene eskertip ketti. Biz özimizma, dayim bizni némiler kütiwatqanlighi heqqide oylaymiz. Biz özimizmu eqilge muwapiq bir yolni tallawélishimiz kérek. Sizge baghliq, hörmelik Peyzulla, bu yerge emeliyatta yézining hemme er kishiliri zhighilip oltiridu. Mana hem zhigitbéshi, hem bizning mollimiz Kérimaxun haji. Bügün hemmisi moshu yerde. Qéni, qandaq qarargha kélishimizni éniqlawalayli. Biz sözsiz éniqlishishimiz kérek.

Moshu sözlerdin kéyin Kérimaxun haji ornidin turdi:

– Hörmelik méhmanlar! – dédi u, – men bizningaqsaqalimiz Mesimaxun akamning sözige qoshulimen. Aldi bilen özimizning urpi-adetlirimiz boyiche toyni tamam qilayli, andin kéyin yüz bériwatqan ehwal heqqide mulahize qilayli.

Moshu sözlerdin kéyin Kérimaxun haji qolini kötirip, «amin» dep, qisqiche dua qildi. Qatnishiwatqanlarning hemmisi uninggha egiship qaytilidi.

Shuningdin kéyinla Qazanchi mehellisining zhigitbéshi Sopaxun ornidin turup hoylining otturisigha chiqti.

U égiz boyluq, söletlik, yoghan awazda gep qilidighan kishi édi. U etraptikilerge diqqet bilen qarap chiqip, keskin sözlidi:

– zhutdashlar, men özimizning balilirimizni bermek tügül, hetta shu mesilini muhakime qilishqimu barmishimiz kérek. Chünki men ishinimenki, héchqandaq muzakire-muhakimimu bolmaydu, bizni bolsa permanni orunlashqa mejburlaydu, xalas. Lékin men siler özenglar saylighan zhigitbéshi süpitide tekrarlaymenki, men uézd bashlighigha barmasni qet’iy qarar qildim.

Sopaxunning sözidin kéyin hemmisi qandaqtu billila sözliship kétishti. Yéziliqlar bérish we barmasliq toghriliq pikirlerni éytishti. Nurghunliri béqinmasliq yüz berse, uning aqiwétidin peyda bolidighan muemmalardin xeterlendi.

Bashqiliri, eksinche, qorqmasliqqa chaqirdi.

Lékin Sopaxunning bedili shunchilik zhuquriki, netijide Qazanchining turghunliri uning éytqinini toghra körüshti we zhutdashlirini emgek meydanigha ewetmeslikke kélishti.

11-BAP

Birqanche yézilar wekillirining kelmishini kütmegen hökümet ademliri ularni birqatar jazalimaqchi boldi. Mesilen, Qazanchi yézisidin zhigitbéshi Sopaxunning bashchilighida besh adem qamaqqa élini. Mundaq ishlar emeliyatta pütkül Yettisu wilayitide zhürgüzüldi.

Shundaq bolsimu, weziyetni tüzesh kérek boldi we bashqa usul tallawélini. Üch kündin kéyin Yettisu herbiy gubérnatori Mixail Folbaum özige bekitilgen dairide

uézdliq we bolusluq bashliqlirining, chong sodigerler kommérsantlirining, baylarning zhighinini ötküzdi.

– Janaplar, men silerge bolusluqtiki ishlarning ehwalini éytip oltarmaymen, chünki siler özenslarning uézdinqlar bilen bolusluqlaridiki bu toghriliq ishlardin méningdinmu yaxshi xewerdarsiler. Shundaq bolsimu, men silerdin ehwalni tüzitish toghriliq éniq netijidarliq charilerni körüdighanlighinglarni kütimen, – dédi Folbaum öre turup zalgha qarap. – Men bu yerde Wetinimizge özlirining sadiqlighini birnechche qétim ispatlighan ademlerni körüwatimen. Men peqet shunila éytmaqchimenki, padisha impérotor bizning hemmimizdin özining permanining sözsiz orunlishimizni telep qilishqa heqliq.

Bu sözlerdin kéyin Yettisu gubérnatori ornigha oltirip:

– Pikiringlarni éytinglar, janaplar, – dédi.

Sözligüchiler nurgun boldi. Éhtimal, beziliri özlirining eqildarlighini körsetmekchi bolghandu, bashqiliri mundaq chong zhighinda sözlewalmazchi bolghandu, üçinchiliri bolsa zhuquri bashliqlargha yéqip qélishni xalighandu.

Herhalda ularning gep-sözlirining mahiyiti mobilizasiya boyiche Pétérburgtin ewetilgen buyruqni sözsiz orunlashta herbiy gubérnatorning teshebbusini toluq qollap-quwetleshke kélip taqaldi.

Sözligüchilerning beshinchisi Yarkent uézdining bolusi Mesim Xandiqow boldi. U öziq ishiniq tapshurulghan bolusluq boyiche mobilizasiya planini orunlashqa barliq küch-gheyritini serip qilidighanlighigha aliy bashliqni ishendürdi.

Emeliyatta shu uézdning bolusi Nadir Sabirowmu we Wérniy uézdi Qarasu boluslighining bashlighi Jamaldin Bushriéwlar mu shundaq dep tekararlidi.

Eyne shu sözleshler waqtida artqi qatarda oltarghan shu bolusluqlarning ataqliq erbapleri Hüseyinbek Yunusow, Jamaldin Yoldashéw, Ghojamberdi ilimow, islambay Niyazowlar öz ara pichirliship paranglashti.

– Bizningkilerghu wedini qattiq bériwatidu, lékin orunlarmu? – dep pichirlidi Yoldashéw.

– Wede bérish – orunlidi dégen gep! – dep saqilini midirlitip külümsiridi oylinip, ichide dégidek gep qildi islambay Niyazow! – Lékin, shu jaygha yénip barghanda éghir, tes bolamdikin dep oylaymen.

– Kamchiliq-xatani kech chüshendimikin dep oylaymen. Gerche, kim bilidu?.. – oylinip, xuddi özi gétiwatqandek pichirlidi Hüseyinbek Yunusow.

Waqie sür'iti bérishining ongushluq bolushigha zhighin qatnashquchilirining tolisining ishenmeydighanlighi körünüp turatti. Qural qollinishqa, hetta qan töküshke toghra kélidu, dégen pikirge mayilaraq bilinetti. Mundaq pikirni héchkim ochuq éytmisimu, herbiri moshu toghriliq oylatti. Bu körünüpla turatti, chünki qatnashiwatqanlarning arisida özining yéziyida, shehiride, awulida néme boluwatqanliqni öz közi bilen körmigen héchkim yoq édi.

Éhtimal, shuninggha munasiwetlik, herbiy gubérnator Mixail Folbaum nowettiki natiqning artuqche optimistik nutqining tamamlinishini kütüp turup, ornidin turmastinla qolini köterdide, mundaq dédi: – Janaplar, silerning mewqianglar manga nahayiti chüshinishlik. Éniq tekliwinglarni éytishni iltimas qilimen. Bizning ish-

heriketlirimizni birqatar qet'iyleshtürüş waqti yetti, dep hésaplapsiler?

Zalda jim-jitliq höküm sürdi. Bu jim-jitliq généralning sözliride heyran qalarliq héchnerse yoq ékenligi bilen chüshendürületti. Aqiweten, herqandaq général qet'iyleshtürüş terepdarighu. Bu jim-jitliq téxi ilgirila qattiq charilerning körülgini bilen chüshendürületti, mundin kéyinki mundaq bésimchiliq bolsa, endi ochuq toqunushqa yetküzüshi mümkin.

Jim-jitliqni raziliq dep bahalangan Folbaum töwendikilerni dédi:

– Maqul, isiyankarlarni eqil-hoshigha keltürüş üçün ulargha qandaq shekilde bésim körsitish heqqide biz oylinip köreyli. Silerning, janapliri, biz özimizning padisha impérotorgha we Wetinimizge özimizning sadiqlighimizni yene bir qétim ispatlishimiz üçün, yerlik ahali arisida wetenperwerlik chüshendürüş ishlinirini zhürgüzüşni dawam qilishinglarni iltimas qilimen.

12-BAP

Qarshiliq owj almaqta. Héchkimning qoyghisi yoq. Hakimiyet bésim körsitishni dawamlashturmaqta, shuning özidimu Yettisu wilayitining ahalisimu yéterlik derijide qet'iy turushqa bel baghlighan.

Texminen général Folbaum kéngeshme ötküzgen chaghda Yarkent uézdi ahalisining wekilliri – uyghurlarning, qazaqlarning hem Przhéwalsk, Wérniy we Qapal uézdliridin ewetilgen wekillerning qatnishishi bilen kéngeshme ötküzülgen édi.

Emeliyatta kéngeshme hemme Yettisuni öz ichige alghan édi, chünki alte uézdtn tört uézdning wekilliri qatnashqan. Prézidiumda herbir uézdtn bir-birdin wekil oltardi. Eyne shundaqla herbir bolusluqning pikri éytilishi üçhün shu tériqide söz bérishke tirishti. Wekillerning mewqiesimu, mahiyiti boyiche oxshash boldi.

Kéngeshmini Awat yézisidin Hémitaxun riyasetchilik qildi.

– Yarkent tewesige xush kepsiler! Biz uézdta silerni chong xoshalliq bilen körüşhni xalighan éduq, lékin hayat bizge özining shertini tangmaqta, – dédi u bir pes meyüslengen ahangda, – shuning bilen bille Yarkent uézdidin bizning kéngeshmimizge wekil saylash simwolluq ékenliginimu biz chüshinimiz. Yarkent uézdi köp milletlik we biz herqachan bir-birimizni chüshinishtuq we qollap-quwetliduq. Qéni, бүгүнmu, moshu yerde, hemmimizge umumiy bolarliq mewqieni ishlep chiqayli.

Birinchi bolup Przhéwalsk uézdining wekili söz aldi. U yénik, tum kök xalat kiygen, anche yash bolmighan qirghiz édi. U saqilini silap qoyup, deslep asta, andin kéyin, barghanséri hayajan silkinip kétip, mundaq dédi:

– Men bu zhighingha bir mexset bilen wekil bo-lup keldim. U bolsimu, mobilizasiyage qet’iy béqinmasliq mewqieside qattiq turushtur. Amangéldi rehberligidiki Torghaydiki bizning qérindashlirimiz hazirning özide aktiw küresh zhürgüzmekte. Biz ulargha xainliq qilmishimiz kérek! Eger hetta siler bizni qollap-quwetlimisenglarmu, biz, qirghizlar Przhéwalsk uézdida qarshiliqni dawamlashturiwérimiz.

– Aqsaqal nahayiti toghra! – dep aldinqi natiqni qollidi Qapal uézdidin wekil bolup kelgen yash zhigit. – Amangéldining zhigitliri özining qénini töküwatidu, amma Aqpadishaning permanigha béqinmaywatidu. Bizning ulardin némimiz kam? Mobilizasiyage barmaymiz. Bizge moshu yerdimu ish éship-tashidu.

Üchinchi bolup sözge chiqqan yéshi toxtighan, jiddiy adem sözleshtin ilgiri bir yötiliwélip, zalgha birqur qarawaldide, andin pes awazda mundaq dédi:

– Mobilizasiya bizge kérek emes. Biz ishleyimiz, lékin özimizning yérimizde ishleyimiz. Yéqinda men yettisuluq bizning yerlishimizni tingshidim. Uning ismi Toqash. U nahayiti toghra sözlerni qildi. Men uningdek sözlelmeymen, lékin men uning geplirini xuddi özem éytiwatqandek uninggha qayilmen!

– Wax, attingde-e! – dep kimdu-biri zaldin waqiridi.

– U shundaq dédimu yaki senmu? Shunda néme déyishtinglar?

Zalda külke kötirildi we Hémitaxun özimu külgen halda qolini kötirip, téchlinishqa chaqirdi.

Natiq héch hoduqmastinla sözini dawamlashturdi:

– Toqash adaletlik toghriliq gep qildi. Endi monu mobilizasiya bolsa, adaletsizlik! Shuning üçhün biz özimizning balilirimiz bilen qérindashlirimizni bermesligimiz kérek.

Yene birnechche adem sözlidi we sözligüchilerning hemmisining pikirliri emeliyatta bir nuxtidin chiqqachqa, ikki punkttn ibaret qarar qobul qilindi.

1. Ademlerni artqa sep ishlirigha bermes kérek.

2. Mabada kimdu-birini qandaqtu-bir ahaliliq punktta zorlap alidighan bolsa, herqandaq usul bilen, hetta quralliq türde qarshiliq körsitish kérek. **13-BAP**

1916-zhilning iyul we awgust ayliri dawamida Yettisuning hemme jaylirida ahaliliq punktlar turghunliri bilen hökümet emeldarliri otturisida pat-pat hetta quralliq toqunushlarga ötüp turidighan ehwallar bolup turdi.

Pat-pat azchiliqni teshkil qilghan bolusluqlarning wekilliri we ularni qollap-quwetlewatqan chong baylar saqchilarning yardimige tayinip turdi.

Emelliyatta hemme qazaq awulliri, qirghiz aililiri we uyghur yéziliri qarshiliq körsetti. Hemme usullar paydilinildi.

Mesilen, Wérniy uézdi Qoram boluslughining merkizi Qoram yézisining otturisida turghunlar hakimiyetning az-tola wakaletligige ége bolghan emeldarlarning hemmisige tesir qilishqa tiriship kördi. Bolusluq katip Grigoriy Sokolow toplinip kiriwatqan ademlerdin qutulushning yolini tapalmay qaldi. Qoramning ahalisi uningdin tüzülgen tizimning toluq öz eynini bérishni telep qildi.

Emeliyatta herküni yéza ahalisi top-top bolup idarige béríp, familiyalerni élan qilishni telep qildi.

Künlerning biride birnechche adem etigendin bashlapla katipning aldida peyda boldi.

– Biz tizimni körsitishni telep qilimiz. Siler baylarning erke balilirining familiyalirini ettey öchüriwatisiler, – dep algha intildi aqbash Qemirdin.

– Mana, mana, birlirini öchüriwétip, bashqilirini yazisiler. Némishke méning oghlum bashqa biri üçün

azaplinishi kérek? – dep Qemirdinning sözini dawamlashturdi Réhimjan.

Topliship, ishtiriship zhürüp, ular üstelning yaqqigini échip tizimni almaqchi boldi.

– Méningda héchqandaq tizim yoq, u bolusluq bashlighida, – dédi katip.

– Qandaqlarche bolusluq bashlighida, bolusluq bashlighining qeyiride?

– Öyide, elwette, yene qeyiride bolushi mümkin.

– Hoshung bilen bol, zhigit. Yalghan éytidighan bolsang hayating bilen widalishidighan bolisen, – dédi Qemirdin.

***

Etisi kechqurun nahayiti ghezeplengen ademler topi bolusluq bashlighining öyige qarap mangdi...

Qoram toghriliq qeyerdila gep bolmisun, hemmila yerde eng aldi bilen Qoram méchiti közde tutilidu. Amma Qoram méchiti toghriliq söz bolghanda sözsiz Sawutaxun közde tutilidu.

Qeshqerde tughulghan Sawutaxun on yette yéshida özining deslepki hej sepirige atlinidu. On zhildin kéyin teghdir uni Qoramgha keltüridu, bu yerge jaylashqan u shu yerde ataqliq Qoram méchitining hulini quridu.

Özining zhutdashlirini harmay-charchimay herbir musulmanning perizini ada qilishqa chaqirghan Sawutaxun shunchélik izzet-hörmetke ége boldiki, uning herbir sözi qet'iy, toghra we muhakime qilinmaydighan derijide qobul qilindi. ikkinchi tereptin, Sawutaxun nahayiti kam sözlük bolup, diniy mawzulardin bashqa kündilik hayat mesilirige gep qozghimasqa tirishatti. U

özining ikki qétim hej qilishqa barghan sepiri, Muqeddes Mekkini ziyaret qilishi uninggha peqet yerlik zhigitbéshinila emes, shundaqla melum derijide hetta bolusluq bashlighining sözlirinimu tingshimasqa imkan bergenligini yaxshi chüshinetti.

Wahalenki, ejayip eqillik we sezgür adem süpitide Sawutaxun özining abroyini süyistimal qilmasqa tirishatti.

Elwette, u ikki qétim hej qilishqa barghanlighi sewewidin paydilinip, Qoramning zhigitbéshigha tesir qilghan. Lékin u mesilini shundaq qoyalattiki, özi zhürgüziwatqan idéyalerni zhigitbéshi beeyni özining idéyasidek qobul qilatti.

Qoram peqet shu namliq bolusluqtila emes, shundaqla Wérniy uézdining Qarasu, Maliway, Aqsu -Charin bolusluqliri boyichi merkezge aylangan.

Sawutaxunning abroyigha baghliq Qoramning hem Yarkent uézdighimu tesiri bolghan. Yeni, emeliyatta uyghur ahalisi zhiginchaq yashawatqan Yettisu oblusighimu tesir qilghan. Shuning üçün Qoramdiki weziyet herbiy gubérnatorni wes-weske chüshermey qoymidi.

Artqa sep ishliqigha mobilizasiya qilishning bérishi Qoramda alahide diqqet merkizide boldi. Bolusluq bashlighi Arup Abdurasulowtin zhuquridin chüshirilgen raznoryadking orunlinishi bashqilirigha qarighanda alahide telep qilindi.

Arup Abdurasulow nahayiti öz sözide turidighan adem bolghan. Hetta meishiy mesililerdimu u birige bir mesilide wede bergen bolsa, wedisini sözsiz orunlatti.

Padisha permanigha baghliq mesilide bolsa, herbiy gubérnator ötküzgen mejiliste u, bashqa emeldarlar

oxshashla, tizingha hajetlik sanda familiyalarni kirgüzüp, mobilizasiyani öz derijiside orunlashqa qattiq wede bergen. Éytmaqchi, eger bashqa boluslar öz wedilirini bashliqning aldida alahide periqlinish üçhünla éytqan bolsa, Arup Abdurasulow öz mejburiyitini orunlashqa qattiq kirishti, chünki u quruq wede bermeske ügengen. Mana yézida weziyet ewjige chiqqan peytte Arup Abdurasulow heqiqettinla artqa septiki ishlargha ewetilidighanlarning tizimini qaytidin tepsiliy tekshüresh üçhün uni éliwélip öyige eketti.

Mesile uning katip Grigoriy Sokolowqa ishenmesligide emes. Mesile shuningdin ibaretki, heqiqettinmu emeldarlargha axcha béríp, familiyalarni öchüriwétishke tirishish ehwallirimu bolghan.

Bu ehwal Grigoriy Sokolow aldinishqa mayil dégenlikni bildürmetti, bolusluq bashlighi kimning Grigoriy Sokolowqa tesir qilmaqchi bolghanlighini we kimning familiyasini öchürwetmekchi bolghanlighini tekshürimekchi bolghan.

Arup Abdurasulow kimdu-birini erkilitish niyitide bolmighan. Amma u hem shundaqla ixtiyarsiz töhmetxorluqqimu yol qoymatti. Lékin undaq töhmetxorluqning xeterligi mojut édi. Chünki patpat ademler héch sewepsizla hakimiyet wekillirini mekkarliqta we tizimni almashturushta eyipletti.

Qoram boluslighining bashlighi Arup Abdrasulowning qudisi sémez ilaxun zhügrep kelgende, özi öyide oltirip tizimni diqqet bilen qarap chiqmaqta édi.

ilaxun terlep-tepchip zhügrep kiripmu qolidiki qolyaghlighini chüshermey, uning bilen chéchi

chūshirilgen yaghaq béshini hélidin-héli súrtüp, Qeshqer dopisini kōtirip qoyatti. Andin bir nepes éliwélip:

– Arup, ademler topi meshege kéliwatidu, yaxshisi, séning bu yerdin kétéshing kérek, – dédi.

Arup Abdurasulow hoduqmastin qeghezlerni papkigha sélip, üstelning yamigige tiqiwetti. Bu üstelni u bolus bolghan chaghda ettey alghan, bashliqlardin biresi uning öyige kélip qalsa, uni jozida oltarghuzush epsizdek bilinetti, shuning üçhün Éwropa ülgisidiki jihaz élish hajet, dep hésaplighan. Üstelde birnechche yamık bar édi. Eyne shu yamıklarning üstidin hésaplighanda ikkinchiside artqa sepke ewetilidighanlarning tizimi tiqiqliq édi.

Arup Abdurasulow üsteldin turup sémiz ilaxungha qaridide, mundaq dédi:

– Néme sen chala boghuzlanghan ghorazdek titirep ketting? Ademler topi kelse kelsun? Néme boptek shunche? Ular bizning qoramliqlarghu. Aldigha chiqimen, paranglishimen. Axiri, men – kim? Men dégen bolusluq bashlighighu!

Béshidiki we boynidiki terlirini súrtishni dawamlashturup, sémiz ilaxun néme deshni bilmey qaldi we bölmining bulungidiki Wéna üstilige bérip oltardi.

14-BAP

Ghezeplengen qoramliqlar topi bolusluq bashlighi Arup Abdurasulowning öyige aldirashti.

Ular toplishiyla chettiki yoghan, heywetlik öyge kétéwétip, aldi bilen méchitqa kélishti.

Kechki törtinchi namazning waqti tamamlangan, we chonglardin bir nechche adem méchitning yénidiki anche chong bolmighan taxta supuda oltirishatti. Bolusning namigha ghezep bilen waqirishiwatqan ademler topini körüp, héliqi bowaylar Sawutaxunni chaqirishtin bashqa héch ilaj tapalmidi. Sawutaxun bolsa, méchit yénidiki medrisige uliship sélinghan özining bölmeside oltiratti. U mexsus kichikkine üsteldiki Muqeddes Qur’anni oquwatatti.

– Muhterem imam, qandaqtu-bir ademler topi méchitqa yéqinliship kéliwatidu. Belkim, siz néme ehwal ékenligini bilish üçün chiqamsizmékin? – dep xijalet bolup murajiet qildi bowaylarning biri bölme ishigini qiya échip.

Sawutaxun kitapni yapmayla bir chetke qoyup, derhal bölmidin chiqti.

Ademler topi méchitqa yéqin keldi we Sawutaxun bowaylar bilen héliqilarning bolusluq bashlighining ishheriketlirige qattiq naraziliq awazlirini anglidi.

Sawutaxun ghezeplengen topqa yéqinliship, qolini köterdi we mümkinqeder özini xatirjem tutushqa tiriship, ularning birinchi qatardikilirige murajiet qildi:

– Néme waqie bolup qaldi? Némige siler shunchilik ghezepliniwatisiler? – dep soridi u.

– Biz bolus Arupqa kétip barimiz. Tizimni körsetsun bizge, – dep ghezeplik, lékin shundimu qedimini astalitip jawap berdi aqchachliq Qemirdin.

– Némishke méning oghlum bashqilar üçün azaplani-shi kérek? – qoshumche qildi Réhimjan.

Sawutaxun hemmini chüshendi. Chünki pütkül okrug boyiche ataqliq bolghan uninggha hökümet emeldari

süpítide hem zhutdash süpítide qoramliqlar xélidin béri murajiet qilatti.

U, elwette, dölet miqiyasidiki muemmani hel qilalmatti, wahalenki, Qoram toghriliq éytmighanning özide bolusluq derijide bolsimu waqiege tesir qilalatti.

Sawutaxun ye u, ye bu terepke yan bésishqa tirishmidi. U seyasetke arilashmidi, padishaning mobilizasiya toghriliq permani sudinmu taza seyaset édi.

Shuning bilen bille u dayim hemmini Allagha tapshurup (ishinip), özini toqunushlardin zhiraq tutushqa tirishatti. Wahalenki, mesilini hel qilalaydighanlighigha közi yetken chaghlarda u özini tingshishi kérek, dep ishinip, özining asasliq sözlerini éytidighan.

Mana hazirmu, ademler topining keypiyatini yaxshi chüshengen u shundimu özining pikirini éytishni özining qerizi, dep hésaplaydu.

– Men tinichlinishlarni iltimas qilimen. Ghezep héchqachan payda keltürmigen. Yaratquchi Alla qiziqqanliq bilen heriket qilghanlarni kechürmeydu. Men silerni chüshinimenki, adaletlik tentene qazinishi kérek. Lékin men silerni ghezep bilen heriket qilmasqa, hayajangha bérilmey, mesilini hel qilishqa chaqirimen. Men silerni hazir tariship kétip, tizimni ete etigen tekshürüshinglarni iltimas qilimen.

Bu sözlerdin keyin zhigilghan top gumanlinip qaldi. Sawutaxunning abroyi shunchilik zhuquri bolghanki, ademlerning tolisi keynige qaytishqa yaki tariship kétishke teyyar bolghan.

Wahalenki, aqbash Qemirdin unimidi. U özining keynide turghan ademlerge qarapqoyup, andin Sawutaxungha

nezer aghdurdi. Andin pes awazda, lékin muressege kelmeydighan awazda mundaq dédi:

–Hörmetlik imam! Bizni toxtishqa tirishmang. Biz beribir heqiqetni qolgha keltürimiz! Arup jawap bérishi kérek. Bolusqa bashbashtaqliq qilishqa héchkim hoquq bermidi!

Shu sözlerni éytqandin kéyin aqbash Qemirdin héchkimgе qarimayla qedimini dawamlashturdi. Ademler topi beeyni birpeyt ikkilinip qalghandek boldide, shundimu Qemirdinning keynidin zhügreshti.

Sawutaxun bolsa uttur méchitqa kiridighan yerde kochining chétide turupla qaldi. Uninggha Allagha ibadet qilip, uningdin eng éghir aqiwet yüz bermishini sorashtin bashqa amali qalmighan édi.

Shu arida mesile téchliq yoli bilen hel bolmaydighanlighi éniq bolghan. Eshediyleshtürülgen, pichaq, ara, oghaqlar bilen qurallangan ademler bolusluq bashlighining öyige yéqinlashti. Ghezep közlerini yépiwalghan ular endi héchnersini hem tingshimasmu boldi. Héchqandaq chüshendürüshler yaki aqlinishlar ularni qanaetlendürelmidi.

Ular Arup Abdurasulowning öyige kélip, mobilizasiyalengen ademlerning tizimini telep qildi. ikki yüzge yéqin ademdin ibaret nahayiti chong top Qoram boluslighining bashlighi Arup Abdurasulowning sirtqa chiqishini telep qilip téchlanmidi.

Bolusning özi hetta yoshurunushnimu oylimidi. Eksinche, u zhutdashlirining aldigha chiqmaqchimu boldi. Lékin uning yéqinliri uni bu oyidin yaltaytti.

Arupning zhighilghan ademler aldigha chiqishigha qet'iy qarshi turghanlarning biri sémiz ilaxun boldi. U hetta

qudisining köktatliq arqiliq yézidin chiqip kétishinimu tekliq qildi.

Wahalenki, Arup Abdurasulowning özi qéchish toghriliq tekliqni qet'iy ret qildi. Ademler topi bolusning aldigha chiqmighiniche özlirining tarqalmaydighanlighi chüshinishlik bolghandin keyin Arup Abdurasulow buningdin yerim saat ilgiri selip qoyghan üstel yamigidin papkini aldide, birnechche isheshlik ademler himayiside öyning ishik aldigha chiqti.

Papkini qoligha tutup turup bolusluq bashlighi ademler topini téchlandurmaqchi boldi. Lékin top téximu ghezeplinip ketti. Bolusning padisha tüzümige sadiq adem ékenligini bilidighan qoramliqlar uning birmu sözige ishenmidi. Barghanséri weziyet chékige yetkendin keyin ademler hoyligha besip kirmekchi boldi.

Birnechche adem derwazini boshitip, axiri uni sunduriwetti. Bolusluq bashlighi öyge zhügrep kirdi. Ademler topi öyge tash étishqa bashlidi, andin keyin ichkirge kirishti.

Qoram boluslighining bolusi Arup Abdurasulow özining öyide qaza boldi.

Wahalenki, mojut hakimiyetning wekilini öltürgen bilen, ademler muemmani hel qilalmidi. Padisha mobilizasiyasi dawamlashturuldi, qoramliqlar bolsa téximu chong balayu-apetke duch boldi.

***

Bolusluq bashlighini ujuqturghanliq toghriliq hakimiyet orunlirigha melum bolushi bilenla Chélektin Qoramgha quralliq otryad ewetildi. Otryad bashlighi Klyuéw familiyalik pristawi (rayon polisiya bashlighi) boldi.

Qoramgha kiridighan yerde u yerlik turghunlarni qamchilar bilen urup qoghlawétish toghriliq buyruq berdi.

Yézigha bésip kirgen atliqlar ademlerning öylirige tarqiship ketkenligini bildi. Klyuéw hemme öylerni arilap chiqip, er kishilerni méchitning qéshigha zhighishqa buyruq qildi.

Kech axshimi qorqutush chariliri bashlandi. Qatar tizip, etrapini quralliq soldatlar qorchighan qoramliqlar sépini qeddi-qamiti kélishken toruq ayghirini oynaqlitip pristaw Klyuéw qolidiki qamchisini égiz kótirip pulanglatqan halda mundaq dédi:

– Tertipsizlikni bashlighanlar ixtiyariy türde algha chiqsun. Ular herbiy mezigil qanuni boyiche jawap béridu.

Héchkim chiqmidi. Pristaw sel jim bolup, andin:

– Stépanich, bashla! – dep komanda berdi.

Uning orunbasari, üz-közini sepke bésip ketken, terlep ketken Stépanich jim halda ong qolini kótirip, chüsherdi. Uningdin kéyin qalghanliri endi néme qilishi kérekligini biletti. ikki soldat birinchi sepke zhügrep kélip, sol terepning chétide turghan atmish besh yashliq Toxtaxunni zhulup dégidek chiqirip, méchitning jenubi teripide ösüwatqan yash dereqqe sörep apardi. Andin Toxtaxunni qolliridin dereqqe baghlap qoyup, özliri chetke chiqishti. Jazani adettiki orunlighuchi – ikki métrliq Trofim ong qolining yéngini türüp, Toxtaxunning dümbisini qamcha bilen sawashqa bashlidi.

On alte qétim sawashqa berdashliq bergen Toxtaxun endi hoshini yoqitip, bëshini töwen sanggilatti. Uni dereqtin yéshiwetken héliqi ikki soldat endi ikkinchisini ekeldi.

Jazalash tün boy dawamlashti. Halsizlanghan, qangha boyalghan Qoram ahalisi axirqi küchini sélip öylirige yételidide, anilirining, ayallirining we qizlirining zhigha-zérisi, nalisi astida bosughidila hosh-kallisini yoqatti.

Shu kéchisi alte adem urup-soqushtin wapat boldi. isiyanning eng aktiw qatnashchiliridin atmishqa yéqin adem qamaqqa élini.

Polisiya pristawi Klyuéw emelge ashurghan chariliri üçün rehberlik teribidin reghbetlendürüldi.

15-BAP

Yettisuning herbiy gubérnatori Mixail Folbaum yüz bériwatqan weziyettin ensiz édi. Emeliyatta uninggha bekitilgen hemme térritoriyade hakimiyetke aktiw béqinmasliqni ipadileydighan stixiyalik isiyalar yüz bérip turdi. Aldin-ala bir chare körüş kérek, eksinche bolghanda waqie nahayiti éghirlishishi mümkin.

U bu ehwal toghriliq mesilini hel qilish boyiche özining oy-pikirini Türkstan général-gubérnatori, Türkstan herbiy okrugining komandani Alékséy Kuropatkingha birnechche qétim bayan qilghan. Lékin Alékséy Kuropatkin xuddi wayingha chüshüshning héchqandaq sewepliri yoq, dep hésaplap, Mixail Folbaumgha soghla jawap béretti.

Wahalenki, 1916-zhili awgustning otturlirida Yettisu oblusining uézdliq we bolusluq bashliqlarning pütün bir topi Wérniygha kélip, herbiy gubérnatorning qobul qilishini iltimas qildi. Tebiyki, ularning iltimasi qanaetlendürüldi.

Uchrishish Folbaumning kabinétida boldi. Eng béshidin bashlapla parang ensizchilik xaraktérgha ége boldi. Bolusluqlar bashliqliri nowetliship awullar, yézilar we sheherlerdiki tolqunushlar toghriliq bayan qilшти. Folbaum ehwalning özi közde tutqandin xéle murekkep ékenligini chüshendi.

Qapal, Przhéwalsk we Wérniy uézdilirida isiyan keng qanat yaydi. Mesilen, shu térritoriyalarda hakimiyetke qarshi turush quralliq qarshiliq sheklige kirdi.

– Weziyet nazaret qilish chékidin ashti. Yerlik turghunlar toghridin-toghra hakimiyet wekillirige hujum qilidu. Ular tayaq-toxmaqlar, paltilar we arilar bilen qurallinidu. Eger ilgiri tizim tüzüshke tosqunluq qilsa, hazir ochuqtin-ochuq küch qollanmaqta, – dédi Qapal uézdining bashlighi.

– Bizning Wérniy uézdidimu weziyet yénik emes. Yéqinda Qoram yézisining turghunliri kótirildi we Qoram boluslighining bashlighini óltüriwetti. Shuning üçün bu zhighingha uning ornigha keldim, – dédi qandaqtu xijalet bolghandek yéshilreng yépilghan yangaq derighidin yasalghan yoghan üstelning eng chétide oltarghan nisbeten yash zhigit.

– Janaplar, ehwal manga melum. Eyne shu nahayiti éghir weziyettin chiqish üçün silerning teklipliringlarni anglimaqchimen, – dep Folbaum késip qattiq éytти. – Bu heqiqeten isiyan ékenligi heqqide men Aliy janap général Kuropatkingha bayan qildim. Wahalenki, eshu isiyanni eng chapsan, meyli qatil usul bilen bolsimu bésish kérek. Uning xoshna chégaridash térritoriyage köchüshige yol qoyushqa bolmaydu. Silerge Yettisuning bashqa obluslarga nisbeten özige xas alahidiliklerge ége ékenligi, tebiyiki, melum. Dala

ölkiside isiyani keng qanat yayghan bolsimu, neq Yettisuda chong xeterlik bar. Yettisuning ahalisi arilash we kötirilgen qazaqlar bilen qirghizlarni uyghurlar aktiw qollap-quwetleydu. Silerge melumki, janaplar, millionlighan taranchi-uyghurlar we qeshqerlikler béwaste bizge yéqin yerde yashaydu. Eger ular Yettisudiki özlirining qebilidashlirini qollap-quwetleydighan bolsa, oylaymenki, heqiqiy halaket yüz béridu.

Folbaum jim bolup, hemme qatnashchilargha diqqet bilen köz zhügeritti, andin endi özini tutup yumshaq awazda mundaq dep qoshup qoydi:

– Bügün-ete men Aliy janap général Kuropatkinning mexpiy körsetmisini kütiwatimen. Uningda xizmetchilerning pütün bir katégoriyasige mobilizasiya boyiche imtiyazlarni bérish texmin qilinidu. Silerge munasiwetlik qisimda bolsa, bu körsetme uézdliq we bolusluq bashliqlargha xewerlinidu.

Kéngeshme saat üçkiche dawamlashti. Andin kéyin barliq qatnashchilar ziyapetke tekliq qilindi.

Général térikkenligining belgüsini bilindürmide, lékin ichide özining qol astidikilerge tamamen razi emes édi. U boluslarning chéchilangghulighini, miljinglighini, salahiyetsizligini bayqidi.

Shuning bilen bille u özima tolqushlarning barghanséri ulghiyip kétiwatqanlighini kördi.

Kéngeshme qatnashchiliri özlirining bolusluqlirigha ketkendin kéyin, général Folbaum wisé-gubérnator Ostashkinni özige chaqirip, Yettisuning hemme térritoriyaside herbiy halet élan qilishni buyridi we herbiy qisimlarning bashliqlirigha mobilizasiyani emelge ashurushta hakimiyet orunlirigha her qandaq shekilde

béqinmasliq yüz berse, hetta eyipkarlarni étishqiche chare qollinish hoquqi bérilgenligini yetküzüsh tapshuruldi.

ikki kündin kéyin oylanghan halda üstelni aylinip gilem bilen téxi yéqindila boluslar oltarghan, hazir bolsa bosh üstellerni kördi we mejlis qatnashchiliridin kimning qaysi üstelde oltarghanlighini xatiriligendek boldi Folbaum.

Bir nechche minut u xuddi qétip qalghandek sezdi özini, andin asta dérizige qarap, yalghuz tagh choqqisigha tiklendi we birdin aylinip, üstel béshidiki özining kréslosigha béríp oltardi. Andin yenila qayaqqiduzhiraq biryaqqa qarap, qelimini aldide, éniq pochérkisi bilen töwendikilerni yazdi:

«1916-zhili 14-avgust. Wérniy shehiri.

Derhal Yarkent we Przhéwalsk terepte opérasiya ötküzüsh üçün Enjandin artillériya we atliq bolup yene sekkiz rota Przhéwalskigha hem Tashkenttin artillériya bilen kam dégende sekkiz rota Wérniygha ewetishni iltimas qilimen».

Folbaum qelimini chetke qoydide, ad'yutantini chaqirip, télégrammini derhal Tashkentke – Türkstan herbiy okrugining komandani général Alékséy Kuropatkingha ewetishni buyridi.

16-BAP

Türkstan ölkisining atmish sekkiz yashliq généralgubérnatori, Türkstan herbiy okrugining komandani, infantériyadin général Alékséy Nikolaéwich

Kuropatkin Folbaumning iltimasigha nahayiti diqqet bilen qaridi.

Ottura Aziyani bésiwélisshqa qatnashqan, herbiy ministr derijisigiche kótililgen u impériyaning eyne shu jenubiy-sherqiy qismida ehwalning turaqsizlighini bashqa hemmige qarighanda yaxshi biletti.

Shundaq bolsimu, u buyruq bérishke aldirimidi, biraz waqit gubérnatorluq kréslosida oltirip, qélin, aq arilashqan saqilini silighach oygha chömdi.

Bir tereptin, Yettisu herbiy gubérnatorining iltimasini qanaetlendürüsh hajet bolup, isiyanni téchlandurush üçün iltimas qilinghan qisimlarni ewetish kérek bolghan.

Lékin, ikkinchi tereptin, qoshumche qisimlarni Xitay chégarisigha ewetish xeterlik peyda qilishi mümkin we, tebiyy, Xitay memuriyitining ili ölkisi chégarisini kücheytishi mümkin.

Pütkül dala ölkiside qazaq ahalisining ammiwiyy narazilighi chong miqiyasqa ége boluwatqan shu chaghlarda bu ehwalning Yettisunimu öz ichige élip kétishi toghriliq oylimas nahayiti diqqetsizlik bolghan bolar édi.

Kuropatkin Folbaumni yaxshi biletti we uninggha ishenmeslikning asasi yoq édi.

Kréslosida téxiche oltiriwatqan u qongghuraq bilen ad'yutantni chaqirdi we u kirgen chaghda Kuropatkin bir pes uning közige uttur qarap turdi.

Uzun zhillar dawamida général-gubérnatorning rehberligide xizmet qilip, uning müjezini xéle yaxshi ügengen ad'yutant midirlimay turdi. U rehbirining qarishigha berdashliq bergendek bolup, hetta général gep qilishqa bashlighandimu ad'yutantning üzide birmu belgü bilinmidi.

– Yuriy Wasiléwich, Yettisu herbiy gubérnatori iltimasining toluq derijide orunlishini diqqet qilib turushingizni sizdin iltimas qilimen, – dep Kuropatkin qattiq éytti we pes awazda üsteldin bir waraq qeghez aldi.

Ad’yutant üstelge yéqin kélip usunghan qeghezni aldide, uninggha qarimayla, dayim sol qolida bolidighan papkisigha sélip qoyup, tik turghan péti:

– Aliy janapliri, yene qandaq buyruq bolidu? – dédi.

– Siz bosh, – dédi Kuropatkin oylanghan halda we shundaqla, birnechche minut ilgerkidek, ad’yutantqa qaridi.

Ad’yutant teswürlük aylandide ishik terepke qedem tashlidi. ikki kündin kéyinla Folbaum iltimas qilghan qisimlar herbiy tertip boyiche Yettisugha qarap yolgha chiqti.

***

Général Folbaum, télégrammini Tashkentke ewetiwetken bolsimu, qol qoshturup oltiralmidi. Qolidiki hemme poliséylarni we kazak küchlrini testiqlengen tizim boyiche ademlerni zorlap éliwélish toghriliq bolusluqlargha böldi we bu heqte qattiq buyruq chiqardi.

Qarshiliq körsetkenlerni bolsa herbiy-dala soti boyiche sotlashqa buyruq qildi.

Yettisuning hemme térritoriyaside tessewur qilish mümkin emes ehwallar yüz bermekte édi.

Nurghunliri qarshiliq körsetmekchi boldi, özlirining yéziliri bilen awullirida özini-özi mudapie qilish otryadlrini uyushturdi. Herbiy qisimlar kélip, ularni zorlap mobilizasiyage ekétishini kütmeyla, ademler tarqaq

ushshaq polisiya we kazak otryadlirige hujum qilip, ularning qurallirini tartiwélishi.

Bashqiliri, ular azchiliqni teshkil qilatti, hakimiyetke béqinishqa kélisip, mobilizasiya punktlirigha bérishli. Ular küchlerning teng kélelmeydighanlighini we hakimiyetke qarshi turushqa tirishishi – bu taza oyimastin ish tutush ékenligini chüshinetti. Ular naraziliq we isiyan Sariatqining, Sirderiya we Amudariya arilighi, Perghane wadisining nahayiti nurghun kengligini öz ichige alghanlighini anglighan bolsimu, amma shuninggha qarimastin, ular qudretlik impériyage qarshi turush dégenge ishenmidi.

Uning üstige yenila, gep-sözlerge qarighanda, ezaliri Dölet dumiyasigha qatnashqan qazaq milliy «Alash» partiyasi hajetsiz qurbanliqqa yol qoymas üçün hakimiyetke qarshiliq körsetmeske chaqirdi.

Üchinchiliri bolsa, bular Yettisu ahalisining yéterlik derijidiki nurghun sandiki qismi, tughulghan jaylirini tashlap, chet elge ketmekchi boldi. Ular özliri bilen harwulargha patqiniche bolghan hemme nersini aldide, yaxshi jay izdep seperge chiqti.

Ular özlirini u chette – ili ölkiside qandaq qobul qilidighanlighini – keynige yénip kélemdü yaki shu terepte qalamdu, uni bilmetti. Ular sözsiz héchnerse bilmetti, amma, shundaq bolsimu, tughulghan jaylirini tashlap, namelum tereplerge ketmekchi boldi.

Axirida, özlirining uruq-tuqqanliridin birini artqi sep ishlirigha ewetiwétip, shundaq bolsimu, ailing qalghan ezalirigha öz öyliride xatirjem yashalmaywatqanlarmu boldi.

Yettisuning uyghur yézilirida moshu hemme tört topning wekilliri boldi. Bu ehwal Chong Aqsu yézinimu aylinip ötmidi.

Mobilizasiyadin qéchip qutulush mümkinchiligi bolmighan Erkin jeng meydangha yéqin yerge kétishke mejbur boldi. U özimu birnechche qétim buningdin bash tartmaydighanlighini éytqan. Azat bilen bolghan birnechche talash-tartishlarda u özi:

– Bizning ajiz ékenligimizni sen qandaqlarche chüshenmeysen? Eger men barmisam, méning ornumgha bashqa birini ekétidu! – dégen.

– Eger biz hemmimiz qarshiliq körsitidighan bolsaq, ular kimni ekételeydu? – dep Azat kélismigen. – Qarighina, qazaq awulliri bir kishidek kötirildi! Biz bolsaq téxiche ikki tayin.

– Sen chüshengine, hetta yashlarning hemmisi qéchip kétidighan bolsimu, ular bizning atilirimizni éliwalidu.

– Erkin, buni sen chüshenmeysen! Biz qandaqtu-bir yol tépishimiz kérekqu! Biz ündimes mal emesqu. Bir chare körüshimiz kérekqu!

– Chare, chare, néme chare? Béqinish kérek. Biz hakimiyet orunlirigha qarshi turalmaymiz.

– Amal qanche, sen xalighiningche bol, méni ular ekételmeydu!

– Sen qéchip kétersen, bashqisimu qéchip kéter. Üchinchisini beribir ekétidu.

– Men dédimghu, sen bilginingni qil, men héch yaqqa barmaymen. Eng yaxshisi yoshurunimen.

– Qanchilik yoshurunup zhürisen? Beribir, etigenmu, kechmu tutidu.

– Méni tutalmaydu. Umumen, sen bilginingni qilghin, amma men barmaymen.

Moshundaq yosundiki talash-tartishlar ularda dayim bolup turatti. Lékin Erkinni ewetishtin ikki kün ilgiri özining dosti bilen xoshlishish üçhün kechqurunla Azat kirip keldi. U axshimi ular qandaqtu tamamen bashqa mesililer heqqide gep qilishqa tirishti. Buningda ular qandaqtu éhtiyatsiz sözler bilen bir-birini renjitiwalmasqa tirishti. Erkin özini dadil tutti, chünki u özi üçhün hemmini alliqachan hel qilip bolghan. U kétidighanlighini, u yaqlarda tamamen yénik bolmaydighanlighini biletti. Lékin u hem yénip kélidighanlighini we öz yéride hayat kechürüşni dawam qilidighanlighinimu biletti.

Azat bolsa özini jiddiy tutti, esebiylishetti. Erkin uni chüshinetti. Chünki Azatning istiqbali tamamen chüshiniksiz emes édi. Azat özini néme qütüp turghanlighini bilmetti. Eger u yoshurunup, yatlarining öyliride sersan-sergardan bolup zhürse, bu bir. Eger u chégaridin ötüp kétishke mejbur bolsa, bu ikkinchi mesilide. Eger uni tépiwélip, dala herbiy-tribunal soti bilen höküm chiqiridighan bolsa, bu üç. Her qandaq ehwalda xoshhalliqning nishani az.

Eyne shundaq qarimu-qarshiliqlargha qarimay, ikki dost
tolaraq özlirige qarighanda bashqiliri üçhün ghem
qilishatti.

Azatqa Erkin chidimaydighandek, yat muhitqa tözelmeydighandek, uning üstige yéqinla yerde front liniyasi ötidighandek sézildi.

Öz nowitide Erkin teghdirning éghirchilighi özige emes, Azatqa chüshiwatidu dep hésaplidi. Chünki mejburiy

ishlarda qandaqla éghirchiliq bolmisun, bir parche néning, özengning bolmisimu, béshingda panaying bar.

Azat bolsa her küni qosighigha yeydighan, yatidighan bash pana izdeshke mejbur. Chünki u peqet özining öyidila emes, shundaqla uruq-tuqqanlirining öyidimu turalmaydude. Tutulup qalidighan bolsa hakimiyet uni qattiq jazalaydu.

Qandaqla bolmisun, kéchiche bir chinidin etken chay bilen gepliship, xoshna hoylida toxu qichqarghanni anglidide, dostlar xoshlashti.

Yoruq chüshüshke bashlidi. Ular hoyligha chiqip, derwazining tüwige barghanda ular ereplerche birbirini qattiq quchaghlidi.

Ularning herbiri peqet mana endila dostlughining küchini sézindi. Uzun zhillar dawamida ular kichik chaghlirida bille boldi, bille oynidi, ösmür bolghan chaghda qizlarga qaridi, axiri, özlirini er kishiler süpitide sézingende, jiddiy muemmalarni muhakime qilishti. Ular bu heqiqiy dostluq dep oylimidi. Ulargha moshuning hemmisi shundaq bolush kérek, bu qandaqtu tebiyy hadise, öz özidin ötidighan nersidek bolup köründi. Mana hazirmu, ular ayrilishidighan chaghda, belkim, ebedidur, ular özlirining dost, ular melum derijide bir-birining qismi ékenligini étirap qilishti...

Erkinning mobilizasiyage ketkinige bir hepte ötti. Shu kündin béri Azatni héchkim körmidi. Ata-anisigha özi toghriliq ensirimesligini, u özi üçhün özi néme qilidighanlighini éytqan.

Abdurasul oghlidin yaltaymidi, uning özi eger birer qarargha kélidighan bolsa, uningdin yanmaydighanlighini biletti. Zénetke qarash échinishliq édi. U yoshurunup

zhighlatti, lékin Abdurasul öyge kirishi bilenla iship ketken qapaqlirini yaghlighining uchi bilen étip, jim bolatti.

17-BAP

Azat dadisigha wede bergendek, beribir padisha mobilizasiyasidin yaltaydi. Deslep Charinda yoshurunup zhürdi, andin kéyin, u yerdimu xeterlik bolghanda, Qoramgha – Sawutaxungha kéliwalidi. Lékin, «ottin qorqup yalqungha chüshüptu» dégendek boldi. Qoramda weziyet téximu éghir bolghan. Shuning üçün Azat Lépsi uézdigha bériwalidi.

isiyan kötergen qazaq qebililiri bilen padi-sha eskerliri arisidiki asasiy toqunush neq mana shu yerde bolghan. 1916-zhilning séntyabriga qeder Lépsi uézdining birmunche bolusluqlirida chong quraliq toqunushlar yüz bergen. Qozghilangchilar hujum bilen özlirige qarshi turuwatqan turaqliq qisimlarni Qapal uézdi térritoriyasige chékinishke mejbur qildi.

Azat Békbolat otryadining terkiwide jeng qildi. Bu otryad asasen uruq-tuqqanlar bilen zhutdashlardin terkip tapqan édi. Békbolat qiriq yashlardiki achchighi qattiq, toluq kelgen, herbiy ishqa héchqandaq munasiwiti yoq, özining tebiiti boyiche qoshun bashlighi bolghan. U öz qebilidashlirini himaye qilip manéwr qilishni, öz waqtida chékinishini biletti. Lékin uning talantining asasiy körünüshi shuningdin ibaretki, u öz teripidin az chiqim bolsimu, düshmengen chaqmaq ishtikligide bésip kirip, uni tar-mar qilip hodudqurushning peytini xatasiz sézetti.

Békbolatning otryadide jasurluq bilen jengge kiriwatqan yashlar bilen birqatarda hem aqsaqalliq chonglarmu bolghan. Shularning biri seksen yashliq Baybosin ata tagh dawanlirining biride éghir ötküldin ötüp, dem éliwatqan yashlarga murajiet qilip, mundaq dédi:

– Balilirim! Méning yéshim seksende, lékin méni at üstidin peqet ölümla chüshireleydu.

Özara pichirliship gep qilishiwatqan yashlar aqsaqalning monu sözini anglap jim bolushti, uning herbir sözige diqqet aghdurdi.

Baybosin ata, shu arida sözini dawam qildi:

– Siler yaxshi bilisilerki, hazir bizning qebilirimizning hemmisi kötirilishke chiqti, hemme awullar we zhiraqtiki tagh qishlaqlirimu kötirildi. Nurghunliri taghlarda bolup tursimu bolatti, u chaghda ular monu palakettin zhiraq bolghan bolar édi. Lékin men isheshlikki, birmu aqsaqal, birmu qebile bashlighi undaq qilmidi. Herhalda, bizning moshu Lépsi uézdida peqet Yettisudila emes, bizning ata-bowilirimiz orunlashqan, ejdatlirimiz hayat kechürgen bizning yérimizning barliq bulungpushqaqlirida eyne shundaq ehwallar, waqieller yüz bériwatidu. Ésinglarda bolsunki, balilirim, biz qazaqlar, özimizning yérimizde we bizge qandaqla sinaq kelmisun, lékin biz shuni untimishimiz kérekki, biz, özini we özining yérini saqlalighan atilirimizning balilirimiz. Bizning ejdatlirimizning rohi hem hazirqidek dehshetlik waqittimu bizni qollapquwetleydu.

Baybosin ata jim boldi, u sözlewatqan hemme waqitta uning sözini héchkim bir éghiz söz bilen bolsimu buzmidi. Hemme jim bolup oltirishti, ularning herbiri özi körelmigen, lékin shu ejdat öz waqtida ana yérini himaye

qilalmighan bolsa, u chaghda u – uning ewladi, éhtimal, kök asmanni héch qachan körelmettimékin dégendek, shu ejdatlirini xatiriligidek bolushti.

Baybosin ataning sözliri Azatning zhürigige tekkendek boldi. U démini ichige élip, aqsaqalning herbir sözige diqqet böldi.

Azat ilgirimu bu seksen yashliq boway öyide tewerük süpitide saqliniwatqan qilichning sépini mekkem tutup, beeyni on sekkiz yashlardiki zhigitlerde égerde mekkem oltirip, jazalighuchi otryadler qatarigha bésip kirgen rohiy küchi bilen pexirlinetti.

Lékin бүгүн bolsa, eshu chindili bilen éytiliwatqan sözlerni anglap, Azat hazirqi hayatta xeterlik peyda bolghanda qandaqlarche eshu addiy boway hemmining zhürigige qonarliq pikirlerini éytiwatqinigha heyran qaldi.

Heqiqettinmu, kötirilgenlarning tolisi söz maharitige ége bolmighanliqtin, tarixiy waqielerni yaxshi bilmetti, eng asasiy, muhimi, ular sözsiz özliri üçün, özlirining aililiri üçün, özlirining yéri üçün kürishishtin ibaret bolghan.

Ular qural-yaraqning yoqlughigha qarimay, ulargha hökümetning muntezim armiyasi qarshi turuwatqanlighigha qarimay, yekün qanchélik qayghuluq bolsimu, küreshni dawam qilidighanlighini biletti. **18-BAР**

Yettisu herbiy gubérnatori Mixail Folbaumning iltimasi boyiche Enjan we Tashkenttin kelgen herbiy qisimlar qet'iy we qatilliq bilen ishqá kirishti.

Lépsi we Qapal uézdliqidiki qazaq awullirining tolisi xarabiyliqqa aylanduruldi. Jazalighuchilar héchnersidin tartinmidi. Dala herbiy sotlar derhal ijra qilidighan dehshetlik hökümlerni chiqardi.

Hökümet eskerlirige qarshi turuwatqan Qapal we Lépsi uézdilirida isiyanchilar otryadlirini, téch ahalini jazalash dehshetlik türde zhürgüzüldi.

Padisha jazalighuchilirining taktikisi addiy, we shuning özide, netijidarliq boldi.

Qaide tériqiside, qisim awulni qorshawélip, téch ahali qachalaydighan kichikkine tar yol qalduruldi (korridor). Andin birnechche kigiz öyni örtidi. Ademler öz hayatini we yéqinlirining hayatini saqlap qélish mexsitide qalaymiqanchiliqta öyliridin sirtqa chiqishti.

Lékin ulargha héliqi mexsus yönilish boyiche qurulghan tar korridordin bashqa yol yoq édi. Bu yerdimu ularni ölüm kütiwatatti. Chünki jazalighuchilar qachqanlarni emeliyatta taqap turupla atatti. Natijide peqet ayrimlirila qutulup qalghan.

Békbolat otryadi terkiwide küresh qilghanlar awullirining tolisi yoq qilindi.

Az qismila hökümet qisimlirini kütmestinla zhighilip, aldi bilen zhiraq qishlaqlargha, andin kéyin chégara arqiliq ili ölkisige kételidi. isiyanchilar otryadliri qarshi turushni dawamlashturdi, amma ularning küchi tügimekte édi.

Békbolat yéngi kelgen hökümet qisimliri qurallinish jehettin üstün bolghanliqtin, we, uningdin tashqiri, isiyanchilar kündin künge özliri üçün isheshlik qorghhan bolghan awulliri köplep yoqitiwatqanliqtin ehwalni chüshinip, meghlubiyetning muqerrerligini közde tutqan halda özining otryadini ahaliliq punkttn zhiraq ekétishke tirishti.

Lékin Enjan bilen Tashkenttin kelgen hökümet qisimlirining mexsiti herqandaq sharaitta isiyanning

bérishini yoq qilib, mobilizasiyaning orunlinishini qolgha keltürüshtin ibaret édi.

Békbolatning özi tughulghan awulgha ular séntyabrning axiri bésip kirdi.

Tang seherde Békbolatning kélini Aygül biye séghishqa chiqqan chaghda yéqinla kéliwatqan atliqlarni kördi. Atlar birxil méngishmaqta, atliqlar bolsa pes awazda némidu-bir némiler toghrisida – awul ahalisi tereptin héchqandaq xeterlik yoq ékenligige ishengen halda paranglashmaqta édi.

Mundaq ishenche اساسliq édi, chünki otryad yolida bu birinchi awul emes édi. Neq shuning üçhünmu ularning taktikisimu ilgirila éniq ishlinip bolghan. Shuning üçhünmu ularning herbiri néme qilishi kérekligini biletti.

Aygül chéligini, u yérimighiche sütke tolup qalghan bolsimu, biyining astigha qoyup, özi chapsanliq bilen kigiz öyge zhügrep kirdi.

– Ewu yerde quralliq ademler kéliwatidu! Ular nurghun! – dep bir yashliq oghli yatqan böshükke qaridide hoduqqan halda xewerlidi.

– Kimler? Qandaq ademler? – dep qaridi kélinige Seule.

– Men bilmeymen, amma ular bizningkiler emes...

Qacha-qomuch bilen bent boluwatqan Seulé bir qolida chine tutup, ikkinchisini halsizlanghan halda pes üstelge qoydide, turupla qaldi. U ornidin turmidi, héch söz qilmidi, u peqet bir nuxtigha qarap qétipla qaldi.

Atliqlar, shu arida, awulni qorshawélip, aldirash herbir kigiz öyning yénidiki qozuqlargha besh-altidin atlirini baghlidi.

Birinchi kigiz öyge kirishi bilenla jazalash otryadi bashlighining buyrughini orunlash mexsitide qatardikilerning biri qattiq waqirap:

– Barlarning hemmisini öyler aldidiki meydangha zhightinglar! – dédi.

U éniq birige murajiet qilmidi. Yaq. Hetta öyde qanche adem barlighinimu, umumen, adem barmuyoqmu qörmidi. U öyge kiripla isheshlik türde, uni anglidimu-yoqmu, uning bilen kari bolmay, ish qilip waqiridi. Bu, heqiqettimu alahida muhim emes édi. Chünki jazalash otryadining kényinki herikiti aldinala éniq édi. Otryadning téch awul ahalisini jazalishi birinchi qétim emes édi.

Neq jazalighuchilar aldida éniq mesile-wezipe – hazir awulda bar boluwatqan atiliri bilen erliri, qérindashliri bilen baliliri chapsanaraq qarshiliqlirini toxtitip, hakimiyetke bérilishi üçün qorqunuch peyda qilishtin ibarettur.

Jazalighuchilar peqet moshundaq usul bilenla isiyanni toxtitish, isiyanchilarning rohini sundurush mümkin, dep oylidi. Wahalenki, ular bashqimu usullarning bar ékenligini texminmu qilalmidi.

Kütkenekla, awulda barlarning hemmisi – ayallar hem balilar, anche chong bolmighan moshu öyge yéqin meydangha toplandi. Awulda qalghan ikki qéri bowayning biri mükchiyip tokulap yétip keldi, ikkinchisi yoq édi.

Bu ikki bowayning isiyanchilar bilen bille kételmiginining sewewi, biri shunchélik nachardiki, kigiz öydinmu chiqalmatti. ikkinchisi bolsa, baliliq waqtida attin zhiqilghan. Shuning netijiside zhillar ötkenséri ustixanliri saqaymas aghriqqa aylanghan. Netijide xuddi uning

bedinining salmighidin uning ustixanliri sunup kétidighandek bilinip, boway eyne shundaq aranla mükchiyip mangatti.

Otryadning bashlighi esnep qoyup, bir qanche adettiki sözlerni éytti:

– Silerning er kishiliringlar qéni? Hemminglar zhigildinglarmu? Kigiz öylerde héchkim qalmidimu?

Ayallar jim-jit bolushti, u jim-jitliqni qolida tutup turghan Aygülning oghlining zhigisi buzdi.

Otryad bashlighi chongqur bir nepes élip, endi héliqi bowaygha qarap:

– Jawap ber! – dep waqiridi.

Boway béshini kötirip, pütkül bedini bilen qolidiki tayighigha tayinip turup pes awazda:

– Hemmisi meshede, bashliq. Qéri Raxmanqul kélelmeydu. U uzundin béri ornidin turalmaydu, – dédi.

Boway jim bolup, xuddi chüshirip qoyghandek, béshini töwen sanggilatti.

– Xo–o–sh, qebilining er kishiliri qéni? – dep tekrarlide otryad bashlighi.

Hemme jim bolushti we bu qétim béshini endi kötirelmigen bowaygha héchkim hetta qarapmu qoymidi.

Otryad bashlighining soaligha jawapmu bolmide. Énigharighi, bu soalgha jawapni soal qoyghichimu, jawap kütkichimu, hemmisi biletti.

Prinsip jehettin hemmisi chüshinishlik boldi. Jazalash otryadining bashlighi bowaygha yene bir qarapqoyup, chishlirini ghuchurlatqan halda:

– Bashqa soalim yoq, – dédi.

Andin kéyin podporuchik pogonini taqap yénida turghan zhigitke qarap:

– igor Éwgénéwich, bashlanglar! – dep buyridi.

Shu arida biraz turushqan ayallar ózliriche ulargha tarqilishqa ruxset qilindi, dep oylidi. Shundaq qilib, ular deslep chöchiship, andin jür'etligerek bolushup öylirige kiriship ketti. Köp ötmestin kéyinla héliqi chimenlik meydanda héliqi bowaydin bashqa héchkim qalmidi. Boway béshini kötermestinla, héliqi tayighigha yölinishni dawamlashturuwerdi.

Aygül kigizöyning ichkirige kirip, balisini böshükke yatquzay dégichila, biryerdin issiq qangsiq hiddini sezdi. Yéqinla yerde némidu-bir nerse köyüwatqandek bilindi. Chünki puraq nahayiti achchiq, küchlük édi. Uning qeyerde ékenligini Aygül pemlelmidi.

Kigizöyge zhügrep kirgen Seulé:

– Chapsinaraq balini qolunggha al! Sirtqa chiq, chap-san! – dep waqirap ketti.

Aygül balini élipla arqa-keynige qarimay öyning ishigige özini atti. Awulda tessewur qilish mümkinchilik emes ehwal yüz bériwatatti. Kigizöylerning hemmisi tügel köydürülgen, qeyerdidu-bir yerde ört yaghach tüwrüklergimu tutashqan. Hoduqup ketken ayallar qoligha chüshkenning hemmisinila élip, yalqunlap köyüwatqan öz öyliridin sirtqa zhügrimekte. Beziliri bolsa, néme qilarini bilmey, hetta neq shu weziyette héch hajiti yoq nersilernimu élishi. Yene birliri bolsa, héchnerse almastinla zhügreshti.

Bezi balilar bolsa, ottin yoshurunushqa tiriship, pes üstellerning astighimu kiriwélishti.

Netijide hemmisi yenila shu buningdin birnechche minut ilgiri turushqan meydangha zhighilishti.

Ayallar bilen balilar waqirashti we zhiglashti. Eyne shu körünüshte özining tayighigha yenila shu yölinip turghan bowayning hejeplinerlik sözliri anglandi:

– Elwida, Raxmanqul agha. Elwida, méning qérindishim!..

19-BAP

Köch tügimes éqim bilen chégarigha sozulup kelmekte. Hökümet eskerlirining bésimi astida qazaq awulliri bu alamet pajielik köchüshke mejbur boldi. Yekkeyégane bolupmu, aililiri bilenmu kétishti. Pütkül qebililiri bilen tughulghan jaylirini tashlap ili ölkisige köchüp ketkenlermu boldi.

Aldi bilen bu köch-köch peqet téch awullarnila öz ichige aldi. Lékin u yerde peqet ayallar bilen balilarla qélip, ular beribir padishaliq hökümet armiyasi teripidin xanuweyran qilindi.

Téch ahaligha qarshi jazalash otryadlirini paydilishtiki bu charilerni padisha hökümiti teripidin pütkül qozghilang térritoriyaaside zhürgüziliwatqini nahayiti éniq boldi.

Mundaq chariler Dala ölkisidimu, Türkstan ölkisidimu zhürgizildi.

Yettisuning alahidiligi shuningdin ibaretki, bu wilayet Uyghuriya bilen chégaridash bolup, uning özimu Muhemmet Yaqubbegning döliti we ili sultanlighi tarmar qilghandin kéyin Sin impériyasining terkiwige ayrim memurewiyy birlik bolup qoshulghan édi. 1912zhili bolsa, yeni Sinxay inqilawidin kéyin, Xitay Jumhuriyitining terkiwige qoshulghan édi. Shu chaghda ölkining asasiy ahalisi uyghurlar bilen qazaqlardin ibaret édi. Neq shuning

üchünmu padisha hökümiti teripidin teqip qilinghan qachaqlar chégarigha qarap mangghan édi.

Békbolatning otryadi axirqilarning biri bolup yolgha chiqti. Qachaqlar mana, 1916-zhilning séntyabr éyi dawamida kéche-kündüzlep chégaridin ötüwatqinigha qarimay, ademler sani kamaymighandek boldi.

Békbolatning otryadi mümkinqeder nurghunlighan awullarning ili ölkisige ötüp kétéshi üchün padisha eskerlirining zhürüshini barliq küch-gheyriti bilen tosap turushqa tirishti.

Azat özini otryadte beeyni qérindashlirining arisida boluwatqandek his qilatti. Peqet qurdashlirila emes, shundaqla uni aqsaqallarmu tengtushi süpitide köretti. Ular bille tuzaq (zasada) qurushqimu, hujum qilishqimu bille chiqidighan boldi.

Neq mana moshu yerde, otryadte Azat heqiqiy erlik dostluqning, özara birlikning qedrini chüshendi. U özi bilen bille bolup, éghirchiliqning zhükini teng kötiriwatqan herbir zhigit bilen er kishige isheshlik édi. U éghir peytlerde ular uni yerge qaratmaydighanlighini, ular uni héchqachan tashlimaydighanlighini biletti.

Neq shuning üchünmu Azatning özi ularni yerge qaratmasqa tirishti. U Békbolatning tapshurmisini éniq, delmu-del ijra qilatti, padisha eskerliri bilen bolghan herqandaq toqunushta özini munasip körsitishke tirishatti, shuning bilen bille hemme ishni oylinip qilatti.

Azat Békbolattin nurghun nersini ügendi. U Békbolattin tutamliqni, teghdirane qararlarni qobul qilishda danaliqni ügendi. Hetta axirqi bolsimu, lékin Békbolat otryadqa chégaridin ötüshke buyruq bersimu, zhürigide

eshu buyruqqa narazi bolsimu, beribir komandirning heq ékenligini étirap qildi.

Öz yéride qélip, qüreshni dawamlashturush bémenilik édi. Chünki nahayiti zor qüchke eksige keltürüp, tiriship béqish, melum birwaqittin kéyin qaytip kelmek bolghan.

Otryadte boluwatqan chéghida Azat asasiy mesilini chüshendi. U mesile – eger pütkül xeliq kötirilidighan bolsa, uni yéngishi mümkin emes, dégenliktin ibaret édi. 1916-zhilqi qozghilang eyne shuni körsetken. Shundaq, padisha eskerliri nurghunlighan qazaq awullirini qoghlap chiqardi, weyran qildi we nurghunlighan quralsiz ademlerni yoq qildi, qamidi, amma ularning erkini sunduralmidi.

Özlrining tughulghan yerlirini qaldurushqa mejbur bolghan ademler eyne shundaq éghirchiliqlargha qarimastin bash egmidi. Ular bashqa yolni tallawaldi. Shu arqiliq özining erkini tangmaqchi bolushqa tirishqanlar emes, eyne shu adalet üçün küreshkenler ghaliplar bolup chiqti.

Qozghilang bésiqturulghan bolsimu, ademlerning qarshi turushining hajetligige, qurbanliqlar békar ketmigenligige közi yetti. Bu ehwallar ademlerni mundin kéyinki küreshlerge ilhamlandurdi...

Üchyüz minggha yéqin adem Yettisudin ili ölkisige qachti.

Ötkülge bar bolghini birnechche chaqirim qalghanda, nurghunliri mata mishkaplirigha ana-yerning topisini élishqa bashlidi. Békbolatning otryadidikilermu eyne shundaq qilishti...

Békbolat bilen Azat anche égiz bolmighan döngde oltiratti. Töwinide bolsa, ériqta su éqiwatatti, hawarayi

bulungghur. Ular xélighiche gep qilishmay oltardi. Peqet mangidighan chaghdila Békbolat qayghulanghan elpazda bulutlar arisidin aran-aran körünüp turghan tagh choqqilirigha qarap, kichikkine xaltisini birnechche ochum topa bilen toshquzdide, zhürigige yéqin ichki yanchughigha meyüslengen halda saldide:

– Hayatta eng hesretlik nerse – u séning öz wetiningni terk étishingdur, – dédi. – Séning ejdatliringning moshu yerde qélishi we séning ularning qebirliridin zhiraq bolushungdur...

Azat meyüslengen édi. Uninggha Békbolatning keypiyati shunchélik tesir qildiki, u éytqan sözlerni Azat zhürigige shunchélik yéqin qobul qildiki, axiri özi birmu-héch söz qilalmidi.

Békbolat shu arida ornidin turup, asta öz étigha qarap mangdi. Éti bolsa, bu chaghdá buningdinmu shirniliq chöpni endi yelemeydighandek, shirniliq chöpni chimqap yewatatti.

20-BAP

Rossiyaning Ghuljidiki konsuli Wladimir Lyuba köchning dairisige heyran qaldi. Mexsus télégrammada u aldin-ala körsetküchler boyiche 1916-zhilning séntyabr éyining axirida köchüp kelgenler üchyüz ming ademni teshkil qildi, dep xewerligen.

Munchélik heqiqetenmu insanperwerlik pajieni körgen konsul ilgiri mobilizasiya toghriliq padisha permanining qanchélik ammibap emesligini texminmu qilalmighan édi.

ili ölkisining ahalisi keskin köpeydi, Rossiya konsuli bu faktni héch yoqqa chiqiralmidi. Tashqi ishlar ministrligidin Rossiya diplomatiyalik

wakaletxanisigha qachaqlar arisida ish zhürgüzüş toghriliq mexsus yol-yoruqlar ewetildi. Ürünchidin bashqa mundaq yol-yoruqlarni Qeshqer, Chöchek we Ghuljidiki konsuluqlarmu aldi.

Wladimir Lyuba tejribilik diplomat bolghan. Yettisu wilayitide yüz bergen weziyetni tehlil qilip, qachaqlarning peyda bolushini texminlidi. Shuninggha munasiwetlik uning wezipsisige tégishlik bolghan kéyinge qaldurup bolmaydighan birnechche ishni emelge ashurush kérek boldi.

Ularning arisida eng muhimi, Xitay hakimiyet orunlirining xoshna térritoriyadiki müshküllük waqiege közqarishi bolghan.

Uningdin tashqiri, konsulning wezipsisige yerlik rossiyalik ahale bilen alaqa baghlap, uning wetendashlirini orunlashturushqa melum derijide yardem körsitishke qatnishishini qolgha keltürüş tapshurulghan.

Öz teripidin Xitay hakimiyet organliri Yettisuda yüz bériwatqan waqielerni diqqet bilen bayqap turdi. Elwette, chégaridash térritoriyadiki weziyetning mümkinqeder chapsanaraq turaqlinishigha menpiyetdar édi. Herqandaq naraziliqlarning qaynap téshishi we ipadilinishi ularda qorqunuchluq peyda qilatti, uning üstige nahayiti nurghun qachaqlar qelgen ili ölkisining özi xéle derijide turaqliq térritoriya emes édi.

Shuning üçün Xitay memuriyiti Rossiya diplomatiyalik wekilliri bilen ishni birliship zhürgüzüşke menpiyetdar édi.

Yettisudin bolghan qachaqlar chégaridin ötkende peqet ili ölkisidila emes, shundaqla asasen Przhéwalsk we Pishpek uézdliRIDIN kelgen qirghizlar Qeshqeriyegimu

orunlashqan bolsimu, asasiy top Ghulja we uning etrapigha orunlashti.

Mana shuning üçünmu Rossiya konsuli Wladimir Lyuba waqiening merkizide boldi.

Polkownik Wladimir Lyuba özining ishini yaxshi köretti. U elchixanining bénasida tewlüklep bolatti. Diplomatiyalik tapshurmilarni u nahayiti diqqet bilen éniq ijra qilatti. Shuning üçünmu rehberlik tereptin birnechche qétim mukapatlanghan édi.

Shuning bilen bille, Wladimir Lyuba yerlik Xitay hakimiyet organliri bilen özining özara munasiwitini shundaq yolgha qoyghanki, ular özara ishenchilik söhbetlerde, elwette, diplomatlar arisida ishenchilik uchrishishlarning mümkünchiligige qarap, uninggha özlirining xeyirxahlighini we uning paaliyitini mümkünchiligiche qollap-quwetleydighanlighini ochuq éytishatti.

Mana monu nahayiti murekkep weziyette, yeni uning diplomatiyalik wakaletligige toghra kelgen mezigilde shunchélik nurghun qachaqlarning kélishi boyiche shunchélik murekkep mesilini Ghuljidiki Rossiya konsuli Wladimir Lyuba öz jawapkerligining höddisidin ejayip maharet bilen chiqti.

Uninggha peqet cheklengen waqitqa bolsimu, Xitay hakimiyet organliridin, toqunushlarga ighwa tughdurushi mümkinligige qarimay, chégarini yapmasni qolgha keltürüş mümkin boldi. ikkinchi tereptin, Wladimir Lyuba ili ölkiside yashawatqan yerlik qazaq millitidin qazaqlarni mümkinchiligiche orunlashturushqa yardemlishish, uning üstige, elwette, özlirining tughulghan jaylirigha u yaqta weziyet az-tola

yaxshilanghandin kéyin qaytip kétish toghriliq chüshendürüş ishlirini zhürgüzüşni qolgha keltürdi.

21-BAP

Peqet 1916-zhilning oktyabridila Yettisuning hemme térritoriyaside qozghilang basturuldi.

Ademler qarshi turushqa imkaniyiti bolmay, qorqunuchluq ehwalda uézd we bolusluq hakimiyetning wekillirini kütti.

Shundaq qilip, ular qaytti. Yéziliqlarni Rossiyage ewetilidighanlarning tizimigha zorlap kirküzüdi, we emeliyatta saqchilar ularni tömüryol stansiyasige yetküzdi.

Shundaq bolsimu, Yettisu boyiche plan orunlanmidi. Tizimigha kirküzülgen atmish ming ademdin ellik mingche ademni ewetish mümkin boldi.

Asasen Yarkent we Wérniy uézdilirida istiqamet qilidighan uyghurlardin mobilizasiyage ewetilgenlarning sani birnechche mingnila teshkil qildi.

Yarkent uézdidiki Qazanchi yézisida emeliyatta birmu er kishi qalmidi. Ulardin deslepki tizimigha kirküzülgenlerdin beziliri hökümet eskerliri bilen bolghan toqunushlarda qurwan boldi yaki chégaridin ötüp, chet elge – ili ölkisige ketti.

Ularning ornigha yéshi boyiche mobilizasiyage ewetishke yatmaydighanlarni tizimigha kirküzdi. Netijide tizimdikilerning yérimini dégidek ellik-atmish yashlardiki erkishiler teshkil qildi. Moshundaq weziyette permangha asasinsh we appélyasiya qilish diqqetke élinmidi.

Ademlerni qamaqqa élipla quralliq konwoylar bilenla mobilizasiyage ewetilidighan jaygha yetküzüldi.

Chong Aqsugha yétip kelgen bolusluq katip Sérgéy Pétrowichni beeyni özgertiwetkendek boldi. U endi özini tekkebur tutup, héchqandaq iltimas we xahishlarni tingshashnimu xalmidi. Ademler bilen özini ghurur tutup gepleshti. Naraziliqning chétini chiqarghanlarga popoza, qorqutush bilen jawap berdi.

Yerlik ahali menawiy we jismaniy xorlandi. Ular özlirini beeyni taqiliq ötüк desigen chömülilerdek his qilishti.

Eyne shundaq ehwal Qoramdimu, Qaraturuqtimu, Chélektimu, Yéngisherdimu we Tashti qaridimu bayqaldi.

Ghulja yolining ikkila teripige tarqaq bolup jaylashqan uyghur yéziliri artqa sep ishlirigha mobilizasiya qilish boyiche padisha permanigha aktiw qarshiliq körsettimu yaki tép-téchla özlirining balilirini ewetishke tirishtimu, uningdin qet'iy nezer, beribir matem we ümütsizlik weziyitige chömdi. **22-BAP**

Yettisuning herbiy gubérnatori Mixail Aléksandrowich Folbaum rohiy jehettin ejayip kötirengkü halette édi. Bu körünüşning ikki jiddiy sewewi bar édi.

Biri shuningdin ibaretkin, uninggha bektilgen hemme térritoriyanı öz ichige alghan qozghilang axiri basturuldi. Tört ay dawamida ewjige alghan isiyän emeliyatta toxtitildi we tertip eksige keltürülgen édi.

Mixail Aléksandrowich özining keke saqilini chimdap qoyup, eyne shu ötken dört aynıng ötüşini xiyalida tehliil qildi.

Uning hésawi boyiche, Yettisudiki alte uézdin, bolupmu Qapal, Lépsi, we Przhéwalsk uézdiliri xeterlik we tolqunush ekeldi.

Wérniy uézida weziyet nisbeten muwappeqiyetlik boldi hem mobilizasiya boyiche az-tola tüzütüshler bilen planni orunlash mümkin boldi.

Pishpék we Yarkent uézdilirida chong tolqunushlar bayqalmidi. Elwette, bolusluq derijide toqunushlar boldi, wahalenki, Qapal yaki Przhéwalskidek jengler bayqalmidi.

Mixail Aléksandrowich herbir uézd bashlighidin tepsiliy hésawat élip, andin tégishlik doklad yézip, uni Türkstan général-gubérnatori Alékséy Nikolaéwich Kuropatkingha ewetishni oylidi. U bu ishni özining orunbasari, wisé-gubérnator Pawél Pétrowich Ostashkingha tapshurmaqchi boldi.

Folbaum ad'yutantini chaqirmaq bolup qongghuraqni almaqchi boldide, lékin oylinip qaldi. Uning diqqiti бүгүн etigende Pétérburgtin kelgen télégrammigha qadaldi. Eyne shu télégramma Mixail Aléksandrowichning üstün keypiyatta bolushining ikkinchi sewewi édi.

Buningdin ikki ay ilgiri Yettisuning herbiy gubérnatori, tayinlanghan ataman Mixail Aléksandrowich Folbaum Aliy Janaplrigha eng töwen iltimas ewetken édi. Bu iltimas xizmet babi yaki dölet ishliqigha baghliq emes, nurghun zhillar dawamida Mixail Aléksandrowichni teshwishlendürüp zhürgen muemmani hel qilishqa urunup körüş édi. U uning hel qilinishini dayimla kéyinge qaldurup kéliwatatti, lékin, axiri u iltimasni impérator Nikolay IIge ewetken.

Mana бүгүн etigenligi uzaqtin kütken jawap keldi. Ad'yutant xet-chek üçün belgülengen kümüch petmüste etigenlik pochtini ekirgen chaghda, Mixail Aléksandrowich impérorning gérb möri bésilghan yoghan konwértni körüp tolqunup ketti. U ilgerkilerge qarighanda bu qétim chapsanliq bilen saqilining uchini chimdap qoyup, konwértni échip, yénik nepes aldi.

Uning iltimasi semimiyet bilen qanaetlendürülgen we padisha-impéror Mixail Aléksandrowich Folbaumgha familiyasini özgertishke ruxset qilghan.

Hazirdin u "Mixail Aléksandrowich Sokolow-Sokolskiy" dep atalghan.

Mixail Aléksandrowichning armini emelge achi we u adettin tashqiri xoshal buninggha. U shuninggha xoshalki, özining ellik yéshida nurghunlighan xizmet baldaqlirini bésip ötken – "Wilayet herbiy gubérnatori", "Général-léyténant" dégen herbiy ataqqa ége bolup, tayinlanghan kazak atamani, endi bolsa uning pikiriche, moshu padisha hakimiyitining remzige muwapiq monu familiyage ége bolush qolgha keltürüldi.

Mixail Aléksandrowich ad'yutantni chaqirishtin yaltiyip, gubérnatorluq kréslodin turdide, adettiki kéngeshme ötküzidighan yangaq derighidin yasalghan yoghan üstelni aylinip, özining yaxshi köridighan dérizisige keldi. Uningdin adettikidek ili Alitéghi körünüp turatti.

Oktyabr éyi édi. Mixail Aléksandrowich dayimla özige mawzu tallawalidighan eshu choqqa beeyni özözidinla peyda bolup, bashqiliridin zhiraqliship, kichikkine bulut ésilip qalghandek édi.

Mixail Aléksandrowichqa eyne eshu kichikkine bulut özidin-özila dehshetlik qarabulutqa aylinishi mümkindek

boldi. Némishkidu u birdemdila kadét herbiy uchilishçésige chüshishni arman qilghan baliliq chéghini eslidi...

Birdemdila, birdinla qattiq sanchiq aghrighi uning zhürigide peyda boldide, Mixail Aléksandrowich Folbaum Sokolow-Sokolskiy bashqa tagh choqqiliridin zhiraq, qarliq choq körünüp turidighan dérizining tüwigila menggüge zhiqildi.

SS
R
R
S
H
S
S
R
S
C
N
M

QARShI
TURUSH

1-BAF

Padisha h k mitini ghulatqan 1917-zhilqi F wral inqilawi toghriliq xewer Yettisughimu y tip keldi. Ahalining herxil qatlamirining wekilliri Özlrining hem ijtimaiy, hem milliy menpiyetlirini himaye qilidighan teshkilatlarni qurushqa imkaniyet aldi.

1917-zhilning mart öyining özidila ataqliq tatar komm rsanti Zeynutdin haji Taz tdinowning teshebbusi bilen W rniyda komit t qurulup, u «Qurultay» dep ataldi. U komit tning wezipisi Yettisu musulman xeliqlirining menpiyetlirini himaye qilish we ipadileshtin ibaret boldi.

Komit tning birinchi teshkiliy mejilisige tekliq qilinghan islambay Niyazow million r isqaqbayning q ynatisi Taz tdinowning alahide  yige kirip, birdinla ademning közige chüshidighan bayliqqa heyran qaldi. Bolupmu, islambayni heqiqettimu zalni b zep turghan nahayiti yoghan xrustal sham-lyustra (asma sham) heyran qaldurdi.

zhighin on besh minut k chikip bashlandi. Chünki Przh walskidin qandaqtu-bir wekilni kütiwatatti. Teklipname ilgirila ewetilgen bolsimu, yolning zhiraqlighi zhighinning bashlinishini sel k chikt rdi.

Shundaq bolsimu, chaqirilghanlarning tolisi bu charetedbirning teshebbuskarini anchila aldiratmidi. Zeynutdin hajim otturisigha düglek üstel qoyulghan chong zalda u yaq, bu yaqqa m ngip, hemme m hmanlar bilen amanlashti.

islambay bilen salamlashqanda, u uning salametligini alahide soridi, ishliridin xewer tapti. islambay Niyazowmu nahayiti kemtarliq körsetti. Zeynutdin haji islambaydin x lila yash bolsimu, uni

ochuq müjezi, edeplikligi we prinsipial xaraktéri üçün
hörmetletti.

islambay herxil chare-tedbirdlerni uyushturush-
ta maliye jehettin emelge ashuridighan Zeynutdin hajining
qéynatisi neq millionér isqaqbay Gabdulwaliéw ékenligini
chüshensimu, uni az biletti. Gabdulwaliéwning özi zalda
bolmighan, lékin emeliyatta Zeynutdin haji salamlashqan
barliq sodigerler, kommérsantlar, chong zawod égiliri,
sözsiz uning qéynatisining salamatligidin xewerdar boldi.

Tebrik söz bilen Zeynutdin hajimning özi zhighbinni achi.
U qisqichila sözlidi. Mesilining mahiyitigila toxtaldi.
Zeynutdin haji yene bir qétim buningdin birnechche kün
ilgiri Péterburgta padisha Nikolay Ining texttin waz
kechkenligi we hazir hakimiyet Aléksandr Fédorowich
Kérénskiyning rehberligidiki

Waqitliq hökümetning qolida ékenligini élan qilip,
Zeynutdin haji siliq türde Yettusidiki weziyetke ötti.

– Hörmetlik janaplar, sözsizki, biz Waqitliq hökümetni
we uning Yettisudiki wekilini tebrikleyimiz. Wahalenki biz,
sözsiz, pat yéqinda chaqirilidighan Tesis (uchréditélniy)
zhighbinigha teyyar bolushimiz kérek. Biz silerni – barliq
musulman xeliqlerning wekillirini teklip qilghinimizning
sewewi, aldiki Tesis zhighbinida biz birpütün telep,
birpütün nizamname bilen sözge chiqishimiz kérek. Bügün
biz silerge peqet birla mesilini muhakime qilishni teklip
qilimiz. U mesile Yettisuning barliq musulmanlirigha
téghishlik. Biz uyghunlashturush (koordinasiya) komitétni
qurushni, uni «Qurultay» dep atashni we u bizning hemme
xelqimizning menpiyitini közde tutushini teklip qilimiz.
Men silerning waqtinglarni süyistimal qilmaymen we her
qandaq sharaitta bizning mundin kéyinki ish-

heriketlirimizde paydiliq bolidighan oy-pikiringlarni, mulahizenglarni éytishinglarga ishinimen.

Zeynutdin haji Tazétdinowning bu sözliri qatnishiawatqanlarga kütülmigen sözler dep éytishqa bolmaydu. Péterburgtiki hakimiyet özgirishi toghriliq, qatnishiawatqanlarga sözsizki, melum bolghan.

Wahalenki, ular barliq musulman xeliqler üçün mundaq birleshtüridighan strukturini qurush toghriliq oylimighan édi.

Her bir milletning wekilliri yüz bériawatqan özgirishlerge munasiwetlik ularning millitimu qandaqtu dölet hakimiyetige qatnishishi – bu bashqa mesile.

Lékin, Zeytundin haji teklip qilghan mesile ular üçün bir yéngiliq boldi. Ular Zeynutdin hajining hemmini qozghitidighan muemmalargha közqarishi heqiqetenmu zhiraqni közleydighanlighini étirap qilishi.

Muzakire munazirilik xaraktérgha ége bolushi üçün pikirlerni erkin éytishqa qarar qobul qilindi. Shuning üçünmu nowet islambay Niyazowqa kelgende, u tolaraq Zeynutdin hajigha murajiet qilip mundaq dédi:

– Men uyghurlarning namidin qatnishiawatqanlarni shuninggha ishendürimenki, «Qurultay» komitétni teshkil qilish idéyasi heqiqetenmu her bir milletke bizning hoququmizni himaye qilishqa yardem qilghan bolar édi. Wahalenki, bu bizning milliy alahidiliklirimizni, bizning musteqilligimizni yoqitishqa élip kelmemdu? Belkim, «Qurultayning» terkiwidiki herxil xeliqler wekilliri bilen kélisish kérektur?

zhighin ikki saattin oshuq dawamlashti we zalda qatnishiawatqanlarning hemmisi öz pikirlirini éytishti.

Nurghunlighan teklipler éytildi, lékin, emeliyatta, komitéturush idéyasini héchkim inkar qilmidi.

Hemmisini diqqet bilen tingshap bolghandin kéyin, axirida yenila Zeynutdin haji Tazétdinow söz aldi.

U zhighin dawam qilghan ikki saat dawamida yézip oltarghan qeghezlrini algha ishtirip qoyup, andin ulargha birqur köz zhügetkendin kéyin mundaq dédi:

– Aldi bilen bizning tekliwimizni menpiyetdarliq bilen muzakire qilghanlighinglarga minetdarlighimni éytmaqchimen. Shexsen men özem muzakirining bérish sür’itige qanaetmen. Silerning pikir-tekliwinglarni nezerde tutqan halda «Qurultay» komitétini qurush prinsipini yene bir qétim chüshendürmekchimen. Bizning pikirimizche, komitéturush birleshtürüsh strukturisi bolup, uningda hemme yerlik musulman étnosliridin wekiller bolidu. Shuning üçün herbir xeliqning wekilliri «Qurultay» terkiwige kiridighan bolidu. Wahalenki, her bir millet (étnos) özining milliy teshkilatini qurushqa hoquqluq, lékin u teshkilatlarning shertliri «Qurultayning» asasiy qaidilirige qarshi bolmaslighi kérek. Eger siler mesilining moshundaq qoyulishigha kélisshenglar, awaz bérishinglarni iltimas qilimen.

Qatnashqanlar sel toxtilip, yekdilliq bilen yéngi teshkilat – «Qurultay» komitétining qurulushigha awaz bérishti.

***

«Qurultay» komitétining wujutqa kélisshning özi Yettisuning yerlik ahalisini jemiyetlik hayatni aktiwlashturushqa ilhamlandurdi we milliy seyasiy teshkilatlarni qurushni chapsanlashturdi.

«Qurultayning» qurulghinigha téxi ikki ay ötmestinla her xil milletler (étnoslar) dairiside komitétlar qurulushqa bashlidi. Emeliyatta neq «Qurultay» eyne shu milliy komitétlargha yölengen bolsimu, u komitétlar beeyni «Qurultaydin» kélip chiqqandek boldi.

Eyne shundaq eng ammiwiyy komitétlarning biri «Alash» komitéti boldi. Uning lidérliri keng bilimlik ademler bolup, ular özlirining seyasiyy yönilishide döletni konstitusion réforma qilish idéyasige asaslandi.

Yettisuning özbek jamaesi «islam kéngishi» namliq özining komitéтини qurdi. Uning namining özi islam dini asasida birlishish asasiyy prinsip dégenlikni bildüretti. Umumen, bu «Qurultayning» deslepki idéyasige qarshi kelmetti. Chünki shu deslepki idéya neq Rossiyaning Tesis zhiginidiki musulman xeliqlirining menpiyetliri toghriliq körsitilgen idéyage mas kéletti.

Yettisuning uyghurliri «Milliy kéngesh» dep atalghan özlirining teshkilatini qurdi.

Shundaq qilip, 1917-zhilqi Féwral burzhua-démokratik inqilap qolgha keltürgen imkaniyet melum derijide Yettisu wilayitining yerlik ahalisi teripidin emelge ashuruldi.

2-BAP

1918-zhili yanwarda islambay Niyazow Wérniy shehiridin qarangghu chüshkende Talghardiki öyige qaytip keldi. Uning réssorlaq kolyaskisi zhuqarqi Talghirning qar basqan yoli bilen téyilip dégendek mangghan waqit dawamida uning xiyali ikki qétim bölündi.

Birinchi qétim uning oy-xiyali yaxshi bodalghan arghimaq yoldiki tong qargha putliship kétip, özini chetke

atti. Shu seweptin harwukesh uni qamcha bilen birni urdi. ikkinchi qétim islambay Niyazow yéghiwatqan qarning u chétidiki tagh qirqilirigha kóz tashlidi. U qirqilar islambaygha qudretlik küchtek köründi. islambay Niyazowqa xiyalida eshu tagh qirqiliri esirler dawamida qandaqtu sirni saqlap kéliwatqandek oy saldi.

islambay Niyazow Yettisu wilayitining uyghur we tunggan Milliy s'ézidin qaytqan édi.

Buningdin birnechche ay ilgiri u «Qurultayni» tesis qilishqa qatnashqan chaghda bu idéyani uyghur jamaetchiligining xéle nurghun qismi qobul qilidu, dep texminmu qilmighan édi.

Özimu we ikki aydin kéyin, 1917-zhilning may éyida, uyghur-taranchilirining «Milliy kéngishi» qurulghan chaghda, uninggha yashlarning qatnishishi uni téximu heyran qaldurghan édi. Shu chaghda Ghulja yoli boyigha jaylashqan hemme uyghur yézilirining yashliri shu zhighingha délégat bolup, qatnashqan édi. Sözsizki, peqet yashlarla emes, hem shundaqla ottura yash ewlatlirimu we aqsaqallarmu az emes édi. Amma islambay Niyazowning élinghan nezerige neq shu yashlar tashlangan édi. U yashlarni körginige xoshal édi, chünki neq eyne shu yashlarga, axiri, milletning kélechigi baghliq édi.

Bügün mana Yettisu wilayiti uyghur-tungganlirining «Milliy kéngishi» uyushturghan s'ézidin qaytip kéliwétip, islambay Niyazow yene shu yashlar toghrisida oylinip ketti.

S'ézdggha teyyarliq xélila ilgiri bashlinip, héchnerse untulup qalmighandek qilghan édi. Lékin nurghunlirini, jümlidin, islambay Niyazowning özini mu heyran qaldurghan qarimu-qarshiliqlarni héchkim kütmi gen édi.

Uyghurlar bilen tungganlar zhiginchaq istiqamet qilidighan uézdning wekilliri s'ézgha délékat bolup saylanghan. Uningdin tashqiri chong sodigerler bilen bille qol hünérwenler we addiy ishchilar yashawatqan ahalinging ijtimaiy qatlamlirimu este tutulghan.

S'ézning bashlinishidila rehbiriy rolni Yarkent uézdining délégatli Hüseynbeg Yunusow, Asim Damolla, Abubekir Yunusow atqurdi.

islambay Niyazow Hüseynbeg Yunusow bilen xéle yéqin tonush bolghan. U bu ademni uning ishqa pishshiqlighi, bashqilarning pikirini tingshashni bilidighanlighi üçün chongqur hörmetletti.

Neq Hüseynbeg Yunusowning tekliwi bilen Yettisu uyghur we tungganliri Milliy s'ézining reisi bolup ataqliq sodiger Jamaldin Yoldashéw saylanghan édi. Qarimu-qarshiliqlar muzakire waqtidila bashlanghan bolsimu, Jamaldin Yoldashéwning namziti köpchilik awaz bilen ötkén.

Mana meshedimu islambay Niyazowning diqqitini özining gheyretligi bilen sel tolughiraq kelgen zhigit jelip qildi. U Wérniy uézdidin wekil bolup kelgen Abdulla Rozibaqiéw édi. U ishchi kembeghellerdin ibaret wekiller topining lidéri édi. Ularning hemmisila yéqindila qurulghan «Musulman ishchilirining birleshken ittifaqining» ezaliri édi.

Abdulla Rozibaqiéw bir qarighanda zhigirme yashlar etrapididek körünetti, lékin u sözge chiqqanda, hemme délégatlar, uni qollidimu, qollimidimu, uningdin qet'iy nezer, Abdullaning natiqliq qabiliyitige heyran qélishti.

– Mezkür s'ézd xeliqning muhim muemmalirini hel qilish üçün chaqirildi. Shuning üçün men bir top

délégatlar namidin shu muemmalarning birnechchisini tekliq qilimen.

Moshu sözlerni éytqach, Abdulla Rozibaqiéw aldirimastin, hemme uni diqqet bilen tingshawatamdu, yoqmu, özining nutqini bashqa tekrralash imkaniyiti bolmaydighanlighigha köz yetküzüsh üçün, zalgha bir qarap qoydi. Andin kéyin u sol qolidiki qeghezge qarap qattiq we éniq qilip, monularni dédi:

– Monu töwendikilerni tekliq qilimen:

1. Yerni uningda ishlewatqan déxanlarga teng bölüş hajetligini étirap qilish!

2. Ayallarning teng hoquqlighini étirap qilish!

3. Hemme milliy mekteplerde oqutushni yéngi métodikigha yötkesh!

4. Kazak polkliri bilen déxan kéngeshliride piship yétilgen qarshi turushlarni béterep dep élan qilish!

Abdulla Rozbaqiéwning bu sözliri warang-churung we waqirashlar bilen qarshi élini. S'ézd birmunche waqit béaram qilinghan here ügisidek chuqiriship ketti.

S'ézd délégatliridin din wekilliri Abdulla Rozibaqiéwning nutqidiki ikkinchi punktqa térikiship kétishti, endi chong yer égiliridin délégatlar birinchi punktqa qet'iy kélismidi. Uningdin tashqiri hetta mekteplerde yéngi métod bilen oqutushqimu narazilar bar ékenligi bayqaldi. Törtinchi punktqa munasiwetlik bolsa, buni nurghunliri haqaretlik dep chüshendi.

islambay Niyazow zhighinni zhürgüziwatqan Hüseyinbeg Yunusowni diqqet bilen bayqidi. U bolsa qiziqqanliq ehwallar birpes bésilghiche téch oltirip, andin özining pikirinimu éytmay, hetta zalgha nisbeten qandaqtu-bir hissiyatimu bildürmeyla:

– Délégat Rozibaqiéwning nutqini muhakime qilish élan qiliniu, – dédi. – Délégatlarning her bir topigha yaki ayrim natiqlargha onbesh minuttin waqit béridu. Shundaq qilip, biz bir yérim saatta tügitishimiz kérek. Andin kéyin awaz bérish bashlinidu, shuningdin kéyin s'ézd délégatliri tamaqqa baridu. islambay Niyazow emeliyatta hemme délégatlarning sözlirini xatirisidin ötküzdi. Ularning hemmisi toghra sözligendek qildi, özlirining mewqielirini ispatliq türde himaye qildi.

Shundaq bolsimu délégatlarning mewqiesi pütünley bir-birige qarimu-qarshi boldi. islambay Niyazowning özi Abdulla Rozibaqiéwning tekliplirige qarshi boldi. S'ézd délégatliri, umumen alghanda, tört punktning birinimu qobul qilmidi. Shundaq bolsimu, islambay ichide yash Abdulla Rozibaqiéwnning bilimlik we gheyretlik ékenligige pexirlendi.

Tamaqtin kéyin s'ézd délégatliri ikki muhim qarar qobul qildi. Ularning biri «Milliy fond» qurushqa munasiwetlik boldi, ikkinchisi bolsa «Uyghur-taranchi awazi» gézitini neshir qilishqa munasiwetlik boldi. Jiddiy muhakimidin kéyin gézit muherriri bolup Zerip Beshari tayinlinip, Abdulla Rozibaqiéw rédaksiya kéngishining terkiwige kirdi.

3-BAP

«Milliy kéngesh», umumen «Qurultay», Yettisuda Waqitliq hökümetning seyazitini zhürgüzdi. Shuning bilen bille terghibat-teshwiqat ishlinirini bolshiwéklarmu élip bardi.

Oktyabr inqilawi ghalip qazinishi bilen we 1917zhili dékabrda hem 1918-zhili yanwarda artqa sep ishlorigha mobilizasiya qilinghan qazaq, qirghiz we uyghurlarning nurghun qismining qaytip kélishi bilen Yettisuda weziyet keskin ózgerdi.

Maliway yézisidin artqa sep ishlorigha eketken Muhit Samarida Erkin bilen tonushti. Ularning arisida ózgirowatqan hayatqa we birmunche bashqa mesililerge baghliq umumiy tiltépush bolmisimu, ular chapsan dostlashti.

Bépayan Rossiyaning seyasiy ishlorini axirghiche chüshinip alalmighan yashlar, shuninggha qarimay, u yaki bu heriketning terepdarliri bolup shekillinishke bashlidi.

Axshamliri dostlar yérim awazda ózlorining heqligini ispatlap, talash qilidighan boldi. Shundaq qilip, ular héchnersini ispatlalmay, opponéntini ishendürüshke héch ispat bolmighandinkin, ózlorining shexsiy mewqieside bolushni dawamlashturdi. Ularni birleshtürgen we bir-birige düshmen qilmighan nerse – bolshéwiklar bilen sosial-réwolyusionérlarning yaki ularni “ésérlarmu” dep atighan, arisida mexsetmuddialirida chong periqning bolmaslighidur.

1917-zhilning dékabrida Muhit bilen Erkinning arisida ayrilish yüz berdi. Erkin yene birmunche waqit Samarida qalmaqchi boldi, endi Muhitni anazhuti Maliwaygha kétishtin héchnerse toxtitip turalmidi...

Pütkül yol dawamida – aldida poézdta, andin kéyin irgulu harwusida cheksiz kengtasha qazaq dalasida zhürüp, Muhit Maliwaygha tughulghan öyige kelgende uni singlisi Xurshidening, hem yaghlighining uchi bilen köz yéshini

sürtüp ishik aldida turup anisining kütüwalidighinini xiyalidin ötküzdi...

Muhit mobilizasiyagiche öz yézisidin héchyaqqa chiqmighan édi. U Rossiya turmaq, hetta Wérniy yaki Yarkenttimu birqétimmu bolmighan. Uning undaq xahishimu bolmighan. Maliway uninggha duniyadiki barliq sheherlerdinmu ejayip gözel édi. U tughulghan yéridin artugharaq héchnerse bolmaydighanlighini, u özining yézisi üçhün we zhutdashliri üçhün özide bar bolghan hemmini héch échinmayla bériwétidighanlighini sézinetti.

Uning harwusi Ghulja yolidin Maliwaygha apiridighan topiliq yolgha chüshkende Muhit nahayiti tewrinip ketkenligini sezdi. U konirap ketken malixay kiygen harwukeshke özining tewrinip ketkenligini sezdürmeske tirishti.

Lékin harwukesh Muhitning öy ichidikiliri bilen uchrishish hayajanlinishini sezdimu yaki bilettimu, eytewir qandaqtu béperwaliq bilen söz qildi.

– Sen, zhigit, teshwishlenme. Bezide hetta üç kün öyde bolmisang, shundimu séghinisen. Sen bolsang, ketkingge xéle boldi...

Muhit ichide harwukeshke minnetdar bolsimu, ün chiqarmidi. U heqiqetenla mana, padisha mobilizasiyasining ötkinige ikki zhil boldi, eyne shu ikki zhil ichide hemme nersining shunchélik özgirip ketkenligini oylidi. El özgerdi, Muhitning özimu özgerdi.

Birdin-bir özgermigen – uning özgirishimu mümkin emes nerse – bu Muhitning özi tughulghan yerge bolghan muhebbitidir.

***

1918-zhili qishning axirini Muhit öyide – Maliwayda ötküzdi. U bexitlik édi – yénida anisi, singlisi Xurshide bar.

Öyige kelgen künning etisila Muhit qandaqtu-bir rahatlinish sézimi bilen hoylini qardin tazilidi, qoylar yatidighan qorani tertipke keltürdi. U öyini, tughulghan yézisini séghinghan édi, ilgiri adettikidek bolup körüngen nersilerning hemmisila qandaqtu-bir yéngiliqtek, adettin tashqiridek körünetti.

Mart éyighiche padisha permani اساسida mobilizasiya qilinghanlarning hemmisi dégidek qaytip kélishti. Peqet törtila Rossiyade xéle turup qaldi. Ular Qizil armiya sépige ötüptu, dégen geplermu tarqaldi.

1918-zhili martning bashlirida Maliwaygha Wérniy shehiridin bir top yashlar keldi. Yéza ahalisi zhighilishqa kélishti. Gep néme heqqide bolidighanlighini tingshash üçün uninggha Muhitmu keldi. Yéza zhigitbéshi öyning yénigha zhighilghan zhutdashlirigha yéqin kélip, Muhit béshigha qimmet tére qaplighan düglek bök kiyiwalghan bir zhigitke diqqet qildi.

Özining yoldashliridin sel algha chiqip, u zhigit üzüp-üzüp, lékin éniq sözlimekte édi. Uning awazida qandaqtu ademlerni özige jelip qilarliq küch bar édi.

– Biz, «Musulman ishchilirining birlashken ittitaqining» wekilliri, – dédi u zhigit sol qoli bilen béshidiki bökini түzep qoyup, chünki uning ong qolida qandaqtu-bir qeghezler bar édi. – Bizning teshkilatning qurulghinigha bir zhilche boldi. Biz addiy ademlerning menpiyetlirini himaye qilimiz. Mana, silerning bizning sépimizge ötüşinglar üçün silerning aldinglarga

kelduq. Biz hemmimiz bille bolup hayatimizni yaxshilalaymiz!

– Sen özeng kimsen? Qeyerliksen? – dégen awazlar anglandi topning ichidin.

– Méning ismim Abdulla. Familiyam Rozibaqiéw.

Tughulghan yérim Kiyikway.

– Kiyikwaydin demsen? Kimning balisisen?

– Méning dadamning ismi Exmet, lékin men Hidayet isimliq kichik dadamning qolida terbiyilengenmen.

– Hidayet toghriliq bilmeymen, lékin dadangni bilimen, – dédi birinchi septe turghan bowaylarning biri, – u Wérniy shehiridiki méchitlarning biride molla bolghanmékin?

Abdulla jawap bérip ülgermestinla topning otturididin ottura yashlardiki bir kishi:

– Éliekber Rozibaqiéw sizge kim bolidu? – dep waqiridi.

– U méning ikkinchi kichik dadam.

– Undaq bolsa, bashqa soal yoq! – dédi yenila shu kishi. – Muellim Éliekberni biz yaxshi bilimiz. U ademlerge nurghun yaxshiliqlarni qilghan. Pütkül uézd boyiche mekteplerni achqan.

Moshu geplerdin kéyin ademler janlinip ketti. Abdulla ademler téchlanghiche kütüp turdide, andin qattiq awazda sözini dawamlashturdi:

– Bizning bu yerge kelginimizning sewewi, «Musulman ishchilirining birlashken ittifaqi» addiy xeliqning, silerning hoququnglarni qoghdalaydu we qoghdaydighan teshkilat ékenligini chüshendürüshtin ibaret! – dédi.

– «Qurultay» dégen néme? Sizning «Qurultaygha» köz qarshingiz qandaq? – dep waqiridi Muhitqa yéqin turghan ottura yashlardiki bir kishi.

– Biz «Qurultayning» bir qismi bolghan «Milliy kéngesh» terkiwige kirduq. Amma ular kona hakimiyet terepdari. Biz ularning yoli bilen mangmaymiz. Ular addiy xeliqning menpiyitini qoghdimaydu. Men silerdin birla nersini iltimas qilimen – xatalashmanglar! Nahayiti chong Rossiyade ghalibiyet qazanghan Kéngesh hakimiyiti hemme kona, ilgirileshke tosalghu boluwatqanning hemmisi bilen kürishiwatidu. We bu yéngi Kéngesh hakimiyiti ghalibiyet qazinidu! Men shuninggha ishinimen. Bizning xelqimiz nurghun azap-oqubetlerni bashtin kechürdi. Xelqimiz tesewwür qilip bolmaydighan éghirchiliqlarni bashtin kechürdi. Siler xatalashmanglar, eksinche halette eyne shu azapoqubetler héchqachan tügimeydu!

Muhit Abdulla Rozibaqiéwning isheshlik éytiwatqanlirini uzaqqiche tingshidi. Uninggha uning zhutdashliri – maliwayliqlar barghanséri özining yashlighigha qarimay, ademlerni ishendürüshchüshendürüshte ejayip qabiliyetke ége bolghan eyne shu yash bolshiwékning sözlirige bashlirini lingishitip qoyghandek körüнди. Ular özlirining uzun hayatida oylapmu hem gumanmu qilmighan muemmalar heqqide oylinishqa bashlidi.

Muhit heyran qaldi. Abdulla Rozibaqiéwning étiqati, uning yéngi Kéngesh hakimiyitige ishenchisi shunchélik küchlükkin, Muhit birdinla özi üçün Abdulla Rozibaqiéw oxshash ademler özliri teelluq bolghan partiyaning

idéyalirige qan-téni bilen bérilgenliktin, ularning heq bolidighanlighini chüshendi...

Abdulla Rozibaqiéw bilen bolghan uchrishish köpligen addiy yéziliqlarning duniyatonushini eynen bashqiche özgertiwetti.

Bar bolghini ikki heptidin kéyin Abdulla Maliwaygha ikkinchi qétim kelgen chaghda, peqet Muhitla emes, yene ellikche yashlar ixtiyariy yosunda Qizil gwardiyage yézilghan édi. Ular özlirining mutlaq toghra ish qiliwatqanlighigha tamamen isheshlik édi, chünki ular addiy xeliqning menpiyitini, özlirining zhutdashlirining menpiyetlirini himaye qilishqa qedem tashlighanlighigha isheshlik édi.

Bolshéwiklarning chaqirighi bilen ular admiral Kolchakning eskerliri bilen jeng qilishqa ketti.

4-BAP

Erkin bir zhildin oshuq Samarida zhürdi. Aldi bilen uni Merkiziy Aziyadin kelgenler bilen Orénburgqa ewetti, andin kéyin Samarigha.

Kanal qurulishida we herxil fortifikasiyalik (istéhkam – herbiy-inzhénérlik qurulush) qurulushlarda ishlep zhürüp, Erkin özi oxshash artqa sep ishliirigha zorlap ewetilgenler bilen yéqinlishiwalghan édi. Perghane wadisidin, Sariarqa, Amuderiya we Sirderiya dalaliridin, aile-öyliridin ayrilghan addiy zhigitler kéche-kündüzlep ishlidi.

1917-zhilqi Féwral réwolyusiyasi mobilizasiya qilinghanlarning turmush tertiwige xéle özgirishlerni kirgüzgendek köründi. Ularning sépide naraziliqlar peyda

boldi. Herbiri yüz bériwatqan waqiening mahiyitini chüshinishke tirishatti, lékin addiy, zhiraq chettin kelgen yéza baliliri üçhün bu ongayla emeste.

Peydin-pey ular herxil küchlerning arisida padisha hakimiyitining ghulutilishigha qaritilghan chongqur qarimu-qarshiliqlar belgüliniwatqanlighini chüshinishke bashlidi.

Mundaq chüshenchiler öz ishlirini amma arisida zhürgüziwatqan herxil shekildiki teshwiqatchilarning peyda bolushidin mümkin boldi. Mesilen, Erkin turiwatqan Samarida aktiw terghibat sosialistinqilapchilar teripidin zhürgüzüldi. Ularning idéyasi bilen shu chaghlarda Erkin bilen yéqin bolghan maliwayliq zhigit Muhitmu qiziqatti. U shu chaghlarda hem konstitusion démokratlarning, yeni kadétlarning we bolshéwiklarning idéyaliri bilenmu qiziqatti.

Eyne shu hemme seyasiy küchlerning delil-ispatliri özliriche isheshlik bolsimu, Erkin we uning zhutdashliri üçhün hemmidin yéqini bolshéwiklarning idéyaliri yéqin ékenligini chüshinetti. Eyne shu idéyaler özlirining addiy xeliqqe yéqinlighi bilen addiy emgek adimide chong ishenche peyda qilatti.

On yettinchi zhili yazlighi birnechche Pétrograd ishchilirining Samarigha kélishi Erkinning tolughi bilen bolshéwiklar herikitige qoshulushigha yardemleshti.

Pétrograd ishchilirining biri Sérgéy Arxipowich birqétim kechqurun Erkin bilen bolshéwiklar idéyasi hisdashlirining yoshurun zhighinidin qaytip kéliwétip, asta, xirildighan awaz bilen mundaq dédi:

– Silerde, Yettisuda, yoshurun küresh bolush kütülmekte. Sarizm idéyasi u yerde chongqur yiltiz tartqan.

Kazakliq hemmila yerde özgirishlerni xalimaydu. Dondimu, Sibirdimu shundaq. Silerning Yettisuringlarda kazakliq nahayiti küchlük.

– Belkim, u shundaqtu, amma ahalingning nurghun qismi qazaqlar bilen uyghurlardin ibaret. Kazaklar özlirining stanisiliride yashaydu, uyghur yéziliri bolsa, mesilen, nahayiti nurghun.

– Sen manga xapa bolma, silerning uyghurunglar némini hel qilalaydu? Kazaklar – bu küch! Ular qurallangan, ular bay! Ular idéya jehettin sarizmgha sadıq!

Erkin jim bolup qaldi, chünki u ichide Sérgéy Arxipowich bilen yekdil édi. «Heqiqetenmu uyghurlar seyasettin zhiraq. Birla uning zhutinila alayli. Chong Aqsuda ademler ashliq tériydu, yer haydaydu, baghwanchilik, köktatchiliq qilidu, endi ulargha xoshna yézilarda néme boluwatqini qiziq emes, uning bilen karimu yoq. ikkinchi tereptin, her bir uyghur özining tarixiy wetini Uyghuriya toghriliq oylinidu. Lékin qandaq, umumen yardemlinishige bolamdu, dégen mesilide umumen chüshenchisi yoq. Her bir uyghur öz xelqining tarixini yaxshi bilidu, uning ötmüşhini bilidu, lékin uning kélechigi heqqide oylanmaydu», dep oylidi Erkin.

Belkim shuning üçünmu, «Bolshéwizm» dep atilidighan yéngi, pewquladde herikette u özining hayatini özgertidighan, uning xelqining teghdirini özgertidighan birnersini körgendu.

5-BAП

Oktyabr inqilawi özgirishlirining peyda bolushi bilen Erkinning ümütini téximu mustehkemli di we 1917-zhilning axirida nurghunlighan zhutdashliri oxshash umu Samarida Qizil gwardiya sépige yézildi. Samara qizil gwardiyachilar otryadide birnechche ay xizmet qilghandin kéyin Erkin Wérniy shehirige ewetildi.

1918-zhili mart éyida Pawél Winogradow bilen Rudolf Maréchékning rehberligide qurulghan herbiy-réwolyusion komitét Yettisu boyiche Sowét hakimiyitini ornitish yolida qizghin küresh zhürgüzdi.

1918-zhili martta Wérniygha kélip, ikkinchi künila Erkin Abdulla Rozibaqiéw bilen tonushti.

Wérniy shehiri uyghur kwartalida ishchilar bilen qol hünérwenler aldida sözge chiqip, Abdulla Rozibaqiéw bolshéwiklar partiyasining yolini éniq qilip chüshendürdi.

– Biz xeliqning hoquqini qoghdaydighan, özi xeliqtin kélip chiqqan birdin-bir partiyamiz! – dep isheshlik éytti u.
– Xeliq dégen u – biz, siler bilen addiy ishchilar, déxanlar, qol hünérwenlerdur.

Erkin eshu toluq kelgen zhigitke qarap turup, uning bilimlikligige, étiqatlighigha, hetta sözlesh usuligha heyran qaldi.

Abdulla Rozibaqiéw Erkinning tengtushi bolghan we uning üstige, étirap qilish kérekki, zhiraq Kiyikway yézisidin bolghan zhigirme bir yashliq uyghur zhigiti Wérniy herbiy-inqilapchi komitétning ezasidur.

zhigirme kün ötüpla Erkin bilen bille nowettiki mitingidin qaytip kéliwétip, Wérniy shehirining

Torgowaya kochisida Abdulla Rozibaqiéw Erkinge murajiet qilip, mundaq dep teklip qildi:

– Pütkül Yettisu boyiche emeliyatta Kéngesh hakimiyiti ornitildi. Hazirche problémiliq boluwatqan Dowun we Chong Achinoqa yéziliri qéliwatidu. Wahalenki, bügünki künde Kéngesh hakimiyitini Yarkentte musthekemlesh kérek. Men shu terepke barmaqchimen. Siz méning bilen bérishni xalamsiz?

– Elwette, Abdulla. Eger men paydiliq bolsam?!

– Bizning uyghurlar Oktyabr réwolyusiyasining ehmiyitini téxi axirighiche chüshenmeydu. Biz siler bilen ulargha yéngi zamanning mahiyitini chüshendürishimiz kérek. Siler oxshash étiqatliq bolshéwiklar paydisiz bolushi mümkin emes.

– Xop, yoldash Rozibaqiéw. Men siz bilen kélishimen, bizning köpligen uyghurlirimiz bügünki künning problémiliridin nahayiti zhiraq.

– He mana, bügünki künning problémiliri! Bügün héchqachan bolmighandek, waqittin kéyin qélishqa bolmaydu. Men éytqan bolar édimkin, waqitning chaqirighidin dep. Epsuski, moshu kemgiche nurghunlighan uyghurlar qarangghu we nadan. Shuning üçünmu ularni neyrenghawazliqqa sélish ongay. Biz xeliqning angsewiyesini échishning hemme charilirini körüshimiz kérek. Bizning balilirimiz bilimge yéqinlishishi üçün mekteplerni échish kérek. Muzika we téatr toplirini qurushimiz kérek. Bizning medeniyitimiz nahayiti bayghu! Bizning muqamlirimiznila alaylichu! Bizning uttur wezipimiz – kelgüsi ewlat üçün eyne shu muzikiliq nadir baylighimizni saqlashtin ibarettur!

– Heqiqetenmu, bu muhim mesile! Lékin, Abdul-la, némishke biz birleshmeymiz? Birleshsek, bizge, özimizge maaripnimu, sen’etnimu, edebiyatnimu tereqqiy etküzüshke ongayghu!

– Bizning shorimiz eyne shuningda, Erkin! «Musulman ishchilirining birleshken ittipaqining» wezipilirining biri eyne shu sün’iy periqni yoqitishtin ibarettur. Men bu ishda bizge qerellik metbuat yardemlishidu, dep oylaymen. Biz pat yéqinda uyghur gézitlirini, zhurnallirini chiqirishni kózde tutmaqtimiz.

– Samarida men maliwayliq bizning bir uyghur bali-si bilen tonushtum. Eyne shu uyghur özining tughulghan yézisidin bashqa héchyerni étirap qilmaydu. Yarkentke, Wérniygha bérish pursiti tughulmisimu, hetta uning u yerlerde bolush xahishimu yoq éken!

– Chüshining, Erkin, mesile ademning qeyerde bolghanlighida yaki bolmighanlighida emes. Bizning zhutdash uyghurlirimizning adettin tashqiri ishinip kétishi we prinsipiiallighining bolmaslighidin ibarettur. Biz periq qilmastinla, u dostmu yaki düshmenmu, hemmisige ishinimiz. Mana shu eng xeterliktur! Biz prinsiplargha riaye qilmaymiz. Bezide hayatiy prinsiplar yolida hemmini qurwan qilish kérek! Tallawélish kérek!

Abdulla Rozibaqiéw moshu sözlerni éytip, birdemdila jim boldi. U oylinip qalghandek boldi. Erkin uninggha qarap Abdullaning qan chiqqidek lewlirini chishlewalghinini kördi.

Jim-jitliq birnechche sékuntqa sozuldi we endi u unchélik hayajanlanmay, gépini dawam qildi:

– Erkin, men eyne shundaq hayatiy yolni tallawal-dim. ishiningki, bu manga ongay bolmidi. Lékin herbir

adem qachandu-bir chaghda moshuninggha bel baghlishi kérek.

Erkin Abdullaning sözlirini diqqet bilen tingshidi. Ular tengtush bolsimu, Erkin üçhün Abdulla Rozibaqiéw tengdishi yoq ulughwar insan édi. Abdullaning zhigirme yashlirida qilghan ishlirini Erkinge pütkül hayatida emelge ashurulalmaydighandek bilindi. Abdulla uning aldida héchqandaq tosqunluq bolmaydighan chöcheklerdiki qehrimanlardek sézildi.

Baliliq chaghlirida Erkinge anisi meghlubiyet dégeni bilmeydighan Chintömür batur toghriliq chöchekni éytip bergen. Abdulla Rozibaqiéwni Erkin xiyalida umu hemme düshmenlirini ongayla tiz püktiridighan neq eyne shu Chintömür batur bilen sélishturatti.

Lékin Abdullaning axirqi sözlirini anglighandin kéyin Erkin öz oyigha gumanlandi. U Chintömür baturgha héch nerse éghir emes, dep hésaplatti. Chintömür batur eng yaman, mekkar düshmenlirini oyunchuqtekla meghlubiyetke uchritatti.

Shuning üçhün Abdullaghimu héch nerse éghir bolmishi kérek. Herhalda, Erkin héchqachan bu ehwalni héch bayqimighan, sezmiyen édi. U dayim Abdulla Rozibaqiéwni qet'iy, optimist, herqandaq idéyani yénikla hayatqa maslashturidighan adem süpitide biletti.

Amma Abdullaning özige héch qachan ongay bolmighanlighi toghriliq geplirini anglap, Erkin uning qachan gépini dawamlashturidighanlighini taqetsiz kütti.

Wahalenki, öz küchige isheshlik bolghan Abdulla, adettikidek, qet'yilik bilen mundaq dédi:

– Men bizning xelqimizning tarixiy namini eksige keltürüşni arman qilimen! Chünki biz, zhigirminchi esirde «taranchi», «qeshqerlik», «ghuljiliq» we bashqa dep atilishimiz késiridin xelqimizge tüzitip bolmas ziyan ekilidu...

Erkin paydiliq nersining hemmisi toghriliq anglashni kütken édi, lékin monu sözlerni kütmiyen. U Abdullaning méngishini dawamlashturiwatqinini bayqimay, turupla qaldi.

Wérniyda martning nem qari yaghmaqta. Bir nechche qar uchquni Erkinning yaqisigha chüshti, lékin u bu qarning érip boynini hól qilghininimu sezmidu...

6-BAP

1916-zhilning oktyabr éyida Békbolatning otryadi bilen ili ölkisige ötüp ketken Azat Ghuljidin anche zhiraq bolmighan Bayanday yézisidiki zhiraq tuqqanlirining öyide turdi. Bu yéza herbir uyghurgha melum. Chünki XIX esirning axirida ataqliq Bayanday sépilini élish üçün bolghan nahayiti chong qozghilangda uyghur xelqining qehrimani Sadir palwanning dangqi chiqqan. Neq qozghilangning meghlubiyetke uchrishi netijiside minglighan uyghur shu chaghda Yettisu térritoriyasige köchken édi.

Azat özi kichik chéghida u her yazni Charinda ötküzetti, u yerde moma-bowiliri yashatti. Shu chaghlarda Xeyrulla boway Azatqa pat-patla eyne shu «köch-köch» toghriliq éytip bergen édi. Mana hazir u kütülmigen yerdin shularni xatirisige chüsherdi.

Hazir Azat bowisining shu éytip bergenlirige az qiziqqanlighigha pushayman qildi. Éhtimal, buninggha Azatning yéshining kichikligi sewep bolushimu mümkin. U chaghlarda Azat uyghur xelqining eyne shu nowettiki pajiesini jiddiy qobul qilish yéshida emes édide.

Xeyrulla boway newrisige «köch-köch» mezgilide özi shexsen béshidin ötküzgen pütkül azap-oqubetlerni sözlep bérishke tirishqan bilen, Azat bularni chüshenmeydu, dep étirap qildi. Shuning üçün u öz hékayisini toxtitatti. Lékin xatirilesh uni shunchélik öz ilkiye aldiki, u ixtiyarsiz pes awazda ana yérining pajiesini hemme bilen teng tartqan uyghur xelqining dana shairliri Bilal Nazim bilen Séyit Muhemmet Qashiyning shéirlirini yadqa oqushqa bashlidi.

Xeyrulla boway bu shéirlarni Azatqa qarighanda özi üçün oquwatatti. Lékin Xeyrulla boway épini tépip, shundaq oqattiki, Azat eriksiz ularning bezilirini yadqa éliwalghan édi.

Mana hazirmu, bowisi tashlap ketken yerde boluwétip, Azat Séyit Muhemmet Qashiyning aqsaqalliq Xeyrulla pichirlap éytqan shéirini xatirisige aldi.

Mana hazirmu, bowisi eshu shéirlarni yadqa éytqan chaghda uning közlidiridin yash tamchiliri aqqanlighini, u tamchilarning yerge chüshmey, bowayning qélin aqsaqiligha chapliship qalghanlighini xatirisige aldi...

*Elwida, dep, biz kétermiz, Ili shehiri yaxshi qal,
Mülk-imaret, jayu-menzil, erzu behri yaxshi qal, Qilghan-
etken pe'limiz qildi juda bu yerlerdin, Köz échip körgen bu
jaylar bizdin endi yaxshi qal. Ata-babalar ötüp mundaq belayi
körmigen, Bizge keldi bu qaza hem baghu-bostan yaxshi qal.*

Ilida yatqan mazarlar bizge qilghaysiz medet, Her duada yad étermiz ewliyalar aman qal. Hem ghérip qaldi yene qewimu-qérindash rohlar Ata-ana tuprighi qebri-göristan yaxshi qal. Kindik-qénini töküp tuqqan animiz qaydisen, Hem medet bizge qiling rohi-rewanlar yaxshi qal. Ehli perzent, qiz-oghullar ketken ul dar ul-beqe Pak me'sum rohlar, bizler kétermiz yaxshi qal.

Her küni besh waq bérip qilghan namazlar eda, Jennet ul-firdews yoli meszhitu minber yaxshi qal. Ghulja shehiridin köcher Boraxojur yaxshilar, Ayrilip qalduq juda safi namazlar yaxshi qal... Bu Ilining taghliri otluq, suluq gülzar édi, Emdi bu taghlar beri gholi bayawan yaxshi qal.

Sayrar édi baghlarda bulbuli efghan chékip, Emdi bu bulbuli bile külli gülistan yaxshi qal. Kengrülük édi bu yer héch yerde mundaq jay yoq, Ömrimizni yaxshi ötkезде bu yerde mah-u sal. Yéshimiz atmishtin ötti bolmas elidi shatliq, Newjewan yashliq kétiptur emdi tapmaydu kemal. Altun-östeng biz köchermiz yüz tümen emgek bile, Jaylinip menzil tutupkim yurt bolalmaqliq muhal. Yéngi yurt abat bolur bolsa yene erzenchilik, Dostlarga shatliq, düshmenler bolsun payimal...

Ghuljida Azat uzaq turmidi, yérim aydin kéyin özining zhiraq tuqqanlirini izdep, u Uyghuriyaning jenubigha – Qeshqerge yolgha chiqti.

Buningdin birnechche zhil ilgiri Abdurasul téxi kichik Azatqa hemme uyghurlar Qeshqerde tughulghan, dep éytip bergen édi. Hem ularningmu qandaqtu-bir tuqqanliri shu yerde qélishi mümkin.

Azat Qeshqerde bir nechche ay bolsimu, beri bir özining üç tuqqan qérindashlirini tapalidi. Uning heyran qélip bilgini – kona Qeshqerning shu kwartali – eng chong Héytka méchitining arqisidila, özliri turuwatqan jayda emeliyatta herbir xoshnining chégarining u teripide uruq-tuqqanliri bar ékenligini bildi.

Azat Ghuljidimu, Ürümchidimu uruq-tuqqanliri nurghun ékenligini biletti. Lékin ularning Qeshqerde munchélik nurghun ékenligige heyran qaldi. Herküni uning üç tuqqan qérindashlirining xoshniliridin biresi kirip, chégarining u chétidiki qérindashliri heqqide birnémilerni éytip bérishini iltimas qilatti.

Azatning kétishi aldida axshimi kona öydin xoshna ayal kirdi. U ayal öz waqtida Ziya isimlik chong dadisining Namengen shehirige yéqin Uyghursay yézisigha ketkenligini we xewerlerge qarighanda uning Riza we Reshit isimliq ikki oghli hazir ishikte dégen yerde yaki uning etrapida yashawatqanlighini sözlep berdi.

– Uyghursaygha men baralmaymen, u nahayiti zhiraq. Méningche bolghanda Wérniygha qarighanda Qeshqerdin yéqiniraq. ishiktige bérishqa bolidu. U bizdin anche zhiraq emes, – dep wede berdi shu chaghda Azat.

Qeshqerde bolushi Azatta ikki xil sézim peyda qildi. Elwette, u yerde hayat éghir we qeshqerliklerge birparche nan tépish üçhün ayanmay ter töküp, éghir emgek qilishi kérek.

Lékin, ikkinchi tereptin, Qeshqerdikiuyghurxelqide bar bolghan eng yaxshiliqlarni ipadileydighandek köründi Azatqa. Qédimiy sheherning tarixiy yadikarliqliri, birnechche yüz zhilliq méchitlarning körünüşliri heyran qaldurdi.

Nahayiti chong meydanni égilep turghan Qeshqerning bazarliri Azatqa xuddi u bir chöchek shehiride boluwatqandek his qildi özini. Bu bazarlardiki sétiqchilarning üzliri, herbir xéridarning imaishariliri Azatni özige meptun qilatti.

Qol hünérwenlarning kwartalliri tesséwur qilip bolmas körünüşni ipadilette.

Tar, egir kochilarning boylirigha orunlashqan ustixanilarda xalighingizning hemmisini – ismi yézilghan Qeshqer xenjiridin tartip lay qochaqlirighiche yasatti. Bularning pütkül duniyada tengdishi yoqti. Uning üstige herbir usta özini untup qalghandek, pütkül diqqitini bölüp ishlettiki, u alemde héchnersini bayqimighandek sézilette.

Azat yette-sekkiz yashlardiki balining yénida yérin saatlariche turdi. U bala Azatning közichila yaghachtin ejayip chirayliq mexsus kitap qoyidighan kichikkine üstel yasidi. Azat bu bala tughulishidila eyne shundaq hünérge ége bolghandek oylap qaldi.

Bu üstelni yasashqa baligha yérin saat hajat boldi. U shundaq chirayliq neqishlengenki, Azatqa buni peqet oylap béqish üçün kam dégende birkün kérek bolghidi...

Amma Azatqa eng chong tesir qilghini Héytka méchitining yénida dereqning sayisida qatlima üstellerde oltarghan üç boway boldi.

Azatning tuqqanliri eyne shu eng chong uyghur méchitidin anche zhiraq emes yerde turatti. Azat qayaqila

mangsun, u eyne shu bowaylarning yénidin ötetti, ular bilen salamlishatti we herqétimda u bowaylar addiyla emes, eksinche qandaqtu-bir alahide bowaylar bolushi kérek, dégen oyni bashtin kechüretti.

Ularda qandaqtu-bir nerse bolup, eyne shu «birnerse» Azatqa aram bermetti. Qeshqer bowaylirining körünishining özi qandaqtu-bir muhim nersini ipadiletti, lékin Azat neq némini ékenligini chüshenelmidi... Azat buni peqet özining kétidighan künila chüshendi. Eshu appaq saqallar, meghrur kótirilgen bashlar, herikettiki aldirimasliqlar, shuning özide közlerdiki ghurur menggülükning alamtidur, dégen uqum Azatning béshini yorutqandek boldi.

U bowaylarning qachandu-bir chaghlarda kétidighanlighi muhim emes. Ularning ornida bashqiliri oltiridu. Ularmu qachandu-bir chaghlarda ulardin ilgiri ketkenlerning ornigha kelgenghu.

Kündin-künge, nurghunlighan zhillar dawamida özlirining üstelliride oltarghan eyne shu bowaylarning yénidin ademlerning ötüwatqinini Azat kördi. Mana shuninggha oxshashla pütkül duniya qalaymiqanliship, yandap ötüp kétidu, qédimiy Qeshqer bolsa haman qalidighanlighinimu u chüshendi...

Padisha hakimiyitining ghulishi bilen Rossiyade yüz bergen özgirishler heqiqetenla Xitay memuriyitini béaram qildi. Kéngesh hakimiyitining chégaridash térritoriya, xususen Uyghuriyagimu tarilish xeterligi peyda boldi.

Xitay memuriyiti Ürümchi, Ghulja we Qeshqerde bolushni dawam qiliwatqan we Kéngesh hakimiyitini inkar qiliwatqan padisha emeldarliri bilen Xitay Jumhuriyitining yéngi Kéngesh hakimiyitini étirap

qilishini qolgha keltürüşke tirishiwatqan Kéngesh hakimiyiti otturisida héle-neyreng ishlitip turdi.

1917-zhilning axiri – xeterlik ötüp ketken chaghda – Azat Chong Aqsugha qaytip keldi. Axshimi öyge kirip, zhighlawatqan anisini quchaghlapla, andin Erkin toghriliq soridi:

– Erkin yézida yoq, – dédi Zénet yaghlighining uchi bilen yashlirini étip we öyning kam-kota ishlorini tügetkech joza qoydi. – U padisha mobilizasiyasi boyiche ketkendin béri téxiche Chong Aqsugha qaytip kelmidi.

– Hashim akam uning qeyerde ékenligini bilemdu?

– Belkim bilidu. Men bir qétim Aminedin sorighan édim. U shundaq dédi, “Eshaqta, Rossiyade, qizil gwardiyachimékin”, dédi. U kimler, balam?

– U, démek, yéngi hakimiyetning wekilliri, apa.

– He-e, démek, bizning Erkin yéngi bolus bolidikende?

Azat anisidin bu yéngiliqni anglap, deslep ishenmidi. «Undaq bolushi mümkin emes» dep oylidi u. «Néme qilghini bu Erkinning, uning eng yéqin dostining, qérindash désimu bolidu, bolshéwizmgha qoshuliwalghini?»

Buningdin bir zhil ilgirila Azat padisha hakimiyitige qarshi édi. Shuning üçünmu u artqa sep ishlorigha mobilizasiya qilishtin özini chetke tartqan édi.

Lékin padisha hakimiyiti yoq qilinishi bilen endi özining xatalashqanlighini sezgen. Yéngi Kéngesh hakimiyiti uninggha Aqpadisha hakimiyitidin herhalda uyghurlar üçün nahayiti nachar bolup körüngen. «Padisha hakimiyiti waqtida biz özimizning emgigimiz bilen hayat kechürgen, acharchiliqtin ölmiduqu. Hazir,

barawerleshtürüş sharaitida putingni sozushqimu bolidu», dep oylidi Azat Kéngesh teshwiqatchilirining shiarlirini anglighandin kéyin.

Ana zhutida üçhla kün turghandin kéyin u Riza bilen Reshitni izdep ishiktige ketti.

7-BAP

1918-zhili yanwarning axirida Abdurasul Hashimjanlarning öyige kirdi. Jüme küni édi, mezin jüme namizigha ezen qichqirip bolghan édi. Dostlar aldirashti, yol boyi jim mangghan Hashimjan méchitqa kirishning aldidila:

– Bügün kechqurun Zénet bilen biznikige kiring. Gep bar, – dédi.

– Maqul, – dédi kéyinki waqitlarda aghinisining keypiyatida birmunche özgirishlerni bayqighan Abdurasul.

Abdurasul bu ehwalni Hashimjanning mobilizasiya boyiche ketken oghlini körmigili ikki zhilche boldi, elwette, qattiq ensireydude, dep chüshendi. Erkin aman-ésen, hetta u Qizil gwardiyagimu yéziliwaptu, dégen geplermu bar édi.

Wahalenki, Hashimjanning ensirishi peqet buningdila emes édi.

Hashimjan bilen Amine xoshnilirini kütiwatatti. Ular xoshnilirini ilgiri chaqirmaqchi édi, amma dayimla gumanlinip zhürdi. Mana endi ular özliri chaqirimiz dégendikin, kéyinge qaldurushning ehmiyitimu bolmaydude.

Abdurasul bilen Zénet ularning öyige kirgende öyde öy égiliridin bashqa héchkim yoq édi. Jozigha yoghanyoghan

tonu nanliri qoyulghan. Abdurasul törde, Zénet uningdin peserek bérisighila bérip oltardi.

Öy égilirimu oltirishqandin kéyin, Abdurasul qolini kótirip, dua qilishti. Amine ishtik ornidin turup ashxanigha chiqip ketti. U kirmigiche Hashimjan gepni bashlimidi. Köp kéchikmey Amine korida etken chay ekirip, méhmanlarga apqurlargha quydi. Mana shu chaghda Hashimjan sözleshke kirishti:

– Abdrasul, méning séni chaqirighinimning sewewi, sanga muhim birnersini éytmaqchi édim. Mesile shuningdin ibaretki, biz, ayalim bilen Ghuljigha ketmekchimiz.

Hashimjan bu sözlerni deqem-deqem qilip éytti we Abdurasulgha u xuddi mürisidiki taghni élip tashlawetkendek sézildi.

Abdurasul hazir özige Hashimjanning éytqanlirini tüwi-tetige toluq yétip chüshenmigen édi, lékin uning chüshengini: Hashimjanning hazir éytqanliri uni némidubir nersidin nahayiti qattiq ensiritiwatqini bolsa kérek boldi.

Yüz bériwatqan jim-jitliqni Zénet buzdi:

– Qandaq ketmekchisilerke? Jay-makanchu? Erkin yé-nip kélermu!

Hashimjan héchgep qilmidi. Peytni paydilinip, Amine gepke arilashti:

– Öyge köz-qiringlarni sélip qoyushunglarni silerdin iltimas qilimiz, – dédi u. – Erkin bolsa... – u özini tutalmay hökürep zhighlapla ketti.

Zénet Amineni bezlimekchi boldi, amma Abdurasul aghinisige jiddiy köz tashlidi.

Hashimjan béshini kötermeyla, jim bolushni dawamlashturdi. Uning ingek süyekliridin chishlirining ghuchurlishi bilinip turatti, mushtumlrining tügülgenligi shunchélikki, ögilirimu gharsildatti.

Amma u héch gep qilmidi.

Sel téchlanghandin kéyin Amine zhigha arilash sözini dawamlashturdi:

– islambay Niyazowtin ademler üç qétim kélishti. Öltürmekchi bolupmu, qorqutti. Eger oghlimiz Erkindin waz kechmisen, öyni biz we qizlar bilen qoshup örtewetmekchi.

– Éytmaqchi, ular qeyerde, qéni? – soridi Zénet.

– Hashimjanning hedisi kélip, ularni hazirche özlirige eketti – Yarkentke.

– Bu – Erkinning Qizil gwardiyachilargha yézilghanligi üçün boluwatqan ishma?

– Shundaq, – dep béshini kötermeyla jawap berdi Hashimjan. – islambayning ademleri yéngi hakimiyetke hisdash ademlerning tizimini tüzüwaptu. Yoq qilimiz, dep qorqutmaqta. Menghu ulardin qorqmaymen, lékin mana Amine.

– Ulardin hemme nersini kütüşke bolidu. Yéngi hakimiyet – zhiraq, ular bolsa, yénimizdila. Xoshnilarmu közlirining quyrughida qarishidu. Hetta moshu bizning kochidila qolliri bilen noqup körsitishla qaldi, – dep yenila ün sélip zhighlidi Amine.

Abdurasul néme derini bilmey qaldi. U hemmini kütiwédi, peqet monu ehwalnila emes. Hashimjan bu yerlarning tüplük turghuni bolghan. Uning bowisimu, bowisining dadisimu héchqachan Ghuljida bolmighan.

Mana endize u ata-bowilirining qebirlirini tashlap k tishke mejbur bolmaqta...

– Mundaq bolushi m mkinmu? Ademler n me bolup k tiwatidu? Mundin k yin n mini k t shke bolidu? Uningsizla zhiraq Rossiyadiki hakimiyet  ch n küresh bu yerdiki – Yettisudiki ademlarning teghdirimu buzuwettighu! Ademlerni, aililerni b l wettighu!

N mishke Alla moshuninggha yol qoyuwatidu?!

Abdurasul Hashimjanni bezleshke söz tapalmay qaldi. Uning  stige,  zi  ch n hemmini hel qilip bolghan erkishini qandaq bezlesh mümkin. ikkinchi tereptin, Hashimjanning k tidighini we ular bashqa k r shelmeydighanlighi toghriliq xewer Abdurasulning ditighimu sighmatti.

Mundaq weziyette  ytidighan yaxshiraq birs z tapalmay, Abdurasul mundaq d di:

– Xo-o-sh, eger shundaq k lishken bolsanglar, k tiw ringlar.  y, charwiliringlardin ensirimenglar. Hemmini  zem ishleymen,  yge qaraymen. L kin qandaqtu-bir renjishinglar bolsa, hazir  ytiw linglar, Hashimjan.

Amine yenila zhighlashqa bashlidi. Uninggha qarap Z netning k zliridimu yash t g nliri paqirashqa bashlidi. Hashimjan  ghir tiniq  lip, Abdurasulning közige uttur qaridi:

– Sen manga akamdek bolghan  ding hem akam bolup qalisen...

***

Etisi etigenligi Hashimjanning  yidin ikki harwu yolgha chiqti. K lishken bodalghan at qoshulghan bir harwugha

Aminening téxi toyi bolghan séliq süpitide alghan sanduq, birnechche yotqan, tehiye, qachaqomuch, kona Qeshqer gilemi, ketmen-güjek, dutar hem tört orammersiler we bashqa ushshaq-chüshek nersiler bésilghan. ikkinchi ikki éshek qoshulghan kichigerek harwugha aztola ozuq-tülük bésilghan. Buningdin birnechche kün ilgirila Hashimjan bir topaq soyghan édi. Uning göshini éhtiyatliq qilip tuzlap, tonglitip qoyghan édi u.

Göshni qélin aqmatagha yögep harwuning astigha qoydi. Uning yénigha éritilghan may quyulghan flyagini qoyghan. Uningdin bashqa bughday, arpa we kömüqonaq qachilanghan alte mishkapni basti.

Kalini onche qoy bilen Hashimjan u qaytip kelgende shunchélik malni yandurup bérisen, dep kéliship, Abdurasulgha qaldurdi. Eger qaytip kelmigidek bolsa – Allagha qaldurdi...

Etigenligi dosti bilen xoshlashti Hashimjan. Abdurasul uning qoligha pükliship ketken birnechche axcha kupyurisini tapshurdi. Hashimjan uni élishni xalimighan, lékin aghinisini renjitiwalmas üçün uni aldi.

Hashimjan ayalining ikkinchi harwugha oltirishigha yardemleshti, andin harwulargha bésilghan u-bu zhüklirini yene birqétim pishighdap chiqti. Andin Amine chilwurni qoligha alghanlin keyinla aldirmastin özi at qoshulghan harwuning yénigha keldi.

Hashimjan birnéme démekchidek boldi. Lékin u héchnerse delelmestinla, tére tutulghan düglek uyghur bökini bésiwaraq béshigha kiydi.

Andin atning tumshighigha yénikla qilip noqighandek boldide, harwugha oltardide chilwurni tartip keynige

qarimastinla Ghulja yoligha apiridighan qar basqan yol bilen méngip ketti.

8-BAП

Toruq at qétilghan keng résorlaq kolyaska yénik taqilditip hoyligha kirip keldi. Metkerimbay chilwurni zhügrep kelgen Polatqa tashlidide, özi kolyaskidin éghir yerge chüshti.

– Sol chaqni tekshüre, chember boshap ketkendek qilidu, – dep kotuldidi u öyge kiriwétip.

– Xop, ghojayin, – dédi Polat we shu zamanla atni kolyaskidin chiqirishqa bashlidi.

Saat kechki sekkiz bolup qalghan. Keng-tasha hoylida jim-jitliq. Nériqi bulungdila iditliq tizilghan otunlar, ikki xizmetchilla kechki tamighini ichip, birnémiler toghriliq pes awazda gepleshmekte édi. Ularning biri birchindim nasiwayni kalpugining astigha saldi. Ghojayinni körüpla ular aldirash orunliridin turiship, uning bilen salamlashti.

Metkerimbay hette ulargha qarapmu qoymidi. U dérizige yölinip pelempey bilen zhuqurigha kötirildi. Andin birpes turdide, ishikni ahti.

Kichik xotuni Ayimxan ashxanidin béshini chiqirip, érini kördide, derhal un bolup ketken qollirini pertughi bilen tazilidi. Andin Metkerim baygha yéqin kélip, yénik ingishtide:

– Sizning kéchikkingizdin biz ensireshke bashlighanduq. Birnerse bop qaldimu? – dédi.

Uning ochuq, chirayliq üzi birdekla hem ensireshning hem méhirwanliqni bildüretti. Ayimxanning herqandaq héligersizlik semimiyet bilen dewatqini sézilip turatti.

Metkerimbay héchnerse démestinla, peqet oylanghan halda ayaligha qaridi.

U shundaqla tép-téch hem méhmanxana bolup hésaplinidighan chong bölmige kirdi. U yerde Ayimxan aldin-ala körpilerni sélip qoyghan édi. Metkerimbay uttur töрге ötүp kök renglik körpige oltardi.

Ayimxan yölep qoyghan jozini ekilip éring aldigha qoydi. Shuningdin kéyin héchgеп qilmastinla chiqip ketti.

Metkerimbay biraz vaqit yalghuz oltardi. Téxi yéngila özi yénidin kelgen islambay Niyazow bilen bolghan parang Metkerimbayning oyidin ketmetti.

Metkerimbay özining oy-pikirige shunchélik bérilip ketkenki, hetta uning chong xotuni Xesiyetning kirgininimu sezmay qaldi. U éri bilen ong qolini köksige qoyup, sel ingishken halda salamlashti.

Metkerimbay Xesiyetke qarap qoyup:

– Balilar qandaq? Sharapettin néme gepler bar? – dep soridi.

– Allagha shükri, hemmisi yaxshi, – dep jawab berdi Xesiyet we bosugha yénidiki körpining chétige oltardi. – Kündüzi küyoghul Riza keldi, Sharapetni yaxshi dédi. Biraz yötülidiken, lékin özi xélila yaxshiken. Lékin ularning qizi, bizning newrimiz téxi aghriwétiptu.

Metkerimbay beeyni Xesiyet éytqanlarni anglimighandek qildi. Herhalda sirttin qarighanda halet shundaq köründi. Emeliyatta bolsa, u hemmini yaxshi chüshendi we hetta Xesiyetning «bizning newrimiz» déginigimu diqqet aghdurdi. U ayallirining téchliqta we razimenlikte turuwatqinighimu razi édi.

Metkerimbayning chong qizi uning kichik xotunidin tughulghan bolsimu, Xesiyetmu, Ayimxanmu hemme toqquz balini “méning-séning” démostin bille terbiyilidi.

Sharapet buningdin üçzhil ilgiri turmushqa chiqip, ishiktide turuwatqan bolsimu, u pat-patla dadisining öyige kéletti.

Riza qéynatisidin musteqil bolushqa tirishatti we ushshaq sodigerlik bilen shughullinatti. Uning özining dukini bar édi. Uningda xojuluq üçün herbir adem kéreklik nersilirini

tapalatti. Bu dukanda shundaqla hem atqa kéreklik nersiler, hem baghwarangha kéreklik eswaplar, aghamcha, ketmen-güjek we bashqa nersilermu bolatti. Uningdin tashqiri Riza chélek, kora, bidon, miq we bashqimu eswap-üskünlerni satatti. Rus tilini yaxshi bilgenligidin, u Rossiyaning nurghunlighan sheherlirige bérip, moshu towarlarni özi ekiletti. Riza özi ishiktide tughulup, etrapniki yézilar ahalisining hörmitige ége édi.

Metkerimbay birdinla özining yashliq künlirini xatirilidi. U chaghlarda téxi sodigerlikni yéngidin bashlighan Metkerimbay soda karwini bilen nurghun sheherler bilen yézilarni arilatti. U Ghuljidimu, Qeshqerdimu, Qoqenttimu, Buxaridimu, Semerqenttimu, hem Jenubiy Rossiyadimu boldi. Enjanda u özining muhebbiti gözel Xesiyetni uchratti.

Xesiyetning dadisi Abdullaghoja öz waqtida 1866zhili Qoqenttin Qeshqerge kelgen Aqtaghliq ghoja Büzrükxanning ewlatliri we kelgüsi Uyghur dölitining bashlighi Muhemmet Yaqupbeg bilen bille bolghan. Paranglarga qarighanda, Abdullaghoja hetta Muhemmet Yaqupbegning aghinisi bolghan.

Uyghur dölitining ghulishidin kéyin onminglighan aile Perghane wadisigha köchüp chiqqan. Ularning arisida Abdullaghojimu bar bolghan.

1878-zhili u Qoqentke qaytip kelgen, andin kéyin Enjangha köchüp ketken. Abdullaghoja Enjan bilen Qeshqerning arilighida nurghunlighan toqunushlarning biride qehrimanlarche qaza bolghan.

Xesiyetke öylengendin kéyin Metkerimbay uninggha Enjandin öy élip bergen we sodigerlik bilen shughullinishni dawam qilghan. Bir nechche zhil ularda bala bolmighan. Metkerimbay bolsa arman qilatti...

Öylinip, besh zhil ötkendin kéyin Metkerimbay ikkinchi ayal qilip Qaraturuq dégen uyghur yézésida tughulghan Ayimxangha öylengen.

Bir zhildin kéyin Ayimxan ikki gézek qiz tuqqan. Qizlarga, qaide tériqiside Patigül we Zohra dep isim qoyghan. Amma, köp ötmey ular wapat bolghan. Bexitke yarisha, Ayimxan ikki zhildin kéyin Sharapet dégen qizini tuqqan. U hazir özi ana bolghinigha biryérim zhil boldi.

Sharapet tughulghandin kéyin Metkerimbay Xesiyetnimu Talghirgha köchirip aparghan. Moshu yerde Metkerimbay ayallirining «ishteyi» échilip ketkendek bolghan. Birnechche zhil arilighida ular xuddi musabiqige chüshkendek, érigha bir-birdin bala hediye qilghan, lékin uning qanaetlenmigenligi – némishkidu sapla qizlar. Peqet axirqiliri ikki oghul – Eziz bilen Qasim duniyagha kelgen. Ularnimu Ayimxan tuqqan.

Mana moshu xatiriler Metkerimbayning köz aldidin ötti. Némidu, külkige oxshash birnerse uning yüzide peyda boldi, lékin u derhalla yangliwashtin oygha chökti.

Shu arida Ayimxan jozigha destixan sélip, korida etkenchay ekirdi, yoghan tonur nanlirini qoydi. U apqurlarni ekirgen chaghda Xesiyet külümsirep turup:

– Qoyup qoy, men özem quyimen, – dédi.

– Maqul, – dédi Ayimxan, – Hazir mantimu teyyar bolidu.

Metkerimbay ushshaq-ushshaq zhutup etken chayni ichip boldi. Xesiyet uning chinisige nan sélip qoymaqchi boluwédi, lékin u asta ayalining qolini qayturdi. Yene biraz shük oltarghandin kéyin Metkerimbay birdinla:

– Tughluq royxetke aldimu? – dep soridi.

– Men éniq bilmeymen, lékin u бүгүн hoylida uyaqtin-buyaqqa zhügrep zhüretti, néme yazdikintang, – dédi ayali.

Tughluq prikazchik bolup (yallanma) xizmet qilatti. Uning özi Metkerimbaygha zhiraq tuqqan bolatti. U Metkerimbayning ishenchisige ége bolup, birqétimmu aldanchiliqta yaki bir héyligerlikte közge chüshken emes.

Birnechche kün ilgiri Metkerimbay Tughluqqa pütkül mal-mülükning – qozghilidighan we qozghalmaydighanning hemmisining tizimini tüzüshni tapshurghan édi. Бүгүн islambay Niyazow bilen bolghan uzungha sozulghan geptin keyin Metkerimbay shu tapshurmining öz waqtida bérilgenligini chüshendi. islambay Niyazow Talghir we uning etrapida eng chong uyghur béyi édi. Uningda, éhtimal, sodigerlikke bolghan tebiy talant bolsa kérek. Uning hemme ishi öz yolida zhürüshetti, özi hemmige ülgiretti. U hetta ili ölkisining teshebbuskar ademliri, jümlidin, ataqliq uyghur millionérliri – Musabaéwlar ailisi bilen özara paydiliq soda ishlirini mu yolgha qoyghan.

Metkerimbay islambay Niyazow bilen hem soda ishliri boyichimu, hem bir dairining ademliri süpitidimu munasiwet qilatti. Ularning ikkisi Talghirdila emes, shundaqla pütkül Qarasu boluslighi boyichimu bay, yétekchi ademlerdin bolup, hörmetke ége ademlerdin édi.

Üchinchi küni islambay Niyazow Metkerimbaygha paranglishish üçün kélishini tekliq qilip adem ewetti.

Metkerimbay özining hemme seperliride atlarni bashquridighan Polatni bu qétim élishni xalimidi.

Toruq biyini yénik, yumshaq kolyaskige qoshturup, tizginni özi qolgha aldi.

islambay Metkerimbayni sayipxanliq bilen kütiwélip, uni béghigha bashlidi, atéghilini körsetti, andin kéyinla öyige tekliq qildi.

Tamaq üstide asasen égilik toghriliq, ashliqning hosuli toghriliq parang boldi. Peqet shuningdin kéyinla, singchayni ichip bolghandin kéyin, islambay néme seweptin u Metkerimbayni tekliq qilghanlighi toghriliq gep bashlidi.

– Hörmelik Metkerimbay, tingshanga. Ésingizdimu, ötkén zhili biz «Milliy kéngesh» qurduq, dep men sizge éytqan édim. Siz shu chaghda téxi uninggha kirishtin bash tartqan édingiz?

– Shundaq, elwette, ésimda. Lékin men sizge özemning seyasettin zhiraq adem ékenligim toghriliq éytqan édim. Méning ishim – soda-sétiq. Elwette, umumiy menpiyet üçhün men maddiy yarem bérishke teyyar.

– Shundaq, shundaq. Umu bizning ésimizda, bizmu uni bahalaymiz. Lékin hazir weziyet tüp-asasidin özgirip ketti. Tallash dewiri keldi. Ötkén zhili Rossiyade hakimiyet béshigha Waqitliq hökümet keldi, hazir bolsa bolshéwiklarning hökümet béshigha kélish xeterligi peyda boldi. Ular – waqitliqlar emes. Eger ular hökümet béshigha kélidighan bolsa, uzaq turidu. Shuning üçhün neq hazir ularni toxtitishning peyti keldi. Onsekkizinchi zhil qedem qoydi. U hel qilghuchi zhil bolushi kérek!

– Siz némini tekliq qilmaqchisiz, hörmelik islambay?

– Buningdin birnechche kün ilgiri moshu Talghirda Yettisu kazak herbiyliri kéngishining mejlisi ötküzüldi.

Ular pütkül küch-gheyritini Kéngesh hakimiyitige qarshi qoyush toghriliq qarar qobul qildi. Bizge, uyghurlargha, chette qélishqa bolmaydu. Kéngesh hakimiyiti bizge héchbir yaxshiliq bermeydu. Men ularning asasiy shiari – baylarning baylighini tartiwélip, kembeghellerge bérish éken, dep anglidim. Qéni bu yerde adaletlik? Baylargha ularning baylighi asmandin chüshmidighu. Siz buni yaxshi bilisizghu.

– Elwette, hörmetlik islambay. Amma siz éniq némini tekliq qilisiz?

– Siz bilen ochuq sözlishey. Biz yalghuz emes. Bizning qebilidashlirimizning nurghun qismi bizning közqarishimizgha qoshulidu. Yettisuda bolsa uyghurlar az emes. Uningdin tashqiri, xeliq tingshaydighan hörmetlik ademler biz terepte. Siz bizning Qarisu boluslughining bashlighi Jamaldin Bushriéwni tonamsiz? Bizning xelqimizning heqiqiy wetenperweri! U hazirning özide mobilizasiyani élan qildi. Uning biréghiz sözi bilenla Yéngisher yézisi ellikke yéqin zhigitni qurallandurdi. Tashtiqara yézisimu shunchélik bölmekchi boldi. Mundaq wetenperwerler az emes. Bizning qérindashlirimiz qazaqlarmu chette qarap turmaydu. Kazaq-oruslarchu, téxi! Ular umumen, heriketning béshida!

– Ughu shundaqu. Amma Kéngesh hakimiyitining shia-ri nurghunlirining könglige yéqinghu.

– Mesile shuningdiki, u peqet shiarla. Shiar bilen qosaq toymaydude. Anglidingizmu, bizning uyghur Abdulla Rozibaqiéw bolshéwiklar partiyasi Wérniy komitéting rehberlik terkiwige kiriptu. Hazirning özide Ghulja yolidiki hemme uyghur yézilirigha béríp, yéngi hakimiyet üçün teshwiqatlarni zhürgüzgen.

– Men uni bilmeymen, lékin uning tuqqini Éliekber Rozibaqiéw pat-patla Tashti qarida peyda bolidu. Uning u yerde qudisimu, birnémisi bar. Méning kichik ayalimning u yerde ikkituqqan akisi bar. Ular tonushtek oxshaydu.

– Hemme uyghurlar bir-biri bilen tonush. Shuning özidimu, hemmisi bir-birining düshmini. Énigharaghi, бүгүн dost, ete bolsa düshmen. Némishke bizdila eshundaq? islambay birminutche jim boldi, u özining éytqan

sözliri heqqide oylanghandek qilip, andin sözini dawamlashturdi:

– Qandaqla bolmisun, hörmetlik Metkerimbay, ishqa kirishish kérek. Men, mesilen, qiriqche özemning uruqtuqqan we xadimlimni herbiy kiyim-kéчек, hajetlik qural-yaraqlar bilen teminleshni qarar qildim.

– Moshuninggha munasiwetlik Sawutaxun néme oylay-du? Uning abroyi nurghun nersini éniqlaydu.

– Hörmetlik Metkerimbay, biz Qoramda bolduq. Musa Damolla we yene birqanche bowaylar hörmetlik axun bilen gepleshken. Lékin u peqet diniy mesililer bilenla shughullinishni ewzel köridiken. Hemme nerse Allaning qolida, dep bizge uttur éytqan. Xuddi biz buni bilmeydighandek!

– Hörmetlik islambay, men hazir éniq jawapni bérelmeymen. Ochuq paranggha chaqirghiningizgha rexmet. Tola jehetlerdin men sizning pikiringizge qoshulimen. Lékin bezi mesililerde méning gumanim bar. Özemning qararim toghriliq men sizge sözsiz xewer qilimen...

Neq moshu parang Metkerimbayni birnechche saat dawamida qiynimaqta édi.

Öyde hemmisi uxlashqa yétishqan. Ayimxan ikki qétim ashxanigha kirip chiqti. Hoylida peqetla asma kérosin lampisi yanmaqta. Metkerimbay bolsa téxiche etles mamuq tehiyilerge yölinip oltirip, éniq bir qarargha kélelmidi.

9-BAП

ishikte Azatqa yaqti. Bu yerde öyler bir-birige uliship sélinghan. Shuning üçün bolsa kérek, kochilar түp-tüz. Lékin Yarkenttikidek keng emes. ishikte ahalisining xéle qismini Yettisu kazakliri teshkil qilidighanlighi sézilip turatti. Buni atliq ademlerdin nurghunining en'ewiy kiyimi bolghan, sözsiz, lampas (simining ikki yénigha uzun qilip tikip qoyidighan renglik jiyek) tutulghan sharowara, kazak furazhka körsitip turatti.

Prawoslawiya chirkosining yénidiki doxmushta toplinip turghan tört yash kazaktin Rizaning duginini qeyerdin tépishqa bolidighanlighini soridi. Aldida uning égilikte hajet bolidighan herxil ushshaq-chüshek nersilerni satidighanlighini éytti. Andin Rizaning ishiktide yéterlik derijide ataqliq ademlerdin bolghanlighi Azatning ésigha chüshti.

Prinsip jehettin buninggha hejeplinishningmu hajiti yoqti. Chünki Riza bashqa nersiler qatarida hem éger-toqum, zhügen, chilwur-tizginlernimu satatti. Bu nersiler bolsa, özlirining hayat tertiw boyiche herqandaq kazakqa hajet édi.

Rizaning lawkisi heqiqettimu nahayiti ammibap bolghan. Chong ishiktin kirgenla yerde yoghan-yoghan miqlargha xamut we aghamchilar ésikliq édi. Azat

adamlarning shunchélik nurghunlighigha qarap heyran qaldi.

Anche keng bolmighan jayda onbeshche adem bar édi. Ular nahayiti teshwishlinip, ózlidirige hajetlik towarlarni tallawélishmaqta, turup-turupla ular óz ara qattiq gepleshmekte. Shunga bolsa kérek, Azat bir bulungda téptéch, pokeyge yólinip turghan Rizani birdin bayqalmidi.

– Merhemet, sizge néme kérek? Bizde hemmense bar! – dep Riza óz towarlirini maxtashqa bashlidi qélin burutuni chaqqanliq bilen tolghap qoyup.

Azat uning awazini anglap burulup qaridi we Rizaning neq ózige murajiet qiliwatqanlighigha közi yetkendirin kéyin eshu yash zhigitke diqqet bilen qaridi. Bir chaghlarda Qeshqerde Azattin ózining qérindishini tépishqa yardemleshishni iltimas qilghan ayalining inisi eyne moshu zhigit.

Riza ottura boyluq, nahayiti gheyretlik we heriketchan bolghan. Úz qurulishining toghra belgúli uninggha erkishilerge xas sumbatliqni kórsitip turatti. Shuning ózidimu Rizaning ótkür közliri uning eqilhoshining küchlüklighini kórsitip, turatti.

– Merhemet, sizge néme kérek? – dep edeplik bilen óz soalinu tekrarlidu Riza qimmet bahaliq enjan dopisini tüzep qoyup.

Azat uninggha yéqin kélip, amanlashqandin kéyin:

– Men sizge towar üçün kelmidim. Mendin sizning Qeshqerdiki ikkituqqan hedingiz sizni tépishqa yardemleshishimni iltimas qilghan, – dédi.

Rizaning külümsirep turidighan üzi birdin ózgerdi. U peqet heyranla qalmidi, u deslep köriwatqan ewu zhigitning sözlirige hoshini yoqatqandek boldi.

Elwette, uninggha dadisi Qeshqerde qandaqtu-bir tuqqanliri bolghanlighini éytqan édi. Lékin bu gepler allıqachan éytilghan we Rizaning özimu u geplerni xuddi chüshidekla xatirileydu.

Tesadipiliqtin u néme qilarini bilmey qaldi. Lékin derhalla hosh-kallisini zhighip, endi özi Azatni menpiyetdarliq bilen gepke tartti.

– Siz özingiz qeshqerlikmu? U yaqtin qachan keldingiz?

Moshu sözlerni éytqach, Riza Azatni ichkirige tekliq qilish mexsitide pokeyning tirek yaghichini échiwetti.

Azat ünsiz pokeyning u chétige ötüp, üstelge oltardi. Üstel, éhtimal, lawka égisi üçhün oltirip, xéridarlarni közdin kechürüş mexsitide yasalghan bolush kérek.

Azat bir qarap qoyup:

– Yaq, men moshu yerning. Chong Aqsudin. Lékin téxi yéqında keldim. Biryérim zhil Qeshqerde méhman bolushqa toghra keldi, – dédi.

Riza meyüslinip külümsiridi.

– Siz «toghra keldi» dédingiz we méni nahayiti heyran qaldurdingiz. Men, mesilen, Qeshqerni körüşni arman qilimen. Chünki Qeshqerdin gözelerek sheher yoq, déyishidighu. Shundimu, kechürsüz, belkim, sizning shundaq déyishingizge heqiqetenmu asasingiz bardu... Éytinga, u yerde méning tuqqanlirim qandaqken? Rastimni éytsam, men hette ulardin birer xet-xewer anglashqimu ishenmettim. Men kichik chéghimda dadam Qeshqerde bizning uruq-tuqqanlirimiz bar ékenligi toghriliq éytip bergen. Lékin men u chaghlarda nahayiti kichik édimde. Endi inim Reshit üç yashlarda édi.

– Men sizning ikkituqqan hedingiznimu bar bolghini yérim saatekla kördüm. U yaq peqet siz toghriliq bilishimnila iltimas qilghan. Derweqe, u yaqmu sizning iningiz heqqide gep qilghan.

– Toxtanga! – kütmiyen yerdin rohlinip sözlep ketti Riza. – Siz qeyerge chüshtingiz? Bir saattin kéyin men lawkini yapimen, eger siz qarshi bolmisingiz, biz méning öyümge barimiz we siz shu yerde méning hedem toghrisida, Qeshqer toghrisida tepsiliy, özingiz toghrisida az bolsimu éytip bérisiz.

Azat qarshi bolmide, uning üstige Riza ishinishke bolidighandek köründi.

Bir saattin kéyin kelmek bolup, Azat lawkidin chiqtide, özige shunchélik yéqip qalghan ishiktini arilimaqchi boldi.

Texminen biryérim saattin kéyin Azat gheyretlik Rizaning uzitishida ishiktining tik kochiliri bilen qandaqtu özining ötkür köz qarashliri bilen kelmekte.

Sharapet nahayiti demlik suyuqash teyyarlidi. Bu uning eng yaxshi köridighan taami édi. Érimu bu taamni yaxshi köretti.

Jozida oltirip tamaqlinip we nurghun nersiler toghriliq parangliship bolghandin kéyin Azat ketmekchi boldi, lékin Riza waqitning kech bolup ketkenligini hem Azatning ishiktide tuqqanlirimu, tonushlirimu yoqlighini qattiq éytip, uning moshu öyde qonup qélishini köndürdi.

– Körüp turisizghu, bizning öy yoghan. Rast, ikki ghoyayinning, u gep emes, özimiz chiqishimiz. Öyning yérimini moshu yerlik kazak égileydu. Yérimida bizning turuwatqinimizgha tört zhil boldi. ikki bölme, lékin qolayliq. Öy issiq, tomyaghachtin yasalghan.

– Méningche ishiktide kazaklar nurghun bolsa kérek.

Men sizning lawkingizni izdigen chaghda peqet shularnila kördüm.

– Rastla shundaq. Ular ishiktinimu “Nadézhinskaya stansisi” dep atishidu. Méning qéynatam turuwatqan Talghirni “Sofiyskaya” dep atishidu.

– Sizning qéynatingiz néme bilen shughullinidu? U yaqmu soda sahasi bilenma?

Riza héjiyip qoyup, mughambirlik bilen Sharapet terepke qarap qoydi. Sharapet bolsa biryérim yashliq qizi bilen bashqa bölmide oltarsimu, hemme geplerni tingshap turatti.

– Méning qéynatam addiyla adem emes! Nahayiti chong tijaretdi. zhuquri derijilik sodiger. Lékin nahayiti yaxshi adem!

Riza birdemdila jiddiy boluwaldi. Uning yúzidiki yéngila mojut bolghan külümsireshler yoq bolup ketti. Birpes jimliqtin kéyin Riza:

– Bashqiche bolghanda men öylenmigen bolar édim, – dep qoshup qoydi.

Azat Rizaning hayatqa hajet nersilerning hemmisini musteqil qolgha keltürüşke ügengenligini chüshendi.

Wahalenki, shundimu, uning Sharapet bilen aile qurghanlighidin Azat Rizaning qéynatisi – zhuquri derijilik sodigerni shunchélik edeplik ademkin, ishare bilenmu, yérim ishare bilenmu küyoghulini özining nahayiti chong baylighi bilen renjitmeydighanlighi toghriliq yekün chiqardi...

Moshu axshimi Azat bilen Riza bir-birini shunchélik nurghun bilishtiki, bashqa ademler üçün buninggha birnechche waqit telep qilghan bolar édi.

Azat özining hayati toghriliq sözlep berdi, Békbolatning otryadide jeng qilghan faktlirininimu yoshurmidi, shuning üçünmu qalaymiqan chaghlarning ötüp kétishini Ghulja bilen Qeshqerde kütüp turushqa mejbur bolghan.

U özining dostidin hazir uninggha Chong Aqsugha qaytip bérishning mümkinqeder hajitining yoqlughininimu yoshurmidi. Shuning üçünmu, u özining könglige yaqidighan birer ishni Wérniygha yéqin moshu tereplerdin tépip, kün körüsh istigini bildürdi.

Ejayip eqillik bolghan Riza Azatning ehwalini peqet chüshinipla qalmastin, shundaqla bu mesilini hel qilishning birnechche yol-yoruqni teklipl qildi.

Aldi bilen Riza Azatning öz lawkisida ishlep turushi toghriliq söz teshti.

– Méning yaremchim bar. Yéqin, xoshna yézida turidu. ismi Hemra. Amma uning ailewiy ehwali éghir. Ayali wapat bolghan, qolida ikki balisi qalghan. Shuning üçün u méningda kündila ishlemeydu. Shuning üçün siz Hemra ishqa chiqalmighan künliri manga yaremlishishke kélishemsizkin?

Azat birnéme dem jawap bérishke ülgirelmestinla, Rizaning özi bu idéyadin waz kechti.

– Yaq, sizge bu toghra kelmeydu. Siz bashqa müjezlik adem. Siz jeng qilghan adem, soda sizning saharinigiz emes. Lékin sizni, belkim, méning qéynatamgha ewetish kérektu? Uning tonushliri nahayiti nurghun. U sizning xahishingizgha toghra kélidighan ishni birer tonushi arqiliq tapidighanlighi sözsiz. Soda sizge toghra kelmeydu! – dep yekünlidi Riza qet’iy türde, hetta Azat bu ishni xalisimu, uninggha qarshi turalmidi. **10-BAP**

Yéngisher yézisi Ghulja yolining sol teripidiki Talghir östingining ikki teripige sozulup orunlashqan. U Wérniy shehiridin ottuz chaqirimche zhiraqliqta orunlashqan xéle chong yéza.

Uyghurlar uning ahalisining asasiy qismini teshkil qilidu. Shuning üçünmu Yéngisher XIX esirning axirida ili ölkisidin onminglighan adem köchüp chiqip uyushturulghan alte uyghur boluslighining biri Qarasu boluslighining merkizi bolup belgülengen.

Bezi zhilliri Talgarka östingi téship kétép, emeliyatta Yéngisherni teng emes ikki qisimgha bölüwétetti. Birinchi qisim kölemi jehettin, öylerning sani jehettin sol tereptiki yézining kona qismidin kichigerek édi.

Lékin östengning mundaq tashqini dayim yüz bériwermetti. Talgarka Ghulja yolini késip ötettide, öz küchini yoqitip, Yéngisherge yéqin yerde köpligen «qoltuq yenglerni» teshkil qilip aqatti. Yéza ahalisi sudin chiqip turghan tashlarni desep, östendin ongayla ötüwalatti. Endi harwularning ötüshichu? Mundaq ehwalda harwular ye Ghulja yolidiki yaghachkörükke baratti yaki östeng latqa bolup ketken töwen terepke bérip ötetti.

1918-zhili baldur etiyazda Risalet, adettikidek, etigenligila Talgarkigha sugha bardi. Bir chélek möldür tagh süyini élip, endila sudin chiqip turghan tashlarni desep yolgha chiqishi bilenla, zhiraqtin yéza terepke kétiwatqan bir top atliqlarni kördi. Risalet biraz yéqin kelgende toruq qashqaat mingen sewletlik adem – bolusluq bashlighini tonidi.

Öyige aldirap kelgen Risalet chéligini lempe astidiki ochaq yénigha qoydide, öyge kirip dadisigha:

– Bolusluq bashlighi Jamaldin aka ademliri bilen yézigha kéliwatidu, – dédi.

Metrozi unchuqmidi, andin qacha-qomuchlirini jaranglitiwatqan ayaligha qarap, pes awazda waqiridi:

– Sen némimu qiliwatqansen?! Teyyarlawatqining quruq etkenchay, xuddi toy qiliwatqandek.

– Mana, mana. Chinilerge quyuwatimen, – dédi Meriyem özini aqlighandek we éringin aldigha yoghan, laydin yasalghan, xuddi komzekték apqurdiki chayni qoydi.

Metrozi unchuqmastinla chaygha qétip ketken nanning parchilirini saldi we ularning iwishini kütmeyla choka bilen chaqqan iliwélip, aghzigha saldi. Ach qosaqni az-tola bolsimu toyghuzup, u shuning bilen özining achchighinimu, narazilighinimu untidi.

– Ular nurghunmu? – dep soridi axiri Metrozi qizidin.

– zhigirmiche adem. Aldirimay kéliwatidu. Menmu éniq küzitip ketmidim. Körginim – chong yoldin aylandi, andin men derhalla öyge aldiridim.

Metrozi yenila téch boldi, andin yangliwashtin ayaligha qaridi:

– Balilar qéni? – soridi u.

– Etigendin bashlapla talada zhügriship zhüridu. Hetta chéyinimu ichmidi ular, – dep Meriyem yenila özini aqlashqa bashlidi.

Sekkiz yashliq gézekler Hasan bilen Üsen Metrozining erke baliliri édi. Elwette, u öziche qizininu yaxshi köretti. Amma beribir oghullirigha uning hisiyati alahide bolghan.

Metrozining özüge téxi yéqindila qiriq yash tolghan. U Meriyem ikkisi yene bir bala toghriliq oylighan, amma kembeghelchilik özining hökümünü zhürgüzgen – bar balilirini östirip, el qatarigha qoshush kérek, uning üstige Risaletkimu bügün-ete quda chüshüshi mümkin. Qandaqla bolmisun, u on yette yashlarga keldide.

Chay ichip bolup Metrozi talagha chiqti. Hawarayi nahayiti yaxshi édi. Kün ochuq. Herhalda salqin bolghini bilen, qish kétip, etiyaz öz hökümige kirdide.

Yéqinla yerde arisida uningmu oghulliri bar bolghan balilarni körüp, Metrozi uttur supisida xoshnisi Esedulla aqbash oltarghan öyge qarap mangdi.

Metrozi Esedulla bilen salamliship bolup, uning yénigha oltardi.

– Néme yéngiliqlar bar, xoshna? – dep soridi Esedulla aqbash.

– Bizde néme yéngiliqlar bolsun? Sen aqbashqu, köpnikördüng, köp bilisen, – dep chaq-chaq qildi Metrozi.

– Bilishnighu bilimen, néme payda uningdin?

– Némini bilisenken?

– Shundaq, bizning uyghurlar yenila isiyan kötermekchi boluwatidu, déyishidu. Endi hakimiyetke qarshi.

– Shundaqmu? Endi bashlighi kimken?

– Bizde bashliqlar ilgerkilerla. Yanchuqlirida birnéme barlar. Biz kembeghel ikkimiz béshida mangmaymizde! – achchiq küldi Esedulla aqbash.

– Némishke biz béshida mangmaslighimiz kérekken? Endi kembeghellerning zamani keldi, déyishidighu.

– Gep shuningdiki, téxi zaman kelmidi! Shuning üçün isiyan kötiriwatidu. Eyne, kazak-oruslarmu, hazir bolsa hem uyghurlarmu.

– Bizningkilerge néme yétishmeydu? Eyaqta, Uyghuriyade, keyni-keynidin qozghilang boluwatqan. Buni men chüshineleymen. Chetellikler bilen kürishiwatimiz. Endi monu yerde némini bölüshelmeywatidu?

– Bu yerde bolsa, özimizningkiler özimizningkiler bilen! Lékin perqi bar, baylar kembegheller bilen. Mana shu!

Metrozi yene biraz xoshnisi bilen oltardide, andin öyige ketti. Hoylisigha kirip, bir chétige qingghiyip qalghan qorasining yénigha bardi, chéchilip ketken chöplerni ara bilen tekshilidi, biraz chöpni éshek bilen kaligha chéchip berdi, andin kéyin öyige kirip uxlashqa yatti. ikki saatlardin kéyin égiz at miniwalghan bir zhi-git öyge kélip:

– Öyde kim bar? – dep waqiridi étidin chüshmeyla.

Ochaqqa ot tutashturiwatqan Risalet quruq qorayshaxlarni ochaqqa sélip qoyup, atliq terepke qarap birnechche qedem tashlidi.

– Sizge kim kérek? – soridi u.

Azat qizgha qarap qoyup, néme üçün bu yerde kelginimu untup qaldi. Natonush hisiyat uni öz ilkige éliwaldide, néme waqie boluwatqinining tüwitetige yetmeyla, némishkidu:

– Méning ismim Azat. Tughulghan zhutum Chong Aqsu, – dédi.

Risalet jim bolup qélip, gumanlanghan halda Azatqa qaridi. Qizning aldida qeddi-qamiti kélishken bir zhigit

turatti we qiz zhürigi bu uning teghdiri ékenligini éytiwatqandek sézildi...

Qiz jim turushni dawamlashturdi, we, hejeplinidighan nerse, qizning jim turushi Azatning özini ongshawélishigha yademleshti.

– Kechürüng, – dédi Azat astaghina özining hisiyatini bésishqa tiriship. – Men bolus Jamaldin akamdin. U barliq öylerni arilap chiqip, saat üçte, namazdin kéyin, barliq erkishilerning uning öyining yénigha zhighilishini xewerleshni tapshurghan. Manga silerning kochanglar bölüngen.

– Boptu, men dadamgha éytimen, – dep yerge qarighan boyiche chapsan öyge kirip ketti.

ixcham ashxanining kichikkine dérizisidin qiz Azatning yene birpes téxi yéngila özi turghan yerde oylinip qarap turup qalghinini, andin uning étini aylandurup, aldirimastin, qandaqtu, xalimighandek Esedulla aqbashning öyige yol tutqanlighini kördi.

Saat üçte bolus bashlighi Jamaldin Bushriéwning öyining yénigha Yéngisher yézisining erkishilirining hemmisi dégidek zhighildi. Éniq belgülengen waqitta chong derwazidin yette-sekkiz ademning qorshawida bolusluq bashlighining özi chiqti. Yéngisherning ahalisi ularning ikkisinila biletti. Ular Jamaldinning oghli bilen uning jiyeni édi. Qalghanliri, éhtimal, bashqa yézilarning yashliri bolush kérek. Ularning arisida Azatmu bar édi.

Yéngisherning ahalisi, shundaqla Qarasu boluslighining hemmisila Jamaldinni hörmetletti. Bu ottuzsekkiz yashtiki adem özining qarimighidiki ademlarning menpiyitini himaye qilishqa tirishqan.

Buningdin ikki zhil ilgiri artqa sep ishlirigha mobilizasiya boluwatqan chaghda Jamaldin hemme uyghur bolusluqliridin burun mobilizasiyage baridighanlarni toshquzup bergen.

Shuning bilen bille u shexsen özi tizimning adilliq bilen tüzülüşini nazaret qilip turghan. Shuning üçünmu, melum derijide buzghunchiliqlar yüz bergen bolsimu, amma Qarasu boluslighida Aqsu-Charin boluslughidek naraziliqlar bayqalmidi.

Ademler hetta öz yézisidin mutleq ketküsi kelmigen balilarning padisha mobilizasiyasidin bash tartishigha Jamaldin Bushriéwning özi yardemlishiptu, dégen paranglarmu bolghanken. Jamaldin beribir ularni bérishqa mejburlashqa bolmaydighanlighini, shuning üçünmu ular kelgüside shu yardemni bahalashni bilishi üçün ulargha hazirning özidila yardemlishish kéreklighini chüshinetti.

Jamaldin Bushriéwning abroyi heqiqetenmu zhuquri bolghan. Shuning üçünmu hazir uning öyining aldida turghan ademler néme toghriliq gep bolidighanlighini taqatsizlik bilen kütmekte édi.

Jamaldin özini ademlerning körelishi üçün biraz algha chiqti. U undaq qilmisimu bolatti. Chünki, birinchidin, uni hemmisi biletti, ikkinchidin bolsa, uning etrapida peqet zhigirme-zhigirmebesh yashlardiki zhigitler édi. Jamaldin hetta sirttin qarighanda ulardin bölünüp turatti.

Ong qoli bilen chirayliq qarasaqilini silap qoyup, andin shu qoli bilen tumighin tüzep qoyup, Jamaldin qattiq shekillengen awazda sözge kirishti:

– Yéngisherlikler – méning zhutdashlim! Bizning bir-birimizni bilginimizge talay zhillar boldi. Bizning ata-

bowimiz öz waqtida bu yerge özimizning ejayip Uyghuriyamizdin köchüp kelgen. Ular köchüşke mejbur bolghan, chünki ulargha özining yéride orun bolmighan. Hazirghiche Uyghuriyade xatirjemlik yoq. Bizning tolimizning u yerde tuqqanlirimiz qaldi we hazir Kuchadimu tolgunushlar bar ékenligini biz bilimiz. Padisha hökümiti bizge makan berdi, turaqlinish imkaniyitini berdi. Lékin hazir padisha yoq, hakimiyet béshigha Rossiyade bolshéwiklar keldi. Bolshéwiklar dégen kimler ular? Ular adaletlik, tenglik toghriliq yaxshi sözlerni qilidu, emeliyatta bolsa, adaletsizlik qiliwatidu. Addiyla misal alayli. Bolshéwiklar bayliqni baylardin tartiwélip, kembeghellerge tarqitip bérish toghriliq éytmaqta. Adaletlik bolush üçün. Amma, zhutdashlar! Biz, uyghurlar emgekchan xeliq. Bizge tégishmenglar, we biz özimiz özimizning ailimizni temin qilalaymiz. Biz ahtin ölmes üçün chöl-dalada hayat kechüreliduqqu! Andin kéyin – Yer. Boptu – yer. Lékin bolshéwiklar hemme nerse – qacha-qomuchtin tartip ayallarghiche umumiy bolushni xalaydu. Mana buninggha biz héchyol qoymaymiz!

Jamaldin téchlinishi bilenla topning ichidin:

- Bizge bolshéwiklar kérek emes!
- Meyli men gaday bolay, lékin özemning hoylamgha özem ége! – dégen waqirashlar anglandi.
- Men hemmini bölüşke qarshimen! Ayalimnighu bé-riwétish bolar, belkim mangimu biri yasharaq birini bérer – dep chaqchaq qildi Esedulla aqbash.

Uning chaqchighigha héchkim köngül bölmidi we yénida turghunlar dehshetlik pichirlashti.

Esedulla aqbash téchlandi we zhighinning axirighiche birmu söz qilmidi.

Shundimu top barghanséri qizip ketti.

- Néme qilish kérek, bolus?
- Shundaq qilip, bolshéwiklarga qarshi turimiz-ma?
- Hakimiyetke qarshi turush xeterlik emesma?
- Jamaldin, sen özeng qandaq oylaysen? – dep murajiet qildi sabiq bolusqa uttur aldingqi qatarda turghan bowaylarning biri.

Jamaldin Bushriéw topning téchlinishini kütüp turup, andin shu kötirengkü awazi bilen mundaq dédi:

- Men qarshi turush kérek! – dep oylaymen. Biz yalghuz emesmiz. Kazak-oruslarmu bolshéwiklarga qarshi turidu. Wérniy shehirining etrapidiki stansilar hazirning özide josh urushmaqta. Bizning qazaq qérindashlirimiz «Alash» herikitining etrapigha birleshmekte. Ularmu bolshéwiklarga razi emes.

Topning arisidin:

- Eger biz yalghuz bolmisaq!...
- Padisha mobilizasiyasidimu biz özimizning qazaq qérindashlirimiz bilen bille bolghan. Meshedimu bizge bille bolush kérek! – dégen awazlar anglandi.
- Kazak-oruslarga ishinishke bolmaydu! Bizning ati-lirimiz ulargha qarshi küreshken.
- Ular hazirmu Ghuljigha toshup ketti. Ular özlirini ghojayin süpitide tutushmaqta, déyishidu.
- Lékin ular yaxshi jengchiler. Bolshéwiklarga dekke béreleydu.
- Bizchu, qandaq? Bizde quralmu, oqmu yoq.

Ademler keypiyatini yaxshi sezgen Jamaldin yenila sözlep ketti:

– Bizge kéchiktürüşke bolmaydu. Men bizge hazirning özidila yéngisheliklerdin otryad teshkillesh kérek, dep oylaymen. Hazirche qolumizgha chüshken nersiler bilen qurallinishqa toghra kélidu. Ariliringlarni, tayaqtoqmaqliringlarni, ata-bowilarning qilichlirini élinglar, oghaqlarni tayaqlargha baghlanglar. Aldi bilen bashlash kérek, andin kéyin yardem bolidu. Biz özimizni körsitishimiz kérek! Peqet shu chaghdila bizge bashqiliri ishinidighan bolidu!

Bir saattin kéyinla Yéngisherde atmish ademdin ibaret otryad teshkil qilindi. Kéngesh hakimiyitige qarshi küreshke uyghur ahalisini kötirish üçün xoshna yézilargha öz ademlirini ewetish toghriliq qarar qobul qilindi.

11-BAP

Azat xélila pat-pat Yéngisherde peyda bolidighan bop qaldi. Birinchidin, u Jamaldin Bushriéwning tapshuruqni orunlighuchisi bolup, herxil uyghur yézilirida uning terepdarliri bilen alaqlini emelge ashuridighan boldi.

Bir nechche qétim Azat buyruqlar sélinghan pakétlarni Talghirgha – uyghur baylirining rehberi, birinchi gildiyalik sodiger islambay Niyazowqa yetküzüp berdi. Neq islambay Niyazow Azatni Jamaldingha tewsiye qilghan édi. Azatni islambay Niyazowning özige Riza ekelgen édi. Chünki Rizaning qéynatisi Metkerimbay Talghirdiki eng bay ademlarning biri bolup, islambay Niyazow bilen yéqin arilishatti.

Tebiyiki, Yéngisher Aqlar herikitige hisdash uyghurlarning merkizi bolushigha munasiwetlik, Azat pat-pat we xéle waqit Yéngisherde bolushqa mümkinchilik aldi.

Uningdin tashqiri Azatni barghanséri Yéngisher özige jelip qilidighan boldi. Chünki u yerde Azatning nazuk we chongqur muhebbitini peyda qilghan, söygü ishqida köydürgen Risalet turatti.

Qizgha Azatmu yéqip qalghan, amma uning mabada qudiliq bashlinidighan bolsa, ata-aniliri zhiraq yézida turidighan zhigitke qizni bérédighanlighigha Risaletning ishenchisi yoq édi. Yéngisherlikler, qaide tériqiside, yéqin yézildiki ademler bilen chiqishishqa tirishatti.

Azat bilen Risalet ikkisi birnechche qétim uchrashqan. Amma ular yoshurun, birlirining körüp qélididin xeterlinip shundaq uchrishatti. Özlirining hissiyatlrini jaryi qilish uyghurlarning en'eniside yoq nersighu. Shuning bilen bille qattiq men'iy qilishimu yoq nerse. Shuning üçün Risalet bilen kélishevílip, aprél éyida toy qilishni közde tutqan Azat elchilerni balduraraq qudiliqqa ewetmekchi boldi.

Jamaldin Bushriéwning buyrighi boyiche Azat Dowungha kétip béríp, Chong Aqsudiki öyige aylandi. U béríp, özining qilghan qararini ata-anisigha éytti. Anisi buninggha bek xoshal boldi.

Zénet öyide qaldi, hoduqup, néme qilarini bilmey, közlidiride peyda bolghan yash tamchilirini yaghlighining uchi bilen éytti. Abdurasul bolsa uyghurlarning esirler dawamida shekillengen en'enisi boyiche qaide-qanun süpitide kelgüsi kélinge elchilikke bérish üçün bowaylar bilen meslihetlishishke ketti.

Birnechche kúndin kéyinla úch boway Abdurasul we Azat bilen bille éshekler qoshulghan ikki harwuda Yéngisherge keldi.

Qudilar Ghulja yolidin téxi yéngila aylanghanda, ular ózliri terepke bir atliq ademning ósteng boyi bilen atni zhügeritip kéliwatqinini kórdi.

– Qara, at üstide qandaq chaqqan oltarghinini. Atchu, at heqiqiy arghimaqkena, – dep qoydi bowaylarning biri.

Abdurasul oltarghan aldinqi harwu birdinla toxtidi, ikkinchisi harwugha qoshulghan éshekler tumshuqliri bilen birinchi harwuning keynige bérip uruldi.

Atliq adem elchilerge yétip kelgende Azat ózining aghinisi Rizani tonup qaldi.

zhügreshtin qizip ketken égiz, kélishken at beeyni ózining narazilighini bildürgendek qilip, puti bilen yer «tatlimaqa». U ózini yézighiche zhügretnigenligige narazi ékenligini bildürgendek qilatti.

– Ülgerginim yaxshi boldi, – dédi xoshal, elwette, Riza bowaylar bilen salamlashqandin kéyin.

– Men téxi séni Yéngisherdighu dep oylaptimen, – dédi Azat.

– Méning ésimdidi, lékin qéynatamgha bérishke toghra keldi. Ayalim qizim bilen aghrip qaldi, ózemning bolsa Talghirda ishlirim bar édi. Mana, qéynatamnikide monu arghimaqqa mindimde, utturisighila óstengni boylap, silerge qarap chapturdum. At bolmighan bolsa, ülgirelmigen bolar édim.

– Sanga aldirashning néme hajiti bar édi, balam? – soridi bowaylarning biri külümsirep. Ózeng ayalim we qizim bar deysenghu. Uningha qoshumche qéynatang

barken! Bu yerde eng muhimi, küyoghul kéchikmesligi kérek!

Hemmisi külüshti we égiz arghimaqtin we bézendürülüp, tört éshék qoshulghan ikki harwu Yéngisherge kirip bardı.

Qudilarning kélidighanlighi toghriliq xewerlendürülgen Metrozimu teyyarlinip qoyghan. U Esedulla aqbashni, yézining chétide turidighan ózining ikki akisini chaqirip, ayaligha manta teyyarlashni buyrighan.

Azatni birnechche qétim Jamaldin Bushriéw bilen bille körgen Metrozi prinsip jehettin qizini Azatqa bérishke qarshi emes édi. Uning üstige, uning ayali éytqandek, zhigit Risaletkimu yaqidiken.

Quda chüshüsh héch tallash-tartishsiz ötüp, aprél éyining otturlirigha toyni belgülidi. Birdin-bir muhakime qilinghan birnerse, Azatqa Yéngisherde turush mesilisi: Chünki u dayim Jamaldin Bushriéwning yénida bolushi kérek. Shuning üçünmu yéngi ailining Chong Aqsugha kétishi toghriliq gepmu bolushi mümkin emes.

Hazir Azat Jamaldinning öyidin anche zhiraq bolmighan kona bir öyde turatti. Lékin Jamaldin Azatning öylinidighanlighini bilgendin kéyin uninggha yoghan bolmisimu, amma chaqqan, kélishken, qolayliq bir öyni wede qilghan. U öy ilgiri, padisha zamanida, Wérniy shehiridin kelgen emeldarlar dem alidighan bolusqa teelluq öy édi.

12-BAП

1918-zhilning mart-aprél aylirida Wérniy shehirini ozuqtülük bilen teminlesh mesilisi keskin nacharlap ketti.

Martning bashlirida xeliq komissarliri Wérniy uézdliq kéngishini we sheher bolshéwiklar teshkilatini bashquruwatqan Pawél Winogradow 10-aprél küni pewquladde mejlis chaqirdi.

Kün tertiwide etrapniki yézilar bilen stanisilardin ashliq zhighish mesilisi boldi.

Wilayetlik xeliq komissarliri Kéngishining mejlisi ilgiri Yettisu wilayiti herbiy gubérnatorining rézidénsiyasi bolghan bénada ötküzüldi.

Mixail Aléksandrowich Folbaumning keng kabinéti hazir tonighusiz. Bu yerde héliqi yangaq derighidin yasalghan yoghan üsteldin bashqa hemmenerse özgertilgen. Héliqi üstel bolsa, endi kök sukno bilen emes, prolétar inqilawining belgüsi süpitide qizil matérial bilen yépilghan.

Yangaq derighidin yasalghan üstelge mas qilinip yasalghan herbiy gubérnatorning krésloliri endi yoq édi. Xeliq komissarlar kéngishining (sownarkom) ezaliri qeyerdindu-biryerdin keltürülgen addiy, lékin qolayliq üstellerde oltirishti.

Mejlis reisining üstilining keynide portrét ésiqliq turidu. Tebiyyki, u pütkül boyi égziligide yasalghan impérator Nikolay Ining portréti emes édi. U kölemi jehettin kichigerek bolghini bilen, yasilishi jehettin éship chüshetti. Uningda 1917-zhilqi prolétar réwolyusiyasining dahisi Wladimir Lénin ekis etürülgen.

Reislik qilghuchining ornida oltarghan Pawél Winogradow mejlis qatnashquchilirigha birqur qarap chiqip, mangliyigha chüshüp turghan chachlirini qoli bilen keynige qayrip qoydide, chapsan-chapsan sözleshke bashlidi:

– Yoldashlar! Sheherni ozuq-tülük bilen teminleshqet'iy éghir boluwatidu. Bar bolghan ashliq peqet birnechche küngila yétidu. Yüz bergen ehwaldin derhal chiqishning yolini tépish kérek. Eksinche bolghanda, acharchiliq dégen söz. Bu bolsa yash Kéngesh hakimiyitining mojut bolushigha körünüp turghan xowuptur. Shuninggha qarimastin, Wérniy shehirining etrapidiki yézilarda ozuq-tülükning xéle zapasi bar ékenligi toghriliq xewerler bar. Shuning üçün silerge ehwalni muzakire qilip, bugünla bir qarar qobul qilishni teklip qilimen.

Pawél Winogradow tép-téch boldi we xuddi u kütüp turghandekla, Rudolf Maréchék söz soridi.

– Men Pawél Mixaylowich bilen toluq kélishimen, – dédi u Winogradowqa qarighanda jiddiy we tepsiliy türde. – Weziyet heqiqettimu nahayiti chékige yetken. Shuning üçün men Wérniy shehirige yéqin stanisilar bilen yézilargha küzutilidighan karwan ewetishni teklip qilimen. Karwan bashlighigha shundaq wakaletlik bérish kérekki, ashliqni yoshurushning herqandaq imkaniyetlirige yol qoydurmaslighi kérek.

Winogradow ornidin turup, oltarghanlarning keynidin tamni yaqilap birnechche qedem mangdi. Oltarghanlarning beziliri bashlirini u terepke qaratti. Lékin sheherlik partiya yachéyka ezalirining köpchiligi öz aldilirigha tik qarap téch oltirishni dawamlashturdi.

– Yeni, siz yoldash Maréchék, ashliqni konféska-siya qilishni tekliq qilamsiz? – soridi Winogradow Yettisuning sabiq herbiy gubérnatori Mixail Folbaum qarap turushni yaxshi köridighan dérizingning yénida turup. – Men sizni toghra chüshendimmu?

Maréchék peqet mürisini kötiripla qoydi.

– Kim yene eyne shundaq oylaydu? – dep soridi arida Pawél Winogradow.

– Manga ruxsetmikin? – dep söz soridi reisning orunbasari Sérgéy zhurawléw.

Winogradow sözsila béshini égip qoydi we zhurawléw ornidin turup, pes awazda mundaq dédi:

– Pawél Mixaylowich, yoldashlar! Bizde bashqa amal yoq. Biz herqandaq usul bilen ashliq ötküzüşni teminlishimiz kérek. Undaq bolmisa, pajie dégen söz. Men karwan béshini peqet eng aliy wakaletlik bilen teminlepla qoymay, shundaqla qizil gwardiyachilardin ikki wzwod bölüp, quralliq küzet uyushturushni tekliq qilimen, – dédi.

Winogradow dérizingdin néri bérip, ghichildap turghan üstelge oltardide, mejlisni qandaq bashlighan bolsa, shundaqla chapsan awazda mundaq dédi:

– Etimalim, bizde, heqiqetimu bashqa amal yoqtek. inqilapni yéngishke bolmaydu, amma inqilapchilar achtin ölüp kétishi mümkin... Yene kimning sözi bar?

Abdulla Rozibaqiéw ornidin asta turup, qattiq awazda mundaq dédi:

– Pawél Mixaylowich, men peqet mejliske qatni-shiwatqanlarni monuningdin xewerlendürmekchimen: qazaq awulliri bilen uyghur yéziliri özliri kembeghel ehwalda boluwatidu. Elwette, ayrim bay ademler bar, lékin,

umumen alghanda, ahaling bar ashligi özlirining jénini aranla béqishqa yétidu.

– Biz chüshinimiz, yoldash Rozibaqiéw. Hazir gep bay kazak stanisiliridiki ashliqni zhighish toghriliq boluwatidu. Ularning égiligi bay we, melumki, ular ashliqni nurghun toplawalghan. Mana shu ashliqni konféskasiya qilish kérek. Wahalenki, biz shuni untimishimiz kérekki, kazaklarmu herxil. Silerning hemminglarga chüshinishlik bolush kérekki, Yettisuda orunlashturulghan 2-kazak polki biz terepke ötkén. ikkinchi polkning kazakliri asasen kembeghel aililerdin ibaret. Birinchi we üçinchi kazak polkliri toghriliq bolsa, ular biz esirge alghan herbiy ataman ionowning terepdarlidir. Bizge nahayiti éhtiyat bilen heriket qilish kérek! Kazaklar alahide, özige xas xeliq...

Winogradow qariliwatqan mesilini awazgha sélishni tekliپ qildi we «qarshi» héchkim bolmighanliqqa közi yetkendin kéyin, axirqi bolup özi qolini köterdi.

Endi karwan bashlighini belgülesh mesilisi qaraldi. Buningda tekliپ bilen Sérgéy zhurawléw sözge chiqti. Uning pikiriche, özi uzun zhillardin béri yaxshi bilidighan qizil gwardiyachilar rotisining komandiri, familiyasi Иçkin bu mesilining höddisidin chiqalaydighandek boldi.

Bu tekliپke héchkim qarshi bolmidi. Peqet ozuqtülük karwinini artillériya we pulémétlar bilen kücheytish toghriliq qarar qobul qilindi.

13-BAР

1918-zhili 12-aprélda Шўkinning komandanlighida Wérniy shehiridin chiqqan oзуq-tùlùk otryadi jenubiy kazak stanisilirigha qarap mangdi.

Tebiiyki, Yettisu kazakliri mesilisining mundaq qoyulishigha qet'iy kélismidi we Шўkinning otryadigha qarshiliq kórsetmekchi boldi. ishiktide ótken zhighilishta ùch qarar qobul qilindi.

Birinchi qarar Шўkinning karwinini uzitip mangghan otryadni yoq qilish ùchùn we birleshken kùch bilen Wérniy shehiridiki Kéngesh hakimiyitini ghulitish ùchùn Malaya stanisini qoshup hésaplighanda Wérniygha yéqin besh kazak kùchlrining hemmisini seperwerlikke keltürùshke baghliq boldi.

ikkinchi qarar Sownarkomning qarari boyiche qamaqqa élinghan herbiy ataman ionowni azat qilishning hajetligige baghliq boldi. Uning ùchùn ózining atamanigha sadiq bolup qalghan birinchi we ùchùnchi kazak polklirining wekillirini paydilinish kózde tutuldi.

Üchinchi qarar Wérniy shehiridiki sépilgha hujum qilishqa yéqin orunlashqan, uzundin béri Kéngesh hakimiyitige qarshi terghibat zhürgüziwatqan uyghur yézilirining ahalisini jelip qilishning hajetligige baghliq boldi.

Шўkinning otryadi ikki kazak stanisigha birnechche réyd qilip, 16-aprélda Talghirgha yéqinlashti.

Tört kùn dawamida uning otryadi xélila ashliqni qolgha chüsherginidin ilhamlinip, Шўkin endi birmunche boshap qaldi. Bu bolsa, uning ademlirige selbiy tesir yetküzdi.

Kazaklarning ashliqni bérishi ongay sharaitta emelge ashurulmisimu, eyne shu tört kün dawamida alahide toqunushlar yüz bermidi.

Peqet birqétimla yéshi chong yettisuluq kazak hoylisigha kirgen qizil gwardiyachilarni qilichi bilen urup qaytarmaq bolghanda, qizilgwardiyachilar uni tamgha qistawélip, u eger yenila bir qedem algha tashlisa uning barliq aile ezalirini öltüriwétimiz, dep qorqutup jim qildi.

Qizilgwardiyachilar hetta u kazakning qolidiki qilichinimu éliwalmidi. Yashanghan kazakning közliridin aqqan yashlirini kichik newrisi körüp qalmaslighi üçün bolsa kérek, béshini töwen sanggilitip, ghilapsiz qilichi bilen hodup turushini körüshning özi hejeplinerliktur.

Talghirgha yéqin kelgende Ичкин карванghа dem élish üçün toxtashqa buyruq berdi.

Özi Wyatkida tughulghan, hazir karwanning béshini bashqurup kéliwatqan yash zhigit atni astaghina toxtattide, chet-chörisige köz zhügertti. Uninggha hemmenerse qiziq körünetti. U téxi, bar bolghini bir ayla ilgiri Wérniy garnizonini kücheytish terkiwige kelgen édi.

Wyatkida tebietmu, ademlermu, hemmenerse bashqiche édi.

Yettisuda bolsa, özining gözelligi bilen ilialitéghi uni özige meptun qiliwalghan.

Uninggha birnechche qétim Oral taghlirida bolushqimu toghra keldi, amma taghlarning özliride emes, étekliridila boldi. Ularmu uning tessewurigha chong tesir qilghan. Amma monu taghlar bilen sélishturush esla mümkin emes édi. Bu taghlargha xuddi qol yetküzüsh mümkindekla bilinetti.

Шукин Qizil gwardiyachilarning tamaqlinip, dem éliwélishi üçün toxtatqan édi. U özini uzitip kétip barghan Qizil gwardiyachilar uning buyrughini toqqosaq bilen orunlishini xalatti.

Shuning üçün Шукinning özi aldirash zhuqarqi Talghir yolining chétide ösiwatqan dereqqe étini baghlidide, rota ashpezi terepke mangdi. Ashpez bolsa axirqi harwularning birige orunlashqan édi. Шукин kétip béríp, uning diqqiti yolning chétide qélin ösken chöpke chüshti. U aprélning özidila yamghur shunchélik nurghun yaghdiki, eger maymu shundaq yamghurluq bolsa, monu kenglikte chöp téximu qélin ösidikende, dep oylidi.

Karwanni uzitip kétip barghan Qizil gwardiyachilarning tolisi aldirap, atlirini harwulargha, dereqqe baghlap qoyushtide, öz ara paranglashti, külüshti.

Ularning beziliri, ashpez konséntratni issitqiche köz iliwalmaqchimu boldi.

Bashqiliri bolsa, atlarning éger-toqumlirini tekshürdi. Üchinchiliri bolsa, köp ötmey sheherning éhtiyajigha hajet boluwatqan ashliq basidighan harwularni tekshürdi.

Palaketni héchkim kütmigen édi, mana shu kütmigen chaghda ademler qandaqtu-bir chüshiniksiz güldürleshleri anglidi. Birnechche sékund karwanning yénida turghanlarmu uning néme ékenligini chüshinelmidi.

Shukin ashpez bar harwuning yénigha kélip, uningdin hajet nersilerning hemmisini éliwettide, andin ot tutashturmaq boldi. U héliqi güldürleshning néme ékenligini birinchi bolup chüshendi.

Shu yéqindila yaqqan yamghurdin kéyin atlarning yüzligen taqiliridin chiqqan warang-churung ékenligini chüshendi.

Шўкин özi baghlap qoyghan étining yénigha zhügrep kétip béripla buyruq berdi.

U arida buyruqqa héchkim hajetlik emes édi, chünki birnechche sékunttin kéyin Qizil gwardiyachilarning herbiri mudapiege ötüsh kérekligini chüshinishti. Undaq bolghini ular Talghir tereptin uttur karwan terepke kam dégende yüzche kazakning qilichlirini bashliridin égiz kótiriship, atlirini zhügertip kéliwatqinini kórüshti.

Bash harwularni bashqurup kéliwatqan yash zhigit özini pulémétqa atti, amma u pulémétning qépini yéship, uni hujumgha ötken kazaklarga qaritip ülgirishigila, uning béshigha dehshetlik bir zerbe küch tegdi.

zhigit hetta aghriqnimu sézip ülgirelmidi. Chünki birpeytila uning bash ustixini ikkige bölüngen édi...

Шўкинning otryadi tolughi bilen yoq qilindi. Kazaklar héchkimni tirik qaldurmidi. Yéqin tagh terepke qachmaqchi bolghanlarni qilichliri bilen shepqetsiz türde chapti.

Qizil gwardiyachilardin peqet törtila özlirining wintowkiliridin bir-birdin oq chiqiralidi. Bir kazak öltürüldi, ikkisi jarahetlengen. Törtinchi wintowkidin étilghan oq tagh terepke kettide, kazaklarning birigimu tegmidi. Shuninggha qarimastin, pulémétlardin atqanlarning törttilisinila kazaklar parcheparche qilip chépiwetti...

Шўкинning karwinini toluq tar-mar qiliwetkendin kéyin, Wérniy uézdiki besh jenubiy stanisisining kazakliri endi sheherge qarap yolgha chiqti.

Razwilkida ular Yéngisherдин sabiq bolus Jamaldin Bushriéw bashlap kelgen uyghurlar otryadi bilen qoshuldi.

Ara, ketmen-güjek, tayaq-toxmaq, tayaqlargha baghlawalghan oghaqlar bilen qurallanghan atmish déxan özlirila Wérniy shehirining sépiligha yoshuruniwalghan Qizil gwardiyachilarni tar-mar qiliwétimiz, dep ishendürüshti.

Kazaklarning ikkinchi qismining aldigha, asasen birinchi kazak polkidin, Aléksandr ionowni qamaqtin boshitish wezipisi qoyulghan édi.

Bash shtabning polkownigi Aléksandr Mixaylowich ionow téxi 26-féwraldila Herbiy ataman bolup saylanghan.

Wahalenki, 3-marttila, Wérniy sheheride 2-Yettisu polkining qollap-quwetlishi bilen bolshéwiklarning kötirilishi yüz bergen chaghda, Waqitliq hökümetning we herbiy okrugning orgini yoq qilinip, Herbiy atamaning özi qamaqqa élinghan édi.

Mana endi, Wérniy uézda 1-polktin qalghan kazaklarga sotnik Bortnikowning rehberligide özlirining atamanini qutuldurush wezipisi qoyuldi. Chünki kazaklarning asasiy küchi Qapal we Lépsi uézdleridiki bolshéwiklarga qarshi qoyulghan édi.

14-BAP

Jamaldin Bushriéw bolusluq bashlighi süpitide zhutdashlirining turmush-tirikchiligini yaxshilashqa tirishqan. Uning heqiqiy ghezeplengini, Kéngesh hakimiyitining moshundaq, kélipla ademlarning emgek teri bilen tapqan-tergen nersilirini tartiwélish boldi.

Jamaldin, eger, adem kéche-kündüz ter töküp ishlep turup, özini we özining ailisini baqalmaydu, dégenge

chüshenmigen. «Rast, hemmisige bay bolush nésip bolmighan, amma hemmisila özini baqalaydu», dep oylighan u.

Wérniy sépiligha yéqinlashqanda, Jamaldin özining qebilidashliri – Yéngisher otryadining jengchilirige murajiet qildi:

– Qérindashlar, biz, uyghurlar hemmini bash-tin ötkezduq, chididuq. Bizni özimizning yérimiz – Uyghuriyade bizning shepquetsiz düshmenlirimiz béqindurushqa tirishti. Bizning axirqi demlirigiche jeng qilghan we yoq bolup kétishlerdin möjüzidek aman qalghan atilirimiz bilen bowilirimiz moshu yerde – Yettisuda, yézilar bilen sheherlerni wujutqa keltürdi. Bügün bizning qan-ténimiz, adil emgigimiz bilen tapqan tapawitimizni yenila tartiwalmaq boluwatidu. Düshmenge özimizning nénimiz bilen mülkimizni bermeymiz. Kéngeshlerge béqinmaymiz!

Bu sözlerdin kéyin otryad ichide uni qollapquwetlesh awazliri anglandi.

Andin kéyin top ichidin aq selle aqsaqal bir boway chiqti. Tolisi uning Kiyikway yézisidin bolghan MusaDamolla ékenligini tonidi. U otryad jengchilirini shereplik ishqa – ata-bowilarning en’enilirini saqlashqa aqyol tilidi.

– Bizning ishenchimiz, bizning en’enilirimiz biz-din erlikni, jür’etlikni telep qilidu, – dep bashlidi Musa-Damolla sözini. – Biz nachar qurallanganmiz, düshmen küchlük. Amma bizning bir artuqchilighimiz bar. Bizdin tartiwalmaqchi boluwatqan – özimizningkini himaye qiliwatimiz. Uyghurlar héchqachan yatningkige dawa qilmaydu. Eksinche, nurghunliri bizning baylighimizgha, bizning yérimizge qizghinish bilen qaraydu. Lékin

herqétimda biz axirghiche shereplik küresh qilduq! Alla bizge hazirmu yardem qilghay!

Bu sözlerdin rohlanghan, zhuquri hissiyatqa tolup-tashqan qoligha néme toghra kelse shuning bilen qurallangan we herbiy ishlargha tamamen ügitilmigen addiy uyghurlar Wérniy shehirining sépiligha hujumgha intildi.

Andin yardem bermekchi bolghan kazak-oruslar kéchikip qaldide, aldinqi septin hujumgha ötken uyghurlarni pulémétning oqigha tutup berdi. Nurghunliri hetta bir paymu oq chiqarmay zhiqildi.

Wintowkini az-tola bilidighanlar bolsa éniq qorulgha almayla tawakelgila atti. Asasiy amma ara yaki tayaq-toxmaqlirini pulanglitip «teyyar göshkila» aylandi.

Ademler axirqi peytte, ölüm aldida özlirini, balilirini, ata-anilirini, söygenlirini xatirisige élip qaza boldi.

Ularning qazasi emeliyatta hem ularning qérindashlirining qazasi boldi. Chünki bu qarshi turush hemmining, hetta yéngi tughulghan bowaqlarning hem hetta téxi tughulmighanlarningmu teghdirige tesir qilmay qoymatti.

Shu peytte birinchi qatardikiler pulémétning oqidin zhiqiliwatqanda, artqa septiki hujumchilar bir chettin ikkinchi chetke zhügriship, aldimaqchimu boldi.

Moshularning hemmisi yaridarlarning waqirashliri, ölüwatqanlarning nidaliri we, shuning bilen bille, hejeplinerligi, shu yerdila qéchip zhürgenlerning meslihetliri bilen qoshulup tengkesh zhürdi.

– Hey, Reximjan, solgha qach, solgha!

– Pulémétni aylinip ötünglar, toplanmanglar!

– Yat, Dolqun, yat. Bolmisa tégip kétidu!

Hemmige melumki, bu meslihetler bilen xahishlar mutlaq paydisiz, chünki jengde ulardin paydilinalmaysende.

Shuning özüdimu, ademlerge eshu «meslihetler» yardemlishidighandek qilidu, özini aman élip qalalmisimu, zhutdashliridin kimlernidubiresini...

Qiriq minutlardin kéyin sépilni élish mümkin emesligi éniq boldi. Tirik qalghanlar Wérniy shehirining sépili ötken esirde özlirining bowiliri alghan Ghuljigha yéqin Bayanday sépolidinmu mustehkem ékenligini chüshendi...

Qalaymiqan halda chékinip bolsimu, uyghur jengchiliri shundimu sépildin birnechche chaqirim zhiraq ketkendin kéyin hoshigha kélishti. Ular birtop bolushup, az-tola teshkiliy türde öltürülgen zhutdashlirining qétip ketken jesetlirini qaldurup, özliri Ghulja yoli bilen Yarkent terepke qarap zhürüp ketti.

Xélila shalangliship, nacharliship charchighan otryadqa yenila shu Jamaldin Bushriéw komandanliq qildi.

Emeliyatta otryad tosalghusiz özlirining Qarasu boluslighidin ötüp, Qoram we Maliway bolusluighini artta qaldurdi. Mümqinqeder kéchisi méngishqa tiriship, Yarkentningmu yénidin ötti we birnechche kündin kéyin aman-ésen Ghuljighimu yétiwaldi. Hadughini chiqirip, jarahetlirini saqaytqandin kéyin köp ötmey öz makanlirigha qaytidighinigha emeliyatta otryadte héchkim gumanlanmatti.

Shu chaghlardila Musa Damolla özining akisi iwayim bilen bille uyghur yéziliride Kéngesh hakimiyitige qarshi teshwiqat ishlirini dawamlashturdi.

Melum derijide muqeddes din islamni himaye qilish tesirlik boldi. Birnechche uyghur yéziliridin herxil, nachar

qurallangan ademler topliri birliship Chélekke qarap mangdi.

Muqeddes jengge bolghan chaqiriqlar Qapaldin kazakoruslarning birinchi polkining chong otryadi yademege kéliwatidu, dégen ishendürüşler bilen zhürgüzüldi.

Wahalenki, héchqandaq otryad bolmighan. Eksinche, Qizil gwardiyachilar uyghur leshkerlirini uchritip qélip, Chélekke kiridighan yerde hemmisini qiriwetken.

15-BAP

Azat Jamaldin Bushriéwning keynidin mangmighan. Putidin yénik yaridar bolghan u Yéngisherge yénip kelgen.

Uning jarahiti xéle qorulup, biraz bolsimu saqiyip, Azat asqaqlap bolsimu öz aldigha mangghiche uni Risalet kütti. Azat yéza kochilirida mangidighan boldi, bezide hetta baghning zhiraq yaqlirighimu baridighan boldi.

Hayat téchlanghandek köründi. Herhalda éniq qarimuqarshiliqlar endi bayqalmaydighan boldi. zhutdashlar bolshéwiklar hetta sheherge yéqin yézilar bilen stanisilargha bérishtin qorqup, hazir Wérniy shehiride ékenmu déyishti.

Shuning özidimu kazak-oruslar Wérniy uézdiki asasiy ahaliliq punktlarni, shundaqla Malaya stanisini nazaret qilatti.

Héchkim tawakelchilikni xalimatti, hemmisila waqitni utushqa tirishatti.

Wahalenki, herhalda, türmige hujum qilish netijiside azat qilinghan herbiy ataman Aléksandr ionowning rehberligidiki sabiq hakimiyetning terepdarliri kütüş

taktikisini tallawalghan bolsa, bolshéwiklar rehberliri yüz bergen ehwalgha xéle jiddiy we asasliq qaridi.

Herikkila terep weziyetni öz teripige qaritip özgertelmeydighanlighini chüshinetti. Shuninggha baghliq 1918-zhili 24-aprélda téchliq toghriliq kélishim imzalandi.

Shundaq bolsimu, herikki terep kichikkine bolsimu imkaniyetni – taraza bëshini öz teripige qaritip bésishqa paydilandi.

Téchliq kélishimni imzalighan künila Pawél Winogradow bashqa waqitta u héchqachan yol qoymaydighan ishqa yol qoydi.

Özining müjezi boyiche Pawél Winogradow qet'iy, patpatla hetta jasur adem bolghan. Shuninggha qarimastin, u herqachan özining ish-herikitini sepdashliri, hayat üçün emes, mamat üçün boluwatqan bu küreshte dayim bille boluwatqanlar bilen meslihetlishetti.

Eyne shu kötirilgen kazaklar bilen téchliq bitimini imzalighan küni Pawél Winogradow birnechche qétim bolshéwiklar partiyasi Wérniy sheherlik komitéting ezaliri bilen öz oy-pikirlirini bölüşmekchi boldi, lékin uni bu qedemdin némidubirnerse toxtitip qaldi.

Birde uninggha naraziliq peyda bolup, sheherlik komité uning pikiri bilen kélismeydighandek sézildi.

Yene birde eger uning yoldashliri Pawél Winogradow bilen kélishsimu, éhtimal, Tashkentte ijabiy qarar qobul qilishning hajiti yoq, déyishi mümkin, dep oylidi.

Netijide, yene birqétim oylinip, Pawél Winogradow barliq jawapkerlikni öz üstige aldi.

U özining eyne shundaq ish-heriketliri bilen téxi mustehkem emes bitimni buzidighanlighini we melum derijide peqet özining yoldashlirinila emes, shundaqla,

belkim, inqilapning yūkses mexsetlirigimu zerbe yetkūzidighanlighini chūshinetti.

Wahalenki, ikkinchi tereptin, Pawél Winogradow, eger ōzi mexset qilghan mesililer toluq derijide hel qilinidighan bolsa, u chaghda Kéngesh hakimiyiti xéle derijide moshu yerde – Yettisuda ōzining mewqiesini mustehkemleydighanlighigha isheshlik édi.

Uningdin tashqiri, eger mexsetler emelge ashsa, tashqiridin héchqandaq kūch Kéngesh hakimiyitining chidamini sinimaqqa barmatti we u kūchler kona tūzūmni eksige keltürüş toghriliq oylashnimu uzaqqiche untighanmu bolar édi.

Pawél Winogradow ōzi yalghuz Yettisu wilayitining sabiq herbiy gubérnatori, général-léyténant Mixail Aléksandrowich Folbaumning kabinétida u yaqtin bu yaqqa mangdi. U hazir moshu kabinétta buningdin ikki zhil dégidek ilgiri, 1916-zhili awgustta Folbaum qobul qilghandek qararni qobul qilidighanlighini bilelmigen édi.

Pawél Winogradow shundaqla hem ikki zhil ilgiri Mixail Folbaum oxshash nahayiti yoghan yangaq derighidin yasalghan üstelni boylap mangdi hem Folbaum oxshashla dérize yénida toxtidi.

Periq shuningdiki, Folbaum qararni kūdūzi qobul qilatti, Winogradow bolsa waqit-sharaitqa baghliq shundaq teghdirane qedemni kechke yéqin bashlattı. Periq yene shuningdin ibaretki, Folbaum ōzige bekitilgen wilayet dairisida herqandaq mesilini ōzi hel qilish wakaletligige ége édi. Winogradowta bolsa, undaq wakaletlik bolmighan. U eng muhim qararlarni ōzining yoldashliri bilen meslihetlishishi kérek bolghan, ularning uni qollap-quwetlishimu fakt emesti.

Qandaqla bolmisun, Pawél Winogradow yene birqétim oylap, üginip qalghan aditi boyiche közige chüshüp turghan chéchini zhuqurisigha qayrip qoyup, qet'iylik bilen kabinéttin chiqti.

U birinchi qewetke chüshüp, korridor bilen sol tereptiki axirqi ishikke bardı.

U yerde sel toxtidide, andin alaıichilarning ish bölmisige kirdi.

Yash télégrafist qizgha yéqin kélip, Pawél Winogradow uninggha Pétrogradqa töwendiki mezmundiki télégrammini ewetishni buyridi:

«Pétrograd. Smolnıy. Sownarkom RSFSR. Wérniy uézida yüz bergen nahayiti xeterlik weziyetke munasiwetlik kótirilgen kazak-oruslar we ularning uyghur-taranchılar oxshash shérıkliri bilen kürishish üçün alahide mexsettiki otryad ewetishinglarni iltimas qilimen. Otryadni qural-yaraq we pulémétlar bilen teminlishinglarni iltimas qilimen.

Wérniy sowétining reisi Pawél Winogradow»

Shu arida tinichliq bitimini ikkila terep buzushqa tirishti. Periq shuningdinla ibaretkin, eger Pawél Winogradow buni shexsen özi yeshken bolsa, kazak-oruslar bitimni imzalap, qural-yaraqning nurghun qisimini ötküziwétip, shuninggha qarimay, üç kündin kéyin, 27-aprélda, Turgén yézisida zhighilish chaqirdi. Uninggha «Alash» partiyasining, shundaqla uyghurlarning «Milliy kéngishining» wekilliri tekliq qilindi.

Kün tertiwige peqet birla mesile qoyuldi: Kéngesh hakimiyiti bilen qurallıq küreshni dawamlashturush.

Bu teghdirane mesilini jiddiy muhakime qilish netijiside zhigilish köpchilik awaz bilen téchliq bitimni saqlap turush qararini qobul qildi.

1918-zhili 24-aprélda qobul qilinghan yarishishqa herikkila terep riaye qildi. Wahalenki, u yarishish hem bolshéwiklarmu, hem kazak-oruslarmu heqiqeten téchliqqa tirishqanliqtin emes. Énigharaghi, ular, elwette, téchliqni xalighan. Lékin u téchliq ularning idéologiyasige asasinip, ularning qaidisi boyiche qurulushi bolushi kérek. Amma undaq bolushi mümkin emeste. Mana shuning üçünmu, bir-birige qarimuqarshi küchler undaq waqitta téchliqqa riaye qilipla, bir-birini yéngishi mümkin emeste.

Shu arida ikki terepning herbiri ikkinchi terepke nisbeten ighwagerlik zhürgüzüshni dawamlashturdi. Mundaq ish-heriketler uningsizmu aran-aran mojut bolup turghan weziyetni téximu xanu-weyran qiliwetti...

16-BAP

1918-zhili 24-aprélda tüzülgen kélish-sözge ikkila terep riaye qildi. Wahalenki, u kélishimning saqlinishi – hem bolshéwiklarmu, hem kazakoruslarningmu heqiqeten téchliqqa intilishidin emes édi.

Énigharighi, ular, elwette, téchliqni xalighan, amma ularning idéologiyasige asaslanghan, ularning qaidisi boyiche tüzülgen téchliq bolush kérek édi.

Amma bu mümkin emes bolghan, shuning üçünmu qarimu-qarshi küchlerning ikki teripi shu dewirde bir-birining üstidin ghalip chiqish mümkin emesligi sewewidin téchliq terepdari bolup turghan.

Shu arida ikki terepning her biri ikkinchi terepke qarshi ighwalarni zhürgüzüp turdi. mundaq heriket bolsa uningsizmu éghir weziyetni téximu éghirlashturmaqta édi.

Éliekber Rozibaqiéw Qoram yézisigha qarap yolgha chiqti. Étini chapturmisimu, herhalda toxtatmay méngip, égerde mekkem oltirip, chonggur xiyalgha chömdi.

U qarimu-qarshiliq mojut bolup turghan bügünki ensizchilik waqitlirini oylidi. Yéngi Kéngesh hakimiyiti terghibatchiliq mitingilirini uyushturup, Yettisuda mustehkemlinishke tirishti.

Shu waqitning özidila waqitliq hökümetning, hetta sarizmning menpiyetlirini himaye qiliwatqan kona hakimiyet jan taliship dégidek qarshi turdi.

Éliekberning bu oyliridin, hetta may ayliri bolsimu, soghda qalghandek, bedini shürkinip ketti. U chetchörisige qarap qoyup, eriksizla silkinip qoydi.

Ghulja yoli qayaqqidu upuqa qarap zhiptek sozulghan. Waqit saat alte bolup qalghan mezigil, kün patqiche Éliekber Qoramgha yétiwélisni közde tutqan.

Yolning ikkila teripide leyliqazaq gülliri qélin échilghan. Éliekber eger Ghulja yolining diqqetke sazawer yolliri toghriliq gep bolsa, u yol moshu gülzarlighi arqiliq meshhurdur, dep oylidi. Addiy leyliqazaq gülliri közlerni xoshal qilatti, amma Éliekberni téximu xiyalgha chömüshke mejbur qildi.

Éliekber étini ishtikletmek boldiyu, amma yenila u oyidin kechti. Lékin at égisining keypiyatidiki özgirishlerni sezdimu yaki özichila ishtiklimek boldimu, herhalda qedemlep bésishtin oynaqlap méngishqa ötti. Lékin Éliekber atqa erik bermey, tizginni biraz tartip qoyup, atni ilgerki méngishigha chüsherdi.

Éliekberni xatiriler öz ilkige yene aldi. U özining qérindashliri heqqide oylidi.

Köpni körgen Rozibaqining besh oghli bir-birige oxshimatti. Rast, ularni ewlatlirigha xas bolghan ikki xususiyet birleshtürgen.

Birinchi xususiyet shuki, ular «bilim» dégen chüshenchini herxil köz aldigha keltürsimu, hemme qérindashlar shu bilimge intilatti.

Qérindash birleshtürgen ikkinchi xususiyet, ularning mulahize qilishtiki, özlirining nuqteiy nezerini qoghdashtiki qet'iyigidur. Éytmaqchi, bu xususiyet ularning balilirining nurgunigha ötken.

Éliekber özining qérindashlirini xatirilewétip, birdemdila özi muzlawatqanlighini sezdi...

Rozibaqining oghullirining chongi Exmet, uzun zhillar dawamida Yéngisherde we Kiyikwayda yashighan. U bu yézilarda kona usuldiki mekteplerde muellim bolup ishlidi. Exmet Kiyikwayda yashighan chaghda uning oghli Abdulla tughuldi.

Éliekber Abdullining emeliyatta Kiyikwayda emes, Tashtiqarida tughulghanlighini eslep külümsirep qoydi. Wahalenki, bu toghriliq peqet yéqin uruqtuqqanlirila biletti.

Mesile shuningdin ibaretki, Exmetning ayali hamildarliqning axirqi éyida Tashtiqarigha özining yéqin tuqqinining öyige barghan. Teghdur shuninggha buyrighanki, Tashtiqarida u oghul tuqqan. Wahalenki, ailisining Kiyikwayda yashawatqinigha baghliq, Abdulla moshu yézida tughulghan, dep hésaplinidu...

Abdulla Rozibaqiéwning dadisi diniy erbap bolghan. U dindarlarning chong hörmitige ége bolghan we 1916-zhilghiche Wérniy shehiridiki méchitlarning biride imam

bolghan. Exmet Ghuljigha ketkendimu u yerde héch gumansiz özining diniy paaliyitini dawamlashturdi.

Éliekber özining ikkinchi akisi Hidayetni yadigha aldi. U Exmetke mutlaq oxshimatti. Barliq küchgheyritini meripetke, milliy medeniyet bilen sen'etke serip qilghan Hidayet dindin zhiraq bolghan.

Éliekberning özi özining duniyatonushida qandaqtu Exmet bilen Hidayetning otturisi bolghan. U özining qérindashlirini nahaytiti yaxshi köretti, hörmetletti. Shundimu Hidayetke mayil édi.

Bu mayilliq Éliekber, u buningdin birnechche zhil ilgiri ili yézisida qazaq balilirigha muellim bolup ishlewatqan chaghda, tessadipi Pawél Winogradow bilen tonushqandin kéyin peyda bolghan.

Winogradow bilen bolghan uzun zhiliq dostluq Éliekberge hetta chong kishiler üçün rus tili kursini échishqa türtke boldi...

Qoramgha aylinidighan yerge kelgende Éliekber turupla némishkidur uninggha qérindashliri toghriliq xatiriler xiyal bésip ketkinini oylap qaldi. U artuqche hissiyatchan emes édi, lékin, shundimu, qérindashlirining eyne shundaq herxil bolushigha qarimastin, ularni yaxshi köridighanlighini öz-özige étirap qildi...

Éliekber yéngi hakimiyet terepdari bolup birnechche ay dawamida uyghur yézilirida eyne shu hakimiyetning mahiyitini chüshendürüp teshwiqat ishlinirini zhürgüzdü. Mana hazirmu u Pawél Winogradowning birnechche ay ilgiri éytqan iltimasini orunlashni dawamlashturush üçün mangghan édi.

Éliekber bolshéwik bolmighan, lékin u nahayiti ataqliq we hörmetlik adem bolghan. Neq shuning üçünmu Pawél

Winogradow kélíshish waqtida partiyade yoq adem, uning üstige shunchélik ataqliq bolghan u nurghun ishlarni qilishi mümkin, dep uninggha ishengen.

Pawél Winogradow Éliekberning küch chiqirishi arqisida nurghunlighan uyghurlar Aqlarning topidin kétip bolshéwiklar topigha qoshulidu, dep ishengen.

Wahalenki, Éliekberge Qoramgha yétish nésip bolmidi. U téxi yéngila Kiyikwaydin ötkende baylar, «Milliy kéngeshning» ezaliri uni öltürmekchi bolghan. Ular buningda ikki mexsetni közde tutqan:

Birinchidin, Kéngesh hakimiyiti üçün teshwiqat zhürgüziwatqan, nurghunlighan ademler tingshaydighan, netijide xeliq arisida atighi chiqqan ademni yoq qilish. ikkinchidin, kichik dadisi bolghan Éliekberni öltürüsh arqiliq Abdulla Rozibaqiéwqa zerbe bérishtin ibarettur.

Éliekber Qoramgha aylinidighan yerge kelgende uni ikki atliq adem kütüp turatti. Biri Seper. U Éliekberning yaxshi tonushi bolghan.

– Éliekber, derhal keyningge qayt. Biz séni kütiwatqinimizgha ikki saatek boldi, – dédi Seper Éliekber aylanmigha yétip kélishi bilenla.

– Néme bolup qaldi?

– Séni kütiwatidu. Qoramgha бүгүн etigendila zhigirmiche adem yétip kelgen. Ularning arisida kazaklarmu bar. Lékin ularning tolisi bizningkilerdin. Séni sorashti. Sawutaxun, adettikidek, ularni kélishtürüshke tirishti. Saat ikkilerde qandaqtu-bir zhigit yétip kélip, séning Qoramgha kétéwatqiningni xewerlidi. Yeni, neq eshularning changgilighila.

– Endi men nege bérishim kérek? Belkim, Chélekkidu?

- Yaq, hazir eng béketerlik jay – Yéngisher.
- Xop, eskertkininglargha rexmet.

Éliekber étini aylandurup, bu qétim uning méngishini öziche qoyup berdi.

Tizginning boshighanlighini sezgen at birdinla yorghutushqa ötti. Uttur Ghulja yoligha orunlashqan Lawar we Qaraturuqtin ötüp, Éliekber yoldin chetterek orunlashqan Kiyikwaygha kirmestinla ikki saatlardin kéyin Yéngisherge hérip keldi.

Qarangghu chüshken mezigil. Éliekber héchkimning közige chéliqmas üçhün yézigha yéqin kelgende étini astilatti.

Kütmigen yerdin, Yéngisherdin birqanche chaqirim néri jaylashqan we, asasen, rus köchmenliri yashaydighan Aléksandrowka yézisidin birtop atliqlar yétip keldi.

– Sen kimsen? – soridi ularning biri xéxirighan awazda.

– Özenlar kimsiler? – dep jawap berdi Éliekber atliqlarning üzlirige qarap.

U héchkimni tonumidi. Bayqighini – ularning arisida hem kazak-oruslar, hem uyghurlar bar bolghan.

Shu arida qimmet bahaliq yénik chapan kiygen, yashanghan bir atliq yéqin kélip:

– Monu biz izdep zhürgenning özighu! – dep waqiridi.

Éliekber étining béshini Ghulja yoligha qarap buridide, atni qattiq bir qamchilidi. U qéchip qutilimen, dep oyliidi, chünki uning astidiki at yaxshi, zhügrük édi.

U qéchip qutulushqa az-az qalghanda, birdinla bir pay oq étildi. Mürisidin jarahetlengen Éliekber halsizlinip, yerge zhiqildi.

U qandaqtu-bir kona, süyi tartilip ketken quduqning yénida közini ahti. Etrapida héliqi birnechche adem turatti. Ular pes awazda némidu-bir némiler xususida talashmaqta.

Aqiweten, ularning biri Éliekberge yéqin kélip, uning közlidirige ghezeplinip bir qaridide, qosighigha bir pay oq atti. Éliekber halidin kétéwétip, némishkidu, yenila özining qérindashlirini köz aldigha keltürdi...

Téxi jan üzüp bolmighan Éliekberni jallatlar quduqqa tashlawétip, özlirige isheshlik bolush üçhün quduqqa yoghan-yoghan birnechche tashni tashlawetti.

17-BAP

Ghulja yolining boyigha jaylashqan uyghur yézilirigha Éliekberning ölümü toghriliq xewer emeliyatta derhalla tarqaldi.

Etisi etigenligi ye qatillarning özliri bilindürüp qoydi yaki Yéngisherning yerlik ahalidin kimdu-biri tesadipi guwakar bolup qaldi, ish qilip, ademler kéchisi yüz bergen pajie toghriliq muzakire qilishti. Metrozi etigendin bashlapla, adettikidek, ayaligha kotuldashqa bashlighanda, kimdu-biri dérizini chekti.

Meriyem éring tenilirini tingshigach hem etkenchay teyyarlawatattide, u bir qolida tuz, ikkinchi qolida chömüch tutqan halda derhal dérizige bardi. U dérizidin aqbash xoshnisini körüp ériga pes awazda:

– Xoshnimiz, Esedulla aqbash, – dédi.

Metrozi, adettikidek ayalini tillimidide, unchuqmay ornidin turup hoyligha chiqti. U Esedulla aqbashning erzimes nersiler bilen kelmeydighanlighini biletti.

Metrozi keynidin ishikni yépip ülgermestinla, Esedulla aqbash hayajanlangan halda:

– Anglidingmu, xoshna? Éliekberni öltürüwétiptu! – dédi.

– Qachan? – kütülmigen waqiedin qattiq waqiridi Metrozi, – Qeyerde?

– Mesile shuningdiki, moshu yerde, yéqinla yerde quduqqa tashlawétiptu.

Metrozi etraptiki uyghur yéziliri turghunlirining nurghunliri oxshash Éliekberni biletti hem hörmetletti. Chünki Éliekber oylap ish qilidighan, edeplik ademdide. U nurghunlighan yézilarda muellim bolup ishligen, balilargha, shundaqla chonglarchimu özlirining bilimini ashurishigha dayim diqqet böletti. Éliekberning insanperwerlik süpetlirimu Metrozigha yaqatti. U héchqachan qiziqqanliq qilmatti we herqandaq talash mesilini adaletlik yol bilen qilishqa tirishatti.

Metrozi birdinla oylinip qaldi. Lékin uning Éliekber toghriliq xatirilirini Esedulla aqbash bölüwetti.

– Tingshishina, xoshna. Bir néme qilish kérek!

– Qandaq menada? Sen némini közde tutmaqchisen?

– Qandaq menada dégining némisi? Sen néme, chüshenmensen, néme bolghanlighini? Bu qatilliqning aqiwéti dehshetke apiridighu!

– Uni men chüshinimen, lékin biz ikkimizning eyiwimiz néme:

– Sen méni heyran qalduriwatisen! – dep waqiridi Esedulla aqbash. – Sen Éliekber Rozibaqiéwni

öltüriwetkenligini chüshinemsen yaki chüshenmemsen!
Uni bizning yézimizning yénidila öltürüwétiptu!

Peqet endila, monu sözlerdin kéyinla, Metrozi hemmini chüshendi. U pajie yüz bergenligini chüshendi. We bu bir ademningla pajiesi emes édi. Yeni, elwette, bu bir ademning – Éliekber Rozibaqiéwning pajiesi. Amma, uningla emes. Bu uyghurlarning nowettiki pajiesighu...

Esedulla aqbash bashqilarning ichidikini bilelmetti. Shuning üçün u özining aldida turghan beeyni kichik balidek, chong kishige hemmini chüshendürüşni hajet, dep hésaplıdi.

– Sen qandaqlarche chüshenmeysen, – dep térikip sözlep ketti Esedulla aqbash. Éliekber Rozibaqiéw ataqliq shexs. U zhuquri lawazimlarga ége emes, lékin xeliq uni yaxshi köridu. Sen uning qatilini izdeydighan adem tépilmaydu, demsen?!

Esedulla aqbash téchlandi, we Metrozi, uninggha héch jawap bermestinla, ichide xoshnisining heqlighini étirap qildi. U Éliekber Rozibaqiéwning öltürülishi qanchélik dehshetlik aqiwetlerge ekilidighanlighi heqqide chongqur oylinip qaldi.

Esedulla aqbash ketkendin kéyin Metrozi zhügrep dégidek öyige kirdi. Heyran qalghan Meriyemgimu qarimay, u béshigha kündiki kona dopisini kiydide, chong-chong qedem tashlap Azatning öyige yol tutti.

Öyige kirgen dadisini körüp, Risalet ensirep ketti. Dadisi ularning öyige, uning üstige etigendila, az kéletti.

Azat öyning keynide, baghda. Risalet etkenchay teyyarlap, uning chaqirishini kütiwatatti. Shu arida Metrozi qizining péshanisidin söyüp qoyup, Azatni soridi.

Küyoghlining baghda ékenligini bilip, Metrozi shu yaqqa aldiridi.

Metrozini körüpla Azat özi jarahetlengen putini sozup oltarghan kichikkine üsteldin turdi.

Hazir jarahet xélila saqiyip qalghan, Azat putining aghrishinimu sezmevdu. U az-tola tokulisimu, özini toluq saghlam sézetti.

Néme bop qaldi, dada? – dep, mümkinqeder özini xatirjem tutushqa tiriship, soridi Azat, Metrozi bilen salamlashqandin kéyin.

Metrozi Azatning salimini qobul qilip, andin gepni uzungha sozmayla:

– Azat, balam, siler kétishinglar kérek. Chapsanaraq we zhiragharaq bir yerge, – dédi.

– Qandaq kétish kérek, dada? Némishke?

– Sewewi, eger siler ketmisanglar, sénima, Risaletnima ular yoq kiliwétishi mümkin!

– Néme seweptin, dada? Hazir kélishimghu? Hem manga melum bolushiche, ikkila terep kélishimning saqlinishigha menpiyetdar.

– Shundaq waqie yüz berdiki, hazirdin bashlap kélishimni saqlalmaydu. Shundaq...

Metrozi néme waqie yüz bergenligini éytmaqchi boliwédi, lékin moshu peytte Risalet peyda bolup qaldi.

– Dada, öyge kiringlar, etkenchay ichinglar, issiq nan-mu bar, – dédi u.

Metrozi razi emestek jim boldi. Eger moshu sözler Meriyemning aghzidin chiqqan bolsa, Metrozi shundaq wang-chung kötirer édiki, qulaqlarni bekitishke toghra kéletti.

Wahalenki, özining narazilighini özining jim bolushi bilen ipadiligen bolsimu, Risaletke héch gep qilmidi.

– Rastla, dada, öyge kireyli, öyde paranglishayli, – dédi Azat, özimu Metrozining sözliridin ensirigendek qilip.

Ular öyge kirishti. Birinchi bölmide joza qoyulghan

édi. Jozida birqanche tonur néni. Metrozi törgе chiqqandin kéyin ular dua qilishti.

Risalet kichikkine ashxanigha chiqip, yéngi terxemek we pomidordin teyyarlangan ikki texse sey ekirdi.

Andin kéyin yenila chiqip, qaymaqliq etkenchay ekirdi.

Pütkül chay ichilish dawamida Metrozi biréghizmu söz qilmidi. U jozining otturisida béshini töwen qilip oltirip, bezen-bezen qizigha qarap qoyatti.

– Néme boldi, dada? – soridi axiri Risalet taqiti taq bolup.

Jawap bolmighandiki u yenila dadisidin:

– Apam aman-ésenmu? – soridi. U mundaq dep sorimighanmu bolarédi. Chünki u apisini künige üç-tört qétim körüp turatti. Undaq bolghini ular bir melide, bir-biridin anchimu zhiraq emes yerde turattide.

Risalet apisi toghriliq sorighandin kéyinla Metrozi uni kimdu-biri biqinigha uchluq birnersini sanchiwalghandek, seskinip ketti.

– Men tamamen untup qaptimen, qizim. Apang séni kirsun, dégendi, – dédi.

Risalet dadisining birnersini ochuq éytalmaywatqinini sezdide, dadisigha we érigha etkenchaydin qoshumchilap quydide, pertughini yéship qoyup, dadisigha qaridi we ishikni qattiq yépip, apisining yénigha ketti.

Qizi yéngidin öydin chiqishi bilenla Metrozi sözlep ketti.

– Siler Risalet ikkinglar Yarkentke kétishinglar kérek. Belkim, uningdinmu zhiraq kétishinglar kérektur.

Ghuljigha! He, neq Ghuljigha!

– Némishke, dada?

– Undaq bolghini moshu kéchisi Éliekberni óltüriwétiptu. Abdullining kichik dadisini. Nurghunliri hörmetleydighan ademni. Bizning yézining yénidila. Endi kélishim – tamam. Sanga oxshash bolusning keynidin zhügrep axmaqliq qilghanlarga qéchishtin bashqa chare yoq endi.

– Amma biz möküp zhürüp ish qilmiduqu. Biz ochuq jengge chiqtuqu. Siz bilsizghu, dada. Uning üstige bizdin nurghun ademler qurban boldi.

– Kimning qurban bolghanlighini, bolus Jamaldin oxshash kimning qéchip ketkenligini tekshürewatqan héchkim yoq. Bügünla yolgha chiqishinglar kérek.

– Silerchu? Kétish kérek bolsa, hemmimizla kéteyli!

– Yaq, men Wérniy sépiligha hujumigha qatnashmighan. Biz apang ikkimiz we kichik balilar bilen qalimiz.

Her éhtimalda xoshna yézigha kétimen. Tashtiqarighimu, Teshkensazghimu. Ulargha qorqunuchluq héchnerse yoq. Ular özimizningkiler. Yéngisherlikler kazak-oruslarga egiship ketmetti.

Azat birnémilerni éytmaqchi boluwédi, amma Metrozi uning közige shundaq bir qariwédi, Azatning narazilighi paydisizdek sézildi.

Shu künila axshimi Azat özining harwusi bolmighanliqtin, qéynatisi bergen harwugha özining étini qoshtide, Ghulja yoli bilen Yarkent terepke qarap yolgha chiqti.

Yéngisherdin chiqip kétip bérip, Azat Yarkentte toxtimay, Ghuljigha yétiwélizh toghriliq qet'iy qarar qildi.

Shu künila Yéngisherdin shu yönilishke qarap on sekkiz harwu chiqqan...

18-BAP

Alte yüz qilichliq atliq qizil gwardiyachi jazalighuchi otryad 1918-zhili aprélning illiq axshimi Tashkenttin chiqip birxil yorutup, Yettisu yönilishige qarap yolgha chiqti.

Ming chaqirimdin oshuq yolni bésip ötüsh kérek édi. Alahide tapshuruqqa baghliq otryad birinchi razryad boyiche jabduqlanghan. U «Maksim» markiliq pulémét bilen teminlengen, herbir qizil gwardiyachide yép-yéngi wintowkilar. Otryadta hetta artilériyalig quralmu bolghan.

Peqet kéchisila méngishi qarar qilinghan. Chünki, peqet shundaq qilghandila qaynaq hawa hararitidin qutulush mümkin. Uningdin tashqiri, otryad mangidighan yol boyida yashaydighan ahalining aldin-ala artuq ghudungshishliridin peqet yoshurun méngish arqiliqla néri bolush mümkin, dep hésaplandi.

Otryad komandiri – chaqqan, qiriqüch yashliq Égor Muraéw özining kélishken ala arghimighida tizginni sel tartip-tartip qoyatti. U Türkstan Jumhuriyitining herbiy komissarining kabinétida bolghan tünügünki parangni xatirisige élip, oylinip qaldi. Uninggha pakétni tapshuruwétip, Konstantin Osipow qattiq türde mundaq dégen:

– ish nahayiti muhim we kéyinge qaldurushqa bolmaydu. Yettisugha yarem ewetish toghriliq muwapiq buyruqni biz Smolnydin alduq. Sizge we sizning otryadingizgha nurghun nerse baghliq. Biz sizning inqilawiy ang-sewiengizge ishinimiz. Siz özingizmu hemme nersini chüshinisiz...

Égor heqiqettimu hemmini chüshinetti. Uning komandanlighidiki qizil gwardiyachilar birnechche qétim

küchler tengpunglughining eyne shundaq nazuk waqitlirida nurghun nersilerni weziyet, ehwallarni özgertiwetken talay tapshuruqlarni muwapeqiyetlik orunlighan édi. Elwette, chiqimmu bolghan. Uning yéqin dostliridin, pikirdashliridin nurghunliri qurban boldi, bashqiliri jarahetlendi, meyip boldi, qiynaldi, amma özlirining perizlirini orunlighanlighigha bir sékundmu échinmidi.

Muraéw béshini étining höl yaylisidin kötirip qaridi. Sel keynide Mixail Talow, uning keynide Wasiliy Chupliy, Stépan Zawodilow atlirini yorutup kéliwatatti. Ularning nérisidikilerni u körmidi. Lékin otryadtikilerning hemmisining dégidek isimlirini xatalashmay atalatti. Uningsizmu bolmaydude, ular talay qétim ölümning közige bille qarighanghu, talay qétim bir-birini qutuldurghanghu. Shuning üçünmu ular xuddi bir qérindashlardek, bir-birining yaryölekchiligin sézetti.

Égorning köz qarishini sezgen Mixail:

– Néme bolup qaldi, komandir? Qattiq oylinip ketmiduqma? – soridi.

– Yaq, peyti keldide. Lékin ötküller xuddi kélishiwalghandek! Umumen, grafikqa qet’iy riaye qilghin. Aldirash kérek, amma heddidin artuq aldirashqimu bolmaydu.

– Bizni kütiwatidu, dep oylamsen?

– Belkim hem kütmeydighandu, lékin özenge ishiniپ kétishningmu hajiti yoq. Bu ongayla mesile emes.

Égor Muraéw Osipowning aqyol tilep éytqan sözlirini ésigha aldi: «Nahayiti éhtiyatliq, bayqap heriket qilinglar, hem shundaqla axirighiche qattiq heriket qilinglar!», dégen édi u.

Mixail téch bolup qaldi. Muraéwning özimu tizginni asta tartip qoyup, buyruqni bashqa muhakime qilishni xalimaydighanlighini bildürdi. Uning éti asta méngishqa kirishti. Peydin-pey pütkül otryad méngishni astilatti.

Égor Muraéw yaxshi komandir bolghan édi. U buyruqni muhakime qilmatti, eksiche uni eng az chiqim bilen mümkinqeder yaxshi orunlashqa tirishatti. Mana hazir mu u hemmini aldin-ala nezerde tutush mümkin bolmaydighanlighini chüshensimu, nezerde tutushqa tirishatti.

Uning müjezidiki bu xususiyet – özining ishherikitini tepsiliy oylashturush, Égorgha uning baliliq chaghliridila boyigha singgen.

Parawozning mashinisti bolghan atisidin etigen ayrilghan. Atisi qotur aghrighidin tosattin wapat bolghan chaghda, Égor téxi on yashtila édi. U endi hemmini öz üstige élishqa ügendi. Rast, chongdadisi – anisining ikkituqqan akisining yardimi bilen Égorgha herbiy xizmetke orunlishish mümkin bolghan. Amma bu yerdimu tolaraq özining tirishchanlighi netijiside nurgun nersilerni qolgha keltürgen.

Réwolyusiya millionlighan ademlerge oxshash Égorning hayatinimu qet'iy özgertti.

Égor réwolyusiyani birdinla hem tolughi bilen qobul qilmidi. Uninggha ésérlarning idéyasi yaqatti. Shuning üçün u bolshéwiklar partiyasige emes, sosialistréwolyusionérlar partiyasige kirdi.

Köp ötmestinla Égor bolshéwiklar bilen teng takalishishning hajiti yoqlighini, eng yaxshisi özini inqilawiy meydanda körsitishni chüshendi.

U herbiy mutexessislik xizmitini semimiy dégidek tekliپ qildi. Herhalda uninggha, uning bilimige éhtiyaj bolghanliqtin, xéle üstirtin bolsimu tekshürep, yéngidin wujutqa kelgen Qizil gwardiyaning kichik komandirlar terkiwige qobul qilindi.

Égor nurghunlighan jenglerge qatnishop, özining zhür'etligini we, eng muhimi, oylinip ish tutushni bilidighan komandir ékenligini körsetti. Uning mupesselligi, puxta oylishi we chongqur tehliپ qilip, andin tawakelchilikke bérishi netijiside yéngi hakimiyet waqtida u özini eng yaxshi terepliridin körsitelidi. Yaxshi terepliri dégende komandanliقning uninggha alahide dawasi bolmidi. Buyruqlarni Égor éniق we héchikkilenmestin, teshwishlik waqitning teleplirige muwapiق orunlidi.

Mana hazirmu buyruqni alghandin kéyin, u az chiqim bilen we eng qisqa qerelde tolughi bilen ijra qilish toghriliق oylidi.

Shuning bilen bille, Égor Muraéw u buyruqni emelge ashurush ongay emes ékenliginimu chüshinetti.

Buyruqta éniق qilip mundaq déyilgen: «Yettisuda nahayiti xeterlik weziyetning peyda bolushi, Wérniy uézdi kazaq-oruslirining qozghilingi we qozghilangni uyghur-taranchilirining aktiw qollap-quwetlishige baghliق É. Muraéwning komandanlighidiki alahide belgülengen wezipilerni emelge ashurush otryadige buyruq qilindi:

1. Wérniy uézdi térritoriyasidiki kazak-oruslar teshkilining qozghilingini basturush.

2. Kazak-oruslirining qozghilingini aktiw qollapquwetlewatqan uyghur-taranchilarning hemmisini yoq qilish.

3. Aqlar teripidin qollap-quwetliniwatqan Ghuljidiki sabiq padisha emeldarliri ighwa qilishi bilen chégaridash ili ölkisining uyghur ahalisini toqunushqa jelip qilishqa yol qoyulmisun.

Égor Muraéw Türkstan Jumhuriyitining herbiy komissarini nahayiti yaxshi biletti. zhigirme ikki yéshidila Konstantin Pawlowich Osipow 1918-zhili féwralda, yeni ikki ay ilgiri, Muxamétzhan Tinishbaéw we Mustafa Shoqay bashlighan Qoqent awtonomiyasini tar-mar qilish jengliride alahide közge chüshkenligi netijiside eyne shundaq zhuquri lawazimgha qoli yetken. Uningdin köp ötmeyla u Osipow, Semerqent yénida polkownik Zayséwning kazakorusriliri qozghilingini chong qattiliq bilen basturghan.

Shundaqla, Konstantin Osipow Égor Muraéw oxshash bolshéwik bolmighan, u solchil ésér bolghan.

Endi Égor Muraéw Konstantin Osipow oxshash yoshurun «Türkstan herbiy teshkilatining» ezasi bolghan. Bu teshkilat Türkstan Jumhuriyitining bolshéwik rehberligige qarshi isiyani uyushturmaqchi bolghan sabiq padisha ofisérlirini, ésérlarni we kadétlarni birleshtürgen.

Konstantin Osipow ochuq éytmighan bolsimu, Égor Muraéw jazalash otryadi réydining eng muhim mexsetlirining biri neq Yettisu bolshéwikliq rehberligining abroyini yoqitish ékenligini idrigi bilen sezgen.

Osipowning yoshurun oyi boyiche Yettisu uyghur ahalisini shepqetsiz bésish arqiliq, bolshéwiklarga qarshi qaritilghan ammiwi naraziliqni peyda qilish édi...

Birinchi ötkül mezgilidila Égor otryadning komandiliq terkiwini zhighdi we jazalash opérasiyasining planining muhakimisini ötküzdi.

Yoldin birnechche qedem néri dalaning özidila yéyilghan Yettisuning yoghan xeritisi qizil dükleklerge tolghan édi.

– Monular uyghur-taranchilar jaylashqan punkt-lar. Bizge bérilgen buyruqta neq mana moshular yoq qilinishi kérek, dep éniq éytilghan.

– Bizning wezipimizni yéniklitidighan nerse – uyghur yéziliri emeliyatta birxil. Uning üstige u yézilar Ghulja yoli boyidila, zhighinchaqliq, – dep qoshup qoydi Mixail Talow.

– Wérniyning uyghurlirichu? Ularni néme qilish kérek? – dep qiziqti Stépan Zawodilow.

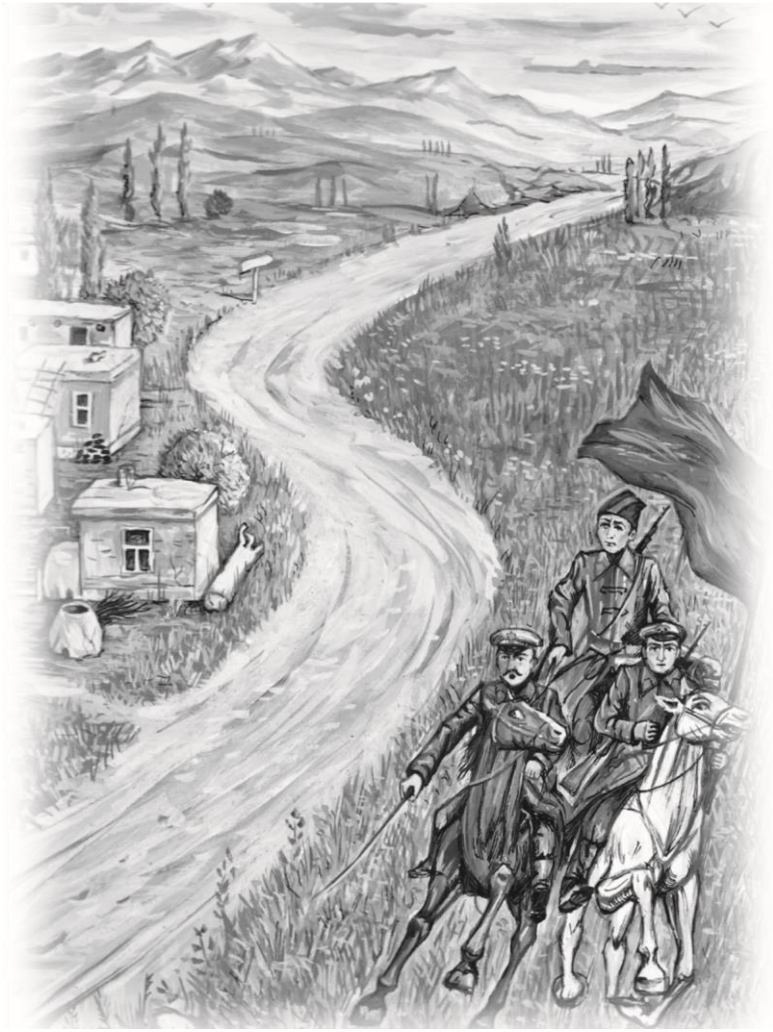
– Peqet qizil düglek bilen qorshaghliq ahaliliq punktlarla yoq qilinidu.

Muraéw xeritige ingiship qaridide, pes awazda:

– Yéngisherdin bashlap, – u kök qérindash bilen pükliship ketken xeritidiki izdeshtürüp zhürüp, oylanghan halda, – Chong Aqsughiche, – dep qoshup qoydi. – Wérniy düglekke élinmighan. Amma Talghir we ishikte qorshalghan. Barghanda uning néme ékenligini bilerimiz...

Y
S
N
H
S
N
R
N
C
N
M

MURAÉWNING QANLIQ RÉYDI

1-BAF

1918-zhili may éyining otturisida zhürüş qilip, isiyan kötergen kazak-oruslar yashaydighan alte stanisisining birige kélip, u yerdiki yüzligen kazak-orusni weyran qilghan Muraéw peqet kazaklarning özlirinila emes, ularning aililirinimu shepqetsiz qiriwetti. Bu waqie Wérniy shehiridin qiriq chaqirimche bolghan Tashkent yolida yüz berdi.

Wérniygha kirishi bilen Muraéwning otryadi qonush üçün kazarmilargha orunlashti. Komissargha qizil gwardiyachilarning qandaq orunlashqanlighini nazaret qilishni buyrup qoyup, Muraéw özi Kéngeshning bénasigha ketti. U heddidin tashqiri charchighan we Pawél Winogradowning buyruq toghriliq peyda bolushi mümkin, dégen soallirighimu jawap bergidek emes.

Shuning bilen bille Winogradow bilen uchrashmasmu mümkin emes. Shuning üçün u köp bolsa yérim saatche bolimenghu, dégen oygha kélip, Kéngesh reisining bölmisige kirdi.

Muraéw Winogradowning kabinétida köp bolsa yérim saat bolushni hésaplighan bolsa, amma on minutlardin kéyin qandaqtu-bir mejlis bashlinishi kérekken.

Winogradow kechürüm sorighandin kéyin Muraéw bölmige kiritwatqan ademlerni kördide, Winogradowtin peqet Talghir we ishikte heqqide sorap ülgerdi.

Pawél Winogradow ete etigenligi otryad komissarida eshu ahaliq punktlardiki eksil inqilapchilarning tizimi bolidighanlighigha wede berdi. Etisi etigenligi Muraéwning otryadi Malaya stanisigha qarap yolgha chiqti. Neq mana shu Malaya stanisa kazak-oruslar isiyani

tayanchilirining biri bolghan. Beeyni quyundek, alteyüz qizil gwardiyachilar stanisigha bésip kirdi. Az sandiki kazak-oruslar mundaq hujumni kütmigen édi. Chünki, resmiyetchilik jehettin bolsimu, aprél éyida tüzülgen kélisish hazirche küchide édi. ikki tewlük dawamida kazak-oruslarning ikki otrya-dini tar-mar qiliwetti. Muraéw endi özining qizil gwardiyachiliri bilen küchler nisbitini tüp asasidin özgertti. Emeliyatta qozghilangning teghdiri hel qilindi.

Qalghan tört kazak stanisisining xanu-weyran bolghan küchliri rohiy chüshkünlükke uchridi. Muraéwning qizil gwardiyachiliri teripidin bésiwélinghan ikki stanisida zhürgüzülgen qatilliq qilghan stanisilardimu dehshet peyda qildi.

Tashkent yolida we Malaya stanisida jeng qilghan chong kazak-oruslardin héchkim tirik qalmidi. Esirge chüshken zhigirmebesh adem ayallar bilen balilarning közichila parche-parche qilip chépildi. Ulardin kéyinla nurghunlighan ayallar öltürüldi. Muraéwning qizil gwardiyachiliri ularni on-onbeshtin qilip, öylerning podwallirigha chüshirip, podwallarning ishik-töshüklerini him qilip bekitiwetti, shundaq qilip, ularni achliqtin qiynap öltürdi..

Herbiy ataman Aléksandr ionow düshmen küchining artuqchilighini nezerde tutqan halda Muraéwning kélishi bilen özining qarimighidiki qisimlarni saqlap qélisishni qarar qildi. Shu mexsette u qisimlarning teshkiliy türde Yarkent yönilishige chékinishini bashlidi.

Qalghan tört kazak stanisilirining isiyangha jelip qilinghan téch ahalisining nurghun qismi ionowning chékinip kétip barghan küchlirining keynidin méngishti.

Shundaq qilib, Égor Muraéwning Tashkentte alghan buyrug'ining birinchi punkti orunlandi.

Özi kütken qarshiliqqa duch kelmigenliktin, Muraéw kazak-oruslarning küchi béshidila ashurulup körsitilgenligige, we qalghan ushshaq toplarning tarqilip ketkenligige isheshlik boldi. Muraéwning Tashkentte alghan buyrug'ining birinchi punktining shunchélik chapsan orunlishi eyne shuning bilen chüshendürüldi.

Malaya stanisini tar-mar qilghandin kéyin, etisi etigenligi buyruqning ikkinchi punktini emelge ashurush üçhün Muraéw Wérniy kazarmisigha yénip keldi.

Axshimi kech Muraéwning otryadi orunlashqan kazarmigha ikki qizil gwardiyachining uzitishida Yettisu wilayetlik eskerlirining komandani atliq Luka Émélew keldi.

Rota komandirlirini zhighip, Muraéw Émélewni otryadning sani we uning qurallinishi heqqide xewerdar qildi.

– Siler buyruqni aldinglar. Men silerning utughunglarni harghiche anglidim, – dédi Émélew balilarche.

Émélew heqiqeten nahayiti yash – zhigirme tört yashligha qarimastin, uningdinmu yash körünetti.

– Buyruqqa tüzitish kirgüzüshke hoququm yoq. Wahalenki, shuni eskertmekchimen, razwédka kazakoruslarning tar-mar qilinmighanlighini xewerlidi. Ataman ionow ularni chégarigha ekétiwériptu, – dep dawam qildi u gépini üzüp-üzüp, éniq qilib.

Muraéw jim turdi. U buyruqni özi alghanlighini we u buyruqning orunlinishigha peqet özila jawap béridighanlighini biletti. Émélewning sözi uninggha tégip

ketti. Muraéw uninggha özining kamchilighini körsitip éytishqa ügenmigen.

Éméléwning kazak-oruslar qisimliri toghriliq éytqanlirini Muraéw özi qoyulghan guna süpitide qobul qildi. Lékin Muraéw undaq dep hésaplimidi. Uningdin tashqiri, u hetta özining otryadining küchi netijisidila ionow özining eskirini chékindürdi, dep isheshlik bolghan. Éméléw özi kazak-oruslarni chékindürelmeydighu!

Shu arida Éméléw Muraéwni xapa qilishnimu oylimighan. U peqetla polkownik ionowning tejribilik jengchi ofisér ékenligini, dayim saq bolushini eskertmekchi bolghan, xalas.

Bashqa komandirlar bilen qisqichila parangliship, Luka Éméléw otryad komissari Aléksandr Naxalowni chetkerek chaqirdide, uninggha xéle-uzaq birnémilerni chüshendürdi.

Buni bayqap qalghan Muraéw Luka Éméléwning bu ishini öz ara gherezlik dep chüshinip, peqet keynige qayrildi, xalas.

Shu arida ketmekchi bolghan Luka Éméléw qolini Égor Muraéwqa sozup, bölüp-bölüp:

– Utuq tileymen. Yettisu héchnersige oxshimaydu. Uning öz xususiyiti bar. Shuni untimanglar! – dédi.

Muraéw tang atqiche uxlalmidi.

U Éméléwning sözlirige munasiwetlik xapimu bolmide. Uni buyruqning orunlinishi tolaraq ensiritetti. Ötken kéchisi Winogradowtin Talghir we ishikte toghriliq sorighan chaghda, u yerde yashawatqan kazak ahalisi isiyangha aktiw jelip qilinghanlighini chüshengen.

Wahalenki, körünüp turuptiki, ahaling u qismi ionow bilen ketken. Shundaq bolsimu, kötirilgen kazak-oruslarga hisdash bolghanlar qalghan.

Etisi etigenligi Muraéwning otryadi sep tüzüp, Malaya stanisidin néri Razwilkigha mangdi. Moshu yerdin solgha ketken Ghulja yoli bashlinatti.

Onggha bolsa ilan izidek zhuqarqi Talghar yoli bashlinidu.

Winogradow ewetken tizimni qarap chiqip, Muraéw Mixail Talowning komandanlighida ikkiyüz qizil gwardiyachini zhuqarqi Talghar yoligha saldi. Buningdiki mexset qiriqbesh chaqirim Talghar we ishiktidin ötkendin kéyin, eksil inqilapchi unsurlarni tizim boyiche tallap yoqatqandin kéyin, Ghulja yoligha chiqish kérek.

Buningda Mixail Talowqa yüz esker bilen Talgarka östingini boylap méngip, Yéngisher yézisidiki otryad bilen qoshulush tapshuruldi. ikkinchi yüz esker ishikte arqiliq ötüp, Ghulja yoligha chiqishi kérek boldi.

Égor Muraéwning özining komandanlighidiki asasiy otryad bolsa béwasite Ghulja yoli boyiche zhüridighan boldi

2-BAП

Sekkiz atliqtin ibaret quralliq top Metkerimbayning öyining hoylisigha kirip bardi. Yoghan yaghach derwaza ochuq pétiche qaliwerdi. Derwaza ilgirila ochuq édi. Chünki Metkarimbay ishchilirining biri derwazini ettey uluq échip, ilgiri yaqqan yamghur nemleshtürüp qoyghan ishik aldini yéngi süpürge bilen süpüriwatatti.

Üch atliq uttur at qorasigha we bashqa mal qorasigha qarap mangdi. Qalghanliri bolsa keng hoylining otturisida topliship turup qaldi.

Öy ishi bilen shughullinidighan ishchilar we ayal hoyligha kirgenlerdin qorqiship, hoylining bir bulungigha zhighiliwaladi.

– Ghojayin qéni? – dep waqiridi atliqlarning biri harghan halda aliqanliri bilen üzini sipap qoyup.

– Öyde. Éhtimal, namaz ötewatqan bolush kérek. Hazir, namaz mezgili, – dédi rastla qorqup ketken öy xizmitidiki ayal.

– Mang, hemmisini moshu yerge chaqir! – dédi ikkinchi yasharaq qizil gwardiyachi. – Ularning Muhemmiti ulargha qandaq yarem qilalaydighanlighini köreyli.

Bextigül pelempey bilen zhügrep chiqip kétipbérip üçinchi pelempeyge putliship ketti, amma derhal ornidin turdide, ishikke ileshti.

Lékin ishikni échip ülgermeyla, uni Metkerimbayning özi achi. U özidin kéyin ishikni yapmaqchi boluwédi, héliqi yasharaq kelgen qizil gwardiyachi yapquzmidi.

– Hemminglar chiqinglar, balilarmu, ayallarmu chiqinglar! Chiqinglar, bolmisa öyni örtewétimiz, – dep qattiq waqiridi u uttur Metkerimbaygha öchmenlik bilen qarap turup.

Metkerimbay néme ehwal yüz bériwatqinini bilmekchi, chüshenmekchi boluwédi, lékin héliqi atliqning sözidin kéyin uninggha bir qaridide, endi uningdin közini üzmididi.

U balisidek teng kélidighan qizil gwardiyachige hetta özi pelempeydin chüshiwatqandila qarighan.

Özidin kéyin ishikte Xesiyet we Ayimxan baliliri bilen köründi. Ular qorqqanlighidinmu yaki pelempeydin chüshüsh kérekmu, ish qilip néme qilarini bilmey turupla qaldi. Hoduqqinidin ular zhighilipla turdi.

Shu ariliqta yash qizil gwardiyachi étidin chüshmey turupla qoynidin pükliship ketken tört büjgek qatlanghan bir parche qeghezni chiqardi.

U qeghezni échip, diqqet bilen qaridi. Éhtimal, bir familiyani izdigen bolushi kérek, andin qanaetlengendek, yangliwashtin qatlap qoyup, aldigha, uttur boshluqqa qarap yadlawalghinini dédi!

– Metkerimbay Abdughaparow, siz Kéngesh hakimiyitining esheddiy qarshi turghuchisi süpitide, kontrréwolyusion isiyani uyushturghuchisi, kontrréwolyusion teshkilatni ozuq-tülük bilen teminlesh we qurallandurushta eyiplinisiz. Réwolyusiya namidin étishqa buyrulisiz.

Moshu sözlerdin keyin ikki qizil gwardiyachi aldirap Metkerimbayning ikki teripige turdi.

Ayimxan zhiglashqa bashliwédi, amma Metkerimbay birinchi qétim yash qizil gwardiyachidin nezerini élip, Ayimxangha shundaq bir qariwédi, u derhal jim boldi.

Metkerimbay özi bolsa néme éytarini bilmey qaldi. U yüz bériwatqan waqiening mahiyitige chüshenmidi. U Kéngesh hakimiyitining aldida, belkim, bir eyiwim bardur, dep texmin qildi. Lékin uninggha qoyuwatqan monu eyipler, mundaq éytqanda, bir dehshetqu.

U Kéngesh hakimiyitige qarshi heriketlergimu qatnashmighan, kontrréwolyusion isiyanghimu qatnashmighan, uning üstige yoshurun qurallandurush hem teminat qilishqimu qatnashmighan.

Birdin-bir uning qatnashqini – birnechche hepte ilgiri islambay Niyazow bilen bolghan söhbettur.

Rus tilini yaxshi bilgenliktin Metkerimbay mundaq dédi:

– Amma men undaq héch nersige qatnashmidim. Men sodigermen. Méning ishim soda-sétiq. Men...

– Bizning sizning özingizni aqlishingizni tingshap turghidek waqtimiz yoq. Emgekchi xeliqni ékspluatasiya qilip toplighan barliq pulingizni derhal ötküzüshingizni telep qilimen. Barliq yoshurun jayliringizni körsitishke onbesh minut waqit bérimen.

– Lékin méning yoshurun jaylirim yoq. Méning hemme axcham yerge, malgha we towargha xeshlendi. Öyde peqet ailewiy zibu-zénetler sélinghan qutichila bar.

– Öyde qural barmu?

– Yaq, peqet méning qéynatamdin qalghan qeshqer xenjirila bar.

– Qutiche bilen xenjer qeyerde ékenligini éyting. Özingiz meshede qéling.

– Xenjer chong bölmide tamda ésighliq, qutiche uxlash bölmiside üstelning üstide.

Yash qizil gwardiyachi belgü bériwédi, hemralirining biri öyge kirdi.

Köp ötmestinla u kichigerek oyma usuli bilen yasalghan qutiche we ejayip qeshqer xenjirini élip chiqti.

– Qutichining achquchi qéni?

Metkerimbay ayaligha qaridi. Xesiyet héchsöz qilmastinla achquchni élip, qutichini tutup turghan qizil gwardiyachige berdi. U qutichini échiwédi, uning tégide birnechche altun üzük, halqa, bilüzük, zenjirge ornitilghan erkishilerning kümüch yanchuq saati bar éken.

– Yaxshi, – dédi komandir we ima bilen qutichini yépushqa buyruq qildi. U yene qalghan bayliqliri toghriliq sorimaqchi bolghan, lékin yaltaydi. Yaxshisi, bu parangni

prikazchik (sodixana xizmetchisi) bilan qilishni toghra kördi.

Metkerimbaygha ghezeplik nezer tashlighan qizil gwardiyachi:

– Ailingiz bilen xoshlashingizgha bolidu, – dédi.

Metkerimbay ornidin midirlalmidi. U özini hazir étiwétidighangha ishenmidi. U qéqip qoyghandek turup we özini yoqitip qoyghandek algha qaridi.

Shu arida Ayimxan uninggha zhügrep keldi. Uning keynidinla Xesiyet we baliliri keldi. Ular Metkerimbayni terep-tereptin qorchawaldi. Wang-chung waqirashlar zhigha-zére bilen ariliship ketti. ikki minuttin kéyinla ikki atliq wintowkining peynigi bilen bala-jaqilirini Metkerimbaydin ajritishqa bashlidi.

Xesiyetni ajritish hemmidin tes boldi. U érinining putini quchaghlawélip, yerde sörilip dégidek zhürdi.

Konwoyr ikki qétim uni peynek bilen béshigha urdi. Amma Xesiyet lewlrini chishlewélip, qollirini boshatmidi.

– Néme sozushturup kettinglar, – dep waqiridi koman-dir. – Uni néri ishtiriwétinglar. Érini derwazining téshigha chiqiringlar!

– Qoyuwetmeywatidu, quzghun. Ölgidek chaplishiwaldi.

– Sen uni qilich bilen ishtiriwet. Késilgendin key-in özila qoyuwétidu, – dep meslihet berdi wintowka ésiwélip Ayimxan bilen balilirinimu Metkerimbaygha yéqinlatmaywatqan yene biri.

Yene bir atliq aldirap qilichini aldide, uni Xasiyetning biqinigha tiqiwaldi.

– Tur, sheytanning qanjughi. Tur, chépiwétimen!

Xesiyet ornidin midir qilmidi, peqet közini zhumuwaldi, uchluq ishtik qilich sanchilghan biqinidin qan köründi.

Metkerimbay ayalining qolini boshatmaq boluwédi, lékin boshitalmidi. Belkim, özining pütkül hayatida Xesiyetke birer qétim bolsimu qol tekküzmiyenlikindur

– Néme qiliwatisiler? – dep ghezeplendi shu arida komandir. – Uni moshu yerdila yoqat!

Xesiyetni qilichi bilen ishtiriwetmekchi bolghan qizil gwardiyachi xoshal bolup ketkendek boldide, chapsanla qilichini ghilawigha séliwétip, mürisidiki wintowkisini aldi. Andin hetta delimestinla Metkerimbaying meydisige atti. Metkerimbay «oh» dédide, zhiqildi.

Xesiyet ériining qéni özining üzige éqiwatqinini sezdide, derhal qollirini boshitip, ornidin turdide, héliqi atqan saqchigha étildi.

Xesiyet beeyni ghezeplengen chishi yolwastek, héchnersini bayqar emes. Uning béshida birla mexset – ériini öltergenning karniyigha chaplishiwélish. Uning mexsiti emelge ashqandekmu boldi. Amma qanxor derhal özini chetke aldide, wintowkisigha oq sélip, salqin qanliq bilen Xesiyetning uttur üzigila atti...

Derhalla Ayimxanning chidighusiz waqirishi anglandi, uning közliri tolashti. Baliliri uni derhalla quchaghlawélip, zhiqilishqa yol qoymidi...

Shu arida qizil gwardiyachilar qoradin mallarni haydap chiqip, harwulargha mishkaplardiki bughdaylarni bésishqa bashlidi, toxularni tutushti, öydiki az-tola bahaliq nersilerni toshidi.

3-BAP

Sharapet alliqachan ata-anisini yoqlap kelmekchidi. Uning Talghargha barmighinigha bir aydin éship ketken. Aldi bilen özi aghrip qalghan, andin uning kichik qizining harariti kötirilip ketti.

Rast, ikki hepte ilgiri uning éri Riza özining bir ishliri bilen Talghirda bolghan. Tebiyki, u ataanisining öyide bolghan, ularni xatirjem qilghan.

Mana endi Sharapet ata-anisini yoqlap kélishke teyyarlandi. U iniliri bilen singillirini, apisi bilen Xesiyet chong apisini nahayiti séghinip ketken.

Dadisinimu nahayiti séghinghan. Sharapet dadisining hemmidin burun balilirini yaxshi köridighinini biletti. Qanche qilghan bilen Sharapet chong qizide, ailidiki birinchide. Uning üstige talaliq bolghan hazirche shude. Shuning üçünmu uninggha bolghan munasiwetmu alahidide.

Sharapet özining toyida eshu achchighi yaman dadisining közyash qilghinini héchqachan untimaydu. Herhalda dadisining közliri yashqa tolghan édi. Hayatida nurghun sergüzeshtilerni bashtin ötküzgen, lékin héchqachan ümütsizlikke, uning üstige xapichiliqqa bérilmigen bu ademning közlrige yash tolghan...

Dadisi, umumen, Sharapet üçün heqiqiy erkishilikning ülgisi édi. U muwappeqiyetlik sodiger, kupés, chong ailining bexitlik atisi, körneklik we abroyluq bolghan.

Sharapet hetta ilgirila uning dadisigha oxshaydighan héchkimi yoq bolghanliqtin, talaliq bolmaymen, dep oylighan.

Wahalenki, bu mesile boyiche Sheriqte qizliridin sorimaydude. zhigit qudiliqqa chüshtimu, sen uninggha bash égishing kérek.

Éytmaqchi, Sharapetning nahayiti yoli boldi. Riza eqilliq, terbiye körgen, yéqimliq zhigit éken. Uning ailisimu etrapta eng ataqliq éken.

Rizaning dadisi Ziya – qeshqerlik, 1870-zhili Muhemmet Yaqupbegning eskerliri terkiwide onbesh yéshida Ürümchini élishqa qatnashqan.

Uyghur döliti yoq qilinghandin kéyin Ziya Perghane wadisigha kélip orunlashqan. U chaghlarda bu yerde nurghunlighan uyghur yéziliri bolghan.

Shundaq qilip, Namangen shehirige yéqin Uyghursay yézisida Ziyamu yiltiz tartip ketken.

Köp ötmey, ata-bowiliri moshu yézining اساسчилiridin bolghan Saadet isimlik qizgha öylengen. Ulardin ikki oghul tughulghan. Chongini Riza dep atighan, kichigige bolsa Reshit dep isim qoyghan...

Ata-anisining öyige yéqin kelgende Sharapet derwazining uluq ochuqlughini körüp heyran qaldi.

Birnechche boway adette méhmanxanida bolidighan üstellerde bashlirini töwen égip, putlirining uchigha qarap tép-téch oltiratti. Hoylidimu bashqa héchkim yoq. Öydimu hemmisi jim.

Bowaylarning yénidin ötüp kétip béríp, Sharapet pes awaz bilen ular bilen salamlashtide, qizini baghrigha bésip, qandaqtu-bir endishini sezgen halda pelempey bilen öyge kótirildi. ishikni échip, Sharapet aldinqi öyge kirdi we ikki ayalni kördi. Ular moshu öydiki xizmetkarlar bolup, ilgiri Sharapetke yaxshi tonush bolsimu, u bu qétim ularni tonimidi.

Ayallar Sharapetke béperwaliq bilen qarap qoyup, chong öyning bir bölmisige yoshurundi.

Sharapet méhmanxanigha kirdide, hoshuni yoqatqandek bolup qaldi.

Bölmining otturisida, édendila, qandaqtu-bir yotqanning üstidila qatirisigha uning dadisi we uning chong xotuni yatatti. Ularning üstige aqrext yépilghan, peqet ularning meyip bolup ketken üzilirila körünüp turatti.

Bölmining bulungida qeshqer dopisini kiyiwalghan aqsaqalliq bir boway tizlinip oltirip, teswiye tartqach birnémilerni pichirlawatatti.

Sharapet qolidiki balini chüshirip qoyghili tasla qaldi we keskin burulup, öydin chiqip ketti. U néme boluwatqinini chüshenmidi. Rohiy zerbidin pütkül ténini titrek bésip ketti.

Shu elpazdila oltarghan bowaylarning yénidila béshini kötermeyla Sharapet talagha chiqip ketti. U keskin ongha burulup, bir qedem tashlidide, özini tutushqa tirishti. Öydin otuz qedemge néri bérip, u néme qilarini, nege bararini chüshenmigen halda toxtidi...

Mana shu peytte kimdu-biri uning ong jeynigidin tutuwélip, yoldin ong terepke tartti. Sharapet qolini boshatmaqchi boluwédi, lékin mümkin bolmide.

Sharapet sol qolida tutup turghan qizi midirlap kétip, özi pütkül boyi bilen ong terepke qaridide, özini jeynigidin tutup turghan ademni kördi. U Metkerimbayning öyide uzun zhillar öy xizmitide ishligen Bextigül édi.

Sharapet hélighiche biréghizmu söz delelmide. Andin Bextigül uni xoshna öyge apirip, hoyligha ekirdide, égiz бүгүлүкке oltarghuzdi.

– Sharapet, özingizni tutung, siz monu bala toghriliq oylinishingiz kérek, – dédi Bextigül pes awazda. – iltimas qilimen, özingizni tutung, sewir qiling.

– Apam qéni? – dep ararla pichirlidi Sharapet.

– U yaq yaxshi, – dep hoduqup jawap qildi Bextigül. Birpestin kéyin u:

– Sizning singilliringiz bilen iniliringiz xoshnilarning öyide. Ulargha men qarawatimen, siz xawatirlenmeng, – dep qoshup qoydi.

Sharapet sewir qilishqa, özini tutushqa tirishti, lékin, közliridin yash toxtimidi. U tinichlinalmidi. Shuning üçün Bextigülge uning qolidiki balini éliwélip, özige bariche zhighlawélishqa sharait yaritip bérishke toghra keldi. Chünki uni mundaqla xatirjem qilish paydisiz édi.

Balini tizigha oltarghuzup, Bextigül, hökürep zhighlawatqan Sharapetke diqqet bölmestin neq mana hazir yüz bergen waqie toghriliq éytip bérishni toghra dep hésaplidi. Bextigül moshuni orunluq kördi, chünki uninggha beribir éytish kérekqu. Uning üstige moshundaq qilsa, belkim bu usul Sharapetni téchlandurushi mümkin. Chünki eng dehshetlikni u kördi.

– Ular ikki saat ilgiri bésip kirdi. Sekkiz adem, hemmide qural, qilich. Ghojayinni – sizning dadingizni we Xesiyet chong apini shu yerdila öltüriwetti. Andin kéyin pütkül öyni bulap-talidi, andin kéyin chapsan kétishti. Sizning apingiz hoshsiz. U yaq xoshnilarningkide. Sizning merhum dadingiz ademlerge nurghun yaxshiliqlarni qilghan.

Sharapet téxichila téchlinalmidi. Uning bu hali qizigha ötti. Qizimu zhighlashqa bashlidi.

zhighlawatqan gödekni körüp, Bextigülning öziningmu közliri nemlendi. Lékin u zhighlap ketmidide, sözini dawamlashturdi:

– Sizge, Sharapet, bir yerge yoshurunush kérek. Silerning hoylida oltarghan bowaylar shu quralliq ademler hem islambay Niyazownimu öltüriwétiptu, déyishti. Andin kéyin ular islambayning oghulliri bilen küyoghullirini sorishiptu. Ularning hemmisi tizimda déyishidu. Démek, éringiz bilen siznimu izdishi mümkin.

Bextigül yenila tép-téch bolup qaldide, andin kéyin hesretlik halda qoshup qoydi:

– Birnechche kündin kéyin, belkim, hemme ongshilar. Shu chaghda özingizning singilliringiz bilen ukiliringizni éliwalarsiz. Hazirche biz xoshnilar bilen ulargha qarap turimiz.

Sharapet zhighlap turup:

– Qandaq éliwalimen? Apamchu? – dep pichirlidi.

Bextigül ishni pash qilip qoyghinini chüshendi. U Sharapetke uning anisi – Metkerimbayning kichik ayali Ayimxanni qizil gwardiyachiler qamaqqa élip, moshu yerdiki türmige solap qoyghanligi toghriliq éytmasni qet'iy qarar qilghan édi.

Bextigül qamaqqa alghan chaghda ular Ayimxandin Metkerimbayning bayligi yoshurulghan mexpiy jay qeyerde ékenligini soraptek, dep anglighan édi.

Bextigül lewlirini chishlep turdide, bir demdila hoshigha kélip:

– U yaq téxi hoshsizghu. Balilargha qandaq qaraydiken? – dédi.

Ularning xoshnilirining hoylisida oltarghinigha zhigirme minutche boldi. Moshu waqit dawamida ularni

öyning égisi atmish yashliq Sharwanem nazaret qilib turghan édi. Mana axiri u ayal öydin chiqip, ayallargha yéqin keldide, Sharapetke bir apqur etken chay sundi. Andin kéyin qizini qoligha aldide öyge ekirip ketti.

Sharapet biraz téchlinip, etken chay ichkiche, Sharwanem qizni zhuyup, köyüp qaymaq bilen uning qosighini toyghuzup, chachlirini tarighandin kéyin apisigha apardi.

Qizini körgendin kéyin Sharapet eriksizla Sharwanemni quchaghlidi we minnetdarliq bilen Bextigülge qaridi.

Andin kéyin qizini yenila qolgha élip, talagha chiqti we chapsan-chapsan chamdap, dadisining öyidin qarimuqarshi terepke ketti.

4-BAP

Özining harwusida Sharapetni Talghirdin ishiktige ekelgen zhigit yol boyi qandaqtu-bir qiziq waqielerni éytip kelgen. Bu waqieler ye u zhigitning özi bilen yüz bergen yaki uning aghiniliri bilen yüz bergen. Herhaldada u waqielerni harwuda oltarghan Sharapettin bashqa yene ikki ayal we achchighi yamandek körüngen bir erkishi qiziqip tingshighan.

Erkishi özini tutushqa tiriship, burutida héjiyip qoyatti, ayallar bolsa qattiq qaqaqliship külishetti.

Peqet Sharapetla hemmidin terk étilgendek, yolning chétige qarap, ewu zhigit néme toghriliq gep qiliwatqinini chüshenmetti.

Sharapetni öyigiche yetküzüp qoyghan zhigit yol heqqini alghandin kéyin yene bir chaqchaq qildi. Amma

Sharapetning yüzide zhigit күткен күлке болмighandin кэйин, u özi xoshal bir күлиwaldi.

Riza öyida yoq édi. Uning öyde болmighini

Sharapetkimu yaqti. U özini түzep, lawkigha mangdi.

Sharapet lawkigha kirgen chaghda ademler anche nurghun emes édi. Peqet ikkila xéridar towarning bahasini qarawatatti.

Riza, adettikidek, pokeyning arqisida turatti. Uning yénida yaremchisi Hemra bar édi. Xéridarlarning biri ketmen we güjek saplirini көrsitip, bahaliri boyiche sodilishiwatatti. Hemra uning yénigha kélip, bahaliri heqqide kélismekchi boldi.

Shu peytte Sharapet ériga yéqinlashti. Riza nahayiti sezgür adem bolghanliqtin, Sharapetning көzlidiridin endishini bayqidi. U chapsanliqla pokeyning tirigini көtirip, ayalini nérisigha kirgüzdi.

Riza qizini qolgha élip, bosh qoli bilen ayaligha üstelni yéqin qildi.

– Néme boldi, Sharapet? Özeng bir qisimla bolup kétipsengghu? – ündidi Riza. U stakangha su quymaqchi boliwédi, Sharapet uni toxtatti.

Sharapet meshedila ériga hemmini éytishqa tirishti. Lawkigha kéliwétip shundaq qilishqa qet'iy qarar qilghan. Amma hazir, Rizani көrgendin кэйин, бéli boshap ketti. Lékin көyүshini toxtitalmidi.

Riza sel néri берip, Sharapetke su quyup keldi. Bu chaghda towarning bahasini төwenletmekchi болghan xéridarlar onlighan sap élip, lawkidin chiqqan édi.

Hemra lawkini qarap chiqip, xéridarlar болmighandikin, u yerde uning yardimi hajet emesqu, dep oylap, pokeyge

yénip keldi. U pokeyning nérísigha kirmidide, téshida qaldi.

Sharapet suni ichkendin kéyin sel téchlandi we bir boshluqqa qarap turup sözlidi.

– Riza, dadam endi yoq. Xesiyet chong apammu yoq...

Ular endi yoq, chünki ularni öltüriwétiptu. Qan- daqtu birnechche atliq kélip ularni öltüriwétiptu...

Anglighanlirigha ang-tang bolghan Riza Hemragha qaridi. Hemraning üzi qandaqtu-bir özgergendek bilindi. ikkilisi jim.

Jim-jitliqni birinchi bolup Riza buzdi.

– Sen néme dewatisen? Umumen néme toghriliq gep qiliwatisen? Öltüriwetkini qandaq? Kim?

Rizagha Sharapet jöliwatqandek, uning aghrighi téxi tamamen saqaymighandek köründi. U Sharapetni téchlandurushqa tirishti.

– Sen hérip qalding, sanga dem élish kérek! Hazir biz öyge barimiz we sen téchlinisen.

Sharapet derhal érinig özini téchlandurmaq bolup quchaghlashqa sozghan qolini néri ishtiriwétip, qizini özi almaqchi boldi. Qizchaq heyran qélip, birde dadisigha, birde anisigha qaridi. U téxi biryérím yashta édi, amma u etrapta néme boluwatqanining hemmisini chüshinidighan éken. U beeyni ata-anisini hazir talishishidighan waqti emes dep eyiplewatqandek édi...

Hemra bolsa Sharapetning sözlirini jöliwatqandek emes, bolghan ehwalni öz eyniche qobul qildi.

– Riza, tingshigina. Bu yerde mesile charchighanliqtin emes, hemmila nerse yüz bérishi mümkin...

Hemra Sharapet terepke qaridi we mümkinqeder xatirjem sözleshke tiriship, mundaq dédi:

– Siz özingiz körgenni éytip béringa. Ular kimken? Ular qayaqtin at chapturup keptu?

– Men héchnerse körmidim, Hemra. Men u ademlerni körmidim... Méning dadamni öltürgen ademlerni... Men... Men... peqet dadam bilen Xesiyet chong apam ölük yatqininila kördüm. Özlirining... bizning öyde...

– Boptu, – qet’iy sözlidi Riza. – Hazir biz hemmimiz bizning öyge barayli we sen néme bolghanlighini tepsiliy éytip bergin.

Sharapet jim turdi, Hemra birdinla:

– Yaq, Riza, manga bugün Bayandaygha bérip kélish kérek. Balilarni yoqlap kélishim kérek. Sidixanning barimu yaxshi. U ulargha anisining ornida. Uningdin bashqa balilarni kim undaq küteleydu. U dégen herhalda merhum Aznemning birtuqqan hedisi.

Hemraning Bayanday déginini anglap, Sharapet derhalla beeyni uyqidin oxanghandek boldi.

– Hemra, éytinga, bizgimu siz bilen bille Bayandaygha bérishqa bolamdu? Biz öyde bashqa qalalmaymiz!

Rizaning sinchil eqli hemmini chüshendi. U qizini zhürigige yéqin basti, Sharapetke diqqet bilen qaridi we ensirigen awazda:

– Séningche, ata-animizni öltürgenler biznimu tapalamda? – dédi.

Sharapet peqet étirap bilen béshini éghitti.

Riza oylinip qaldi: “Birnechche kün ötkiche qeyergimu yoshurunushqa bolar?”.

Hemra bolsa addiyla, qandaqtu hetta kündikidekla tekliq qildi:

– Silerge Bayandaygha kétishning néme hajiti bar? Köktóbédin yaxshi yerni tapalmaysiler. Men silerni u yerde shundaq yoshurimenki, héchkim silerni tapmaq tügül, izdeshmu ularning ésigha kelmeydu!

Sharapet iship qalghan közliri bilen érigha qaridi.

Riza sel jim bolup, andin mundaq dédi:

– Rexmet, Hemra. Dostlar béshinggha kün chüshkende si-nilidu, dep békar éytmighan. Sen – heqiqiy dost...

5-BAP

Talgarka östingige yéqin kelgen törtyüzche qilichi bar Muraéwning otryadi solgha burulup, östengning boyi bilen Yéngisher terepke yolini dawamlashturdi.

Shu waqitning özidila Mixail Talowning komandanlighidiki qisim Talghirda arilap-arilap étishni emelge ashurghandin kéyin östengni boylap méngip, Ghulja yolini késip ötti we östenning ong qaniti bilen yolini dawam qildi.

Yézigha kirip, qizilguardiyachilar qandaq qilip Yéngisherni ikki tereptin qorchawélishni texmin qildi. Ular Yéngisher ahalisini ochuqtin-ochuq, körsitip turupla jazalashni közde tutqan. Buning birnechche sewewi bar édi.

Birinchildin, Luka Éméléwning moshuning aldidila otryad komissari Aléksandr Naxalowqa éytqan sözi boyiche, neq Yéngisher kazak-oruslarning isiyanini qollap-quwetligen we Wérniy shehiridiki sépilgha hujumgha

qatnashqan uyghur küchlirining tirigi bolup hésaplinidu. ikkinchidin, Yéngisher Muraéw otryadining jazalash ishlirini emelge ashurush yoligha orunlasqan birinchi chong uyghur yézisidur.

Yéngisherdin ilgiri muraéwchilar kazak-oruslarning qisimliri bilen peqet Tashkent yolida we Malaya stanisidila jeng qilghan.

We, üçinchidin, yenila shu Luka Éméléwning tekliwi boyiche, nurgunlighan yéngisherlikler qéchip ülgerdi, chünki Qizil gwardiyachilar eskerliri teripidin öch élishi mümkin, dégen texmin orunluqtur. Bashqa uyghur yéziliri mundaq öch élishni kütmiyen. Chünki, ular kazak-oruslar isiyaniqha qatnashmighan.

Bashqiche éytqanda, hetta yézida qélip, kazak-oruslar bilen qéchip ketmigen yéngisherliklerni bashqa uyghur yéziliri bilishi üçün jazalash kéreklighige Luka Éméléw ishengen, bu bolsa bolshéwiklar hakimiyitige qarshi chiqishtiki bir jazadur.

Luka Éméléw Égor Muraéwta hetta Kéngesh hakimiyitige qarshi chiqmighan yézilarnimu yoq qilish buyrughi bar ékenligini texminmu qilmighan...

Namaz waqti yéqinlashmaqta, Tursun aqsaqal taharet élip, teswiy tartip, mezinning ezen chaqirishini kütmekte édi. U öyde yalghuzla édi. Chünki uning ayali yérim saat ilgiri qizining öyige chiqip ketken.

Tursun aqsaqal bölmide oltiratti. Dérizidin Ghulja yolidin yézighiche uzunigha sozulup yatqan yol körünüp turatti.

Dérizige qarap tosattin Yéngisherge kéliwatqan atliqlarni körüp qaldi. Uning üzide qorqush we hoduqush alametliri yüz berdi. Teswiyni qoligha qisip turup u

hoyligha chiqti. Küyoghli Mutellipning öyi xoshna édi. Tursun aqsaqal uning öyige kirmekchi boldi. Lékin birdinla derwaza échilip, uning onyette yashliq oghli iliyas zhügrep kirdi.

– Dada, chiqma, – dep waqiridi u. – Eyerde quralliq atliqlar!

Tursun aqsaqal héchsöz qilmidi, uning özimu mundaq weziyette néme deshnimu bilmetti. U ochaqqa otun kesleydighan kona kötekke bérip oltardi.

Shu arida dadisi héchnerse sorimisimu, iliyas sözini dawamlashturdi:

– Biz, balilar bilen, kochining doxmushida turattuq. Qarisaq, ikki tereptin atliqlar yéqinliship kéliwatidu. Méningche ularmu bizni kördi. Lékin héchsöz qilmidi. Hem bizmu öylirimizge qarap qachtuq.

– Ular yéngi hakimiyetning ademliri, balam.

Hamanem ular keldi... – qandaqtu asta beeyni özi özige dédi Tursun aqsaqal. – Men bolsam Alladin ularning kelmishini tiligen édim.

iliyas mürisini qisip qoyup, öyge kirip ketti.

Shu arida atliq qizil gwardiyachilar Yéngisherning kochiliri bilen doxmushlirigha tolup ketti. Etimalim, ularning mundin keyinki herikitining éniq plani bolsa kérek. Ahali özlirining shu yerdila öltürilishidin qorqup, öyliridin sirtqa chiqmishini qolgha keltürgen qizil gwardiyachilar atliridin chüshmeyla, müriliridiki wintowkilirini élishqa bashlidi.

Égor Muraéw moshu yerde sabiq bolus yashishi kérek, dep orunluq texmin qilip, étining béshini yézining otturisdiki yoghan öyge buridi. U xatalashmighan édi, lékin öy bosh édi. Égor Muraéw uninggha anchila xapa

bolup ketmidi. Chünki sabiq bolusluq bashlighining yézidin yoshurunup ketkinini texmin qildi hem shuninggha isheshlik boldi.

Köp oylanmastinla qizil gwardiyachilar otryadining komandiri xoshna öyge yéqinlashti. Égiz arghimaqqa tentenilik oltiriwélip, u anche égiz emes tam qashadin waqiridi:

– Öyde kim bar? Chiq bu yaqqa!

Birazdin kéyin nahayiti qéri bir boway özi oxshash konirap ketken tayaqqa tayinip öydin chiqti. Aran-aran putlishop, boway derwazining yénigha keldi we hassisigha tayinip turup, ünsiz töwen qaridi. Égor Muraéw uning bilen ten-teniliship turmastinla, boway anglighidek qilip qattiq awazda:

– Hey, boway! Bir saattin kéyin yézining hemme erkishiliri moshu yerge zhigilsun. Eger biresi öyide qalidighan bolsa, qattiq jazalinidighan bolidu, – dédi.

Jawap kütmestinla u étini keskin buridide, dala ashxanisi bolushqa tégish terepke étini chapturup ketti.

Téxi Yéngisherge kiridighan yerde éskadron ashpezi kechki tamaqqa gösh bilen tériq botqisi bolidu, dep bayan qilghan. Égor Muraéw bu taamni anchila yaqturmisimu, ashpezni “tuzi ötüp ketmisun”, dep qorqutup qoydi.

Bowayning Muraéwning sözidin chüshengini – yézining hemme erkishilirini zhigish kérek. Buni shu boway qilishi kérek. Uninggha bu ish, birinchidin tes emes édi, chünki ilgerki shunchélik chong yézining hazirqi ehwalini közde tutsa, erkishiler tamamen az qalghan édi.

ikkinchi tereptin, bowaygha pütkül yézini ari-

lap chiqish éghir édi. Chünki uning putliri toxtalsiz aghiratti, hetta u hassisigha tayanmay, ottuz qedemche yergimu dem almay mangalmatti.

Shundaq bolsimu, boway asqap-asqap, xoshna öyge yétip bardı. Lékin u öyde héch erkishi yoqlighini bilip, u toxtimastinla, Yéngisherning merkiziy kochisini boylap néri ketti.

Bir saattin oshugharaq waqit ötüp, yézida qalghan hemme erkishiler hem yashlar östeng boyigha toplashti. zhighilghan yer – ilgiri östeng onggaha aylinip, uning éqimi birnechche qoltuq peyda qilghan, waqitning ötüshi bilen kengsay bolghan jay. Herzhili, taghdiki qarning érishigha baghliq moshu say birde sugha tolup kétetti, bezide quruqla qalatti. Biyil Talghar östingide su anche nurghun bolmıdi, sayning tégi peqet nemla boldı. Su bolsa, onggaha éqip, beeyni sayni aylinip aqqandek boldı.

Yéngisherlikler mana shu sayning yénigha zhighildi. Égor Muraéw erkishilerning özi texmin qilghandin nurghun zhighilghanlighigha heyran qaldı. Uning pikriche, ularning hemmisi yézidin kétishi kérek bolghan. Wahalenki uning aldida birnechche yüz adem turatti. Elwette, ularning arisida hem onbesh yashliq balılar, hem seksen yashliq moysüpetlermu bar édi. Ottura yashlardiki erkishi dep atilidighanlar nahayiti az édi.

Bu ehwal nurghunlighan yéngisherliklerning Wérniy sépiligha hujum qilishda qurban bolup ketkenligi bilen chüshendürületti. Bashqiliri bolsa alghan jarahetlirini biraz bolsimu saqaytip, biraz waqit Yéngisherde turup, andin herhalda öch alidighanlighi xeterlinip, xoshna yézılarda turushqan yaki chetelge qéchiship ketken édi.

Амма yéngisherlik er kishilarning tolisi Jamaldin Bushriéwning komandanlighida herbiy birlikni eskertidighan strukturini saqlighan halda ataman ionowning kazak-orusliri teripide boldi.

Wahalenki, buning hemmisi Égor Muraéwni teshwishlendürmidi. Uning qosighi ach édi, saydin üç qedemche nériside gösh arilash tériq kashisi teyyar dégidek édi. Ochaqtin chiqiwatqan is sayning chétide turghanlarghimu yétip turatti.

Muraéw eng bolmighanda qandaqtu-bir sheklenlikni saqlash üçün éniq héchkimge murajiet qilmastinla:

– Silerdin kim sépilgha hujum qilishqa qatnashqan? – dep soridi. Birer sékundche téch turup, andin: – Yéza erkishilirining qalghanliri qéni? – dep qoshup qoydi.

ikki soalning birigimu jawap alalmay, pes awazda töwendiki komandini berdi:

– Emgekchi xeliqning namidin eksil inqilapchilargha we sabotazhchilargha qaritip oq étishni buyruymen!

Bu sözlerni anglighan top ensirep ketti. Özining xoshnisi Metrozi bilen qatar turghan Esedulla aqbash chetchörisige qarashqa bashlidi.

Metrozi, eksinche, midirlimidi we uttur aldidada wintowkisi bilen turghan qizil gwardiyachige öchmenlik közliri bilen qaridi...

Shu arida Égor Muraéw étining yaligha shapilaghdap qoyup, uni gösh arilash tériq kashisi piship teyyar bolghan dala kuxnisigha méngishqa mejbur qildi.

Étilidighanlarning qéchishighimu jay yoq édi. Artqi teripide chongqurlughi bir nechche métrliq say. Aldida qizil gwardiyachilar.

Shundaq bolsimu, beziliri özlrini étiwatqanlarga hujum qilishqa tirishti. Amma ular qatillarga zhügrep yétip baralmidi. Qizil gwardiyachilar ularni onbesh qedemche néri turup étiwatatti, yéngisherlikler bolsa aran dégende tört qedemche algha zhügrep ülgiretti.

Oq Tursun aqsaqalning qosighigha tegdi. U ong qoli bilen jarahitini tutuwélip, derhal sol qoli bilen iliyasni tutuwaldi. Saygha zhiqilip kétip bérip, ata özi bilen oghlinimu bille sörep dégidek eketti.

iliyas sayning tégide hoshigha kélip, lékin orni-din turalmidi. Uning üstige téxi yéngila bille qatar turghanlarning jesetliri düglep chüshmekte édi.

Yéngisherliklarning yüzligen jesetliri saygha domilap chüshkende, sayning peqet yérimila tolghan édi. Qizil gwardiyachilar özliri saygha chüshmestinla jesetlerni étishqa bashlidi.

Peqet tovlashlar bésilghandila ular wintowkilirini mürilirige ésiwélip, komandir ashpezni bu qétim kashining tuzini ötküziwetmigenligi üçün maxtawatqan yerge qarap mangdi.

Toluq qarangghu chüshüshini kütüp yatqan iliyas, endi doga-doga bolup ketken zhutdashliri jesetlerning astidin asta chiqishqa bashlidi. Qarangghu bolghanliqtin u ularning üzlrini körelmidi, lékin u qeyerdidur yéqinla bir yerde dadisining, hedisining éri Mutellipning, özi bir yézida yashighan we özi oxshash sépilgha hujum qilishqa qatnashmighan dostliri we qurdashlirining jesetliri yatqanlighini biletti...

6-BAП

Sawutaxun, adettikidek, etigenlik namazdin yérim saat ilgiri oxandi. U taharet élip, namazgha ezen chaqirishni kütti. Birpes oylap, méchitqa qarap mangdi.

Herseherde musulmanlarni ózlrining diniy wezipilirini ada qilishqa chaqiridighan Nizamdin bu chaghdá méchitta édi.

Simining tashqi yanchughidin u zenjirge ornitilghan saatini chiqirip, awaylap uning siférblatigha qaridide we némidu birnémilerni dep kotuldidi. Kirip kéliwatqan Sawutaxunni körüp, Nizamdin uning bilen salamlashti we béshini sel égip qoydi. Sawutaxun salamgha jawap bérip, andin kütülmigen yerdin:

– Qandaq, muhterem Nizamdinghoja, Ghuljidiki ehwallar qandagharaqkin? – dep soridi.

– Yaxshi emes, ustaz, – jawap berdi Nizamdin.

U bérilgen soalgha heyran qalmidi. Chünki Ghuljidin, umumen, Uyghuriyadin xewerlerni birinchi bolup shu biletti. Uning nurghunlighan tuqqanliri we tonushliri dayim chégaridin u yaq-bu yaqqa ötüp turatti, bir yaxshi yéri emeliyatta chégara az nazaret qilinatti.

– Yaxshi emes, ustaz, - dep tekrarlidi u.

– Néme boptu?

– Uyghuriyade yene ensizchilik. Üchinchi küni Süydüngdin ikki zhigit keldi. Ular, éytmaqchi, bizning medriside oqumaqchi. Ular tünügün Kucha shehiride xeliq isiyán qiliwatidu, dep berdi.

Nizamdin 1912-zhili xeliq qehrimani Tömür Xelpining rehberligide Qumul shehiride kötirilgen nahayiti zor

qozghilangning qatnashchisi bolghanlighini bilidighan Sawutaxun achchiq chaqchaq qilmaq bolup:

– Bash isiyankar bu yerde, Qoramda boluwatsa, xeliqning isiyani kötiriwatqini qandaq? – dédi.

Nizamdinning üzide qandaqtu külkige oxshash bir belgüler bayqaldi. ichide bolsa u hetta mundaq chaqchaqqa xursent bolatti. U chaqchaq Sawutaxunning Nizamdinning azatliq üçün küreshke talay qétim qatnashqanlighini bildüretti.

Emelde Nizamdin Toqsungha yéqin anche chong bolmighan bir yézida addiy déxan bolghan.

Hakimiyet tereptin bolghan qisimgha chidimighan addiy déxanlar Qumul wilayiti etrapida qollirigha néme chüshse shuning bilen qurallinip küreshke chiqqanlighi toghriliq xewer tarqalghan chaghda Nizamdin özining meshrep ehli bilen qebilidashlirini qollapquwetleshni qarar qilidu. Kéyin bolsa undaq qarargha kélishken yalghuz ularla emes bolup chiqidu. Toqsunning nurghunlighan meshrep ehli, hetta Turpanmu otryadlerge uyushup, Tömür Xelpige birlishishke aldirashqan.

Turpanliqlar otryadige uyghur zhigitbashlirining biri Muhidin isimliq komandanliq qildi. Muhiddinning otryadlirige qoshulghan toqsunluqlar özlirini munasip körsetti. Ular birinchilerdin bolup hujumgha mangdi, eng xeterlik tapshuruqlargha teyyar turdi.

Bexitke qarshi, seyasette we herbiy sahada tejribisi kam déxanlar Tömür Xelpe bilen Muhiddin Uyghuriya gubérnatori Yan Széning bergen wedisige aldiniq qélip, Ürümchige kélish sözge keldi. U yerde ikkilisi öltürüldi.

Rehberliridin mehrum bolghan qozghilangchilar hujumni dawamlashturalmide we 1913-zhili basturuldi.

Qozghilang qatnashquchilirining tolisi Yettisugha kélip yoshurundi. Shundaq qilip, Nizamdinmu moshu yerde, Qoramda peyda bolghan.

Sawutaxunning chaqchighini bahalighan Nizamdin jiddiy türde mundaq dédi:

– Kuchada ehwal nahayiti xeterlik. Tömür Xelpining qozghilingidin keyin alte zhil ötti. Hazir 1918-zhil. Bu nurghun waqit. Ademler özgerdi.

– Shundaq, kuchaliqlar qiziqqan xeliq. Amma ular armiyage qarshi turalamdu?

– Elwette, armiyage qarshi turush tes, lékin eger xeliq birlishidighan bolsa, uni égildürelmeydu. **7-BAP**

Köktöbé yézisi ishiktidin üç chaqirim zhiraq orunlashqan. Yéza birnechche toghra kochilar késip ötidighan bir uzun kochidin ibaret. Uningdin tashqiri yézining chétide herqandaq tertiptin tashqiri ayrim turghan öylermu bar.

Hemra merkiziy kochining axirida yoghan, qolayliq bir öyde turatti. Uning hoylisining alahidiligi shuningdin ibaretki, taghning eng éteklirigiche sozulup yatqan bagh eyne shu hoyligha uliship turatti.

Umumen, ishiktining taghliri yerlik péyzazhning bölünmes qismi bolghan. Köktöbé yézisining yénidiki tagh bolsa, u beeyni turushluq öyler bilen teng dégidek belent we ademler uni yézining birqismi süpitide qobul qilghan.

Mana shu taghning keynide chong chatqal bashlinip, uning bilen mangghanséri chatqal tariyidu. Eng axirida chatqal aranla körünüp turidighan yalghuzayaq yolgha aylangan. U yol, bu yerlik emes ademlerni shundaq jaylarga apirattiki, eger ular bayqimay eyne shu jaylarga

bérip qalsa, musteqil türde u jaylardin qaytip kélish mümkin bolmighan.

Hemra Rizani ayali bilen we qizini özining Köktöbidiki öyige orunlashturdi. ikkinchi künning özidila Hemra Rizani eyne shu tekittengen jaygha apardi. Yol boyi Hemra uninggha aran-aran melum bolup turghan belgüleri körsetti. Shu belgüler boyiche keynige yénip kélish mümkin édi. Üchinchi küni bolsa Riza Köktöbége uliship kétidighan taghlarda erkin yol tapalaydighan boldi.

Hemra Sharapetning dadisini öltürgenler Köktöbége kélishi mümkin dep oylimighanmu édi. Wahalenki ular kelsimu, héliqi chatqalliqta yol tapalmaydu.

Lékin Rizagha shu chatqalliqniki jaylarga apiridighan héliqi yollarni bilish artuq bolmas édi. Neq mana shuning üçünmu Hemra Rizani birnechche qétim keyni-keynidin taghlargha apirip zhürdi.

Qaytqan chaghda ular Hemraning béghidin ötti we Riza güllep turghan dereqlerning hösnige qarap zoqlinip zhürdi.

Üchinchi küni shu chong baghdin ötüp kétip bérip, Riza Hemrani qaldurdide özi néri ichkirisige ketti.

Hemra zhutdashliri étirap qilghan yaxshi baghwen bolghan. U shuning bilen pexirlinetti, chünki uyghurlarning arisida esirler dawamida baghwenchilikte we üzüm östürüshte uning mahiyitini bilgenlergimu mundaq étirap qilinish xélila murekkep édi.

Hayatning murekkep dewirliride, zhürigide éghirchiliq sézilgen chaghlarda Hemra baqqa kirip kétetti we dereqlerning gholirini, shaxlirini silap, ularmu nazuk yopurmaqlirini shildirlitip, Hemragha qoshulup qayghu-hesret chéqiwatqanlighini u sézetti.

Mana, hazirmu Rizani yoqitip qoyup, dereqlarning qorchawida qalghan Hemra ixtiyarsiz xatirilerge chökti.

Uning köz aldida Qeshqerde qalghan tuqqanlirining qiyapiti gewdilendi. Hemra ukiliri we singilliri bilen qandaq xoshlashqanlighini, anisini quchaghliganlighini xatirisige aldi...

U ularning üzlrini xatirilidi we tuyuqsizla zhürigide achchiq sanchiqni sezdi. Alma derighige yölinip, Hemra awaylap qélin ösken kök chöpke oltiriwaldi. U közlrini zhumuwélip, ata öyini tashlap yolgha chiqqan chaghda özining keynige qarimaydighanlighigha özini ishendürgenligini ésigha aldi.

Wahalenki özi tughulghan öydin birnechche qedem néri méngipla chidimidi we keynige qaridi.

Ukiliri bilen singilliri qédimiy Qeshqerning kona kwartalidiki öyining derwazisi yénida qandaqtu zhitimdek turushti. Ularning közlrinde yash egidi.

Peqet eng kichigi Chaghatay qandaqtu qapighini sélip qaridi. Uning mushtumliri tögülgen we uning pütkül körünishi weziyetning mundaq ehwali bilen kélishelmeydighanlighini körsetmekte édi. U küreshni mexset qilghanlighi körünüp turatti...

Mana hazir baghning eng chétide oltirip, eshu tögülgen mushtumliri, bar küchi zhighilghan qollirini xatirilep, Hemra Chaghatayning neq közliri bilen mushtumlrini köz aldigha keltürdi.

Qeshqerdin kelgendin kéyin deslepki waqitta özini qérindashlirini qaldurup ketkenligide eyiplidi. Barghansiri u téchlandi, chünki tonush bir qeshqerlik palaket, Allagha shükri, ularning öyini aylinip ötüp ketti, dégen xewerni yetküzdi.

Bir zhildin kéyin singlisi Roshengül toqmaqliq bir uyghurgha turmushqa chiqti we umu chégarining bu teripige ötüwalidi. Hemra uninggha bérip kélisni mexset qilghan, lékin yoli bolmay qaldi.

Yene bir zhildin kéyin Hemragha xuddi tagh köchkinidek, anisining wapati toghriliq shum xewiri yetküzüldi. Anisi hayat chaghda Hemra özini küchlük, égilmestek sézetti. Neq ana balilirining ata wapatini sezmishi üçhün hemmini qilghan édi. Endi hazir anisining panigha ketkinidin kéyin, Hemra özini bu bépayan duniyada tenha dep chüshendi...

Hemra teshwishlinip ketti we almining gholigha yölinip ornidin turdi. U nahayiti astaliq, éhtiyat bilen bir dereqtin ikkinchisige ötti, anisi we uning üzini nahayiti zor nazukluq bilen köz aldigha keltürdi...

Hemra uning baliliri, ukiliri, singilliri bar bolsimu, özini tenha sezdi.

Ana – u alahide duniya, alahide kainat...

Hemra kona alma derighige keldi we uning gholini silidi. Dereqning shakili ghodur-ghodur édi u yépushqaq maddini sezdi, u dereq gholini boylap töwinige éqip, aliqanlarga chaplishatti «Bumu zhightawatidu» dep oylidi Hemra we ixtiyarsizla özining közliridin yashtamchiliri mengizlirini boylap éqiwatqanlighini sezdi...

8-BAP

Yérim tün bolghan chaghda Maxmut dérizini chekti. Sawutaxun téxi uxlighan édi. U bölmining ichkiriside oltirip teswiý tartip, namaz sürilirini tekrarlawatatti.

Axshamdin bashlapla uning zhürigide bir ensizchilik peyda bolghan. Qandaqtu-bir köngli sézish uni öz ilkige éliwalghan. Undaq halet birinchi qétim boluwatqan emes.

Buningdin xéle zhil ilgiri, Sawutaxun Ghuljigha barghan chaghda, uni birdemdila shundaq bir ghemkinlik we ensizchilik öz ichige éliwalghandi, u néme qilarini, özini nege qoyarini bilmey qalghan. Shu chaghda tün boyi uxlimighan we etigenlik namaz aldida sel tinichlanghandek bolghan édi. Namaz ötep bolup u özini xéle yaxshi sezdi, amma bir-ikki saattin kéyinla ghemsizlik yenila basti. Shu küni iligha üç ösmür chöküp ketken. Ularning biri Sawutaxunning tuqqini édi. Chöküp ketken ösmürning namizini chüshirish üçün Sawutaxungha kelgen chaghda u eshu ensizchiliklarning sewewini chüshengen...

– Musibet, chong musibet, ustaz! – dédi Maxmut bölmige kirishi bilenla.

– Kir, Maxmut, balam, – dep uni téchlandurmaq boldi Sawutaxun. – Özengni tut. Néme yüz berdi?

– Ustazim, Yéngisherde... Hemme uyghurlarni qiriwetti! Bir qiz Tashtiqarigha zhügrep kélip xewer qildi. U yerde Peyziraxman ikki balini atqa mindürgen. Biri Talghir yoli bilen, ikkinchisi Ghulja yoli bilen yéqin yézilarni xewerlendürgen. U yerlerdin xewer bizgimu yétip kelgen.

– Qiriwetkini qandaq? Kim? Kimni? Maxmut, énigharaq éyqtina?!

– Bilmeymen, ustaz, – Maxmut titrep ketti. – Méning tuqqinim Sopi yéqinda Lawardin yétip kelgen. Yéngisherde hemme uyghurlarni qiriwétiptu, dégendi u.

Lawargha Qaraturuqtin xewerleptu. Endi ulargha bolsa, etimalim Kiyikwaydin xewerligen oxshaydu.

- Sopi hazir qeyerde?
- U nérisigha, Chélekke ketti.
- Sen özeng uningdin éninghini soridingmu?
- U héch némini bilmeydu. Déginini – chüshlük

namazdin kéyin atliqlar bésip kirgen. Hemme erkishilerni zhiqqan. Waqirashqan, teshwiq qilishqan. Andin kéyin öltürüshke bashlighan.

- Hé-é. Undaq bolushi mümkin emesqu. Qarap turup-la. Belkim bir némini izdigendu?

- Men bilmeymen. Anglishim bilenla sizge yétip keldim. Men sizni birnersini hel qilidighu, dep oylidim.

Sawutaxun néme chare körüshni mutlaq bilmetti.

«Maxmutning dégenliri hejeplinerlik. Maxmutning qorqup ketkini chüshinishlik. Sopi we bashqiliri mundaqla yézilargha zhügriship, xeliqni heleykümge salmaydighanlighimu chüshinishlik. Amma hemmini öltüriwétish... Qandaqtu, ishengüsizdek», dep oylidi u.

Qamaqqa aptu yaki hetta kimdu-birini jinayiti üçhün öltüriwétiptu, hetta bashqilirini qorqitish mexsitide ochuqla öltüriwétiptu dése, Sawutaxun buni chüshiner édi. Amma Maxmutning dégenliri eqilge sighar emesqu.

«Undaq bolushi mümkin emes!», dep oylidi Sawutaxun. U yetküzülgen xewerning éniq-qénighini bilmek boldi. Shuning üçhün Maxmutqa mundaq dédi:

- Maxmut, balam, xatirjem bolushqa tirishqin. Sen dehshetlik xewer yetküzding. Lékin biz uni testiqlishimiz kérek. Hazirche héchkimge héchnéme démishingni iltimas qilimen. Etigenlik namazda menmu héchnéme éytmaymen.

Eger chüshkiche birnémiler éniqlansa, u chaghda néme qilishimiz heqqide kélishimiz.

– Ustaz, bu néme ehwal? Némishke pajie bizgila, uyghurlargha chaplishiwalghan? Biz Allaning aldida néme guna qilduq?

– Téchlan, balam. Undaq sözler bilen Alla taala-ni ghezeplendürme. Chidamliq bolayli. Alla néme qilarimizni bilidu. Allagha süyinish kérek. Séningdin iltimasim, Maxmut, hazirche héchkimge héchnéme démigin.

Maxmut chiqip ketti, Sawutaxun bolsa yenila teswiý taritishni dawam qildi we Muqeddes Qur’andiki sözlerni tekrarlıdi.

Teswiý tartqach, Sawutaxun Nizamdinning mömün musulmanlarni etigenlik namazgha ezen éytishi anglanghiche oltardi...

Méchit adettikidek, ademlerge liq tolghan. Erkishilerning némidu-bir nersilerdin teshwishliniwatqanlighi sézilip turatti. Wahalenki, Wérniy shehirige yéqinla yerdiki waqieler xususida héchkim biréghizmu söz qilmidi.

Sawutaxun Maxmutning öz sözide turidighanlighigha we Yéngisherdeki étishlar xususida héchkimge éytmaydighanlighigha isheshlik bolghan. Belkim, wahalenki, bu qayghuluq xewerni peqet Sopila yetküzmigen. Tolaraghi kéchisi, özlirining uruqtuqqanlirini waqip qilishqa tirishqan bashqimu atliqlar bolghan. Eskertishnighu ular eskertti, amma néme qilish kérekligi heqqide héchkim éniq héchnerse bilmidi.

Sawutaxunning néme éytarini hemme kütmekte. Lékin u, adettikidek, birnechche muqeddime söz qilip, sepni tüzeshni iltimas qildi, özi namaz oquydighanlarning bash

teripide turdi. Andin, qaide tériqiside, ikki periz, ikki sünnet, tört reket ibadet qildi.

Etigenlik namazdin kéyin ademler tarqilip kétishke aldirimidi. Ular hélighiche Sawutaxunning qollap-quwetlesh sözini kütmekte édi.

Amma u bolsa xuddi bu heqqide héchnerse bilmigendek, hemmini teshwishlendüriwatqan mawzughu tégishmidi.

Heqiqettimu néme éytarini u bilmetti. Uning Maxmutqa ishenmesning asasi yoq édi. Wahalenki Yéngisher ahalisining hemmisini qiriwetkenlikkimu ishinelmetti.

«Bu – mubalighe. Qorqqanning közi yoghan. Undaq bolushi mümkin emes» dep özi özini ishendürmek boldi.

Shu ariliqta Qoram ahalisi tarqilishqa bashlidi. Eng chonglarning biri seksenalte yashliq Ebeydulla Sawutaxunning yénigha keldi. U:

– Muhterem axun, teshwishlik zamanda yashawatimiz.

Birer yéngiliq yoqmu? – dep soridi.

Sawutaxun Ebeydullaning shexsen öz namidin emes, nurgunlighan zhutdashliri namidin qiziqiwatqanlighini chüshendi. Wahalenki u, herhalda, nowettiki namazghiche kéhidiki xewer toghriliq gep qozghimasni toghra kördi.

– Hemme nerse Allaning qolida, muhterem Ebeydulla. Eger yaratqan égem xalisa, bizni xoshalliq xewerler bilen xoshal qilidu yaki qayghuluq xewerler bilen meyuşlendüridu. Biz bolsaq ibadet qilishimiz kérek.

– Shundaq, elwette, muhterem axun. Peqet yaxshi emes gepler tarqalmaqta. Xeliq teshwishte. Belkim, sizge bir némiler melumdur?

– Hazirche teshwishlinishning sewewi yoq. Biz qudretlik Allani untimishimiz kérek we uninggha ibadet qilishimiz kérek. Alla öz balilirini untimaydu.

Ebeydulla birnémilerni dep kotuldap, qérilarche mükchiyip öyige ketti. Uninggha yene birnechche hoduqqan we gumanlanghan adem qoshuldi.

Yéziliqlarning birtopi, asasen yashlar, téxi xélighiche méchitning hoylisida qaldi. Ular némidu-bir nersini muhakime qilmaqchi bolghan. Lékin Sawutaxun we yene birnechche adem öylirige mangghandikin, ularmu tarqilishqa bashlidi.

Shuning bilen bille Qoramning ahalsi endi öyliride Wérniy shehirige yéqin uyghur yézisida orun alghan qandaqtu-bir waqieler toghrisida gep qilishni dawamlashturdi. Lékin héchkim éniq héchnerse bilmigen. Shuning üçün peqet pichirlishiyla, ademler téchlandi.

9-BAП

– Yoldash komandir, hemmisini zhighduq, mana ular. Tik turidu!

Muraéw qapighining astidin Mixailgha qarap qoydi. Mixail bolsa uning qarishigha berdashliq bérip, buyruqni kütüp turiwerdi.

Wahalenki, Muraéw héchnéme démidi. U üsteldin aldirimay turup, qilich ésip zhüridighan beldigini tüzidide, peqet shuningdin kéyinla Mixail Talowqa yéqin keldi we uninggha tik qaridi.

– zhugach deysene. Biz ularning qanchélik zhugachlighini köreyli, – dédi Muraéw qattiq ghezep bilen.

– Ular endi néme qilalishi mümkin? Elwette, zhugach. Ularning qurallirimu, qandaqtu-bir eswaplirimu yoq, eng bolmighanda ariliri bolsichu... Hetta özlirining eyiplirininimu sezmgendek.

– Qoy, sen undaq déme! – waqirap ketti Muraéw. – Eyiwi yéterlik. Eksinche bolghanda ming chaqirimdek bu yerge aldirimighan bolar éduq.

– Shundaqu kazak-oruslar. Endi monulardin néme alghili bolar? Yer haydaydu, soda qilidu, qurallirini, ashlighini yoshurmaydu.

– Sen nurgun bilisen! We ularni xuddi ular séning uruq-tuqqanliringdek. Téxi yenila qarapbéqish kérek, tiqip qoymighandu?

– Yaq-e, Égor. Monularning quralliri yoq, ular xudani we tertipni hörmetleydu. Özlirining Allasigha sighinidu we jim bolushidu.

– Sen néme dawatqiningni chüshinemsen? Xoshna yéza eksil inqilapning ugisi, endi ular qandaqtu-bir aliyl derijiler!

– Undaq emes, Égor, men héch néme... – qorqti Mixail. – Mana peqet bu yerde Abdulla Rozibaquéw birnechche qétim bolup, teshwiqat zhürgüzdi déyishidu. U bolsa, sheherlik partiya komitéting ezasi. Méningche bu yéza Kéngesh hakimiyiti teripide bolushi kérek!

– Boptu, boptu, körermiz. Amma sen manga pikiringni éytip boldung, bashqa éytmayaqqoy. Otryadta bir pikir bolushi kérek. U pikir komandirning pikiri bolidu! Umumen, teshwiqat zhürgüzüshning ornigha, alliqachan tertip ornitish kérek édi. Mundaq bolmaydude! Luka Éméléwning qanche polki bar, shundimu héchnéme

қилалмиди. Men bolsam қилalaymen! Shundaq. We eshu Rozibaқиéwқimu birnechche soal bergen bolar édim!

Mixailni narazi süpitide қoli bilen néri ishtirip қoyup, Muraéw ishik terepke қarap mangdi.

Mixail tik turup, komandirgha yol berdi.

Otryadning shtabi orunlashqan öyning aldida may éyining aptiwida nahayiti nurghun ademler turatti. Mixail қarap қoyup, öziche hésaplidi. Emeliyatta Tashtiqara yézisining erkishilirining hemmisi dégidek, minggha yéqin adem yéqin kochilar bilen doxmushlarni toshquzuwetken édi.

Xeliq shundaq nurghun bolsimu, jim-jitliq heyran qalduratti. Ademler hetta özara paranglashmay turushatti.

Yérim saatche ilgiri qizil gwardiyachilar özlirining komandirining buyrughi boyiche hemme hoylilarni arilap chiqip, özlirining komandiri toxtighan öyge yéza ahalisining түgel bérishini telep qildi. Monu zhighilghanlar eyne shular édi.

Muraéw qatnishiwatqanlarga қarapқoyup birinchi qatarda turghan bowaylarga murajiet qildi:

– Ochughini éytinglara, yéngi inqilawiy hakimiyetning némisi silerge yaqmaydu? Némishke siler konigha shunchélik chaplishiwaldinglar?

Bowaylar yézining zhigitbéshi dümchek Abdurazaqni ishtirip algha chiqirishti. U égiz oruq adem édi. Égiz boy bolghanliqtin, u dayim ingiship-dümchiyip zhüretti. Mana uning moshu көrүнishi uning leqimigimu sewep bolghan. Yézida héchkim uni Abdurazaq yaki Abdurazaq zhigitbéshi dep atimatti. Hemmisila, yette yashtin yetmish yashtikiler peqet Abdurazaq dümchek déyishetti.

Béshidiki dopisini tüzep qoyup, Abdurazaq dümchek yérim qedem algha chiqti we putigha qarap qoyup mundaq dédi:

– Bizge inqilap yaqıdu. Biz uninggha qarshi emes. Bizning aldimizda Abdulla sözlidi. Biz uni chüshenduq.

Muraéw ghezeplengen halda Mixail Talowqa, andin Abdurazaq dümchekke qarap qoyup mundaq dédi:

– Men séning némini chüshinidighiningni, némi-ni chüshenmeydighiningni sorawatmaymen. Némishke bizge qarshi urush qiliwatisiler? Némishke ashliqni ötküzmeywatisiler? Silerning Yéngisherde uruqtuqqanliringlar, tonushliringlar barmu?

Abdurazaq dümchek hodup qaldi. U rastini éytti. Abdulla Rozibaqiéwning éytqanlirining tolisini qollap-quwetleydighanlighini éytti.

Amma qurallıq qizil gwardiyachılar qorshap turghan monu ademning néme dewatqinini Abdurazaq dümchekmu, Tashtiqarining qalghan hemme ahalisimu chüshinelmidi. Chünki u Tashtiqara yézisining ahalisi Kéngesh hakimiyiti bilen kürishiwatıdu, dédi. Amma Abdulla Rozibaqiéw bolsa – eyne shu hakimiyet rehberlirining biri. We Tashtiqarining ahalisi bu hakimiyet eshularning, xeliqning hakimiyiti, dédi. Yéza ahalisi eyne shu hakimiyet xeliqqe azatlıq, yer bexitlik hayat bérıdu, dégenge ishendi. Elwette, ular eyne hakimiyet teripide, uni jaka qilidighanlar teripide bolıdu!

Abdurazaq dümchek yene néme éytarimni bilmey, jim bopla keynige dajip bowaylar bilen qatargha bérıp turdi.

Jim-jitliq basti. ikkila terep – Tashtiqarining ahalisima, qizil gwardiyachi jazalighuchılarma hazir netije chiqirilidighanlighini sezdi. Qararni minglighan közler

qadilip turghan birdin-bir adem chiqirishi kérek. Hem u shu qararni qobul qildi.

Égor Muraéw burutini tolghap qoyup, ózining keynide turghan kichik komandirlargha aynaldide, ulargha uzaq qaridi, lékin héchsöz qilmidi.

Shuning hessisige topqa murajiet qilip, mundaq dédi:

– Öyünglarga qaytip béringlar. Amma héchkim öydin zhiraq ketküchi bolmisun. Bu – buyruq!

Muraéwning hésawi addiyla bolghan. U ózining aldida minglighan erkishiler turghan hazirning ózidila qirghin uyushturushtin xeterlendi. Axireten, ular muqerrer rewishte özlirining hayatini qoghdaydu we nurgunliri u duniyagha özliri bilen bille eng bolmighanda birer qizil gwardiyachini ekétishke tirishidu.

Shuning üçün, Muraéwning oyiche, ishni axshamliqqa, ademler téchlinip, yamanliqni kütmiyen chaghda bashlimaq bolghan.

Hazirche bolsa, Muraéw Tashtiqarining birmu adimi chetke chiqip ketmes üçün, yézini aylاندurup küchlendürülgen küzet qoyush bilen cheklendi.

Birdemdila ademler chuqiriship tarqilishqa bashlidi. Abdurazaq dümchek dopisini tüzep qoyup, yénida turghan xoshnisi Sabir bowaygha pichirlidi:

– Xudagha shükri, ötüp ketti. Yéngisherde alamet waqie... déyishidu.

Qéri Sabir unchuqmidi. U bir apetni sezdi.

Öyige yétip kelgende u topning arisida bolghan, lékin balduraraq yénip kelgen oghligha harwuni teyyarlap, uninggha köktatliqning axirida otlawatqan atni qoshushni buyridi. Ayaligha we aran-aran mangalaydighan hamildar kélínige öyde bar nanning hemmisini bir bolaq qilip

qachilashni, özlirining dayim öyde bolushini, alahide hajetsiz hetta hoylighimu chiqmasni buyridi.

Qéri Sabirning sekkiz yashliq qiz newrisi palköz Nurnise anisi bilen momisining qiliwatqan ishheriketlirige qiziqip qaridi. Teyyar qilinghan bolaq xélila yoghan bolup chiqti. Chünki téxi burnakunla momay tonugha nan yaqqan édi.

– Apa, bu néme? Néme qilisiler? – dep sorapla ketti Nurnise ular bolaqni jozining üstige qoyghan chaghda.

Gulnisening özimu qéynatisigha bu teyyarliqning némige hajiti bar ékenligini chüshenmetti. Lékin u qéynatisining qararini héchqachan muhakime qilmatti. Gulnisege moshuning hemmisi ular xuddi biryaqqa köchidighandekla köründi. Lékin qayaqqa köchüshi mümkin, eng muhimi – qandaq?

Shu arida qéri Sabir eng aldi bilen kélinini közde tutti. U hetta momiyi bilen ölüp kétidighan bolsimu, eng bolmighanda oghlining ailisini qoghdap qélishni közde tutti.

Yéngisherde bolghan waqielerdin xélila xewerdar bolghan qéri Sabir yaman ehwallargha teyyarlandi. Muraéw Tashtiqara ahalisigha öy-öylirige tarqilishqa ruxset bergendin ikki saattin kéyin, qéri Sabir kélinini, newrisini we momiyini harwugha oltarghuzup, harwuning astigha nan bar bolaqni qoyup, uni bashqa nersiler bilen yaptide, yézidin asta chiqishqa bashlidi.

Ata oghligha hazirche köktatliqta bolup turup, yézidin kéchisi chiqip kétishni jékidi.

Sabir yézidin yéngila chiqishi bilenla uni derhal tört atliq qizil gwardiyachi toxtatti.

– Hey, boway, némishke buyruqni buzisen? – dep égiz arghimaq mingen naryad bashlighi qéri Sabirgha deweylep kélip waqirap ketti.

– Méning kélinim tolghaқта. Eger uni ishiktige yetküzelmisem, ölüp kétishi мүмkin, – dédi Sabir мүмkinqeder özini xatirjem tutup.

– Qéni, harwudin chüshinglar! Biz hazir kimning öliwatqinini köreyli, – dep qapaqlirini türdi ikkinchi qizil gwardiyachi.

Sabir boway newrisini harwudin chüshiriwélip, uning qolidin aldide, harwugha yéqin ishtermek boldi. Qizchaq ikkinchi qoli bilen harwuning lenggizini tuttide, qorqqan halda etrapqa qarashqa bashlidi.

Shu arida momay aran dégende harwudin yerge chüshtide, kélinige chüshüshke yardemlishishke bashlidi.

Gülnise xijalet boldi. U özining halitidin iza tartti. Uning üstige, uning aldidanatonush turup, yash zhigitler turup, ular qiziqip we qandaqtu-bir johutluq elpazda axturiwatatti. Gülnise hetta öyide qéynatisidin qorunatti, hazir bolsa ehwal mundaq...

Hemmisi harwuning yénida turghan chaghda qizil gwardiyachilarning biri étidin sekrep chüshtide, bowayning yénigha kélip, uni qopal ishtiriwetti we bolaqni körsitip:

– Bu néme? – dep waqiridi.

– Bu nan, balam! Tonu néni. Xalisanglar élinglar!

– Téxi sen, démek, nannimu eketmekchimu? Bayqa! – dep ghezeplinip waqiridide, bar küchi bilen Sabirning üzige birni urdi. Boway özini putida tutalmay, ongdisigha zhiqildi.

Sabir Nurnisening qolini qoyuwétishke ülgerdi, lékin, shundimu, qizda shundaq bir titirek peyda boldiki, u aghzini yoghan échip, közlrini zhummay, bowisini uruwetken qizil gwardiyachigha tiklinip qarapla qaldi.

Momay bilen kélín zhightlishipla qaldi. Andin momay derhal özini bowaygha atti. Gülnise bolsa, qizigha kélishke tirishti. Wahalenki, ikkinchi bir gwardiyachi Gülniseni qizigha keltürmes üçhün özining éti bilen uning aldini torawaldi.

Qéri Sabir jarahetlengen burnidin éqiwatqan qanni étiwétip, bar küchi bilen ornidin turmaq boluwédi, lékin turalmidi. Momaymu uninggha bar küchi bilen yademleshmekchi boluwédi, bumu bolmay qaldi.

Shu arida qizil gwardiyachi bolaqni yéship, bir parche nanni ushtup aldide, chaynawétip:

– Monuni étiwétinglar. Atni musadire qilish kérek! – dep buyruq qildi.

Derhalla ikki qizil gwardiyachi atliridin chüshüp, Sabir bowayning yénigha zhügriship keldide, qoltuqliridin tutup söreshtürüp, yézining chétide ösüwatqan dereqlerning yénigha apardi.

Égiz dereqlerning yopurmaqliri may éyining shamilidin shidirlashmaqta édi. Ularning shidirlashliri axshamliri moshu yerge kélip muhebbet hissiyatlrini izhar qilishqan yashlarning his-tuyghulirigha tengkesh qilghandek bilinetti. Tashtiqarliqlarning birnechche ewladi moshu yerde özlirining teghdirini hel qilghan eng bexitlik künlirini ötküzgen.

Mana, qéri Sabirmu, buningdin yérim esir ilgiri hayatida birdin-bir bolghan özining muhebbitini moshu yerde zhürigini qoligha élip kütken édi...

Mana hazir bolsa, yopurmaqlarning shu shildirlashliri astida, shu dereqlarning astida özining ölümini uchratti. Mana, yenila, yérim esir ilgerkidek, uning yénida özining muhebbiti.

Momay qéri Sabirning keynidin zhügermekchi bolghandi. Lékin uni sörep kétip barghan ikkisining biri wintowkining peynigi bilen momayning béshigha qattiq uriwetti. U yerge qattiq zhiqildide, hayatliqning belgüsi öchti.

Buni körgen qizchaq titirep ketti we asta oltirishqa bashlidi. Gülnise özige qarshi kéliwatqan qizil gwardiyachi étining tumshughini ishtiriwétip, qizigha özini atti. U Nurnisening yénigha yétip keldide, zongzuyup oltirip qaldi. Qizimu hoshigha keldi, amma ye gep qilalmidi ye zhiglalmidi.

Shu peypte bir pay oq étildi we qéri Sabirning axirqi nepesi toxtap, uning tughulishidin ilgirila ösiwatqan dereq tüwige zhiqildi.

Jim-jitliq birpes dawam qildide, andin kéyin Tashtiqarining etrapida haywanlarche shundaq bir waqirash-jaqirashlar peyda boldiki, Gülnise qizidin özini chetke atti.

Nurnise toxtalsiz waqiridi. U béshini ching tuttuwélip, keynige – yézigha qarap zhügridi.

Gülnise shu arida aran dégende ornidin turup, yoghan qosighini quchaghlawélip dégidek, birnechche qedem mangmaqchi boldi. U özi oltarghan yerde kölchek peyda boldi.

– Qarighina, tughuwatqandek qilidighu! – dep heyran qalghidek waqiridi qizil gwardiyachilarning biri.

– Shundaqmu? Yene bir eksil inqilapchini duniyagha peyda qiliwatamda? Uninggha yol qoymaymiz! – dep zeherlik ün qatti komanda bérip turghan.

Qéri Sabirni atqan qizil gwardiyachi bu sözni buyruq süpitide qobul qildi. U wintowkisigha oq sélip, Gülnisening uttur qosighigha qaritip atti.

10-BAP

Nurnise keynige – yézigha qarap zhügerdi. Uni öz ilkige éliwalghan dehshet hetta u özlirining hoylisigha zhügrep kirgendimu toxtimidi. U peqet waqirashtin toxtidi. Lékin hazirla yüz bergen körünüsh uning köz aldidin ketmidi. Moshularning hemmisi qizchaqqa shunchélik tesir qildiki, uning üzide dehshetlik qoruqlar peyda boldi. Bu bolsa Nurniseni eqilidin adashqandek körsetti. Lékin undaq bolmay chiqti.

Nurnise zhügrep öyge kirdi we jozining astigha kirip yétiwaldi. Dehshetliktin pütün bedini titirep, özi xuddi ishtlardek chishlrini ghuchurlatti.

Qéri Sabirning oghli Rehman köktatliqta mökünwélip, qizining öyge kirip ketkinini bayqimidi.

Uning ailisi yézidin chiqip ketkinige bir saatin oshuq waqit ötti. U hazir qarangghu chüshidu, shuningdin öyge kirip tamaq we yépincha almaqchi bolup oylichan édi.

Rehman, dadisi eskertkendek, özige xoshnilarning köktatlighi bilen chégaridash yerde ösüwatqan güllerning arisidin jay tépip, köktatlighida tünimekchi bolghan. U yézidin atliq naryad téxi uxlawatqan, tang étishning aldida chiqip kétishni texmin qilghan édi.

Öyige yéqin kélip Rehman tuyuqsızla isht chishlirini ghuchurlitiwatqanlighini anglidi. U teswürligisiz halda heyran qaldi. Chünki qoylar yatidighan qoraning yénigha baghlaqliq isht béaram bolsimu, lékin chishlirini ghuchurlatmighan.

Öyge kirip Rehman bölmidin chiqiwatqan awaz heqiqettimu isht chishlirini ghuchurlitiwatqangha oxshisimu, amma u isht emesligini chüshendi. Jozining astigha tügüliniwélip uning qizi yatatti. Rehman yénik jozini awaylap köterdide, tamgha yölep qoydi. Nurnise endikip yatiwerdi. Dadisi uni kötergen chaghda Nurnise hejeplengen halda uninggha bir peyt qaridide, shuningdin kéyinla bar küchi bilen uni quchaghlawaldi we özining ingirishini toxtatti.

Rehman hemmini chüshendi. U qizidin yüz bergen waqieler heqqide sorashturmidi. U peqet pichirlapla Nurnisening özining aman qalghanlighigha Allagha minnetdarlighini izhar qildi.

Qizini kötirip ichkerki bölmige apardide, uni qélin yotqanning üstige yatquzup we üstige yénik bir yotqanni yépip qoydi. Rehman qizining yénida zhigirme minutlariche oltardi. Qizi uxlap qalghandek bilingendin kéyin uning tehiyisini түзеп qoyup, Rehman putining uchida méngip dégidek, chiqip ketti.

Nurnise uxlimighan édi. U uxlamidi. Uninggha endi héchqachan uxlamaydighandek köründi. U közlidirini échip yatatti we xiyalen eshu bexitsizlik küni yüz bergen mudhish waqielerni köz aldidin ötküzdi...

Égor Muraéw Qoqent awtonomiyasini yoq qilish munasiwiti bilen Perghane wadisida zhürgüzgen urush heriketliri üçhün Türkstan jumhuriyitining herbiy

kommissari Konstantin Osipow sogha qilgan uzun zenjiri bar saatigha qarap qoydi.

Ordinarés göshlük kasha, nan, ikki toghram piyaz we chay quyulghan alyuminiy kruzhkini ekélip, Muraéwning aldigha qoydi. Kashidin biraz yégendin kéyin Égor uni néri ishtirip qoyup:

– Fédor, ishtey üçhün bir néme bergine, – dep waqiridi.

Ordinarés bir butilka laylashqan suyuqluqni ekélip, bashqa kruzhkigha quydi. Muraéw uni birdinla ichiwétip, nan we piyazni chaynidide, öydin chiqip ketti.

Tagh tereptin sel shamal chiqip turatti. Muraéw meydisini shamalgha qaritip ixtiyarsiz meptun qilghan aqqarliq choqqilargha qarap chongqur nepes aldi, andin keskin buruldide, ordinarésning uzutishida özining otryadi orunlashqan xoshna öyge mangdi.

Wzwod we rota komandirliri moshu yerde édi. Muraéwning peyda bolushi bilen hemmisi ornidin turushti. Birinchi sotning komandiri süpitide Mixail Talow exbarat berdi:

– Herbir öyge tört ademdin bekittuq. zhirme minuttin kéyin bashlashni planliduq. Yéza qorshalghan. Bir saat, köp bolsa ikki saat ichide emelge ashurimiz dep oylawatimiz.

– Méning soalim yoq, – depla qoydi Muraéw we kona, ghichirap turghan Wéna üstilini néri bulunggha ishtirip qoyup, uninggha oltardi...

Komandirlar hemmini aldin-ala közde tutqan bolsimu, xataliq yüz berdi. Ular Nurnise yénip kélidu we Rehman anisining, dadisining, ayali we téxi tughulmighan balisining étilip kétidighanlighini aldin-ala közde tutmighan édi.

Nurniseni uxlisun dep yatquzup qoyup, Rehman Abdurazaq dümchekning öyige zhügrep bardı. Uningha özining oylighanlirini éytip bérıp, andin Abdurazaq dümchekning iltimasi boyiche u xoshnilargha mangdi – mümkinqeder nurghun öylerge kirishke tirishti.

Abdurazaq dümchekning özi shu arida oghlini bashqa kochigha ewtiwétıp, özi arilarnı élish üçün éghilgha mangdi.

Rehman onalte öyni arilap chiqti. Endila onyettinchi öyge kirmek bolghanda, u atlıq qızıl gwardiyachilerning tighiz birtopi chettiki hoyligha toxtighanlighini kördi. Rehman köktatlıqlar arqılıq özining öyige qarap zhügridi.

Nurnise tam terepke qarawélıp, téxichila közliri ochuq yatatti. U dadisining yénip kelginini chüshensimu, béshini péqiratmıdı.

Rehmanmu qızını béaram qılmıdı. U peqet qızining mengzige söyüp qoyup, yotqanni tüzıdı, qızı yatqan bölmining ishigini yépip qoyup, hoyligha chiqıp qoligha palta aldı. Andin öyge kirip, öyning ishigini ilghur sélip bekitiwetti.

Dérızidin Rehman tört atlıqning uning öyining yénigha kélıp toxtighinini kördi. Seldin kéyin ularning biri attin chüshmeyla derwazining ornıda boluwatqan langqanı ishtiriwetti. Törtılisıla hoyligha kirdi. Ularńing biri étining béshini köktatlıq terepke burıdı. ikkisi aldirash we aldidikisi ishikning tutqısını sughiriwalmaq boluwédı, ishik échilmıdı. Shu chaghda toluq kelgen, ottura yashlardiki qızıl gwardiyachi:

– Ghoyayın, ishikni ach! – dep waqırıdı.

Rehman yoshurunıwélıp, jim turdı. Kütülmıgen méhmanlar ózlırını uzaq kütküzmıdı. ikkisi ishikning

tutquchini tutupturup, ilghurni sunduriwetti. Öyge bésip kirgen héliqi waqirighan emes, bashqisi, chéchi ösüp, soldat furazhkisidin téshigha chiqip ketken sériqbash biri bolup chiqti.

Öyge bésip kirip, u derhal qilichini chiqarmaq boluwédi, lékin shu peytila ishtik palta uning chékkisige tegdi. Ghilaptin xélila chiqip turghan qilich yénip ornigha kirdi.

ikkinchi qizil gwardiyachi keynige dajip, mürisidiki wintowkisini zhulup dégidek aldide, yérimochuq turghan ishikning yochughigha qarap atti.

Oq Rehmangha tegmidi, u derru ishikni yépiwétishke tirishti. Lékin ülgirelmidi. Sémiz qizil gwardiyachi ishikni özige tartip, uluq échiwetti. Rehman bölmining ichkirisige zhügridi. Mana moshu peypte ikki qizil gwardiyachi öyge bésip kirdi.

Rehman paltini ikki qoli bilen tutiwélip, sémiz qizil gwardiyachining meydisige urup ülgerdi. Moshu peypte umu shundaq bir urulushni sezdi, u urulush uning özinimu meghlup qilghan édi...

Wintowkisini yangliwashtin betligen qizil gwardiyachi chet-chörisige qaridi. Tép-téch. Peqet ichkerki bölme ishigining ornidila mutlaq aqchach sekkiz yashliq bir qiz turatti.

Qizil gwardiyachi kütülmigen waqiedin tik qétipla qaldi we hoyla tereptin qoylarning qorasigha baghlap qoyghan ishtning uzaq huwlishi anglandi.

11-BAP

Tört yashliq Ershidin zongziyip oltiriwélip, derwaza yénidin éqip ötüwatqan ériqtiki sugha chümülilerni

yéqinlashturup oynawatatti. Yoghan qizilchümüliler bolsa bir-birining keynidin méngiship, mexsitige qarap jiddiy tirishmaqta. Ularning beziliri ularning yoligha Ershidinnyng tosap qoyghan qomuchliridinmu ötüp kétishti. Bashqiliri bolsa, u qomuchlarni purap qoyup, tosqunluqni aylinip ötüshke tirishmaqta édi.

Ershidin bu herikitige shunchélik bérilip ketkenki, u özining yénigha qiziq halette alchanglap zhügregp yétip kelgen ikki yashliq ukisi Mömünnimu bayqimidi. Qizighi, Mömün shundaq halette kelgiche onlighan chümülilernimu desewetti.

– Toxta, sen ularni desewétisen! – dep naraziliq süpette waqiridi ukisigha Ershidin, uni qoli bilen asta ishtirip.

Mömün heyran qélip toxtidi hem néme qilarini bilmey, derhal zhighlash kérekmu yaki apisining körüp qélishini kütüsh kérekmu?! Shuning bilen, Mömün üçinchi heriketni tallawaldide, chümülilerni ajiz putliri bilen cheyleshke hem shundaqla mushtumliri bilen akisigha qarshi turushqa bashlidi.

Moshu waqitta kocha tereptin wang-chung anglandi, birnechche yash balilar Tashkensazning topiliq kochisi bilen méchit terepke zhügriship kétip baratti.

Tashkensaz Wérniy shehiridin qiriq sekkiz chaqirim zhiraqliqta orunlashqan. Uninggha Ghulja yoli bilen méngip, qiriqbeshinchi chaqirimda solgha aylinip bérishqa bolidu.

Tashkensazgha baridighan ikkinchi yol – Tashtiqara arqiliq. Neq moshu yol yerlik ahali üçün eplik we adetlinip ketken yol bolghan.

Muraéwning otryadi neq moshu yol bilen méngip, Tashtiqarining ahalisini jazalighan...

Abduréshit Tashkensazdiki ataqliq shexslerdin bolghan. Uning dadisi we chong dadisi moshu yézining اساسini qurghuchilarning qatarida bolghan.

1883-zhili Abduréshitning dadisi Abduraxman kéle-kelmeyla, méchit üçün orun belgüligen. zhutdashlirini téxi tüzegirek orunlashturmay turupla, eng bolmighanda heptisige birnechche saattin méchit qurulishigha ishleshke ishendürgen.

Abduraxmanning özi bolsa kelgüsi méchitning ornigha herküni kéletti. Etigenlik namazni ötep bolushi bilenla uning qattiq müjezige üginip qalghan ayali Ruxsaremge uning saat onlarcha etkenchay teyyarlishini jékip, özi méchit terepke méngishqa aldiratti.

Abduraxman téreklerning kölengkiside uzaq oltirip méchitning qed kötiriwatqan tamlirigha uzaq-uzaq qaratti we Tashkensazning bu méchiti etraptiki eng yaxshi méchit bolidighanlighini köz aldigha keltüretti.

Moshu minutlarda dadisining deslepki qétim méchitqa aparginini xatirilidi. Ghuljidin anche zhiraq bolmighan kichikkine yézidiki shu méchit Abduraxmanning köz aldidin ötti. U baliliq chéghidin bashlap ellik alte yéshighiche herküni baridighan u méchit hélimu uning xatiraside.

Peqet ellik alte yashtin ashqandila Abduraxman shu méchittin kétishke mejbur boldi, chünki u özining yérini qaldurup kétishke mejbur boldi...

Abduréshit Tashkensaz méchitning اساسini salghuchilarning biri uni dadisi bolghanlighi üçünla ataqliq bolghan emes. U özimu pyatidéyatnik bolghan. Bumu chong utuq bolup hésaplanghan. Eger buninggha uning meghrur qeddi-qamitini, pem-parasitini,

teshebbuskarlighini qoshudighan bolsaq, u chaghda Abdurëshitning peqet zhutdashliriningla arisidiki abroysheni chüshinishlik bolup qalmay, shundaqla nurghunlighan qizlarmu éniq mayillighi bilen köz qirini tashlighan bolar édi...

Abdurëshitning ayali Sharwangül érigha birdin-bir qizi Ruxsemni qaldurup, buningdin birnechche zhil ilgiri wapat bolghan édi. Qizchaq anisini ésigha alalmaydu. Shuning üçün Abdurëshit pütkül wujudini – özini shu qizini terbiyileshke béghishlighan. Peqet qizi chong bolup, turmushqa chiqqandin kéyinla, Abdurëshitni dostliri uning özi toghriliq oylishighigha kélishtürdi.

Köp ötmey Abdurëshit Gülrozemning ailisige qudiliq ewetti. U pishshiq we kemtar qiz édi. Gülrozem Abdurëshittin xélila yash kichik bolsimu, uning qeddi-qamitige we tashqi jehettin achchighi yamandek körüngini bilen, emeliyatta nahayiti méhriban we nazuk müjezige mayil édi. Gülrozem Abdurëshittin chong ümüt qilatti, shuning üçünmu gep qayturmatti. Hetta Abdurëshit naheq bolghan ehwallardimu, Gülrozem téchla uning tenbihlirini tingshap bolup, andin bölmisige kirip yalghuz qalghanda renjishini zhigha bilen chiqiratti. Gülrozem Abdurëshitni nahayiti yaxshi köretti we uningsiz bir künmu yashalmaydighandek sézetti özini.

1918-zhili may éyining shu bir küni, Muraéwning otryadi Tashtiqaridin Tashkensazgha kétip barghanda, Gülrozem ashxanida öz ishi bilen bent édi. Etigende Abdurëshit göshnan teyyarlashni iltimas qiliwédi. Shuning üçün Gülrozem xémir zhughuriwétip, talada qandaqtu warang-churunglarni anglap qalghandi. Aldirashliq bilen qolidiki xémirning qalduqlirini birqur tazilidide, öydin

dalangha chiqti. Ershidin bilen Mömün derwazidin anche zhiraqta emes édi.

– Ershidin, oghlum, öyge kiringlar, ukangni ekir.

Hazir tamaq teyyar bolidu, – dédi u.

Shu sözlerni éytip, Gülrozem oghligha qarimidi.

U qandaqtu-bir yamanliqni sezgendek qildi. Shuning üçün jiddiy we ensirigen halda derwazidin kocha terepke qaridi.

U öyde chaghda anglighan we uni talagha chiqishqa mejbur qilghan warang-churunglar qandaq peyda bolghan bolsa, shundaqla chapsan jim bolghan édi. Kochida héchkim bolmighan.

Gülrozem balilarni öyge ekirip qoyup, xoshna ayalning öyige kirip-chiqishni oylighandi, lékin u oyidin qaytti. Esli u eng yéqin xoshniliri bilen hajet bolghan chaghdila arilishatti. Gülrozemge éri bilen munasiwet qilish yéterlikti, bashqa héchkim kérek emesti.

«Abduréshit chapsaniraq kelsiken» dep oyildi Gülrozem. Amma köp ötmeyla uning bu oyi béshidin chiqip ketti. Chünki u Ershidinning narazi awazini anglidi.

– Barghina néri, tégishme, Mömün, – dédi Ershidin ukisini chümülilerning yolidin néri ishtirip. Mömün bolsa qapaqlirini türüp, kichikkine lewlirini torsaytip, tosalghudin ötüp hemme chümülilerni cheylewétishke tirishatti.

– Qéni, boldi, chapsan öyge kiringlar, – dep buyri-di Gülrozem. – Undaq bolmisa dadanglar kelgen chaghda siler méni tingshimaydu dep éytimen.

«Dada» dégen sözdin kéyin Ershidin birdinla jiddiy we toghridek bolup, amma anisining éytqan sözlirini axirighiche chüshenmigen. Mömün toghriliq undaq deshke

bolmatti. Herhalda, elwette, Ershidinmu axirighiche dadisining kim bolghanlighini bilmetti. Wahalenki, bilerbilmes derijide bolsimu, uning dadisi yaki hetta uning dadisi bolmisun, «dada» dégen sözning özi qandaqtu muhim ékenligini u sézetti. Shuning üçhün bu sözni éytqan ademni tingshash kéreklighini u biletti.

Anisining sözidin kéyin Ershidin chümülilerni öz meylige qoyup berdide, özi chapsan-chapsan méngip, öyge bardı.

Lékin, hejeplinerlik ehwal – shuningdin kéyin, akisining tosqunluqliri yoqidide, Mömünmu chümülilerge bolghan qiziqishini yoqatti. U sel turdide, andin kéyin derru aylinip, zhiqilip chüshüshtin qorqup bolsimu, awaylap dégidek zhügrep öyge bardı.

Mömün téxi endila öyge yétip kéliwédi, Gülrozem

derhal pelempeydin chüshtide, uni qoligha éliwalidi. Mömüning üzidiki naraziliq-renjish alametliri birdinla bexitlik külkige aylandi.

Heqiqetenmu, bala üçhün, umumen herqandaq adem üçhün, ana quchighida bolushtin artuq qandaq bexit bolushi mümkin...

Balilarni öyge ekiriwalghandin kéyin Gülozem göshnan teyyarlashni dawamlashturdi. U gösh toghrashqa bashlidi. Birdemdila buningdin üç zhil ilgiri Ruxsem kélip, uninggha murajiet qilghini Gülozemning xatirisige chüshüp ketti.

– Hede, – dégen édi u, – Manga ügitip qoyunga, lengmen, manta éytishnighu bilimen, amma göshnan teyyarlash némishkidu qolumdin kelmeywatidighu.

– Ruxsem, sen néme boldung? Sen lengmen, manta oxshash murekkep taamlarni teyyarlashni bilisenghu. Endi göshnannimu teyyarlalaysen.

– Rast, men, elwette, teyyarlaymen, amma sizningkidek demlik bolup chiqmaydu.

– Bilemsen, buning siri shuningdin ibaretki, göshnan dadangning eng yaxshi köridighan taami. Shuning üçhün u méning teyyarlighinimda alahide bolup chiqidu. Amma lengmen, mesilen, anche emes.

Moshu sözlerdin kéyin Ruxsemning közliride yash egidi. U özini tutup, jiddiy rewishte:

– Hede, siz heqiqettinla uni shundaq yaxshi köremsiz?

– dep soridi.

– Men hissiyat toghriliq gep qilishni ügenmidim, lékin, bilemsen, Ruxsem, men Abduréshitsiz öz hayatimni tesewwur qilalmaymen...

Moshularni xatirisige chüshergendin kéyin Gülrozem ixtiyarsiz külümsirep qoydi. U shuninggha külümsiridiki, bu parangning bolghinigha téxi üçhla zhil boldi. Endi bügünki Ruxsem bolsa tamamen bashqa adem. U kimdu-birini göshnan teyyarlashni ügitip qoy, dep iltimas qilidighan anchila sadde emes. Uning üstige, u dadisigha muhebbet toghriliq sorashqa jür'et qilishini köz aldigha keltürüşmu mümkin emes. Téxi bar bolghini üçhla zhil öttighu. Wahalenki, hazir undaqla emes. U iradilik, mexsetchanliq ayalgha aylangan.

Moshuning özi uning éri Rozaxun pakaning arqisida. Anche égiz bolmighan u adem Ruxsemni özgertish üçhün chong müjez we chidamliq körsetti.

Belkim, uning sewewi Ruxsem bilen Rozaxun pakaning otturidiki yash perqining chong bolushidur? Kim bilidu? Herhalda ularning ailisi inaq we mustehkem bolup chiqti.

Gülrozemning moshu oylirini talada waqirawatqan xoshna ayalning awazi bölüwetti. Gülrozem pichighini chetke qoyup, yaghlighini tüzidide, hoyligha chiqti.

Shu arida qorqup ketken we chachliri chuguqluq halda xoshnisi Gülpem hoyligha zhügrep kirip, pichirlashtin endi waqirashqa ötüp, zhighlashqa bashlidi:

– Gülrozem, xoshnam, oghulliringni yoshur, hemme erkishilerni öltüriwatidu!!!

– Bu qandaq? – chüshenmidi Gülrozem.

– Özem bilmeymen. Mayminem zhügrep kélip, méchit-ta qandaqtu-bir dehshet boluwatidu, dédi. Tashtiqara tereptin atliqlar kélip, erkishilerni tutmastin, qarap turupla öltüriwatidu, dédi.

– Bu qandaq bolghini? – yene yangliwashtin soridi Gülrozem. – Nege yoshurush kérekken?

– Baliliring qeyerde? Meyege ekel! – dep qattiq éyt-ti Gülpem.

Gülrozem oghullirini ekélish üçhün öyige aylandi. Dalanda zhightlimaqchi boluwatqan Mömünning qolini tutuwélip Ershidin tép-téch turatti.

Moshundaq weziyette teshebbusni özige élish kérekligini chüshengen Gülpem dalangha zhügrep kirip, Mömünni qoligha aldide, Ershidinge qarap:

– Balam, köktatliqqa zhüger. U yerdin ghora arqiliq bizning hoyligha kir. Bizning köktatliqning axirida bultuqi chöpning qaldughi bar. Biz uni dogilap qoyghan. Shuning ichige kirip tép-téch oltar. Maqulmu?

Ershidin soal menasida anisigha qaridi. Chöchüshtin zhumran qelbi ézilgen, qorqup ketken qarishida u Gülpemning éytqinini chüshengendek köründi. Amma u bu sözlerni apisining testiqlishini anglimaq bolghan.

Shu arida Gülrozem héchsöz qilmidi. U özining tört yashliq oghligha qarighanda özi téximu qorqup ketkendek bilindi. Wahalenki, undaq emes édi. Elwette, Gülrozem qorqti, lékin shundimu u özige ége bolush sézimini yoqatmighan édi.

Gülpemning birinchi sözidinla u özlirige qandaqtubir apet kelginini chüshendi, lékin Gülrozem u apetni unchiwala qobul qilip ketmidi, chünki bu peqet Gülpemningla sözliri édi. Gülrozemning özi Tashtiqara tereptin yétip kelgen atliqlarnimu, öltürülgen erkishilernimu, qéchiwatqan ayallarnimu körmidi. Shuning üçhün hemming béshigha kelgen apetni u özining béshigha kelgen apet süpitide, Gülpemning aldida turghan apet süpitide yaki özining baliliri Ershidin bilen Mömünning apiti süpitide qobul qilmidi. Ularning

hemmisi mana, moshu yerde tirik, saq-salamat. Shuning uchün Gülörozemge apet qandaqtu yoqtek sézildi.

Wahalenki, Gülörozem shuning bilen birwaqitta u apetni bashqichimu qobul qildi. Eyne shu bashqiche halet uni xélila ensiretti. Eshu ikkinchi – bashqiche halet Abduréshit bilen munasiwetlik édi. Shuning uchün uning barliq oy-xiyali Abduréshit bilen – uning söyümlük adimi bilen édi.

Gülörozem «méchit» dégen sözni anglighandin kéyin u özining éridin bashqa héchkim toghriliq oylalmatti.

Abduréshit buningdin bir saat ilgiri chüshlük namazgha kétiwédighu, hazir Gülpemning sözi boyiche u qirghin yüz bergen méchitning özide bolushi kérektighu.

Gülörozem közliri körüshtin qalghandek elpazda Mömünge qaridi we uning dadisi toghriliq oylidi.

Peqet Gülpem Ershidinni asta ishtergendin kéyinla Gülörozem diqqitini özining chong oghligha aghdurup pes awazda:

– Oghlum, Gülpem hedeng éytqanning hemmisini orun-la, – dédi.

Ershidin birpes toxtapturup, andin öp-chörisige qarimay, tép-téch köktatliq terepke zhügrep ketti.

Gülpem shu arida öp-chörisige qarap, hoylining ichkirisidiki kona tonurni körüp qaldide, qandaqtu beeyni özi bilen özi meslihetleshkendek elpazda asta:

– Belkim, tonurchu? – dédi. Bu sözlerni u xéle asta éyt-ti, amma Gülörozem nahayiti éniq anglidi. U Mömünni qoligha aldide, qet'iy türde hoylining ichkirisige qarap mangdi.

12-BAП

Tashtiqara bilen Tashkensazni qoshudighan yol bilen k tip b rip, Mura w Tashtiqarining bezi turghunlirining shunch lik qan t k lginige qarimay, y zidin chiqip k telishige  chindi.

Otryad atlirini yorutup k tip baratti. Mura w b shini burimastinla, qattiqmu emes, amma  niq qilip:

– B perwaliq munasiwiti we hoshiyarliqni yoqatqanlighi  ch n op rasiyani tamamlighandin k yin wzwodlarning bezi komandirliri r wolyusion dewirning qanuni boyiche t gishlik jazasini alidu, – d di.

Atta qingghiyip oltirip k tip barghan Mixail Talow unchuqmidi. U naraziliq bild r shning paydisi yoq  kenligini ch shinetti, chünki kamchiliqlar körünüpla turatti. Sel toxtap, Mura w sözini dawamlashturdi:

– Men ishinimenki, Tashkensazning, we, bolupmu, qandaqtu, ewu, Bayandayning uyghur-taranchiliri yoshurunup  lgirelidi. Amma ular zhiraqqa k telmidi. Shuning  ch n ularning endiki ahaliliq punktlarning ahalisigha xewerlep  lg relmiginige ishinishke bolidu.

– Hey tangey, – d di Mixail Talow bu q tim. – Herhalda hetta biz toghriliq xewer tapqanning  zide ular n me qilalaydu? Kazak-oruslarningkidek ularda qural yoq. Emeliyatta ularning hemmisi ch garining u teripige qachalmaydighu?!

– H , hemmisighu qachalmaydu, elwette. Amma toli-si shuninggha tirishidu. Eger shuninggha yol qoyulsa, biz buyruqni orunlimiduuq, dep h saplashqa bolidu.

Mixail Talow qalghan birnechche chaqirim yol boyi birmu söz qilmidi. Peqet Tashkensazgha yéqin kelgende, xuddi özige éytqandek, astala:

– Chüshke ülgerduq. Méchitqa bérish kérek, ular shu yerge zhighilidu. Qarangghu xeliq – xudaning yoqlughini bilmeydu! – dep qoydi.

Shu arida yol nailaj ularni méchitqa apardi. Qizil gwardiyachilar ikkidin-üchtin Tashkensaz kochilirining doxmushlirigha tarqilishqa bashlidi. Birnechche minuttin kéyinla yézigha atliq qizil gwardiyachilar tolup ketti. Atliqlarning asasiy qismi méchitqa yéqin kélip, uni qorshashqa bashlidi. Chüshlük namaz waqti édi. Adette, Tashkensazning méchiti namazgha kelgen ademlerge liq tolatti. Jüme künliri ademler hetta jaynamazlirini méchitning hoylisighimu salatti. Bügün jüme küni emes, bügün séshenbe. Shuning üçün hoylida ademler bolmisimu, méchitning ichi musulmanlarga tolghan dep texmin qilishqa bolatti.

Amma Muraéwning buyrughi boyiche qizil gwardiyachilarning wzwodi wintowkiliri bilen aldirash méchitning ichige bésip kirgende, ularning aldida héch kütülmigen körünüş yüz berdi.

Kam dégende ellik adem patidighan méchitning ichi tamamen bosh dégidek édi. Warang-churunggha éreng qilmay qur'an oquwatqan imamning keynide bir qatarda onbeshla adem oltiratti.

Bésip kirgen qizil gwardiyachilar bir-birini ishtiriship, qisiliship ishik aldida turushti. Lékin namazni buzalmidi. Oq étishqa buyruq bolmidi, lékin ular namaz oquwatqanlarni qamaqqa élip, ularni hoyligha chiqiralatti.

Undaq qilishqa wzwod komandirlirining wakaletligi bar édi.

Wahalenki, alliqandaq bir namelum күч ularni bu herikettin toxtitip turdi. Ular namaz ötewatqan ademlerge peqet wintowkilorini ching tutushupla axmaqlarche qarishipla qaldi.

Égor Muraéw aldirimay attin yerge chüshüp, gimnastérkisining yenglirini qéqishturdi, ghilabining beldigini түzidi. Peqet shuningdin kéyinla méchitqa kirdi.

Qizil gwardiyachilar özlirining komandirigha alahide yol échish үchün ikki terepke bölündi.

Chüshlük namaz dawamlashmaqta édi. Namaz ötewatqanlar bésip kirgen qizil gwardiyachilarni beeyni bayqimighandek boldi. Chünki shu peytte mömün musulmanlarning namazni үzүshige héchkim mejburlalmaydu!

Qizil gwardiyachilar tép-téch turushti. Méchitning gümbezidin peqet namaz ötewatqanlarning yérim pichirlashlirila anglinip turatti.

Birdemdila namaz ötewatqanlarning biri édende oltirip, qolini égiz kötirip Alladin ötükliri bilenla méchitqa kirgen ademlerni jazalashni tilidi.

Aldi bilen shu yerde boluwatqanlarning hemmisila, hem namaz ötewatqanlarmu, hem qizil gwardiyachilarmu qarapla qaldi. Angghiche héliqi yalghuz awazgha bashqilirimu qoshuldi. Birnechche deqiqidin kéyin özlirining imami rehberligidiki on besh adem sepke turup, үnlük awazda qaytidin namaz oqudi.

Qizil gwardiyachilardin eng yéqin turghan ikkisige Muraéw özige héliqi birinchi bolup qattiq awazda namaz oqughan ademni ekélishni buyridi.

Ular Abdurëshitning yénigha zhügriship kélip, uning qollirini burashqa bashlidi. Namaz üzülüp qaldi.

Abdurëshittin bashqa namaz oquwatqan hemme uyghurlarni minberge qistawaldi. Ularning hemmisige wintowkilar qaratilghan, hemmisi peqet buyruqnila kütiship turidu.

Amma Égor Muraéw aldirimidi. U özining yénigha ikki bequwet qizil gwardiyachi ekelgen Abdurëshitqa qaridi.

– Séning éting néme? – sirttin qarighanda tinichliq bilen soridi Muraéw.

– Abdurëshit.

– Yerlikmisen?

– Shundaq. Méning dadam Tashkensazning اساسini salghuchilarning biri.

– Néme boptu, démek, sen héchnémidin we héchkimdin qorqmaysena?

– Undaq emes, elwette, qorqimen, hemmisila qorqidu.

– Kimdin? – öziche ghururlanghandek qizil gwardiyachilargha qarap qoydi Muraéw chishlirini ghururlatqan halda.

– Herhalda séningdin emes, – dep jawab berdi Abdurëshit. – Men Alladin qorqimen...

Jim-jitliq peyda boldi. Qizil gwardiyachilar Abdurëshitning qollirini biraz boshatqinigha qarimay, u qéchip körüshkimu tirishmidi.

Eyne shu jim-jitliqta Égor Muraéw salmaqliq we soghqanliq tutup, qinidin mawzérini chiqardide, Abdurëshitning qosighigha ikki pay oq atti.

Qizil gwardiyachilar Abduréshitni qoyuwetti we u buningdin bir zhil ilgiri tonush sodigerler arqiliq buyrutma bérip aldurghan Xoten gilemining üstige zhiqildi.

Égor Muraéw bir nepes méchitning édinide yatqan Abduréshitqa qarap qoydide, aylinip qattiq awazda:

– Hemmisini yoq qilinglar. Biz aldirishimiz kérek, – dep buyruq qildi.

U özining étining yénigha kéle-kelmeyla méchitning ichide wintowkildardin toxtalsiz oqlar étildi.

Égor étining yalidin ikki qétim shapilaghdap qoyup, tartmisini tekshürdi. Peqet méchit ichide oq étishlar toxtighandin kéyinla u étigha minip méchit hoylisidin chiqip ketti.

U bashqa buyruq bermidi. Qizil gwardiyachilar néme qilidighanlighini biletti. Uning üstige méchittiki étishlarning özila öz-özidin buyruq xizmitini atquratti.

Yéza boyiche ilgirima bölünüp qoyulghandek, qizil gwardiyachilar birnechche ademdin hoylilargha kirdi, erkishini yaki ösmürlerni körse, ularni ornidila öltüriwétishti.

13-BAP

Tashkensazdin ikki chaqirimche néri Bayanday yézisi jaylashqan. U anche yoghan emes yéza. Ahalisi beshyüz ademdin ashmaydu. Wahalenki, bu yézining tarixigha bashqa nurghunlighan yézilar heweslengen bolar édi.

Yüz alte yashliq Qurwan boway öyining aldida késiwetken dereqning kötigide oltiratti. U dereq buningdin ikki ay ilgiri késilgen édi. Gholimu, yoghanyoghan

shaxlirimu tamni boylitip zhighip qoyulghan. Dereqning kötigige qarighanda u nahayiti qéri ékenligi körünüp turatti. Uni zhiqitiwetkinining sewewi, u waqitning ötüshi bilen özidin-özi zhiqilip Qurwan bowayning kona öyini bésiwélisht xeterligi bar édi.

Boway oghligha we newrilirige yéza ademlerini zhighip, shu dereqni késiwétish kérek dep, birnechche qétim éytqan édi. Ularmu qarshi bolmighan. Lékin herqétimda u-bu sewepler bilen kéyinge qalduruluwergen édi.

Mana, ikki ay ilgiri, qar kétip, mart kirdi. Künler issishqa bashlidi we Qurwan bowayning öz iltimasida qattiq turushi netijiside baliliri zhutdashlirini, uruq-tuqqan we xoshnilirini zhighip, axiri dereqni kesti.

Buninggha pütünley bir kün telep qilindi.

Aldi bilen zhigitbéshi Zibulla aghamcha we palta ekélishtni buyridi. Andin kéyin, Xuda saqlap, birlirige tégip ketmes üçün dereqni qandaq zhiqitish kérek, dégen mesilini xéle uzaq muhakime qilishti. Andin kéyin kim dereqning uchigha chiqip, aghamchini iliwélisht kérek, dégen mesilini hel qildi. Buningda özlirini xeterlikke qoymaqchi bolghanlar az bolmidi.

Birinchi bolup iminjan algha chiqti. U yash, chaqqan zhigit édi. Yézida uning birining ghidighigha tégip zhürüshi, maxtancaqlighi we qorqmaslighi bilen nami chiqqan. Mana hazirmu özining chaqqanliq bilen dereqqe chiqishini, aghamchini dereqning eng uchigha baghlishini, dereqning gholini uchidin üç métrche töwen késishini qizlarning hewes bilen qarap turushini oylidi.

Zibulla aghamchini iminjangha bermekmu boldi. Amma yézining axirida yashaydighan Oghuz algha chiqti. U ottuz

yashlarda bolup, boyi anche égiz emes, amma bequwet, sel egir putlirida ching turalaydighan kishi édi.

– Men chiqimen, – dédi u shundaq isheshlik awazda. Hemmige uning chiqidighini éniq boldi.

Zibulla unchuqmastinla uninggha aghamchini berdi. iminjan birnémilerni démekchi boldiyu, amma démidi.

Birnechche minuttin keyin Oghuz nahayiti chaqqanliq bilen dereqning xéle uchigha chiqip, u yerdin aghamchini téximu égiz atti. Andin aghamchining bir uchini töwenge – yerge tashlidi.

– Qéni, tartinglar! – dep waqiridi u we béliyin anche yoghan emes, amma nahayiti ishtik paltini élip, sol qoli bilen mekkem shaxni tutupturup, ong qoli bilen özidin égizerek qilip gholni késishke bashlidi.

Oghuzgha epsizmu boldi, uning üstige dereq gholimu xélila yoghan édi. Bu ish xéle uzaqqa sozuldi. Oghuz hardi, chékisidin ter shuqirap dégidek aqti. Amma u dereqtin chüshmidi. Axiri u yene waqiridi:

– Tartinglar, sundurup baqayli!

Alte adem aghamchini tutup, töwen tartti. Üchinchi qétimda dereq gholi ghichildap, uni töwendin tartiwatqanlar terepke qingghaydi. Lékin u téxi tamamen sunup ketmidi.

Oghuz dereqning uchida zhigirme minutlarche dem aldi, andin dereqni késishke yene kirishti. Dereqning shakilila qalay dégende, uning shakili astidin shilim oxshash yépushqan suyuqluq éqip ketti. Oghuz palta chépushni toxtitip, uni bélige qisturdide, awaylap, aldirimay töwen chüshüke bashlidi.

U téxi yéngila yerge chüshiwédi, Zibullamning komandisi bilen héliqi alte adem pütkül yéza ahalisining

köz aldida bir kishidek tartiwédi, dereqning zhuqarqi qisimi garsildap, asasiy gholidin ajirap güldürlep yolgha chüshti.

Balilar xuddi bir chong waqie bolghandek, xoshal waqiriship ketti. Herhalda ular üçhün waqie addiyla waqie emes édi, chunki ularning yézisida kündila dereqlerni zhiqitiwermeydude.

Oghuz, éytmaqchi, békarchilarning topigha kélip, paltisini aldide, iminjangha sundi.

– Qéni, inim, endi séning nowiting! – dep közini qisip qoydi. iminjan mundaq isharini kütmiigen édi. U paltini élip, dereqqe keldide, uni qarap chiqti. Dereq anchila undaq égiz we ching emes édi, lékin beribir, uni yenimu tüwigiche késish kérek. iminjan paltini bélige qisturmidide, uni bëshining zhuqurisdiki dereq gholigha sanchidi. Andin shaxlarga yamiship zhürüp, paltini gholgha sanchishni zhuqurilatti. Köz mölcheride töwenki késiktin üç métrche töwinini belgülep, u aghamchini tügün qilip belgülidide, uchini töwen tashlidi.

Töwinide turghan yéza ademliri gep-sözsiz aghamchining uchini aldide, lékin tartmidi. iminjan téxi yoghan gholni késishi kérek...

Mana hazir Qurwan bowaymu dereqning kötigide oltirip, özining uzun hayatini xatirilidi. Uyghurlarni ammiwiyy türde Yettisu térritoriyasige köchürüş yüz bergen chaghda, Qurwan boway yetmish bir yashta édi. Hayatida nurghun nersilerni bashtin kechürgen u kelgüsi hayat kechürüş üçhün kelgüsi Bayandayning ornini tallawaldi.

Aman qélish üçhün birinchi nowette su hajet. Köchmenler ariliqta haduq chiqirish üçhün oltarghan

chaghda, Qurwan boway özining aghinisi Sadir hélim bilen Ghulja yolidiki taryol bilen töwen qarap mangdi. Üch chaqirimche mangghandin kéyin ular yol boylap su éqiwatqan ériqni kördi. Yénip kélip, qalghanliri bilen meslihetliship, mana moshu yerde turaqlinishqa qarar qildi. Mana shundaq qilip, yéngi Bayanday peyda bolghan.

“Yéngi” dep atashning sewewi, yézining naminimu birliship qoydi. Asasen, bu yézining deslepki ahalisi Yettisugha Ghuljidin anche zhiraq bolmighan Bayandaydin köchüp chiqqan.

Kona Bayandayning ataqliq bolup ketkinining sewewi, meshhur Sadir palwanning neq eyne shu yerde dangqi chiqqan.

Neq shu chaghda Qurwan bowayning aghinisi Sadirgha Sadir palwan bilen chatashturup qoymas üçün “hélim” (nazuk, béderman, boshang) dep leqem qoyuptéken...

Qurwan boway kötekte oltirip, ötmüş zhillarni köz aldigha keltürdi. Birdemdila u usighinini sezdi. Astala hoyla terepke qarap:

– Adiljan, balam, sogh etkenchay ekelgine, – dédi.

Adiljan esli Qurwan bowayning chewrisi édi. Uning dadisi Turghanjan zhutdashlirining köp qismi bilen Ghuljigha ketken. Qurwan boway bolsa salametligining nacharlighini dep kétishtin waz kechken. Adiljan bolsa mana shu bowisi Qurwan boway bilen qélishni xalighan.

– Hazir, bowa, – dégen Adiljanning awazi anglandi.

Qurwan boway xuddi Adiljan uni köriwatqandek, béshini lingshitip qoydi. U yene birpes oltardide, derhal yolning sol teripide atlarning topurlashlirini anglidi.

Qurwan boway shu terepke qarawédi, birtop atliqlarni kördi. Ular yézigha kirishi bilen üç öydin ötüp, héchkimni

körmigendin kéyin, Qurwan bowayning öyige yéqinlashti. Talada héchkim bolmighanliqtin, atliqlar nérisigha piyade méngishti.

Boway bilen tengleshkendin kéyin, otryadning otturisidin ikkisi, qalghanlirini ötküzüwétip, toxtidi.

– Qalghanliringlar qéni, boway? – dep soridiikkisining biri héjiyip.

Qurwan boway rusche nachar bilgenliktin, sorighinigha soal menasida qaridi.

– Qalghanliringlar qéni? – yene soridi ewu.

Shu peytte qolida sogh chay bar chömüch tutqan Adiljan peyda boldi. Quralliq natonush atliqlarni körgen u tuyuqsizla ensirep qaldi.

Atliqlar endi uninggha qarap soridi:

– Uyghurmisen?

– Shundaq, yézidikilerning hemmisi uyghur.

– Ularning hemmisi qéni?

Adiljan néme derini bilmey, naéniq jawap berdi:

– Hemmisi meshede. ishliri bilen étizda, etimalim.

– Hemmisining qandaq meshede ékenligini köriwatimiz. Qandaq, nurghun altunni yoshuriwettinglarma?

– Altun? – dep heyran qaldi Adiljan. – Bizde héchqandaq altun yoq!

– Bizde silerde altun bar, dédi. Ekel, bolmisa chataq bolidu.

Adiljan néme derini bilmey qaldi. Qurwan boway gepning mahiyitini chüshenmigenliktin, chömüchke qol sundi. Adiljan uninggha sogh chay bar chömüchni uzatti. Mana shu peytte oq étildi.

Oq Adiljanning mangliyigha tegdi. U xuddi qirqighandek zhiqildi. Chömüch qolidin chüshüp kétip, Qurwan bowayning putidiki kalichi bar yumshaq ötügige töküldi.

Boway kütülmigen waqiedin aghzini échip, hangqétipla qaldi. Bu chaghda oq atqan ewu wintowkisigha yene oq séliwatatti.

– Qoy uni, etimalim, yüzlerde bardur, qalghan yéshini yashawersun, – dédi ikkinchi atliq, ewuningdin xélila yasharaq we hemrayining étining yaylisigha shapilaghdap qoyup, Bayandayning kochisini boylap, at chapturup néri ketti.

Yézining otturisida Bayandayning merkiziy kochisi ikkige bölünetti. Otryad kengerek bolghan sol kocha bilen mangdi. Bu kocha su éqiwatqan saygha apiratti. Su éqiwatqan ériqning u-bu yerlirini ösiwatqan qomuchlar kökertip turatti. Qizil gwardiyachilarning tolisi mana shu qomuchluqqa atlirining béshini buridi.

Qurwan bowayni ayap qoyghan qizil gwardiyachi bolsa étining béshini kona, tar yolgha burighan édi. U özining hemrayini kütmechi boldimu, ye özini nachar sezdimu, herhalda, bashqilirining keynidin mangmidi. U inqilapning idéyasige chongqur ishengen, eyne shu idéyage hayatini bérishke teyyar bolghan Rossiyaning ichkirisidin kelgen zhigit édi. U düshmenler bilen bolghan ochuq jenglerde hayatini dettikamgha tikken édi. Sol qolining jeynigidin zhuquri alghan oq jarahiti shuninggha guwaliq qilatti. Perghane wadisidiki Skobéléw shehirining qéshidiki jengde tekken oq, hélimu, ustixinigha tegmeptiken. Lékin yash qizil gwardiyachi özini kim atqanlighini pütkül hayatida ésida saqlap qalghan. U Madaminbékning

otryadidin bolup, hemme éhtimallargha qarighanda, deslep qoligha wintowka alghan boway bolghan. Shuning üçün munchélik yéqin musapidin étip óltirelmes – heyran qalghidek ish bolghan. Yaki boway yash qizil gwardiyachini ayap qoyushimu...

Wahalenki, yash qizil gwardiyachi téxi yéqindila, Malaya stanisigha hujum qilghan chaghda, yoghan bir kazakorús étini chapturup kéliwétip, uni qilichi bilen yoq qilmaqchi bolghan chaghdimu aman qalghan. Qilich yash qizil gwardiyachining béshigha kótirilgende, qandaqtu-bir kórunmes oq kazakqa tégip, uning qilichining pútkül salmighi hawada tozup ketkendek boldide, özi qilichini qoldin chüshermeyla, qandaqtu-bir érip ketkendek boldi we ün chiqarmay étining yalisigha ingishti...

Yash gwardiyachi shuningdin kéyinmu Kéngesh hakimiyitini banditlarning herqandighidin himaye qilishqa teyyar édi. Amma ochuq jengde, qutirap ketken düshmenni kórip turup himaye qilish...

Wahalenki, axirqi künlerde yüz bergen waqieler yash qizil gwardiyachining eqilige héch sighmidi. Elwette, u itaetsizlik qilmidi, özining komandirining buyrughini orunlimay qoymatti, bashqa hemmisi oxshashla óltürdi... Amma uning zhürigide némidu-bir nerse silkindi, némidu-bir nerse Tambowtin anche zhiraq bolmighan yerdiki yézida ach qéliwatqan anisini, singlisini oylashqa mejbur qildi...

Yash qizil gwardiyachining keynidin yétip kelgen hemrayi uninggha soal menasida qaridide, heyran bolup, soridi: néme boldung? Aghrip qaldingmu?

– Yaq-e, mundaqla, qandaqtu zhürigimde bir séghinish...

– Héчqisi yoq, pat yéqinda buning hemmisi tügeydu. Bu suwolochni axirighiche yoq qilimiz, andin hayat yaxshilinidu.

U yene birnémilerni démekchi bolghan. Amma birdemdila pütkül ezayi tartiship ketti, wintowkisini néri tashlawétip, közliri yéqinla yerdiki öyning hoylisigha qadaldi.

– Közümge birnerse körüniwatqandek qiliwatamdu? Yaq-e, qarighina, u hoylida kimdu-biri yoshuriniwatidu, – dep u özichila sözlep ketti. – Shundaq bir zhigitqu! Hazir men uni téchlandurimen!

U étidin chüshmekchi bolghan, lékin yash qizil gwardiyachi uning aldini aldi.

– Toxta, manga qoyup ber, – dédi u qattiq awazda we atning tizginini özining hemrayigha tutquzdi.

Wintowkisini ésiwélip hoyligha zhügrep kirgen qizil gwardiyachi heqiqetenla qoyuq ösken güllerning keynige yoshuriniwalghan zhigitni körüp qaldi.

– Chiq bu yaqqa, bolmisa orningdila étiwétimen! – dep waqiridi u.

Asta, qorqqan halda shaxlarning arisidin onalte yashlardiki bir zhigit chiqip keldi. U öltürülgen Adiljanning aghinisi Shawdun édi.

Adiljan qéri Qurwan boway bilen qalidighanlighini bilgendin kéyin, Shawdun dostluq belgüsi süpitide umu kétishtin waz kechken édi.

U köktatliqta yoshuriniwélip, Adiljanni qandaq öltergenligini körgen édi we hoylidin hoyligha qéchip zhürüp bolsimu, özining dostini öltergenni közdin yoqatmasqa tirishqan.

Mana hazir yene biri talada qaldi, Shawdunning aldida bolsa yash qizil gwardiyachi turatti. Shawdun öziningmu waqti kelgenlengini chüshendi. U ichide bilginiche ayet oqudi. U miltiqning étilishini kütüp, hemmidin waz kechti. Uni eshu ehwaldin yash qizil gwardiyachining awazi chiqardi.

– Köktatliqning axirigha qarap mang! Chapsan bol! – dep uning awazini talada qalghan hemrayi anglighidek qilib qattiq chiqardi.

Shawdun unchuqmastin aylandide, zhilda chanap, pomidor, cheyze, kawa, terxemek, jüsey we bashqa köktat türilirini östürüp kéliwatqan yer bilen asqap-asqap mangdi. Uninggha biyil yamghur xéle yaqqan bolsimu, némishkidu biyil tergen köktatliri sarghiyip qurup kétidighandek sézildi...

Köktatliqning axirigha – bagh bashlinidighan yerge béríp, Shawdun toxtidi. U aylanmidi we qandaqtu tögüriliniq, oqning étilishini kütti.

Kütülmigen yerdin xoshna hoylidin bagh terepke qarap bir isht zhügrep ötti. Yéza ahalisi ketkendin kéyin ishtlar ozuq izdep pütkül yézida zhügriship zhüretti.

Shawdunning közi yoghan, zhungluq bir ishtqa chüshti we uninggha hemme nerse béperwadek bilindi. Héliqi isht bolsa Shawdunning yénidin besh métrdek zhiraqliqta zhügrep ötüp ketti. Shu peytte miltiq étildi...

Oq uninggha u sekriqen peytte tekken. isht bir ghingshidide, yer béghirlap yétip, tilini chiqirip jim boldi...

Éghir ehwalda qalghan Shawdun béshini péqiratti. Qizil gwardiyachi uninggha qarimayla astaghina:

– Néri qach, zhigit. Bu yerge yénip kelme, – dédi. U aylandide, özining étining yénigha we uni kütüp turghan hemrayining yénigha mangdi...

Shawdun téxiche néme yüz bergenligini chüshinelmey, bagh terepke zhügrep ketti...

Shu arida otryad pütkül yézini arilap ötti. Lékin öylerning tolisi bosh qalghan bolup chiqti.

Bayandayning ahalisi Yéngisherdeki ammiwiyy öltürüşler yüz bergenligi toghriliq xewerni anglishi bilenla özlirining az-tola laqiluqilirini éshek we at qoshulghan harwulirigha bésip, Ghulja yoli arqiliq Yarkent terepke mangdi. Ular bu apetning tügüşini moshu sheherde kütüp turmaq boldi, bolmaywatqanda chégarining u teripige – Ghuljigha yétiwalmaq boldi.

Birnechche kün ilgiri Qurwan bowayning newrisi Turghanjan beribir ketmekchi bolghandi. Bu qararni peqet uning nurghunlighan ailewiyy uruq-tuqqanlirila emes, shundaqla Bayanday ahalisining tolisi kütüşken. Turghanjanning abroyi zhuquri édi we uning qararigha, éhtimal, birla Qurwan bowayla qarshi bolushi mümkin. Shuning üçünmu bowisini kétishke qayil keltürüş mexsitide Turghanjan kétish künini xéle sozghan édi.

Wahalenki, Qurwan boway shundimu qélishni qarar qilghan.

Öyning ushshaq-chüshekliri bésilghan, uning üstige kichik balilar bilen momaylar oltarghan zhigirme tört harwudin ibaret karwan tangseherde kona yol bilen Ghulja yoligha qarap mangdi. Ularning tolisi, tebiyyiki, rohi chüshken bolsimu, chaqchighini qoymaydighanlarmu boldi.

Béshi sanggilighan salpang qulaq éshek qoshulghan harwularning biride bir yash ayal baliliri bilen oltiratti.

Sekkiz yashlardiki Shedem isimliq bir qiz téch oltirmatti, dayimla béshini péqiritatti. Uninggha etrapta yüz bériwatqanlarning hemmisila qiziq körünetti.

Alte yashliq Kerim bolsa, eksinche, jiddiy édi. Ular bilen bille oltarghan ayal u balilarning anisi emes édi. Ularning anisi – gözel Aznem buningdin tört zhil ilgiri wapat bolup, ewu balilarni chong apisi – anisining chong hedisi Sidixan béqip terbiyiligen.

Balilarning dadisi Hemra bolsa ishiktidin ikki chaqirimche we Bayandaydin on ikki chaqirimche zhiraq bolghan Köktöbide turatti. U heptisige üç qétim balilarni we merhum ayalining uruq-tuqqanlirini körüsh üçün Bayandaygha kéletti. ikki yérim chaqirim yol mangghandin kéyin qachaqlar Örneк yézisigha yétip keldi. Yéza Ghulja yolining sol teripige orunlashqan édi. ilgiri héч kélisish bolmisimu, Örneкning ahalisi uning nérisingha bille méngish üçün xoshnilirini kütüp turatti.

Shu küni Örneктin Ghuljigha toqquz harwu mangdi. Shungghiche Örneктin Ghuljigha qarap herküni birnechche kün dawamida ikki-üч aile kétip turatti. Bir qarighanda bu azdek körünetti, lékin, Örneкning yoghan emes yéza ékenligini eske alghanda, uning kochilirining shalanglap kétip barghini birdin sézilette.

Elwette, kétish – herbirining öz ixtiyari, amma, hetta bu yerdimu zhigitbéshisiz ish bolmaydude. Örneкning zhigitbéshi Memtimin herküni kétidighanlarning at-ésheklirige yem-chöp bérildimu, harwulirining chaqliri maylandimu, birnechche kün yolgha ozuq-tülük barmu, dégen mesililerni shexsen özi uqushup turatti.

Mundaq qarighanda u bu ishlar bilen shughullinishqa tégishlik emestek körünidu, amma neq Memtiminde zhigitbéshigha ten xususiyetlarning hemmisi körünüp turatti.

Bu qétim u nowet bilen ana zhutining toqquz öyini arilap chiqip, Bayandaydin kelgenlarning harwulirighmu aldiridi.

– Alla yolunglarni ongushluq qilghay! – dédi Memtimin Turghanjan bilen salamlashiwétip.

– Bizmu hemmimiz shuni dep dua qilimiz. Shundaqla bu yerde qalghanlarni Yaratqan égem saqlighay, dep tileymiz.

– Néme, Qurwan boway beribir barmidima?

– Yaq, ishendürüş mümkin bolmidi. “Men biryaqqa kétish yéshida emesmen. Eger ölüshke toghra kelse, moshu Bayandayda ölimen”, deydu. Bayandayning hulini özi qurghan emesmu.

– Belli, boway qattiq iradilik! Yashlar uningdin ügense, artuq bolmas édi!

– Ughu shundaqqu, siz özingiz qalamsiz?

Elwette, men dégen zhigitbéshide! Men ketsem, yézida qandaq tertip bolushi mümkin! – dep chaqchaq qilmaqchi boldi Memtimin.

– Qaysi tertip heqqide dewatisen, aka? – dep gepke qisturuldi héliqi Örnekkiche bolghan yolni chaqchaq bilen ötküzgen. – Silerning yézanglarda héchkim qalmaptighu. Lalma ishtlar bilen ikki dane toxudin bashqa!

– Özeng toxu! – dédi Memtimin qopal türde. – Hetta üç uyghur qalghan halettimu, biz zhigitbéshini saylaymiz! Ata-bowilarning urpi-aditi shundaq, balam, – dédi Memtimin endi xéle yumshap.

Qiriq minutilardin kéyin xoshlishish bashlandi. Kétip barghanlar qalghanlar heqqide ensireshti, qalghanlar bolsa, kétip barghanlar toghriliq ensireshti. Hemmisila özlrini tutushqa tirishti. Amma ulargha undaq qilish mümkin bolmide.

Memtimin yolgha atlinish toghriliq komanda bérishi bilenla, etrapni zhighlawatqan ayallarning wang-chungi bilen we erkishilerning chongqur nepesliri buzdi.

14-BAP

Ghulja yolidin biraz cheterek orunlashqan Tashtiqara, Tashkensaz we Bayandaygha zhürüsh qilghandin kéyin, Muraéwning otryadi yangliwashtin asasiy yolgha chiqti. Endi qizil gwardiyachilar zhigirmiche chaqirimdin kéyin onggha aylinishi kérek. Chünki Kiyikway neq shu yerde orunlashqan.

Ushshaq yamghur yéghiwatatti. Muraéwning keypiyati yoq. U umumen hawarayining mundaq sharaitini yaqurmatti. Hawarayining mundaqlighi uning salametligige tesir qilidu, depmu éytishqa bolmaydu, bu ehwal uninggha qandaqtu rohiy jehettin éghir tesir qilghan. Uning biri bilen sözleshkisimu, ademlerni körgisimu yoq. Muraéw hawa rayining mundaq sharaitida ormanzarliqning ichkirisige bériwélish yaki qandaqtu-bir boshluqqa qarap turushni yaqturatti.

Komissar Aléksandr Naxalow yétip keldi. U issiq tamaq istimal qilish üçün yolda biryerde toxtash kérekligini éytti.

Muraéw uninggha béperwaliq bilen qarap qoyup, unchuqmidi. Peqet shuningdin kéyinla komissar Muraéwтин sel kéyin qaldi. Muraéw özining ong teripidin

yétip kelgen birinchi sotnyaning komandiri Mixail Talowqa bash burap, béperwaliq bilen:

– Onche chaqirimdin kéyin Kiyikwaygha burulush bar. Shu yézida qonimiz, dep bölünmige élan qil. Shuning üçün yémek-ichmekni, yatidighan jayni özliri tapsun, – dédi.

Mixail Talow Muraéwning bu komandisini Kiyikwayda bulap-talashqa ruxset qilindi, dep chüshendi. U héjiyip qoyup, birnechche saattin kéyin monu qattiq yamghur astida emes, issiq öyde bolidighanlighini köz aldigha keltürdi.

Kiyikwayning ahalisi, elwette, alliqachan otryadning kéliwatqinini bilgen. Shuning üçün ularning birqismi bashqa yézilardikige oxshash, öz waqtida Yarkent terepke ketken. Wahalenki, tolisi qizil gwardiyachilarni emeliyatta hemme ahali Kéngesh hakimiyitini qollap-quwetlewatidu, dep ishendürmek boldi.

Yamghur küchiyip ketti, Kiyikwayning ahalisining hemmisi öyliride édi. Yéza kochiliri jim-jit.

Muraéwning otryadi üginilgen taktika boyiche hemme doxmushlarga tarilip, yézini égilewaladi. Terkiwi Muraéwning özidin ibaret otryad komissari we rotiliridin ibaret komandirlar topi atlirini yézining otturisigha buridi.

Otryad aldida ishtik kéliwatqan qizil gwardiyachi éti kélip toxtighan öyning qéshida attin chüshmeyle qamchisining sépi bilen dérizini chektide:

– On dört yashtin chong bolghan barliq erkishiler sirtqa chiqip sepke turunglar! – dep qattiq waqiridi. Shu öyde onbesh yashliq Newirdin anisi bilen turatti. Qizil gwardiyachining dérizini taqildatqinidin kéyin Newirdin

talagha zhügrep chiqip xoshnilirigha qizil gwardiyachining sözlirini yetküzdi. U yénip kelgende ana qandaqtu-bir yamanliqni sezgendek, özining yalghuz oghlini yoshurup qoyushqa heriket qildi. U Newirdinni qoragha ekirip tiqip, chöp bilen yépip qoydi.

Yamghurdin keyinki yézining jülmerigen körünüshi téximu jülmerep ketti. Endi xiyalgha chömgen yéza ahali özlirini tilsiz haywan süpitide jengge apiridighanlighini meyüslinip sezgen édi.

Ademlarning özliri héchqandaq qarshiliq körsetmestinla tilsiz haywan oxshash ölümge kétip barghini nahayiti hejeplinerliktek köründi.

Shu arida eshu hejeplinerlik ehwal uyghur yéziliri ahalisining heqiqetenmu eksil inqilapchi unsurlarning bar ékenligi we ularni jazalash kérekligi toghriliq oylaydighanlighi bilen chüshendürületti. Ular buninggha kélishken, razi bolghan. Ular, belkim, özlirining yézilirida eyne shundaq ademler bar dep texmin qilishqan.

Amma, pütkül yézilarni yoq qiliwétishni ular köz aldighimu keltürelmetti. Shuning üçünmu héch qarshiliq körsetmigen édi. Shundaqla, qandaqtu-bir qoghdinish toghriliq yekünge kelgini bolsimu – kech, waqit ötüp ketken édi.

Kiyikwayning erkishiliri yézining otturisigha zhighilishini kütüş arilighida Muraéw zhighilidighanlarni axirqi öydin üchyüz qedemche nérisidiki anche chongqur bolmighan saygha apirishni buyridi.

Shu arida Mixail Talow ikkinchi wzwodqa komandanliq qilip, yoshurunup qélishqa yaki yézidin kétishke tirishqanlarni éniqlash bilen shughullandi.

Köp ötmeyla, Kiyikway erkishilirining asasiy topigha Mixail Talowning qizil gwardiyachiliri éniqlighan alte kishi qoshuldi. Ularning arisida Newirdinmu bar édi. Uning sol mengzide peynek bilen urushtin peyda bolghan jarahettin qan éqip turatti.

Ademlerni sayning boyigha turghuzup, Muraéw:

– Némishke siler qizil gwardiyachilar sépige yézilmaysiler? – dep soridi. Ademler jim turushti.

Peqet seldin kéyinla qorqqaq awazda biri:

– Bizning yézidin nurghunliri Qizil gwardiyade. Abdulla Rozibaqiéwmu moshu yézidin, – dédi.

Muraéw bu sözlerni anglimighandek qildi. U burutining arisidin sel héjayghandek qildide, dawamlashturdi:

– Sowét hakimiyiti Perghane wadisida basmichilar bandiliri bilen kürishiwatidu. Basmichilar bilen kürishish üçün men silerge hazirqi qizil gwardiyachilar otryadigha yézilishinglarni tekliq qilimen.

Yenila jim-jit. Andin yenila héliqi qorqqanchaqqning awazi anglandi:

– Basmichilar dégen kim ular?

Muraéw endi ochuqla külüp ketti.

– Basmichilar dégen – ular özlirining eksil inqilawiy oy-pikirini saxta musulman niqawi bilen yoshurghan banditlar!

– Shundaq qilip, basmichilar musulmanlarma? – soridi birinchi qatarda turghan boway qiziqip.

Muraéw téch bolup, andin qamcha tutqan ong qolini égiz kötirip, andin töwen chüsherdi. Bu étip, jazalashni bashlashning belgüsi édi.

Shu ariliqta basmichilar toghrisida sorighan boway qizil gwardiyachilarning teyyarliqqa turghanlighini körüp turup, yenila gépini dawam qildi:

– Eger basmichilar – musulman bolsa, biz ular bilen jeng qilishqa barmaymiz...

Bu sözlerni anglighandin kéyin Muraéw qamchisini étining saghrisigha chüsherdide, saydin chetke zhüger tip ketti. Jazalash komandilighini Mixail Talow öz üstige aldi. Uning komanda bérishi bilen teyyar turghan qizil gwardiyachilar wintowkiliridin oq yaghdurdi. Ademler saygha zhiqildi, shu arida qizil gwardiyachilar wintowkilirini yene betlidi we endiki qatargha oq atti.

Birinchi zalp yangrighan chaghda Newirdin sol qolidin jeynektin zhuquri qattiq aghriqni sezdi. U ong qolini jarahetke sozghan chaghda, uning aldida turghan xoshna kochida turidighan zor bedenlik erkishi uning üstige zhiqilishqa bashlidi. Uning salmighigha berdashliq bérelmigen Newirdin sayning tégige zhiqildi we ewu zor beden uning üstige chüshti.

Newirdin dem alalmay qaldi. U bir zhutum bolsimu hawa élish üçün saq ong qoli bilen ewu zor kishining jesidini ishtermek boldi. Amma ishtirelmidi.

Chünki ularning üstige keyni-keynidin jersetler ghulimaqta édi...

Oq étishlar qandaq bashlangan bolsa, shundaqla téz toxtidi. Newirdin endi zhutdashlirining midirlimas tenlirining astidin chiqip kétishkimu tirishmidi. Endi hetta jarahetlengen qolining aghrishimu peseygendek bilindi. U ölmigenligini chüshendi we qan arilash jesetlerning arisidin sel bolsimu kiriwatqan hawadin bir zhutum bolsimu dem élish üçün bar küchi bilen boynini sozdi.

Newirdinge sayning tégide u menggü yatqandek köründi. Etrap jim-jit édi. Bir pestlik eyne shu jim-jitliqta, hetta u téxi toxtimighan yamghurning awazimu anglimighan chaghda, qandaqtu-bir métallning jaranglishishi anglandi.

Newirdin bu awazning néme ékenligini chüshenmidi. Birdemdila, özining yénidila u yene bir awazni anglidi. Bu ghichirlawatqan adem bedinining awazi édi. Birpestin kéyinla Newirdin héliqi özining üstide yatqan zor bedenlik kishige sanchilghan uchluq neyzining uning güjigidin chiqip, özining zhürigige birer santimétrche qalghanlighini kördi...

15-BAP

Pütkül tün boyi yamghur shaqirap yaghdı. Muraéwning otryadi Kiyikwayning erkishilirini étiwetkendin kéyin, bosh qalghan öylerni égileshke kirishti.

Saydiki étishlarni anglighan ayallar dehshet ara balilirini élip, yamghurning yéghishigha qarimastin, Kiyikwayni qorchighan baghlar arqiliq tagh terepke kétishke bashlidi.

Kiyikwaydin xélila zhiraq kétip, ayallar bilen balilar qizil gwardiyachilar özlirini bayqap qalmas üçhün otmu yaqmay, tün boyi daladila yamghurda oltirip chiqti.

Tanggha yéqin ular nege kétip barghanlighini chüshenmisimu, endi Kiyikwaygha héchqachan yénip kelmeydighanlighigha mutlaq ishenche bilen méngishini dawam qildi...

Yamghur peqet etigenligi toxtidi. Kéchikmeyla mayning ochuq küni paqiridi. Yer usulighini qandurup, chapsanla

ekchip ketti. Yamghur yaghdimu, shundaq köründimu, bunimu ayriwélish ongay bolmidi...

Muraéwning otryadi haduq chiqirip, Kiyikwaydin etigenlik saat yettide yolgha chiqti. Yézidin birnechche chaqirim mangghandin kéyin Égor Muraéw Ghulja yoligha chiqmastin, yolning ong teripidiki dalada lagér ornitishqa buyruq berdi.

Otryad wzwodlar boyiche orunlashti. Ashpezler téxi dala kuxnilirini teyyarlighiche rota we wzwod komandirining herbiy kéngeshke kélishige buyruq bérildi.

Wzwodning yash komandiri Muraéwning palatisigha endila kirishi bilenla uning térikip-boghulup, narazilighini qatiq waqirap éytiwatqanlighini anglidi:

– Biz kechürgisiz derijide özimizge ishinip ketkenligimizni körsettuq! Mundaq ehwalda buyruqnimu orunlalmishimiz zhiraq emes. Buning özi bizning inqilawimizgha utturdin-uttur ziyankeshlik qilghan bolidu. Kéngesh hakimiyiti bizge, men inkar qilmaymenki, nahayiti muhim mesilini hel qilishni ishinip tapshurdi. Biz hödidin chiqimiz dep ishendürduq. Shuning üçün biz bir qedemmu chékinmey, buyruqni orunlishimiz kérek! Uyghurtaranchilardin ibaret barliq eksil inqilapchi unsurlar yoq qilinishi kérek!

U zhighilghanlarga qarap qoyup, anche yoghan emes, qatlinidighan poxod üstilining üstige échip qoyghan xeritining yénigha keldide, uni qérindash bilen chuqidi.

– Axirqi tört yézidin biz peqet Tashkensaz bilen Kiyikwaydinla eksil inqilapni yoq qilaliduq. Bayanday bilen Örnekte qandaqtu biz toghriliq bilip qélip, ahaling asasiy qismi qéchip ketken. Ularni eskertip qoyghanlighi chüshinishlik! Mana, bizning gunamiz – neq moshuningda!

Endi bizning aldimizda – Qaritoruq. Yézidin bir erkishining bolsimu chiqip kétishige yol qoyushqa bolmaydu!

Jim bolup, Égor Muraéw otryad komissarigha qaridi.

Aléksandr Naxalow komandirning müjezini nahayiti yaxshi ügengen édi. U komandirini qandaq ehwalda sözsiz qollap-quwetlesh kérek ékenligini, qandaq ehwalda eksinche, qet’iy qarshi turush kérekligini biletti. Elwette, chong, prinsial mesililerde u tolughi bilen özining komandiri terepte bolatti, amma, bezide, özining otryadtiki rolini körsitish üçün qarshimu bolatti. Mana, hazir mu, müjezidiki shu yolni tallawaldi.

– Komandir, – dep bashlidi u jiddiy turup, qandaqtu özini moshuning bilen Muraéwqa qarshi qoyghandek qilib, – qizil gwardiyachilar buyruqni orunlashqa tirishiwatidu. Lékin yézilarni tolughi bilen blokada qilishqa bolmaydude. Erkishilerni – maqul! Amma ayallar bilen balilarni here astigha qoyalmaysende!

– He, xotunlarnighu köndürüşke bolar. Kérek bolsa, men ügitip qoyay! – dep qoshup qoydi yash wzwod komandiri chaqchaq qilib.

Muraéw anglimighangha sélip, uni silkimidi. Shu arida beziliri buni hemmige yol qoyulghanliq süpitide hésapliidi.

– Men buyruqning toluq orunlinishi toghriliq dewatimen. Herbiy opérasiya waqtida yézida héchkim yoshuriniwalmishi kérek. Ayallarningmu, balilarningmu öyde bolushining amalini tépinglar. Axiri, héch bolmisa podwallargha solawéringlar.

– U uyghurlarda po-o-dwallar yoq! Biz-z-ning-ki-lerge ox-shi-may-du, – dep qoshup qoydi jarahetlinip meyip bolghan üçinchi wzwodning komandiri.

– Men qandaq qilidighininglarni bilmeymen, amma buyruq axirighiche orunlinishi kérek. Eger biresi qéchip kétidighan bolsa, shexsiy béshinglar bilen jawap béridighan bolisiler, – dédi Muraéw téximu térikip. – ikki saattin kéyin bashlaymiz. Qaritoruqqiche yene zhigirme chaqirimche bar. Pulémétliringlarni tekshürenglar we razwédchiklarni ewetinglar.

Wzwod komandirliri kétishti, palatida Muraéw bilen Naxalow ikkisila qaldi.

– Sen, komissar, hem tenqitkimu küchlük, – dep chaqchaq süptidila éytti.

U renjimestinla, buni tekitlesh mexsitide:

– Tingshighina, eshu Qaritoruqqa baghliq bizde jiddiy mesililer peyda bolidighandek körünidu. Qarighina, uninggha yéqinla yerde qandaqtu-bir Lawar barken.

Ularni bir-biridin ajritish tes bolidu.

– Héchqisi yoq, chamimiz kélidu. Eng muhimi, biz oyi-mizdikini körsitip-bildürmesligimiz kérek. Yézigha dostlar süpitide kirimiz, barliq erkishilerni zhighingha dep, zhighimiz. Kéngesh hakimiyiti üçün dep, teshwiqat zhürgüzimiz, andin kéyin ujuqturimiz.

– Erkekler bilenghu, chüshinishlik, xotunlarchu, heqiqettimu – ugal, – dep héjaydi Muraéw.

Komissar uninggha jiddiy qaridi we ichide tolughi bilen semimiy bolmismu, mundaq dédi:

– Sen zhigitlerge anchila bengwashliq qildurma, ewu uyghur qiz-xotunliri barghu, ular hemmisi chirayliq we tüzük.

Muraéw héch jawap bermidi, yenila anglimighandek elpaz körsetti.

Top-toghra ikki saattin kéyin otryad zhürüş tertivi bilen Qaritoruq terepke méngip ketti.

Yézining chétidiki topiliqta balilar oynawatqan chaghda kün xélila égiz kótirilgen édi. Ular yézigha yéqinliship qalghan atliqlarni körüp qaldi. Yalang tapanlirini paqiritip, ular öylirige qarap zhügreshti.

Birdemdila yéza kochiliri bosh-boshla qaldi. Ademler öyliride oltiriship, jiddiyleshken, qorqqan halda aran-aranla körünidighan dériziliridin otryadning yézigha kirgenligini, doxmushlarga bölünüp-bölünüp ketkenligini bayqap turushti.

Ularni kütiwélishqa héchkinning chiqmighanlighini körgen Muraéw hemme öylerni taqilditishqa we zhighin ötküzüsh üçün yézining otturisigha zhighilishqa kélishi üçün buyruq berdi.

Bir saatning ichide belgülengen yerge mingdin artuq erkishiler zhighildi.

zhigirme qizil gwardiyachining uzitishida otryad komandiri we komissari ottuz qedemche nériraq turdi. Asasiy otryad bolsa yéza boyiche teng bölündi, héchkimge bilindürmey, hemme chiqish yollirini yépip, stratégyalik pozisiyani égilidi.

Qizil gwardiyachilar özlirining körünüshi bilen ish-heriketlirining téchliq xaraktérini körsetmekchi boldi, ünlük chaqchaq qilishti, külüshti, bezi öylerdin su sorap ichishti.

Suni adette momaylar yaki ösmürler bérishiti, chünki ular tekliq qilinmighan méhmanlar teripidin bolushi mümkin xeterlikni ichidin sezgendek qilatti.

Erkishilerning asasiy qismi zhighilip bolghandin kéyin we top ichide soal menasidiki gepler, bezide ularning

warang-churunggha aylinip k tishliri yüz bergendin k yin, Mura w komissargha birn milerni dep pichirlidi. Komissar  tini baghlap qoyup, ademlerge y qinlashti.

Mura wning  zi bolsa wzwodning yash komandirigha pul m tlarni qapliridin chiqirip we topni atliqlar bilen qorshash toghriliq buyruq berdi. Shundaqla y zidin sirtqa chiqidighan hemme yollarni nazaret qilishni buyridi.

– Y ziliqlar! Biz – Y ngi, Sow t hakimiyitining wekilliri, siler bilen meslihetlishishke kelduq. Siler Aqlarning herikitini qollap-quwetlesh arqiliq chong xatagha yol qoydunglar. L kin siler u xatalighinglarni t ziteleysiler. Uning  ch n y zining hemme erkishiliri Qizil gwardiya s pige y ziliq, W rniy s pili  ch n bolghan jenglerde qurban bolghan qizil gwardiyachilarning qazasini özenglarning q ninglar bilen zhuyushunglar k rek.

U t ch boldi. Shu peytни paydilinip, Qaratoruqning  giz, qopal kelgen qiriq t rt yashliq zhigitb shi Jemshit qelenche etrapidiki bowaylarga qarap qoyup:

– Muhterem, sizning qaysi xataliqlar toghrisida dewatqanlighingizni biz ch shenmeywatimiz? Biz h chkimni kollap-quwetlimiduq. Ozaqi zhili bizning yashlirimizni artqa sep ishlirigha  lip ketti. Biz qarshi  duq, amma bizni h chkim tingshimidi. Nurghunlighan yashlirimiz qaytip kelmidi, yoqap ketti. Bashqiliri eshu yaqta, Rossiyade, qizil gwardiyachilar boldi... – d di. – Silermu qizil gwardiyachilarghu, – dep qoshup qoydi u derhalla awazini pichirlighandek peseytip.

Naxalow hetta uni tingshimidi, d simu bolidu. U qarap b qip, pul m tlarning yalang qilinghanlighini we top

terepke qaritilghanlighini kördi. Hetta özining komandirigha qarapmu qoymay, oyylimastinla:

– Démek, siler öz eyiwinglarni étirap qilmaydikensilerde? – dédi. – U chaghda biz eksil inqilapni bizmu ayimaymiz.

U bashqa héchsöz éytmayla, aylinip néri ketti. Deslep heyran qalarliq jim-jitliq peyda boldi. Andin uni pulémétlarning tartildashliri buzdi. Néme yüz bériwatqinini chüshenmeyla, quralsiz ademler zhiqilishti. Aldida turushqan bowaylar Allagha yalwurghandek asmangha tikildi we qollirini namazgha teyyarlanghandek qilip égiz kötirip, üzliri bilen yerge zhiqildi.

Qalghanliri bolsa herterepke qachti, lékin qutulush mümkin bolmide. Chünki pulémétning oqi heryerge yétetti, yéqinaraq doxmushlarga qéchip ülgergenlerni bolsa furazhkilirida körünüp turghan qizil yultuz qadalghan atliqlarning yaltirlap turghan qilichliri u duniyagha ewetti.

Birnechche minuttin kéyin buning hemmisi tamam boldi.

Qaritoruqning merkiziy kochisida pulémétlarning oqidin qaza tapqan alteyüzdin oshuq adem yétip qaldi. Ulargha endi héchkim diqqet bölmide. Chünki opérasiyani axirighiche orunlash kérek bolghan.

Qizil gwardiyachilar öyliride qalghan ademlernimu öltürüshti. Ular herbir hoyligha bésip kirip zhürdi. Bowaylar bilen yash ösmürler oltarghan-turghan jayidila oqqa uchti. U jay hoylimu, köktatliqmu, baghmu, at qorasimu we, hetta, éghir bémar yatqan orunmu – qizil gwardiyachilar üçün oxshashla boldi. Bémarlar aghriqning aqiwétidin qaza bolmide, özliri hayatida birer qétimmu körmigen, birer qétimmu munasiwet qilishmighanlarning oqidin qaza boldi...

Qarituruqning zhigitbéshi Jemshit qelenchening öyige tört qizil gwardiyachi zhügrep kirgende, uning ayali ochaqqa ot qalawatatti. U qandaqtu-bir taraqlashlarni anglidi, amma bu pulémétning tartildashliri dep oylighanmu emesti.

Quralliq ademlerni körgendikin u ayal kütmigenliktin we qorqqanliqtin qalashqa teyyarlap qoyghan tézeklerning üstigila oltirip qaldi.

– Öyde erkishiler barmu? – soridin qizil gwardiyachilerning biri.

Jemshit qelenchining ayali birnerse depmu ülgermeyla, kelgenlarning ikkisi öyning ichkirisige, qalghanliri köktatliq terepke zhügriship ketti.

Jemshitning ayali ornidin turup, öyge kirmekchi boluwédi, u tereptin miltiqning üni anglandi. Axirqi üç zhil dawamida öge aghrighidin qiynilip kéliwatqan qéri ayal öyige aldiridi. Téxi yéngi bosughini atlapla bir putluq qéynatisi Qudretning ashxana ishigi yénida qangha milinip yatqinini kördi, yénidila börining béshigha oxshitip yasighan tutquchi bar hassisi.

Ashxanining ishigi yérim ochuq bolup, nérisidin kélinining boghuq waqirishi anglandi.

Jemshit qelenchining ayali dehshetlik körünüshtin hoshsizlinip, ishikni qattiq ishtiriwetti. Heyran qalidighini, ishik yénik échildide, ayal üzige urulghan qattiq nerse zerdawidin qangha boyulup édendila yétip qalghan hoshsiz kélinini kördi. ikki qizil gwardiyachi Jemshit qelenchining ayalini kütüp turghandekla köründi. Ularning biri wintowkisi bilen, héchsöz qilmastinla uning qosighigha atti.

Hoshidin kétiwétip, Jemshitning ayali ikkinchi qizil gwardiyachi kélinining üstige ingishiwatqanlighini kördi we uning köz aldidin birpeske Jemshit qelenche bilen uning buningdin bir hepte ilgiri Yarkentke ketken zhigirme yashliq oghli Shaxmurat ötti.

Shu ariliqta Jemshit qelenchining kichik oghli iskender köktatliqqa möküwaldi.

Atliqlar yézigha kirishi bilenla dadisi uninggha herhalda öydin zhiragharraq zhürüshini éytqan édi. iskender köktatliqning axirigha zhügreg ketken, u terepte say bar édi. U téximu néri ketmek bolghan, lékin quralliq ikki atliqni körüp qélip, qorqup kettide, köktatliqqa möküwalmaq boldi. Herhalda bu özlirining öyide, qorqushning hajiti yoq. ikki qizil gwardiyachining köktatliq terepke zhügreg ketkinini iskender körmey qaldi.

Mesile shuningdiki, iskender uchastkinging eng axirida bolup, qorqqidek héchnerse kütmigen édi. Peqet dadisila köktatliqta bolush kérek dégen édi, xalas, özi bolsa dayim dadisining sözige kiretti. “Méning dadam yézidiki eng chong bashliq” dep oylatti bala. “Hetta bowaylarmu uningdin qorqidu we uni tingshaydu! U dégen zhigitbéshide!”.

iskender özining dadisi bilen pexirlinetti. Pat-patla balilar bilen oshuq oynawétip, utulup qalghan chaghlarda özining aghinilirige dadisining kim ékenligini eskertip qoyatti.

Mana hazir köktatliqning eng axiridiki sirén gülining astida yétiwélip, iskender kök asmangha qaridi we uni ügdek basti. U uxlap qalghinini özimu sezmay qaldi. iskender peqet qattiq waqirashtinla oxandi. Qizil

gwardiyachilar qéshighila kélip külüshti, özara gepni düng soqushti.

– Monuning qétighimu kirip-chiqmaydughu, zadi!

Uxlighini uxlighan, – dédi ularning biri.

– Shundaq, zhigit!

– Menmu hazir közümni iliwalghan bolar édim.

– iliwalisen, téxi! Bu yerde bir-biryérim saattek ish qaldi.

– Démigin! Rota bashlighi bu yerde ishni tügetkendin kéyin xoshna yézigha ötümüz. U yéqinla yerde, – dédi.

iskender shu arida béshini kötirip, néme qilarini bilmey qaldi.

– Hey, bala, yoqal bu yerdin! – dédi jiddiy ahangda qizil gwardiyachilardin héliqi közini iliwalmaqchi bolghini.

– Qandaq, qoyuwétimizma? – dep heyran qaldi ikkin-chisi.

– Bizghu qoyuwétermiz, – tépishmaqtek jawap berdi birinchi.

U wintowkisini qoligha élip, iskenderni noqidi. iskender say terepke qéchishqa bashlidi. Ellik qedemche zhügrep, u endi nege mangarini bilmey toxtidi.

Tosattin, yan tereptin étini chapturup kéliwatqan atliq peyda boldide, ishtik qilichini égiz kötirip, shu pétiche bar küchi bilen balining béshigha chüsherdi...

16-BAP

Égor Muraéwni ikki xil sézim öz ilkige éliwaldi. Bir tereptin, elwette, u xursent. Uninggha Qaratoruqta birming üchyüz onyette yerlik uyghurlar jesedining hésawini

chiqarduq, dep xewerligen chaghda, u wzwodlarning komandirlirini bu qétim ular heqiqetenla algha qoyulghan wezipining höddisidin chiqqanlighi üçhün maxtidi.

Shuning bilen bille shunchélik tosalghuluqlar bolsimu, birnechche onlighan adem qutulup chiqip, taqqa qéchip kételigen. Mana buninggha Muraéwning köngli qanmidi.

Uning üstige qachqanlar shunchélik qarshiliq körsetkenki, alte qizil gwardiyachining üçhey-qérinini ara we oghaqlar bilen chuguwetken. Yene birini bolsa, uyghur milliy neqishi bar aqmatadin köyneк kiygen gewrilik bir zhigit boghupla öltüriwetken.

Mana hazir xoshna Lawar yézisigha yol alghan Égor Muraéw aldiki opérasiyaning planini oylidi. U ademlerni, Qaritoruqtikidek, xuddi zhighingha dep zhighmastinla, yézini qorshawélip, uning ahalisini qandaqtu-bir qorshalghan yerge solawélishni mexset qildi.

Buningda Muraéw Qaritoruqtikidek peqet erkishiler bilenla cheklinip qalмай, hemmisini qiriwérish kérek dep, qet'iy qarargha keldi. Qarituruqta otryadtin yette ademning chiqim bolghini Muraéwni eyne shundaq oy-pikirge ishterdi.

Kütmigen yerdin yene bir oy peyda boldi. Égor birdemdila Lawarda opérasiyani tamamlighandin kéyin

Qaritoruqqa yénip béríp, héch gumanlanmastinla, ölümdin qutulduq dep ishinip, endi öz melisige yénip kelgenlerni axirighiche yoq qilishni oylidi.

Lawar, texminen, Qaritoruqtin besh chaqirimdek zhiraqliqta Ghulja yolining sol teripige jaylashqan. ikki bölümge yézining sol teripini, ikki qisimgha ong teripini aylinip ötüş buyrighi bérildi. Qalghan ikki qisimni Égor Muraéw tutup turmaq boldi.

U aldiridi, chünki kech kiriwatqan mezigil édi. Shuning uchün Égor Muraéw qarangghu chüshkiche Lawarni tamamlimaqchi édi. Neq shuning uchün ayimastin, Lawarning ahalisini béwasite mal qorasigha zhighishqa buyruq berdi.

Lawarning héchnerse chüshenmigen turghunliri wintowkning peynekliri bilen haydap kéliwatqan qopal küchke béqinip, mal qorasigha qarap méngishti. Yézining kochiliri bilen doxmushliridin zhighilip kéliwatqan ademler dolqunida bowaylarnimu, chong küchlük erkishilernimu we balilarnimu körüşke bolatti. Qollirida baliliri bar yash ayallarmu bar édi.

Qizil gwardiyachilar herbir hoyligha ikki-ikkidin kirishti. Öyde peqet héchkim qalmighanlighigha közliri yetkendin kéyinla axirqi bolup chiqishti.

Rast, bezi öylerde yéqimlik ayallarni bayqap qélip, ima bilen ularning qélishini buyridi. Elwette, qizil gwardiyachilarning ulargha nisbeten xahishi hemmige chüshinishlik. Lékin quralliq ademlerge héchkim yaq delelmetti. Qachidighanmu yer yoqte. Chünki yézigha wintowka we yalang qilichlar bilen qurallangan atliqlar tolup tashqan édi.

Shuningdin kéyin, emeliyatta, Lawarning hemme ahalisini mal qorasigha haydap kirüzüp bolghandin kéyin, u yerde ademler shunchélik zich turdiki, ularning sani kam dégende ikki mingdek ékenligi éniq boldi. Etrap wangchunggha tolup-tashti. Amma buninggha héchkim héchqandaq diqqetmu qilmidi.

Erkishiler qizil gwardiyachilargha némidu-bir nersilerni chüshendürmekmu boldi, lékin ewular hetta bularni tingshapmu qoymidi. Herqandaq asta yaki qattiq éytilghan

naraziliqqa wintowkning peynigi teyyar édi. Shuningdin kéyin u adem jim bolup, bashqa héchqandaq urunushmu qilmatti. Rast, bezide waqit ötkendin kéyin bashqa lawarliq naraziliq bildüriwédi, amma unima nahayiti chapsanla jimishqa mejbur qildi.

Lawarliqlar téxi yéqindila moshu yerge mallirini solap, qashalirini bekitken bolsa, endi ularning özlirini qizil gwardiyachilar neq shundaq qilip, soghqanliq bilen pulémétlirini ornatti.

Mana moshu waqitta wehime bashlandi. Lawarning xelqi hazir özlirini étiwétidighanlighini chüshendi. Ularni buning sewewimu qiziqturmidi. Ularning birdin-bir xahishi, mal qorasining térritoriyasidin qéchip chiqip, qayaqqidu-biryaaqlargha qéchish boldi.

Bezi yash ayallar özlirini héliqi qizil gwardiyachilar tallawélip, öyliride qaldurghandek, bularnimu shundaq qilmighanlighigha échindi. Elwette, öyliride qaldurulghanlarni qizil gwardiyachilar küch bilen alidighanlighini, uning üstige ular, sözsizki, bir emes, onlighan qizil gwardiyachi bolidighanlighini bular chüshinetti. Shundaq bolsimu, beziliri shu öyliride qélishni arman qilishatti, chünki ular öyliride qélip, pesleshtürüsh, paskinchiliq, her-nomusi depsende qilinidighan ehwalni béshidin ötküzgini bilen, tirik qélishni arman qilatti...

Lawarliqlargha resmiyet üçün bolsimu héchqandaq eyip qoyulmidi. Ulargha héchnerse déместinla, malni mal qorasigha haydap kirküzgendek qildide, öltürüshke teyyarlandi, xalas.

Amma ademler qassap pichighi bilen uning yénigha kelgiche tép-téch turuwéridighan mal emeste. Shuning üçün ular bu tuzaqtin boshinip chiqip kétishke tirishti.

Ularning gheyretlikliri yaghach gholliridin yasalghan qashalardin sekrep ötüp kétishke bashlidi. Bashqiliri bolsa qandaqtu aman qélishqa tiriship, qashalarni sundurushqa kirishiti. Lékin bu ongayla emes édi. Uning üstige bu mal qorasini ularning özliri pishiq qilip yasighan édi. Hetta eger ular tayaq-toqmaq, qozuqlar bilen qurallanghan bolsimu, wintowka we pulémétlargha qarshi héchnéme qilalmighan bolatti.

Pulémétlarni ornatqiche birnechche adem herhalda birnémiler qilip qashadin chiqip qachmaq boldi. Amma ular besh métrmu qachalmidi. Ularni yalang qilichliq qizil gwardiyachilar qarshi aldide, özliri atliridin chüshmeyle qilichliri bilen parche-parche qiliwetti.

Qebilidashlirining mundaq dehshetlik ölümünü körgen qamaqtiki ayallar hoshidin kétép zhiqildi.

Tarchiliq we qisti-qistang barghanséri chidighusiz bolup, déngiz dolqunini eslitetti.

Deslepki étishlar téxi bashlanmay turupla, hawaning yétishmesligidin boghulup ketti, bashqiliri bolsa, kona aghriqliridin jan üzüshti.

Birdemdila pulémét taraqlap étilishqa bashlidi, andin ikkinchisi... Eyne shu pulémétlarning étilishliri uyghur yézisi Lawarning ahalisi üçün qutulush boldi. Qutulush dégende shu menadikin, ularni tartildap étilishlar qiynilip ölüsttin qutuldu. Undaq qiynilip, dehshetlik ölüm ikki minglighan ademni beribir öz qoynigha alghan bolar édi.

Pulémétlar eng axirqi adem qangha boyulup, zhutdashlirining jesetliri üstige zhiqilghiche étilip turdi. Neq zhutdashlirining üstige. Undaq bolghini yerde bashqa orun qalmighan édi. Shundaq qilip, Lawarning mal qorasi qanliq zhughurulmigha aylandi.

Pulémétlar téchlandi, amma umumiy téchliq bolmidi. Etrapta qattiq, jarangliq tovlashlar téxi bar édi.

Qirghinchiliq ornidin biraz chette boluwatqan Muraéw endi yaridarlarimu ujuqturushqa buyruq berdi. Bu buyruqni orunlash birinchi rotining üçinchi wzwodigha tapshuruldi. zhigirme adem wintowkilirigha neyzilirini ornitip, héchqandaq sepsizla, tarqaptarqap mal qasharigha mangdi. Neyzisini téxi yéngila ornatqan bir qizil gwardiyachi bir pulémétning yénidin ötüp kétip béríp, pulémétchining pes awazida tillawatqinini anglap qaldi we heyran qélip:

– Néme ghingshiwatisen, Éfim? – dep soridi. Ewu sel béshini kótirip, ghemkin halda:

– Pulémét échinshliq, qizip ketti. Léntinimu ati-wérish échinshliq, pulémét téxi yép-yéngidi, – dédi.

Qizil gwardiyachi bolsa, béperwaliq bilen mal qasharigha kirip, deslepki jeketkila neyzisini sanchidi, amma u yerde héchqandaq tovlash awazi anglanmighandi.

Qiriq minutlarche tovlashlar jim bolmighiche qizil gwardiyachilar doga-doga jeketlerge neyzilirini sanchiwedi. Asasen kichik balilar bilen ösmürler tirik qalghan édi. Eger kichik balilar oq tekken anilirining qolliridin özliri chüshüp ketken bolsa, ösmürler axmaqlarche, qutulup qalimiz dégen mexsette özliri jeketlerning astigha möküwélishe tirishqan édi.

Wahalenki, ademler topi nahayiti nurghun bolup, jarahet bolghan, étilghanlar birining üstige ikkinchisi dogliniwergenliktin, monu balilargha hawa yétishmey boghulup kétip, waqirashqa, xarildashqa bashlighan. Eyne shu waqirashlar heqiqiy jarahetlengenlarning tovlashliri bilen ariliship ketken édi.

Qizil gwardiyachilar kimning yatqanlighigha, kimgé neyze sanchiwatqanlighigha qarimasqa tirishatti. Ular qandaqla bolsa shundaq jim-jitliq peyda bolmighiche neyzilirini sanchiwerdi.

Moshulardin kéyin mal qorasining yénida tang atqiche herhalda besh qizil gwardiyachini qaldurup, üçinchi wzwodqa Lawarning chétige yötkilishke buyruq bérildi.

Rézérwtiki qisimlarning birige Muraéw Qarituruqqa qaytip béríp, qéchip ülgergen ademler yénip kelgen bolsa, ularnimu yoq qilishni buyridi.

Qalghan otryadqa yerlik ahalining öylirige jaylishish buyrughi bérildi. ikkinchi rézérwtiki qisimgha uxlimasqa, etrapni charlap turushqa, besh chaqirim dairiside kim deldereqler astigha, saylarga yoshuriniwalghanlarni shundaqla Lawargha yéqinlishiwatqanlarning hemmisini yoq qilish buyrughi bérildi.

17-BAP

Etigendin bashlapla pütkül Qoram méchitqa zhighilishqa bashlidi. Ademler qorqushup, hoduqushup kétishken. Bu sézinishlarning qaysisi küchlük ékenligi chüshiniksiz édi. Bashqa yézilardiki haywanliqlar toghriliq nurghunlighan xewerlerni anglighan qoramliqlar peqet dehshetlik ölümdin aman qélishning charisini körüş üçün, qayaqqila bolsa, shu yaqqa, aldi-keynige qarimay qéchishqa teyyar édi. Amma waqit ötüp ketken édi.

Birnechche kün ilgiri, beeyni jazalash heriketlirini emelge ashurush üçün kelgen qizil gwardiyachilar

étishlar toghriliq xewerler tarqighan chaghda, Qoramning qet'iy we tedbirchan ademliri aldirash zhük-taqini harwulargha bésip, beziliri at-éshek minip, kéchisi Yarkent terepke yolgha chiqqan. Shularning biri Barat – Shéripaxun saqalning xoshnisi édi.

Yolgha chiqishning harpısında Barat qandaqtu xeterlinip, kechürüm sorighandek, Shéripaxun saqalning öyige kirgen.

– Xoshna, séning bilen bir paringim bar édi, – dep asta sözlidi u toghra yaghachni néri ishtirip qoyup. Shéripaxun saqal üzüm astidiki büglükte édi.

– Kel, kel, Barat, – dédide, ornidin turup sel heyran boldi. Heyran qalghinining sewewi, teghdir u ikkisini xoshna qilip qoyghan. Emeliyatta ular héch arilashmatti désimu bolidu. Belkim, buning sewewi, Shéripaxun saqal, mundaq éytqanda, yerlik uyghurlardin édi, endi Baratning ata-aniliri bolsa ötken esirning axirlirida Ghuljidin köchüp chiqqanlar édi.

Mahiyiti boyiche ularning arısında héchqandaq periq bolmighan. Birla periq – Shéripaxunning leqimi bolup qalghan qélin, bap kelgen saqilini démise. Shéripaxun yash jehettinmu sel chongaraq, amma, shundimu, tughulghan yéрге болған ixlasmenlik bilinipla turatti.

Shéripaxun saqalning bilishi boyiche, uning ailisi, atabowilirining hemmisi Chélekte yaki uning etrapida yashighan. Mana shuning üçünmu u özini qandaqtu-bir kelgündilerge qarighanda bilimdanligharaq dep hésaplighan.

Shuning özidimu, Barat we shuninggha oxshashlar we öz waqtida Uyghuriyadin köchüp kelgenler, neq mana shular özlirini zhürigide heqiqiy uyghurlar, dep ishengen.

Sözsizki, buning üçhün ularning arisida yéngip bolmas düshmenlik bolmighan we bolushimu mümkin emes. Buni uyghurlarning ikkila topi héchqachan untimighan.

Barat Shéripaxun saqalgha yéqin kélip qol éliship salamlashti we teklip boyiche büglükning bir chétige oltardi.

– Bilemsen, xoshna, – dédi u héchqandaq kirishmisizla, – etigen ketmekchi boluwatimen. Gepler anchila yaxshi emes. Yoqilip ketmisek bolattighu.

– Men chüshinimen, Barat, – dep jawap berdi Shéripaxun saqal. – Moshu geplerdin méning özemning béshim chéqilip kétey dep qaldi. Lékin, ikkinchi tereptin nege kétish kérek? Belkim, herhalda ötüp kéter. Biz özimide birer eyip bar dep sezmeymizghu.

– Hazir héchnémini chüshenmeysen. Gunakarnimu uruwatqan, gunasiznimu uruwatqan. Men, shundimu, Ghuljigha kétish kérek dep oylaymen. Shu yaqta kütüp turimen, qarap baqimen, eger hemmisi jayida bolsa, u chaghda yénip kélimen.

– Méning anglishimche Ghuljidimu, hem Kuchadimu xatirjem emes oxshaydughu. Sen ailengnimu eketmekchimisen?

– Shundaq, elwette. Ailemnima. Sanga mallarni qaldurmaqchimen. Méning mélim az ékenligini sen bilisen. Kala we beshche qoy. Ularnimu eketmekchi édim. Amma hazir chégarimu ilgerkidek emes dep anglidim. Ademlerghu ötüwétiptu, amma malgha murekkewerek éken. Qarap qoyarsen, xoshna. ikki aylardin kéyin qaytip kélimen. Chöpqu bar, qarap qoyghining üçhün kelgende hésaplishimen. Eger kelmigidek bolsam, mallar sanga qalidu.

Shéripaxun biraz oylinip, andin mundaq dédi:

– Boptu, mélingni qaldur. Öyingni bekitiwet, hoylanggha bolsa özem qaray.

Qarangghu chüshkendin kéyin Barat éshigini harwugha qétip, qattiq-qurughini bésip, üç balisini olturghuzdi we ayali bilen piyade Ghulja yoligha qarap mangdi.

Shu kéchisila Qoramdin shu yönilish bilen yene birnechche onlighan harwumu yolgha chiqqan...

Sawutaxunning Qoramdin kétish toghriliq oy hetta ésighimu kirip-chiqmighan édi. Amma undaq tekliq uning sepdashliri tereptin peyda boldi. ikki kün ilgiri zhiraq taghliq qazaq awulidin tört

atliq yétip keldi. Ular hemmisi bilen bille méchitta namaz öteydude, chüshtin kéyin töwendikidek parang boldi:

– Muhterem Sawutaxun! – dédi ularning eng chongi zhu-mabay aqsaqal, – yaman gepler bizgimu yétiwatidu. Yettisugha yenila shu chong apet yaghmaqta. Xudasiz bolshéwiklar uyghur yézilirini tar-mar qilip, ademlerni öltüriwatidu, déyishmekte. Ularni Qoramghimu kelmeydu déyishke bolmaydu. Sizge saqlinish kérek édi!

– Shundaq, bolshéwiklarning bashbashtaqlighi toghriliq bizmu angliduq. Amma kimdu-birini uning gunasigha köz yetküzmey turup, eyipleshke bolmaydu. Heqiqette néme ehwallar yüz bériwatqanlighi toghriliq bizge héchnerse melum emes. We, némishke neq uyghurlargha shunchélik öchmenlik bar?

– Chüshenmeydighan nersiler nurghun, hörmetlik axun! Amma siz, shundimu, bir chare körüshingiz kérek. Dindar, diniy ustaz jhettin sizning abroyingiz talashsiz. We, elwette, eger eshundaq intizamsizliq yüz béridighan bolsa, ular siznimu ayap qoymaydu.

– Men chüshinimen, hörmetlik zhumabay. Хо-о-sh, siler néme tekliр qilmaqchisiler?

– Biz, rastini éytqanda, sizge kelgenligimiz, sizning biz bilen kétishingizni tekliр qilishtin ibarettur. Moshu ensizchilik waqitta siz özingiz toghriliq ghem qilishingiz kérek. Birnechche bolusluqning qazaq aqsaqalliri bizge sizni élip kélishti tapshurdi, hörmetlik axun. Biz sizni héchkim tapalmaydighandek qiliр yoshurimiz. Siz bizning méhminimiz bolisiz we biz moshu xeterlikler ötüр ketkendin kéyin, yandurupla moshu yerge – Qoramgha ekilip qoyimiz.

Sawutaxun mundaq teghdirge tesirlendi. U qazaq qebililiridin nurghunlighan aqsaqallarini biletti.

Qazaqlarning nurghun topliri, bolupmu jüme künliri mexsus awullarning, bezide xélila zhiraq awullardin Qoram méchitide namaz öteshke kéletti...

Söhbetke qatnishiwatqan Qoramning zhigitbéshi Tudaxun birdinla nurghun zhillar ilgiri Ghuljida köch-köch muqerrer bolghanlighi éniqlanghandin kéyin “Beytulla” méchitining xizmetkari, özining tengtushi Qayirbékning meyüslinip éytqanlirini ésigha aldi:

– Sen méning ata-bowilirimning yérige kétipbarisen, men bolsam bu yerde qéliwatimen. Sen bilemsen, men séning bilen bille kételmeymen. Méning apam qattiq aghriwatidu. U éghir yolgha chidimaydu. Amma ésingda bolsun, méning qebilidashlirim silerni héchqachan éghir ehwalgha qaldurmaydu...

Mana hazir Tudaxunning yénida zhumabay aqsaqal oltiridu, amma uning köz aldida yashlighidiki dostiaghinisi Qayirbékning qiyapiti gewdilendi. U ottuz zhildin oshuq

waqit körmigen dostining bet quruluşini ésigha chüsherdi. “U hazir qeyerde?” oylydi Tudaxun...

Shu arida zhumabay aqsaqal Sawutaxunning bir qarargha kélishide gumanliniwatqanlighini sézip, yótilip qoydide, mundaq dédi:

– Hörmelik axun! Eger siz kélishsingiz, biz hazirla sizni ailingiz bilen ekétimiz.

Sawutaxun ikkilenmidi. U zhumabayning tekliwini anglighandin kéyin, derhalla öziche qarar qildi.

Lékin uning qararida atliqlar kütmingen mundaq qarimu-qarshiliqlar bar édi.

– Qimmetlik zhumabay! – dédi axun, – Men silerge, méning qérindashlirimgha chongqur minnetdarmen! Men qazaq aqsaqallirining qararini chongqur qedirleymen! Amma men zhutdashlirimni qaldurup, kételmeymen. Méning ailemge munasiwetlik bolsa, méning oghlum hazir Wérniyda boluwatidu. Lékin, hetta u hazir moshu yerde bolghan bolsimu, oylaymenki, umu kétishke kélishken bolmas édi.

Qattiq turush paydisiz ékenligini bilgendin kéyin zhumabay aqsaqal chongqur, uh tarttide, seperdashlirigha diqqet bilen qarap mundaq dédi:

– Qandaq qilimiz, Yaratqan égemge itaet qilip, bizning hemmimizni bala-qaza, xéyim-xeterdin saqlighaysen deymiz. Men bizning aqsaqallirimizgha sizning éytqanliringizni sözmu-söz yetküzimen, hörmelik axun.

zhumabay aqsaqal moshularni éytip, ornidin turdi we özini uzitip kelgen üç zhigit bilen Qoram béghidin anche zhiraq bolmighan yerde otlawatqan atlirigha qarap mangdi...

Méचितning yénigha zhigilghan ademler bir-birini tingshimastinla shawqun kótirishti. Buninggha sewep bolghan – naéniqliqtur. Chünki Qoramning ahalisi atqanlarnima, étilghanlarnima kórmidighu. Mana moshuningdin téximu dehshetlik peyda boldi.

Hemme söz shertsiz etiwaliq bolghan Sawutaxunning chiqishini kütüshti. Ademlerge mana hazir eshu chachsaqallirini aq basqan moysüpet saqilini silighach, yótilip qoyup, birnechche éghiz söz éytidu we hemmisi öz jayida bolidighandek kóründi. Hemmisi téchlandi we héchqandaq apetmu, héchqandaq xawatirlinishmu, ensireshlermu bolmaydu.

Shu arida Sawutaxun ademler aldigha chiqmidi, chünki ulargha néme éytishni, qandaq téchlandurushni bilmetti. Elwette, u heriketsiz zhürmidi. Yézining zhigitbéshi Tudaxun bilen, yézining birnechche qérilirini zhighip, meslihetliship, u ikki atliq ademni Lawargha we Qaritoruqqa ewetmekchi boldi. Shuning özide u ikkisige jiddiy jékigini ózlirini bilindürmes, yézilargha kirmes, peqet qizil gwardiyachilar otryadining herikitini bayqashtin ibaret boldi.

Etigen seherde ottuz yashliq Bawdun we chaqqan hem xushxoy, zhigirme üç yashliq Amut atlirini yorutup Lawargha ketti.

Qoram bilen Lawarning arilighi anchima zhiraq bolmisimu, barghan ikkisining birimu yénip kelmidi.

Etigenlik saat onghiche kütüp, andin shundimu Sawutaxun ademlarning aldigha chiqti. Méचितning ishigi yénigha barghanda u qollirini kótirip, ademlerni téchlandurmaq bolghan. Lékin uningghimu ülgirelmidi.

Chünki chiqip kéliwatqan Sawutaxunni körüshi bilenla ademlerning hemmisi téchlangan édi.

– Qudretlik Allagha ishinimiz, – dep qattiq ün chiqardi u. – Biz uning qulimiz we u néme qilish kéreklighini özi bilidu! Peqet Uluq Alla kélecekke köreleydu. Peqet Alla özige ishengenlerni uluqlaydu we özini hörmetlimigenlerni peseytidu. Biz hazir murekkep sharaitta turmaqtimiz. Biz ete, бүгүн, besh minuttin kéyin néme kütiwatqinini bilmeymiz.

Lékin biz Alladin mexpiret tilishimiz kérek. Silerdin yoshurmaymenki, men heqiqeten néme boluwatqanlighini bilip kélip, andin bizni xewerdar qilish üçün Lawargha ademlerni ewettim. Lékin, ketkili birnechche saat ötsimu, téxiche ular kelmidi. Silerning hemminglar oxshashla, dehshetlik ishlar toghriliq qorqunuchluq geplerni buningdin birnechche kün ilgiri anglighandim. Tünügün manga gunasiz ademlerni öltürüş mutlaq yénimizdila dawam qilinghanlighini éytishti. Lékin men, silerge oxshashla uning rastlighini bilmeymen. Mundaq qatilliqning sewewi néme? Shuning üçün men silerdin, mundaq weziyette biz aldın-ala néme qilishimiz kérek, dep sorimaqchimen. Shuning üçün bilinglarki, men herqachan siler bilen bille we teghdirimiz qandaqla bolmisun, siler bilen qalimen.

Sawutaxun téch boldi we ademlerning birnerse éytishini kütüp, zhighilghan topqa diqqet bilen sep saldi.

Jim-jitliq birnechche deqiqe saqlandide, andin yéza ademliri yenila, pes awazda bolsimu, shawqunlushup ketti. Axirida waqirashlar bashlandi:

– Yamanliqqa teyyarlinish kérek. Tayaq-toxmaq we ari-larni teyyarlash kérek.

- Nening ariliri? Téxi éniq héchnerse yoq.
- Séningche néme, ular kélip, qoy oxshash boghuzlawetkiche kütüp turush kérekma?
- Némishke qoy oxshash? Ular dégen Qizil gwardiyaning muntezim qismighu. Ular téch ahalini öltermesligi kérek.
- Axmaq bolma, Merup! Armiya dégen neq quralsizlarni öltüriwatidu. Quralliqlardan, etimalim, qorqidighan oxshaydu, – dep kimdu-biri chaqchaq qilmaqchimu boldi.
- Belkim Lawargha yene birini ewetimizmu? – dep soridi zhigitbéshi Tudaxun külke bésilghandin kéyin. Tudaxun bu sözlerni, Sawutaxun yénida tursimu xeliqqe qarap éytiwatatti. Amma bu sözler Sawutaxungha qilinghan murajiet ékenligini hemmisi chüshinetti. Sawutaxun jim turghandikin, top arisidin kimdubiri:
- Belkim, ayallardin biresini ewetermiz? Herhalda anche bilinmeydu, diqqetnimu jelip qilmaydu, – dep waqiridi.
- Belkim Barat bilen Amut özlirini özliri bilindürüp qoyushi, shuning aqiwétide kélelmishi mümkin, dep Sawutaxunning özimu bu heqte oylighan édi. Amma ayallarni quralliq otryadqa ewetip tawakelchilikke bérishke u qarar qilmidi.
- Yaq, ayallarni ewetmeymiz. Men Lawargha bizning Tu-daxunni we yene iki-üch bowayni ewetsek, dep oylaymen. Qandaq qaraysiler?
- Top ademler wang-chungildiship ketti. Tudaxun bolsa, ong qolini zhürigige qoyup, raziliq belgüsi süpitide bëshini egdi.

Shuningdin kéyin ademler shalanglishishqa bahlidi. Tudaxun bolsa oghligha ikki éshékni harwugha qétishni tapshurup qoyup, yéza aqsaqalliri bilen kéliship, bequwet ikki bowayni özi tallawaldi.

zhigirme minutlardin kéyinla Qoramning zhigitbéshi Tudaxun bashqurghan harwu topiliq yol bilen Lawargha qarap atlandi.

Ghulja yoligha chiqqandin kéyin we solgha aylanghandimu Tudaxun ye atliqlarning ye piyadilerning uchrashmighanlighini bayqidi. Uninggha bu hadise hejplinerliktek kóründi, lékin u héchgep qilmidi.

– Lawar uttur yolning üstidila. Eger birer ehwal yüz berse, zhiraqtinla köreleymiz, – dédi harwuda oltarghan bowaylarning biri. ikkinchi boway jim-jit, lékin qandaqtu etrapqa birqismila qarashqa bahlidi. Umu adettiki bu qizghin yolning hazirqi jimjitlighini bayqighanlighi kórünüp turatti.

Ular yene birnechche chaqirim mangghandin kéyin, özlirige yéqinlishiwatqan atliqning qarisini kórüp qaldi. Köp ötmestinla uning qiyapiti énigharaq bayqaldi, u ösmür bala bolup, üstidiki aq köynigini téshigha chiqiriwetken, belbaghsiz we yalangghidaq. Égersiz atqa miniwalghan u némidu-bir némilerni dep waqirimaqta we ong qolini shiltimekte, sol qoli bilen bolsa étining boynini tutuwalghan.

Tudaxun néme qilarini bilmey, bowaylargha qaridi. Aran-aran kéliwatqan éshékler qedemlirini téximu astalatti.

Téxi harwu bilen tengshelmey turupla, atliq qolini shiltishni dawamlashturup, yenila waqiridi:

– U terepke barmanglar! U yerde öltüriwatidu! Qaytinglar! Keyninglarga qaytinglar! U yerde öltüriwatidu!

Tudaxunning harwusini xuddi bayqimighandek bala étini chapturup néri ketti.

Tudaxun heyran qalghan halette endi algha qarashqa bashlidi. Kütülmigen uchrishishtin rohsizlanghan bowaylar jim-jit bolushti. Alda ulargha balilighidin tonush Ghulja yoli sozulup yatsimu, ewu balining sözliri ularni toxtashqa mejburlidi.

– Qaytish kérek, – dédi sel jim-jitliqtin kéyin bowaylarning biri.

– Lawarda heqiqetenmu öltüriwatidu. Bashqiche bolghanda u bala mundaq at chapturmighan bolar édi. U éseggirep qalghandek, – dewetti texmin qilghandek ikkinchi boway.

– Lékin, biz közümüzni yetküzishimiz kérek. Biz özimiz héchnémini körmiduqu, – depbaqti Tudaxun özini mu hem bowaylarnimu xatirjem qilmaq bolup.

– Lékin, eger biz özimiz köridighan bolsaq, keynimizge qaytalaymizmu we zhutdashlarga eskerteleymizmu? – dep pichirlidi birinchi boway we Tudaxun qandaqtu Bawdun bilen Amutning qaytip kelmiginini oyli.

U tép-téchla bolup, harwuni aldirash keynige aylandurushqa bashlidi. U xuddi qizil gwardiyachilar uni körüp qalidighandek xeterlendi. Shu arida Lawarghiche yene birnechche chaqirim bar édi we yolda héchkim, héchnerse körünmetti.

Qoramgha yénip kélip, Tudaxun bilen bowaylar derhal körgen-bilgenlirini Sawutaxungha sözlep berdi.

Sawutaxun ularni jim bolup tingshidi, peqet birla qétim ewu atliq balining hetta toxtimastinla, Tudaxunning harwusining yénidin étini chapturup ötüp keytkinini anglapla, qattiq awaz chiqirip: “O, Alla!” dep qoydi.

Tudaxun körgen-bilgenlirining hemmisini tepsiliy we éniq qilip éytip bérip, xélidin béri téch oltardi, Sawutaxunmu jim bolushni dawam qildi.

Axiri u beeyni ügdektin oxanghandek, yénidikilerge qarap qoyup, éghir halda:

– Démek, bu rast, heqiqet. Yaman ehwalni kütüşke toghra kélidu. Qachidighan yer yoq. Birla nerse qaldi: itaetlik bilen uluq Alladin bizni himaye qilishni iltimas qilish kérek, – dédi.

– Belkim, herhalda qoghdinip baqmaymizmu? – dep isheshsiz texmin éytti Tudaxun.

– Bolmaydu, shu arqiliq biz özimizni tamamen yoq qilimiz. Bizde héch guna yoq. Ular bizde néme guna bar ékenligini éytsun. Belki, hemmenerse ötüp kéter.

– Lawarliqlarning néme eyiwi bar éken? Méning qudam lawarliq Abduréhimning eyiwi némiken? Eger birer eyiwi bolsa, uning eshu hetta chiwinnimu renjitmeydighan mömün ademning, u chaghda men éniq eyiplikmen. Rast, eyiwim néme ékenligini bilmisemmu, – dédi Nizamdin shu yerde qatnishiawatqanlarning échinshliq külkisini keltürüp.

Ular méchitning namaz oquydighan zalining otturisigha sélinghan köpligen ushshaq gilemchilerdin tikilgen nahayiti yoghan gilemni chöredep oltirishatti.

Moshu peyitte hemme yéza dégidek, bosughidin atlap ötüşke jür’et qilalmastin, méchitning ishigi aldigha toplangan édi. Ulargha héchkim mundaq jür’etsizlik

qilishqa men'iy qilmighan édi. Chünki méchit Xudaning öyi bolup, herqandaq xalighuchigha uning ishigi ochuq. Wahalenki, ademler ixtiyarsiz türde méchitqa kirishni xalimastin, öz teghdirini eyne shu özliri ésenggiresh sharaitida boluwatqan sekkiz ademdin ibaret bolghan topqa tapshurghan édi.

Kütmigen yerdinla eyne shu sekkizining arisidiki eng yash – zhigirme yashliq Alimjan Qoram medrisiside telim éliwatqan yashlarning rehberi Sawutaxungha murajiet qildi:

– Muhterem ustaz, belkim Ghulja yoligha bizning bali-lardin biresini ewetish kérektu? Lawarda körünüşqu xeterlik, éhtimal Qaritoruqtimu shundaq. Lékin bizge otryadning qayaqqa kétip barghinini bilishke héchkim kashila qilmaydu. Medrisining birnechche talipi yolning chétide chöplerge yoshuriniwalsun. Herhalda biz apetning qachan peyda bolidighanlighini, eger shundaq bolidighan bolsa, bilidighan bolimiz. Namelumluq hemmidin yamanghu.

– Rastqu, balilar bayqap tursun. Yaman bolmaydu, – dep Alimjanni qollidi yéza aqsaqallirining biri. Sawutaxun bir deqiye oylinip qaldide, andin:

– Boptu, chaqqanaraq birini ewetinglar, – dédi.

– Lékin éhtiyat bolsun. Bizge eng muhimi, otryadning qeyerde we qayaqqa mangghanlighini bilishtur.

Alimjan ornidin turdide, yénik égilip qoyup, méchittin chiqti. U derhal medrisining ikki talipigha Ghulja yoligha béríp, Qoramgha aylinidighan yerdin zhiraq emes biryerge – chöp-chatqalgha yoshurunuwélishni we yolni bayqashni tapshurghan.

18-BAП

Qadir bilen Hashiraxun Alimjanni diqqet bilen tingshap, yézining topiliq yolliri bilen aldirap, kengerek, shawqunluq, Wérniy shehiridin Yarkent terepke we uning nérиси Ghuljigha apiridighan yolgha chiqti.

Neq Ghulja yoligha. Chünki bu yol ta Ghuljighiche sozulup yatatti, shuning üçhünmu “Ghulja yoli” dep atalghan.

Yolgha chiqishqa teyyarlinishqa emeliyatta waqit bolmisimu, xéle hoshiyararaq Hashiraxun ikki dane toghach, bir ochum méyiz sélinghan xalta hem bar qapaqqa etkenchay éliwaldi.

Qadir deslep buninggha yaqturmighandek qarap qoydide, andin özima qosaqqa birnémilerni éliwalmighinigha échindi. Ular qanche waqit kütidighanlighi namelumde.

Qiriq minutlardin keyin ular aylanmigha yétip keldi. Ghulja yolining ikkila teripide pakapaka qélin yaghachlar ösken. Hashiraxun yolgha zhügreg chiqip qaridi. Ong tereptinmu, sol tereptinmu héchjan körünmidi. Ayliniwédi, Qadirnimu körelmidi. Qélin ösken paka-paka yaghachlar arisidin peqet Qadirla emes, hetta Qoramgha apiridighan yolmu körünmetti. Elwette, yolghu bar. Lékin u shundaq chong yézigha apiridu dep texmin qilishmu mümkin emestide.

Hashiraxun doxmushqa kélip, yene birqétim qaridi.

– Boldi, axmaq qilma, Qadir, chiq bu yaqqa, – dep waqiridi u.

Qadir xoshal elpazda dereqlerning nérисidin Hashiraxun turghan yerdin chiqti.

– Tingshighina méni, monu yerdin séni körüş héch mümkin emesken! – dédi Hashiraxun.

– Shuning hessisige men séni bayqap turdum. Bizni héchkim bayqalmaydighanlighigha ishenchim kamil.

– Belkim shundaqtur. Lékin bizge, ikkimizge bu yerde qélishqa bolmaydu. Men Qoram aylanmisidin yüz qedemche néri, ewu yaghachlarning keynige bérip yoshuriniwalay, sen bolsang méningdin üchyüz qedemche mendin solaraq yoshurun, amma bayqa, uxlap qalma yene, körünmigin.

– Sen demsen méni, küdüzi uxlaydighan. Men küdüzi héchqachan uxlimaymen, – dep Qadir renjigendek boldi. – Némishke men sol terepkerek bérishim kérekken?

– Eger birliri kéliwatqinini köreliseng, ular nurghunmu – sanawélishqa tirishqin. Andin, ular ötüp ketkendin kéyin, utturisigha yézigha zhügergin. Ular bizning aylanmigha yétip barghiche sen zhiraq kételeysen. Men téxi yene kütüp turimen. Belkim ular qisimqisimgha bölünüp mangidighandu.

– Maqul. Boptu, men kettim, – dédi Qadir isheshsizerek. Éhtimal, neq mana hazir ehwalning hemme jiddiylighini u étirap qildi. Uni qorqunuch égilidi. Buni sezgen Hashiraxun qandaqtu aghinisini rohlandurmaq boldi.

– Toxta, me, monuni al, – dédi u héliqi xaltini yé-ship, birparche nan bilen üzüm qéqini uninggha sunup.

Qadir nanni qoynigha saldide, üzümni aghzigha saldi. Andin héchsöz qilmastinla, Lawar terepke ketti. Hashiraxun Qadirning qarisi zhütliche uning keynidin qarap turdi...

Üch saatlardin kéyin Hashiraxun putining köwüşhüp ketkenligini sezdi. U qélin yopurmaqliq shaxlar yépip turghan tar ériqqa orunlishiwaldi. Shaxlar arisidin u yolning bir parchisini ochuq körüp turatti.

Saat kechki beshler bolup qalghanda, yoldin ye u terepke, ye bu terepke héchkim ötmidi. Hashiraxun yolgha qarap baqti, andin Qadir bolushi tégish terepke qaridi. Mana shu chaghda kimdu-birining yolni késip Qoram terepke kétip barghinini kördi we uning Qadir ékenligini chüshendi. U bolsa yerge ingishiwélip zhügrep kétip baratti. Yoldin uni dereqler bölüp turatti.

Qadirni körgendin kéyin Hashiraxun shu peytila yolda qandaqtu-bir warang-churungni anglidi. U yerge yétiwélip yolgha qaridi. Shuningdin kéyin ötken birnechche minut uninggha nahayiti uzaqtek bilinip ketti. Hashiraxun midirlashtin qorqti we kirpik qaqmay dégidek yaghachning shaxliri arisidin qaridi.

Uning köz aldidila yoghan bir yopurmaq ésiqliq turatti. Hashiraxungha yolda körüngenler derhal uni bayqap qalidighandek bilindi.

Shu arida Ghulja yoli bilen atliqlarning chong birtopi asta kétip baratti. Hashiraxungha hazir u bilinip qalidighandek sézildi. Chünki uning möküwalghan jayi yolgha tazimu yéqin édi we at tuyaqlirining herbir taqildishi uning béshini zingildatqandek bolatti.

Atliqlar sepni buzmasqa tirishatti. Chünki atlar üchtin-üchtin bolup qatar kétip baratti. Shuning bilen bille atliqlarning qandaqtu xalimighandek, béperwaliq bilen kétip barghinimu éniq édi. Ye ular hardimu yaki yolida birer yamanliqning bolmaydighanlighigha qattiq ishendimu, eytewir aldirimay méngishmaqta édi.

Hashiraxun peqet ularning az-tola geplirining üzündilirinila anglap qalidu. U atliqlarni at üstide kétip béríp ügdek bésiwatamdu, depmu oylap qaldi.

Emeliyatta hem shundaq édi. Muraéwning otryadi éghir tewlüklerini béshidin ötküzdi. Pütkül tün boyi Qaritoruq bilen Lawardin qéchip kételigenlerni yéqin aridiki saylar bilen baghlardin izdep, tinim tapmighan édi. Kündüzimu ular haduq chiqiralmidi.

Guwachilarni qaldurmas toghriliq buyruqqa qet'iy riaye qilghan halda, xuddi Qaritoruqni qaldurghandek qilip, andin yangliwashtin kétip baratti.

Deslepki atudin qutulup qalghan uyghurlar dehshet ötüp ketti dep oylap qaytip kelgen, mana endi bolsa axiri ular hayati bilen bire-tola xoshlashti. Chünki bu usul qizil gwardiyachilarning herbiy quwluǵi bolghan édi.

Muraéwning qizil gwardiyachiliri yalingach qilichliri bilen herbir öyge kirip, héchnémidin tep tartmidi. Ulargha shundaq buyruq bérilgen we ular shu buyruqni orunlidi...

Atliq, qurallangan ademler Hashiraxunning yénidin ötüp, ottuz qedemge uzap ketkendin kéyinla, u béshini kötirip, Qoramgha apiridighan aylanmigha qarimaq boldi.

“Hazir ular aylinidu, andin üç chaqirim mangghandin kéyin yézida bolidu” dep oylidi Hashiraxun. “Qadir zhiraq ketti. Eskertip ülgireleydu.”

U hetta atliqlarni sanimaqmu boldi. Uninggha bu eplikmu bolghan. Chünki Qoram terepke aylinidighan yerde ular Hashiraxungha éniq körünidighan édi. Yézigha apiridighan bu yolning boyida héchqandaq deldereqmu, döng-saymu bolmighan. Yézigha yetkiche tüp-tüz dala bolghan.

Atliqlar Ghulja yoli bilen méngishini dawamlashturdi. Hashiraxun öziche ularni xéle nurghun dep hésaplıdı. Uning hésawi boyiche, birinchi qatardikiler aylinip, Qoram yolida körünishi kérek édi. Wahalenki, undaq bolmay qaldi.

“Néme bop qaldi-he? Qandaqlarche ular aylinimni bayqimay qaldi? Yaki Alla bizni ayap qoydimu?” dep ensirep oylıdı Hashiraxun.

U yene biraz yerde del-dereqlerning qélin yopurmaqliri üstide yatti. Hashiraxun heyran qaldi, hoduqti. “Qandaqlarche biz bexitsizliktin qutulup kételidüq? Ular aylanmini bayqimidi. Ular aylanmining yénidin ötüp ketti!” dep u özini özi ishendürdi.

Atliqlar beshyüz ademdin kam emes, dep hésaplap, ularning eng axirqisi körünmigendin kéyinla Hashiraxun yene birer minutche midirlimay yatti. Andin u asta ornidin turup, üsti-béshini qéqishturdide, topiliq yolning chéti bilen ana zhuti Qoramgha aldiridi.

Méchitqa yétip kélip, Hashiraxun pütkül yéza moshu yerge zhighilghanlighini kördi. Ademler etigenkige qarighanda nurghun édi. Hazir bu yerge erlermu, ayallarmu, we, hetta kichik balilarmu toplanghan.

Qadir körgenlirini yetküzüp bolghan édi we hemmisila ensizchilikni kütüp, yolgha qarimaqta édi.

Hashiraxunni körgendin kéyin ademlerning nurghuni tolimu heyran qélishiti. Qadir, kélishim boyiche, Hashiraxun axirida kélishi kérek dep ademlerge xewerlep ülgergen édi. Amma Hashiraxun hazirla yétip kelgen, atliqlar bolsa körünmeydu.

Chühünüshlikki, pütkül yézining diqqiti buningdin yérim saat ilgiri Qadirgha bölüngendek, hazir Hashiraxungha qadalghan.

– Néme boldung, balam? Otryad qéni? – dep soridi Tu-daxun Hashiraxun uningha yéqinlashmay turupla.

Hemme jiddiy jim-jit, amma ularning közlidiridin hemmisini moshu soal tolghanduruwatqinini körüşke bolatti.

Hashiraxun téxi özimu waqitni axirighiche éniqlalmay turup, külümsirigen halda:

– Ular yandap ötüp ketti. Etimalim, bizning aynalmini bayqimighan bolushi kérek, – dédi.

Yüz bergen jim-jitliqta Nizamdin Sawutaxungha qarap qoyup, andin Hashiraxungha qaridi.

– Qadir beshyüz seksen adem hésaplaptu. Sen qandaq oylaysen, qanche bolar ular? – soridi.

– Men sanimidim. Men ular aylanghanda sanaymen dep oylawédim. Amma ular aylanmidi. Ular beshyüzdin kam emes, bu éniq.

– Démek, ular nérisigha kettima?

– Qayaqqa?

– Chélekkima?

– Belkim Bayséyitqidu?

Ademler yangliwashtinla chuqurushup ketti, ular özlirige bu yerde héchkim jawap bérelmeydighanlighini chüshinip turup, beribir soallarni yaghduriwerdi.

Shundaq bolsimu, ademler atliqlarning öz yézisigha aylanmighanlighigha xoshal boldi. Chünki ularning etigenki ensireshliri bir yaxshiliqning nishani emes édi. Mana hazir hemmisi özgerdi. Ular qutulup qalghanlighini, shundaqla Lawar, Qaritoruqtek dehshetlik apettin qutulup qalghanlighini chüshinetti.

Ademlarning saddilighi heyran qalduratti. Mahiyette, balilarning sözlirige ishinip, Qoram ahalisi qurallanghan ademlarning yénip kélishi mümkin ékenligini, birining keynidin bashqimu otryadning kélishi mümkinligini oylapmu qoymidi. Ulargha apet tamamen tügigendek, özliri qutulup qalghandek bolup köründi.

– Alla apetni bizdin néri qildi, – déyishti beziliri.

– Qoramning Ghulja yolidin chette orunlashqini yaxshi boldi, – déyishti bashqiliri.

– Qizil gwardiyachilar addiy xeliqni öltürelmeydu, chünki ular özliri addiy xeliqtin chiqqan, – dep ispatlimaqaq boldi üçinchiliri.

Qandaqla bolmisun, qoramliqlar hayajanlanghan, amma ularning hissiyati tamamen bashqa xususiyetke ége édi.

Eger ular etigende qorqush, naéniqliq halitide bolsa, kechke yéqin adettiki téchliq hayat dawam qiliwéridu, dégen ümütte édi.

Ademler tarqalmaqaq boldi, chong topning chetliride turushqanlar özlirining öylirigimu yétip bérishiti.

Kütmigén yerdin Sawutaxun ong qolini köterdi, shu arqiliq zhutdashlirining diqqitini özige jelip qildi.

– zhutdashlar, uluq Allagha shan-sherp, u moshundaq buyridi! Amma, oylaymenki, biz xatirjem bolupla öylirimizge tarqashmishimiz kérek. Bawdun bilen Amutning yoqilip kétishi, bizning bowaylirimizgha uchrashqan héliqi bala, axiri hazir Qadir bilen Hashiraxun éytip bergenler, epsuski, herhalda otryadning mojutlighini, u otryad qizil gwardiyachilarmu, yaki aq gwardiyachilarmu, beribir uyghur yézilirini bulap-talimaqaq, tar-mar qilmaqaq, ademlerni öltürmekte. Biz mundaqla öylirimizge tarqashmaymiz.

Sawutaxun jim boldi, héchkim uning sözini bölüşke tirishmidi. Buni sezgen, özining abroyini bilgen Sawutaxun, ilgerkige qarighanda pes awazda dawam qildi:

– Men oylaymen, eger ular peqet uyghurlarnila öltüriwatqan bolsa, u chaghda ular sözsiz yénip kélidu. Yénip kelgendin kéyin ular bizni qaldurup qoyghanlighigha özlirini kechürelmeydu. Mana shu chaghda ularning esheddiyligining chéki bolmaydu. U chaghda ular bizning hemmimizni yoq qiliwételeydu. Hemmimizni – balilarnimu, ayallarnimu hem qérilarnimu...

– Shuning üçhün néme qilishimiz kérek? – top ichidin eyne shundaq qattiq awaz anglandi.

Ademlarning tolisi eshu awaz chiqqan terepke qaridi. Sawutaxun xuddi shu awazni anglimighandek, sözini dawamlashturdi:

– Ular hazirmu héchkimni ayimaywatidu, déyishi-du. Amma ular özlirining xatalighini chüshinip, yénip kélidighan bolsa, bizni jazalash dehshetlik bolidu. Shuning üçhün, méningche bolghanda, ulargha adem ewetip, ularni méhman süpitide kütiwélish kérek, we belkim, ularmu yaxshiliqqa yaxshiliq bilen jawap bérer. Ularmu ademghu...

Top ichide pes awazda naraziliqlar yüz berdi. zhutdashlar Sawutaxunni cheksiz hórmetletti. Uning herbir sözsiz orunlinatti, herhalda, diqqetke élinatti.

Amma, uning hazir éytiwatqinini ademlarning tolisini mengditip qoydi. Ular özlirining qebilidashlirini, özengni öltürmekchi bolghanlarni, peqet tesadipiliq ehwal netijisidinla aman qalghinini, moshularning hemmisini körüp-bilip turup, yene shu qatillarni qandaqlarche méhmangha chaqirish kérekligini chüshenmidi.

Ademler Sawutaxunni qollashnimu, narazi bolushnimu bilmey qaldi. Ular deslepki qétim ózlrining diniy ustazining sözlirini eqliy jehettin chüshinelisimu, ularning zhürigi qobul qilmatti.

Hayatta nurghun nersilerni bashtin ötküzgen Nizamdin hemme éhtiyaj boluwatqan sözlerni tapqandek boldi. U sel algha chiqip, mundaq dédi:

– Bizning ata-bowilirimiz “Uyghurlar kepter bilen kepterche sözlisholeydu, böre bilen bōrichē” dégen. Düşmenni qurallıq qol bilen qarshi élish kérektek körüngen. We biz buni birnechche qétim ispatlighan. Uyghurlardek ózining hayati üçün, mesteqqillik üçün, azatlıq üçün héchkim küreshmigen! Amma hayatqa réal qarash kérek. Eger düşmen nahayiti küchlük bolsa, chékinishmu uyat emes. Eger biz özimizning ghalibiyet qazinishimizgha isheshlik bolsaq, biz qarshi turghan bolar éduq. Epsuski, mundaq imkaniyet yoq hem undaq ishenchimu yoq. Düşmenni méhman süpitide kütüwélishtir arqiliq biz özimizning mexset-muddialirimizning tazilighini, bizning héchqandaq gunamizning yoq ékenligini, biz heqiqiy ochuq we semimiyligimizni körsitimiz. We, hetta, yaminigha tayinsa, Alla shuninggha guwaki, biz özimizning étiqatimizdin, en’animizdin, özimizning uyghur ékenligimizdin taymiduq! Axiri, mana moshular yolida Lawar bilen Qaritoruqta bizning qérindashlirimiz qurban boldi. Men bizning ustazimiz – hörmetlik Sawutaxun bilen kélishish kérek, dep oylaymen. Alla uluq! Éhtimal, u qan tökülüşige yol qoymaydu.

Moshu sözlerdin kéyin birnechche ayal zhigha-zére qilishti, erkishiler bolsa, gep-sözsizla öylirige qarap qedem tashlidi. Ular bashqa charining yoqlughini chüshendi. Eger

atliqlar özlrila kelse, hemmisi yoq qilinidu. Eger ular yézining méhmini süpitide kélidighan bolsa, az bolsimu saqlinip qalidu, amma méhir-shepqetke bolghan ishenche ular teripidin...

Bashqiliri oxshashla keypiyati chüshken Nizamdin kechki namazni ötep bolup, aldirimastin méchittin chiqtide, Tudaxunning öyige qarap mangdi.

U zhigitbéshining alte oghlini zhighiwélip, ailewiy meslihet ötküziwatqan peytige toghra keldi.

Tudaxunning barliq oghulliri bir kochida xoshna turatti, ular aililik bolghan bolsimu, emeliyatta her axshimi dadisining öyige zhighilatti. Yashanghan Mérwanem mundaq peytlerde özini qoyar jay tapalmay kétetti. U chong koridin etkenchayni özi quyushqa tirishatti. Balajaqa, newriler bilen qiriqche ademning zhighilishi ongay emeste. Aile kichik emes.

Nizamdin kelgen chaghda, Tudaxun oghulliri bilen hoylida büglükte oltirishatti. Nizamdinni körüpla hemmisi orunliridin turushup, méhmangha eng hörmetlik orunni tekliq qilishti.

Nizamdin awaylap ötüp, qalghan bashqilirining oltirishini kütti. Andin qisqila dua qildide, aliqanliri bilen saqilini siypap qoydi.

- Néme gep, Tudaxun? – soridi meyüslengen halda.
- Néme deysiz, éhtimal, Qoramning hemmisidila ademlarning gépi shu mesile heqqide. Etiki kün heqqide.

Tudaxun bilen Nizamdin bir-birini nahayiti yaxshi biletti. Ular bir-birige ishinetti, we, shuning üçünmu, Nizamdinning Tudaxungha kélishi tesadipi emes édi.

– Chüshinshlik, tünügünki toghriliq emes. Néme qilmaqchi boluwatisiler? – kinayi qilmastin, utturla soridi Nizamdin.

Tudaxungha chong oghli Ziyaydin bir néme éytmaqchi boluwédi, Tudaxun peqet qéshi bilenla belgü berdi we Ziyaydin jim bolup, béshini egdi.

– Néme qilimiz? Hemmisi néme qilsa, bizmu shu.

– Gep shuningdiki, hemmisi néme qilarini bilmeywatidu.

Moshu sözlerni éytqandin kéyin, Nizamdin

esebiyleshken halda chirayliq appaq saqilini tüzep qoydi.

Ziyaydin dadisigha köz tashlidi. Dadisi uni beeyni bayqimighandek qildi. Wahalenki, Tudaxun hemmini yaxshi kördi we andin kéyin mundaq dédi:

– Mana Ziyaydin bilidu! Méni qoydek boghuzlawétishini xalimaymen, deydu. Eger ölüshke toghra kelse, eng bolmighanda birini bolsimu özem bilen tupraqqa sörep ekétimen, deydu.

Tudaxunning bu sözliridin kéyin Nizamdin qandaqtu tatirip ketkendek boldi. U hetta Ziyaydingha qarapmu qoymidi, eksinche, Tudaxungha qarapla turup, pes awazda:

– Herbiri eshundaq oylishidu. Amma némige ekélidu? Uning üstige bir yashliq gödeklernimu, yüz yashliq momaylarnimu yoq qiliwétidu. Yéqinda Ghuljidin ikki yash bala bizning medriside oqushqa keldi. Ular Kuchada toqunushlar boluwatqinigha bir ayche bolghanlighini éytip berdi. Kötirilishni Memteli xan bashqurghan. U özini Muhemmet Yaqubbegning ewladi deydi. Mana shular kürishiwatidu...

– Amma biz qolqoshturup oltiralmaymizghu, – dédi Ziyaydin özini tutalmay.

– Oltiralmaymiz. Amma özimizning yéqinliri-mizni xeterlikke hem yol qoyalmaymiz. Qarshiliq körsitip zhürüp, ularning halakitige yol qoymasning kapaliti barmu?

– Belkim, ayallar bilen balilarni xéle béxeterlik jaygha ewetiwétish kérektu? – dep gepke arilashti Tudaxunning yene bir oghli Sirazhdin.

– Nege ewetimekchisen? Hazir hemmila jayda béaramliq. Eyne, Barat ailisi bilen hetta Ghuljigha ketti.

Shuning bilan? Ular tirik qaytip kélermu? – dep jawap berdi oghligha Tudaxun.

– Beribir, hemme nersige teyyar turush kérek? – dep oylaymen. Ara, tayaq-toxmaqlarni teyyarlash kérek, – dep Ziyaydinmu qélishmidi.

– Ularni ighwalandurushqa bolmaydu. Eger tejawuzchiligni sézip qalidighan bolsa, héchnerse tosalghu bolalmaydu, – yenila tekrarlide Nizamdin.

19-BAP

Etisi seherde, etigenlik namazdin kéyin Sawutaxun yéza aqsaqallirini zhighdi. Méchitning yénidiki medrisining bir bölmisige kirip, ular yumshaq körpilergé oltirishti we endi néme qilish kérekligini muhakime qildi.

– Otryadqa derhal chaparmenlerni ewetish hajet. Ulargha bizde meyrem dep éytish kérek. Biz ularning hemmisini tekliq qilimiz desh kérek? – dédi Qoramning eng qéri turghuni toxsen alte yashliq iminjan qari. – Ularning ózliri hazir qeyerdékin? Éhtimal, Bayséyittin ötüp Maliwaygha kétip baramdékin.

– Eger Chélektila tutulup qalmighan bolsa. Belkim, yézigha kirmeyla, qonushqa toxtishimu mümkin? – dep tekliq berdi Nizamdin.

– Balilarning paranglirigha qarighanda, qizil gwardiyachilar harghandek körünidu. Ular Chélekte gumranchiliq qildi, dep oylimaymen. Tolarighi ular dalada biryerge lagérini qurup kéchiche dem alghan bolushi kérek, – dédi Tudaxun.

Shu ariliqta Sawutaxun oylinip, jim turdi. Axiri u béshini kötirip zhutdashlirigha qarap qoydide, pes awazda:

– Chonglardin birini otryadqa ewetinglar. Ular-ni tekliq qilinglar, lékin zorlimanglar, – dédi. U Tudaxungha qarap, awazini qattigharaq chiqirip:

– Hörmetlik Tudaxun, chong, merikilik qazanlarni ornitishqa, mal soyushqa we meyremlik ziyapetlerni teyyarlashqa körsetme béring. Men özemningkide kettim, némidu бүгүн anche tawim yoq, – dédi.

Moshu sözlerni éytip, Sawutaxun ornidin turup, héchkimge qarimayla, medrise bénasidin chiqip ketti.

Bowaylar héchqachan Sawutaxunni mundaq halette körmigen édi. Ularning özlirimu rohi chüshken ehwalda édi, lékin ulargha Sawutaxunni héchnerse égildurelmeydighandek körünetti.

Yene biraz oltiriship, Tudaxun bilen hemme teshkiliy ishlarni u özi hel qilidighanlighigha kélisheiwélip, bularmu chiqishti.

Tudaxun derhal özining yaremchiliri – kocha zhigitbashlirini chaqiriwélip, ularning arisidiki wezipilerni bölüp berdi.

Köp kéchikmeyla, méchitning qéshigha qazanlarni ornitidighan, qoylarni haydap kélidighan, otunyaghach teyyarlaydighan, sewze axlaydighan, bir söz bilen éytqanda, toygha teyyarliq qilidighan ademler kélishe bashlidi.

Tudaxunning özi bolsa, Shéripaxun saqal bilen qiriq sekkiz yashliq Hebibulligha atlarni toqup we otryadqa bérishni tapshurdi. U Sawutaxunning éytqanlirini sözmu-söz ulargha yetküzishini, xususen özlirini kemtar tutushini we tekliqke qattiq turmaslighini tapshurdi.

Shéripaxun saqal bilan Hebibulla ikkisi Chélekke barmaq boldi. Weziyetke munasiwetlik ular otryad komandirigha Qoramgha qaytip kélishni tekliq qilmaqchi boldi.

Chélekke yéqin kelgende qoramliqlar quralliq atliqlarni körelmidi. Chélekning özi, qirghinchiliqning héch belgüsi bolmisimu, beeyni tirik jansiz qalghandek köründi. Kochilarda mutlaq jan yoq.

Chélekke ichkirilep kirmeyla, Shéripaxun saqal bilan Hebibulla ikkisi nérisigha ketti. Ghulja yoli bilan birnechche chaqirimdin kéyin ongha burilidu. Burulushtin kéyin Bayséyit bashlinidu. Bu yéza yolning ikki chétige orunlashqan. Yézining alahidiligi – kütümlügi, pakizlighi bilen periqlinidu. Uningdin tashqiri, bu yerde kéche-kündüzlep yel-yémish sodisi toxtimaydu.

Bayséyitni késip ötidighan yol bilen biraz mangghandin kéyin Shéripaxun bilen Hebibulla Chélekke oxshash bu yerdimu ademlerning körünmigenligige diqqet aghdurdi.

Bayséyittin ötkendin kéyin Hebibulla birdemdila yézining ong teripiderek dalada chiqiwatqan isni bayqap qaldi. U étining béshini shu terepke buridi. Shéripaxun saqalmu uning keynidin mangdi. ikki chaqirimche mangghandin kéyin ular zhiraqtinla köchme zhürüş lagérini kördi.

– Eyne ular, – dep ensirigen halda pichirlidi Hebibulla.

– Hé-é, shular bolush kérek. Yézilargha kirmeptude. Chélekningmu, Bayséyitningmu yénidin ötüp kétiptu. Özengni addiyla tutqin, ensireshlirimizning belgüsini sezdürme.

Hebibulla béshini égip qoydide, étigha qamcha sélip, qizil gwardiyachilarning lagéri terepke qarap mangdi. **20-BAР**

Lawarni pütти qilghandin kéyin, Muraéw Ghulja yoli bilen néri méngishqa buyruq berdi. Uning xeriticide Qoram we Chélek oxshash chong-chong yézilar körsitilgen édi. Ularning nérisida kölemi jehettin zhuqarqi yézilardin kichigerek Bayséyit orunlashqan. Ulardin kéyin tagh massiwidin ötüp, bolusluq merkizi Maliway yézisigha bérishqa toghra kélidu.

Xeritige qarap qoyup, Muraéw kök qérindishini aldide, eshu tört ahaliq punktlargha belgü sélip qoydi.

Xeritide eyne shundaqla belgüler ilgiri Qaritoruq bilen Lawargha sélinghan édi.

Muraéw buyruqni telepler derijiside orunlash üçün uning eskerliri yaxshilap haduq chiqirishi kéreklighini chüshinetti. Shuning üçün deslepki üç yézini közdin tasha qilmay turup, lagérni bir dalaliqta qurushni hésaplighan édi.

Maliway nisbeten xélila zhiraqta orunlashqan. Shuning üçünmu otryad komandiri uni axirigha qoyghan.

Muraéwning jazalash otryadining Ghulja yolidin Qoramgha aylanmighanlighining sewewi, komandirining aylanmini bayqimighanlighidin emes. Aylanma uning xeriticide belgülengen. Muraéwning özimu Qoramning qeyerde ékenligini biletti. U ettey u yézigha qarap méngishqa komanda bermigen. Chünki buyruqni xéle zhuquri derijide orunlashni xalighan édi.

Muraéwning mekkarliq oyi shuningdin ibaretki, u üç yézigha birdinla hujum qilip, birkünning ichidila

mümkinqeder ularning ahalisini nurghunaraq yoq qilmaqchi bolghan.

Chélek, Qoram we Bayséyit nisbeten bir-birige yéqin orunlashqan yézilar. Ularning biride yüz bergen étishlar toghriliq xewerning kéchikmeyla ikkinchisige yétishi muqerrer édi. Mundaq ehwalda qalghan ewu ikki yézining ahalisi qéchip kétishi yaki uningdin yamini – qarshiliq uyushturushi mümkinghu. Bu bolsa, héch yarimaydighan usul édi.

Otryadning alteyüz qilichliq jengchiliri özlrige yat bolghan may asmini astida uyqusini qandurup uxlalmidi. Ular keypiyat solghun halda etigenlik tamaqqa teyyarlaniwatatti. Ashpezler tériq kashisini teyyarlighiche, wzwodlar komandirliri qarimighidiki qizil gwardiyachilarni arilap, körsetmilerni bérishiti.

Téxi axshamla, mejlis ötküzüp, Muraéw wezipini éniq qilip belgüligen édi. Otryadning pütkül komandiliq terkiwi xuddi ulargha düshmenning dayimiy eskiri qarshi turghandek, aldiki opérasiyage jiddiy qaridi.

Qizil gwardiyachilarning ikki qisimini Qoramgha ewetish qarar qilindi. Bu topni bashqurush Mixail Talowqa tapshuruldi.

Bayséyitqa yüz adem ewetildi. Ularni bashqurush Wasiliy Chupliygha tapshuruldi.

Égor Muraéwning özi qalghan üchyüz jengchi bilen Chéleкке qarap mangmaqchi boldi.

Qorqutush herikitini hemme üç yézida bir mezgilde – top-toghra chüsh mezgilide bashlash planlandi.

– Ularning héchqandaq uyushishigha, xeterlikni sézishishige héchbir mümkinchilik bermenglar? – dep körsetme berdi Aléksandr Naxalow.

– Biz quralliq tursaq, ular qandaqlarche xeterlikni sezmishi мүмкин? – деп naraziliq bildürdi ikkinchi wzwodning komandiri.

– Lawarda sezmidighu?

– Ughu shundaq, lékin hazirning özide ular, éhtimal, biz toghriliq anglap bolghan, – dédi pes awazda Wasiliy Chupliy.

– Néme anglaptu? Anglash körgenlik emes! Eger körgen bolsa, bu bashqa... – dédi chishlirini ghuchurlitip komissar. U birpes jim turup, andin dawamlashturdi:

– zhighilish kérek, teshwiqatchini tingshash kérek, Qizil gwardiya terkiwige yézilish zhürgüzilidu, denglar.

– He-e, teshwiqat zhürgizimiz, andin kéyin tarsil-ditimiz, – деп héjiyip qoydi Stépan Zawodilow.

– He, sen teshwiq qilmaysenghu. Séning wzwoding Chupliyning qismi bilen mangidu. Bayséyitta көп kéchikmenglar. Yézini ikki tereptin qisiwélip, hemme öylerni arilanglar, – dédi aghinisige qarap qoyup Muraéw.

U biraz jim turup, andin kéyin özining barliq yoldashlirigha – özi nahayiti yaxshi bilidighan we birnechche yüzligen herbiy zhürüshlerni bille ötküzgen rota we wzwodlarning komandirlirigha qarap, esebiyleshen halda burutining uchini chimdap qoyup jiddiy mundaq dédi:

– Siler chüshininglarki, moshu yerde, Yettisuda Kéngesh hakimiyitining teghdiri tola jehettin bizning zhürüshimizge baghliq!

Höküm sürgen jim-jitliqni Mixail Talow buzdi:

– Komandir heq! – dédi u. – Chégarining u chétide hetta hazir héchqandaq xatirjemlik yoq. Ghulja kazakoruslargha tolup ketken. Kuchada uyghurlar

kötirildi, déyishidu. Bu terepke yötkilishimu zhiraq emes. Shundaq, yerlikler bilen qoshulup...

– Mana moshuninggha biz yol qoymishimiz kérek, héchqandaq, – dédi Muraéw.

– Néme, hemme uyghurlar kazak-oruslar bilenmu? – soridi üçinchi rotining wzwod komandiri.

– Beziliri ular bilen, beziliri biz bilen. Amma bizde éniq buyruq bar. Hem biz uni orunlaymiz! – dep yekünli di Muraéw bu mawzuni muhakime qilishni xalimighan elpazda.

Shéripaxun saqal bilen Hebibulla otryadqa yéqinlighanda otryad emeliyatta hujumgha teyyar édi. Shéripaxun saqal bularning yolini tosighan birinchi qizil gwardiyachidin komandirning qeyerde ékenligini soridi.

Sériq burutluq yash qizil gwardiyachi ikki atliqni diqqet bilen qarap, tengsitmigen halda zhiraqta toquqluq atlarning yénida turushqan ademlerning topini körsetti. Shéripaxun saqal bilen Hebibulla aldirashliq bilen atlirining tizginlirini shu yaqqa tartti. Xélila hoduqqan Hebibulla dayim qeshqer dopisini yéship, ala-chipa qol yaghlighi bilen chéchi chüshürülgen béshini sürtetti. Shéripaxun saqal bolsa, özining halitini körsetmeske tirishatti, lékin umu özige ége emes édi.

Qizil gwardiyachi körsetken ademler topigha kélip, ular salamlashti we jim turushtide, soallarni kütüshti.

Emeliyattimu shundaq boldi. Ularning salimigha Muraéw béshini éghitipla jawab bérip qoyup:

– Siler kim? Nedin kéliwatisiler? – soridi.

– Biz Qoramdin. Moshu yerdin anche zhiraq emes yerdeshundaq yéza bar, – dédi Shéripaxun saqal. – Qizil gwardiyachilarni moshu yerde dep angliduq. Bizning

bowaylar silerni toygha chaqirishni bizge tapshurghan. Bizge meyrem süpitide.

– Néme meyrem u? – qiziqti Mixail.

Shéripaxun saqal néme derini bilmey, hoduqup qaldi. Uni shu halettin chiqirishqa Hebibulla aldiridi:

– Hazir bizning peyghembirimiz Muhemmet tughulghan ay, mana biz shuni meyremlewatimiz.

Shéripaxun saqal uni eyipligendek Hebibulligha qaridi. Bu uning diniy mesilige tégishmesligini bildürishining imasi édi. Chünki Shéripaxun saqal qizil gwardiyachilarning xudasiz ékenligini anglighan édi. Amma ülgirelmidi.

Muraéw qiziqip soridi:

– Siler qaysi yézidinsiler?

– Qoramdin. U moshu yerdin anche zhiraq emes.

– Qanche öy bar? Yéza chongmu?

– Shundaq. Uézdiki eng chong yézilarning biri bolup hésaplinidu. Qoram boluslughining merkizi.

– Turmush-tirikchiginglar qandaq? Acharchiliq bol-dimu?

– Allagha shukri, undaq bolmidi, – dep gepke arilash-ti Hebibulla. – Biz déxanlarghu. Yerde ishleyimiz.

– Yaxshi, yaxshi. Siler moshuning hemmisini Talowqa tepsiliy éytip béringlar. U silerge baridu. Men baralmaymen.

Mixailni körsitip qoyup, Muraéw keskin aynaldide, des-des qedem tashlap palatkigha qarap mangdi.

Mixail Talow testiqlengen plan boyiche heriket qilish kérek ékenligini chüshendi. U pes awazda ishqa

kirishish komandisini berdide, özi monu uyghurlargha qarap külümsiridi. Andin u:

– Yol boshlap ménginglar. Méhmangha chaqirdimu, bé-rish kérek! – dédi.

21-BAP

ikkiyüz qizil gwardiyachi zhürüş tertiw bilén Qoramgha qarap yolgha chiqti. Ular téxi buningdin bir ay ilgirila Tashkentte bérilgen yép-yéngi wintowkilar bilén qurallanghan édi. Muraéwning buyrughi boyiche bu otryadqa ikki “Maksim” markiliq pulémét bérilgen.

Mixail Talow pütkül yol boyi gep qilmidi. U qandaq qilghan halda tapshurulghan opérasiyani yaxshi orunlash kérek, dep oylawatatti ichide. Eyne shu konkrét weziyet ikkiyüz qizil gwardiyachining béshida atliri qatarliship kétip barghan monu ikki ademning tekliwi bilén meyremlik destixan üstide yüz bérishi teghdirage baghliqtur.

Shéripaxun saqal bayqatmastin Mixailning üzige qaridi. U éhtimal, Shéripaxun saqal oxshash birnechche onlighan zhutdashlirining teghdiri munasiwetlik bolghan eyne shu zhigitning müjezini bilishke tirishatti.

Mixail Talow körümlük, ottuz ikki yashliq, ochuq üzlük, xush muamililik zhigit édi.

Shéripaxun saqal birdemdila bu zhigit héch yamanchiliq qilmaydu, dep oylap qaldi. Bir deqiqe hetta Lawarda yüz bergén waqielerge uning qatnishi bolushimu mümkin emes, dégen oydimu boldi.

Qoramgha barghiche yol boyi Mixaildin héchgep chiqmidi. Peqet yézigha kiridighan yerdila u ayli-nip qarap külümsirep soridi:

– Silerning taamliringlar qandaqtu alahide, héchnémige oxshimaydu, déyishidu.

Umumen, siler hemminglar chétidin ashpezler. Shundaqmu?

– Shundaq, taam teyyaralaydu! – dédi Shéripaxun saqal. – Mana, mesilen, Hebibulla, poluning öziningla onlighan türini teyyaralaydu.

Özini maxtighangha razi bolghan Hebibulla, amma biliner-bilinmes qilip:

– Men néme shunche, mana méning bowam pütkül Ghulja boyiche eng ataqliq ashpez bolghan. ilirimu, hazirmu uningdin ötken chéwer bolmighan hem hazirmu yoq! – depla qoydi.

– Ghulja, Ghulja, – dep qoydi asta Mixail. Andin keyin u qattiq awazda:

– Siler ghuljiliqlar bilen alaqa qilip turamsiler? U yaqtiki tuqqanliringlarga, aghiniliringlarga béríp turamsiler? – dep soridi.

“Elwette!” démekchi bolghan Hebibulla Shéripaxun saqalning qorqup ketken renggini körüpla, u oyidin qaytti.

Buni hemmisi sezdi. Shéripaxun saqal weziyetni qandaqtu siliqlashturush mexsitide qattiq awazda:

– Beziliri baridu, beziliri barmaydu! Mesilen, méning u yerde tuqqanlirimdin héchkimim yoq. Biz altinchi ewlattin boshlap moshu yerlik.

– Chüshinishlik, – dep külümsiridi Mixail we Qoramgha kirgiche bashqa soal qoymidi...

Otryadni kütüp Qoramning hemme ahalisi méchitning yénigha zhigilghan édi. Yéqinla yerde samowarlar qaynimaqta. Birnechche adem qazanlarda gösh qorup,

herxil qiymilarni teyyarlamaqta. Baghda, chöpning üstigila qatar-qatar qilip destixanlar sélinghan, ulargha issiq tonu nanliri, zhuyup-tazilanghan herxil köktat we yel-yémishlar qoyulghan.

Quralliq ademlerni körüpla hemmisi, hetta qazan béshida zhürgenlermu qariship qaldi we qorqinidin kirip kelgen atliqlardin közlirini alalmidi.

Méchitning zhigirme qedemche sol teripide Qoramning aqsaqallar topi turatti.

Shéripaxun saqal étini neq shu topqa qaritip buridi. Mixail Talow we wzwodlar komandirliri uninggha egeshti. Amma aldin-ala asasiy otryadqa merkiziy kocha bilen méngishni dawamlashturush toghriliq komanda bérilgen édi.

Otryad komandirliri aldirimastin, atliridin chüshüshmidi. Ularni qarshi élishqa chiqqan Sawutaxun mundaq dédi:

– Qoramning ahalisi silerni özlirining méhmanliri süpitide qobul qilmaqta. Xush kepsiler! Bizning méhmandarchilighimizni qobul qilghaysiler!

Sawutaxun jawap kütmestinla, Tudaxungha atlarga qarashni tapshurup, ishare bilen Mixailni we uni uzitip kelgen wzwodlar komandirlirini hemme taamlar teyyar bolghan baqqa ötüshni teklip qildi.

Peqet shuningdin kéyinla Mixail étidin sekrep chüshüp, qizil gwardiyachilargha aldirashni, atlarni yéqin kelgen uyghurlarning qoligha bérishni, lékin qurallirini teyyar tutushni buyridi.

Atlarning yénida birnechche ademni qaldurup, emeliyatta otryadning hemmisi dégidek baqqa qarap

méngishti we chöpning üstidila oltiriship, ghelitila taamlargha heyran qalghan halda qarashti.

Mana monu ikki erkishi xémirni xuddi aghamchidek sozmaqta. Sel nérisida onche ayal bir parche xémirgha gösh qiymisini sélip, barmaqliri bilen pirozhkigha oxshitip chaplimaқта. Qazanlarda qaynawatqan maygha piyaz, samsaq, pomidor, lazilarni salmaqta...

Qizil gwardiyachilarni uningdinmu béter heyran qaldurghan etrapni qorchighan puraқ boldi.

Hetta xizmet qilishqa toghra kelgen Tashkenttimu ular mundaқ haletni körmigen we sezmiyen édi. Tashkent heqqide ularning birdin-bir ésida qalghini – u tonurda yéqilghan nanlar boldi.

Yéza aqsaqali komandirlarni bashqiliridin birqeder ayrim oltirishni tekliр qildi. Ularning aldigha shu yerdila destixan sélip, aldi bilen tonur nanliri qoyuldi.

Hemmisi oltirishqandin kéyin Sawutaxunning buyrishi boyiche teswürlügisiz bir hadise yüz bérishke bashlidi. Qacha-qomuchlar biridin kéyin biri yötkilip turdi. Eng heyran qaldurghini birinchi taamgha qarighanda ikkinchisining téximu méyizlighi boldi.

Bowaylar birinchi bolup taamlardin dem tartmighiche, qizil gwardiyachilar deslep xowuplinip turdide, andin zor ishtey bilen ejayip taamlarni yeshke kirishti.

Biraz waқit ötkendin kéyin weziyet anchila jiddiy bolmidi. Qizil gwardiyachilar özlirige yaqqan taamlarning namliрigha qiziqishti, yéziliqlar bolsa külüşüp, xursentlik bilen bashlirini éghitishti.

Sawutaxun artuқ soal bermeske tirishti, Nizamdin bolsa taam ichish dawamida biréghizmu söz qilmidi.

Chüshlük namaz waqti yéqinlashmaqta édi. Sawutaxun kechürüm sorap kettide, Nizamdin, Tudaxun we birnechche boway méhmanlar bilen oltirishni dawamlashturdi.

Téxi otryadni kütiwatqan chaghdila Nizamdin Sawutaxungha qizil gwardiyachilarni tériktürmey, namazni méchitta oqumas tekliwini bergen édi.

– Hörmelik ustaz, eger chüshlük namazgha qeder Shéri-paxun saqal bilen Hebibulla otryadni élip kelgidek bolup qalsa, shu namazni qaza qilish orunluqmékin, dep oylaymen. Ularni tériktürmes kérek. Chünki u kapirlar bizning Muqeddes dinimizgha qarshighu. Bizni Alla mexpiret qilghay.

– Yaq, men undaq qilalmaymen! Özemning pütkül angliq hayatimda men birqétimmu namazni qaza qilmidim! – dep Sawutaxun qet’iylik bilen jawap berdi. – Medrise taliplirichu? Bowaylarchu? Men peqet uluq Allagha ibadet qilishim arqisidila Sawutaxun boldum. Peqet Muqeddes din arqisidinla! Yaq, men uningdin üz örelmeymen!

– Üz örüş kérek emes. Peqet birla namazni qaza qilishhta. Eshu bir namaz pütkül hayatimizni qutuldurushi mümkinghu!

– Méning üçün qorqup kétip namazni qaza qilish ölümdinmu yaman. Eger ölüshke toghra kelse, u chaghda men Muqeddes qur’anning oquwatqan chaghda, tilimda Allaning nami bilen öley!

– Maqul, u chaghda ustaz, siz eng bolmighanda chüshlük na-mazni méchitta emes, özingizning bölmingizde oqusingiz.

Sawutaxun jim bolup qaldi. Andin bilinerbilinmes kélishish belgüsida béshini égip qoydi. Andin kéyin u Nizamdin bilen Tudaxunni Mixail Talowning yénida qaldurup, Sawutaxun özining bölmisige ketti.

Sel nérisida oltarghan birnechche boway buni bayqap qélip, ularmu orunliridin turushup, méchit terepke mangdi.

– Ular nege méngishti? – dep soridi wzwodning yash ko-mandiri. Komandir Tudaxungha tikilip qariwédi, u jawap bérishke mejbur boldi:

– Namaz waqti. Éhtimal, namazni qaza qilalmaydu.

– He-e, – yaqturmighandek, sozup qoydi komandir, – Siler özenglarning Muhemmedinglarga shundaq qattiq ishinemsiler? U silerge yarem béremda?

Tudaxun néme derini bilmey qaldi. U jim oltarghan Mixail Talowqa qarap qoyup, uning ingek süyekliride boluwatqan ghuchurlashlarni bayqidide, pichirlapla:

– Qaqlarni, üzümlerni élinglar? – dep qoydi...

Mixail uni anglimidi désimu bolidu. U Tudaxungha ingiship qattiq awazda, hemme anglighidek qilip, éniq ahangda:

– Namaz öteysiler, démek. Shuning bilen özenglarning xudaringlardin néme soraysiler? Bizning Kéngesh hakimiyitini yoq qilishnima? – dédi.

– Yaq, biz hetta bu toghriliq oylimaymiz, – dep ghudungshup qoydi Tudaxun.

– Oylimaysiler, kazak-oruslarga bol-sa yademplishisiler, – biraz pes, amma shundaqla achchiqlinip sözini dawam qildi Talow.

– Biz, biz yaremleshmiduq... – dep özini aqlashqa tirishiwédi, amma yash wzwod komandiri uning sözini bölüwetti.

– Biz silerni bilimiz! Aghzinglarda birtürlük gep qilisiler, emeliyatta bolsa...

Andin yash komandir Talowqa murajiet qilip, qattiq awazda:

– Bularni ayap néme qilimiz, komandir. Eksil inqilap dégen u eksil inqilap. Bularni sirtqa chiqirip, tamgha turghuzush kérek.

Bu sözlerdin keyin tesewwur qilish mümkin emes bir ehwallar yüz berdi. Qizil gwardiyachilar wintowkilirini aldide, orunliridin sekrep turushti. Qoramning ademliri bolsa néme qilarini bilmey, oltirip qaldi.

– Barliq erkishilerni zhighinglar! – dep buyridi Talow. – Qalghanlirigha hazirche tegmenglar.

Wzwod komandirliri derhalla qisqa-qisqa komanda bérishiti. Qizil gwardiyachilar wintowkilarning peynekliri bilen yéza erkishilirini hazirla özliri oltirishqan jayidin baghning ichkirisige haydashqa bashlidi. Ularning beziliri kétip béripla wintowkilarning neyzilirige sürküshüp mangdi.

– Toxtanglar, siler néme qiliwatisiler? – dep waqiridi Tudaxun beribir buning paydisi yoq ékenligini chüshensimu...

– Mollanglarni hem méchittikilerning hemmisini ekélinglar, – dep buyridi shu arida Talow Tudaxunning narazilighimu, qorqup qéchishiwatqan ayallar bilen balilarning zhigha-zére, waqirashlirighimu héchqandaq diqqet qilmayla.

Birnechche qizil gwardiyachilar topa basqan ötükliri bilenla méchitning namaz ötesh zaligha zhügriship kirip, gilemlerde ötüklerning éniq izlirini qaldurdi.

Birnechche minuttin kéyin méchitta namaz oquwatqan bowaylar Mixail Talowning aldida turdi.

Sawutaxun ularning arisida yoq édi. U wedisi boyiche medrisining sol qanitigha uliship yasalghan özining bölmiside namaz ötewatatti. ikki qizil gwardiyachi u yaqqa zhügriship ketti.

Ular bölmige kirgen chaghda Sawutaxun édende oltirip, aliqanlirini üzige tutqan halda namazning axirqi sürilirini pichirlap tekrarlawatatti..

Qizil gwardiyachilar uning tamamlinishigha birnechche sékund qalghan bolsimu, amma uning tamamlinishigha imkan bermidi. Ular tizlinip oltarghan Sawutaxungha zhügriship keldide, zhigirme yashlardiki biri uning güjigining astigha miltiq peynigi bilen qattiq bir uriwetti we:

– Tur, mang sirtqa! Eblex eksilchi! – dep waqiridi.

Sawutaxun düm chüshti, amma derhalla tört putlap turup, tik turushqa intilwédi, ikkinchi urush uninggha öre turushqa imkan bermidi. Sawutaxun tayaqning zerbidin buzulghan üzini bulargha qaritiwédi, üçinchi tayaq teyyar turatti. Amma derhalla yene bir qizil gwardiyachi miltiq peynigini teyyar tutup turghan hemrayini toxtitip:

– Alékséy, toxtat! Az qaldi, jénini Xudagha tapshuridighinigha! – dep ghudungshidi.

Shuningdin kéyin qizil gwardiyachilar sel chékinip, Sawutaxungha öre turushqa imkan berdi.

Bu chaghda, emeliyatta, Qoramning hemme erkishilirini almiliq baghning chétige haydap kelgen édi. Bagh kona

bolup, nurghunlighan dereqler méwe bermetti. Ghollirining qowzaqliri chüshüp ketken, beziliride yaghach qara méyi qanlarga oxshap éqip turatti...

Mixail Talow ikki qizil gwardiyachi ekelgen Sawutaxungha qarap qoyup, ünini qattiq chiqirip:

– Hey, molla! Siler chong xatagha yol qoydunglar. Uning netijisi peqet ölümle bolushi mümkin, – dédi.

– Qandaq xata u? – dédi aranla anglanghidek awazda Sa-wutaxun.

– Qandaq xata demsena? Hakimiyetke qarshi chiqqininglarchu? Sowét hakimiyiti – u xeliq hakimiyitidir! Démek, siler xeliqqe qarshisiler!

– Bizmu xeliqqu!

– Siler, silerma?! – Mixail ghezeplinip, özini tutalmay ketti. – Siler qandaqlarche xeliq bolushinglar mümkin? Silerning qolunglardin kélidighini peqet gep qilish, namaz oqushla. Silerning namizinglar silerge qandaq yarem béridighanlighini körümüzghu.

U aylinip yéqinla yerde turghan yash wzwod komandirigha qaridide, uninggha asta némidur birnémilerni dédi.

Wzwod komandiri bolsa wintowkilarning qorulida topurliship turghan yerlik uyghurlar topigha zhügrep ketti. Birer deqiqidin kéyin héliqi yash komandirning awazi anglandi:

– Ondin-ondin bolunglar. Zubow, Чаптин, pulémétlargha béringlar! – dep buyridi u.

Hazir dehshetlik waqiening yüz béridighanlighi hemmige chüshinishlik boldi. Ademler bir-birige yéqin turushqa tirishti.

Baghning chétide Qoram ahalisining bir qismila qalghan édi. Tolisi chüshlük tamaq bashlinishidila öylirige tarqiship bolghan. Bashqiliri bolsa erkishilerni qisishqa bashlighandila qéchiship ketken. Beziliri bolsa, baghning ichkirisige qachqan.

Shuning özidimu baghda ikkiyüzdin artuq erkishiler qalghan. Bu peqet erkishilerla. Chünki ösmürler bilen kichik balilar ayallar bilen bille qéchiship ketken. Jazalighuchilar üçün neq erkishilerni bölüwélish muhim bolghan. Qalghanliri bilen bolsa kéyinerek mesilini birterep qilmaqchi édi. Uning üstige, ahalining qachidighan yérimu yoq édi. Buni qizil gwardiyachilar biletti.

Esirge chüshkenlerge düm yétishqa buyruq bergen qizil gwardiyachilar yatqanlarni on-ondin bölüwélip, ularni zhigirme qedemche néri apirip, emeliyatta pulémétni taqap turupla étiwetti.

Moshu dehshetni körgendin kéyin, uni toxtitishqa imkaniyiti bolmighan Sawutaxun yalwurghandek Talowqa qarap:

– Bizning dinimizni bolsimu hörmetleng. Musulmanlar mundaq öltürülmeydu. Manga namaz chüshirish qiraitini oqushqa ruxset qiling. Peqet shu chaghdila ular jenette bolidu, – dédi.

Mixail Talow bir deqiqe jim bolup, andin ayighandek:

– Maqul, oqi özengning namizingni. Amma namizing beribir yardem qilalmaydu! – dédi.

Sawutaxun étiliwatqan zhutdashlirining topigha aylinip, dem almay jinaza oqushqa bashlidi.

Shu arida étishlar dawam qiliwerdi.

Baghda qolgha chüshkenler bilen ishni tamamlighandin kéyin qizil gwardiyachilar endi öylerni arilashqa bashlidi.

Nurghunlighan öyler bosh-boshla qalghan édi. Chünki ularning turghunliri yézining sirtigha yoshurunushqa qéchip ketken édi. Amma ularmu qutulalmidi.

Qizil gwardiyachilarning bir qismi atliri bilen etrapni charlap chiqti. Qachqanlarni tépiwélip, birlirini taqap turupla étiwétishti, bezilirini qilichliri bilen shu yerdila yoq qilishti. Ayallarni öltürüsh toghriliq buyruq bérilmisimu, ularning nurghunliri öltürülgen édi.

Sawutaxun bir yerdila turup, birnechche saat dawamida tenepussiz birla sürini oqiwérdi. U herbir musulmanni yerlesh aldida uning tawuti yénida turup oquydighan namaz édi...

Yézigha gugum chüshti. Charchighan qizil gwardiyachilar méchit aldidiki meydangha yénip kélishti. U yerde téxi yéqindila ademler nahayiti nurghun bolghan. Hazir bolsa u yerde héchkim yoq édi. Peqet Sawutaxunumla gunasiz, quralsiz ademlerni qirish yüz bergen yerdila yalghuzdin-yalghuz turup, ünlük namaz oqushni dawamlashturmaqta édi.

– Mana, pütüti, sap xotunlar bilen mangqa balilarla qaldi, – dédi beeyni adettiki geplerdek, wzwodning yash komandiri terlep ketken étini toxtitip Talowqa. Talow bolsa méchitning beldingide oltirip, maxorkisini chékiwatatti. – Atnimu halidin ketküzgili az qaldi. Ularning keynidin besh chaqirimche qoghlashqa toghra keldi.

Mixail bëshini péqiritip, méchitning ichidiki kimdu-birige:

– Ügdishinglarni toxtitinglar, chiqinglar bu yaqqa! – dédi.

Sawutaxunni ekelgen ikki qizil gwardiyachi éringen körünüshte méchitning ishikliride peyda boldi. Biri

gimnastérkisini tüzetti, ikkinchisining bolsa ötügidin aldirashta putigha yögep ülgirelmigen paskina chulghawi chiqip turatti.

Mixail chékip bolghan tamakisini putining astigha qoydide, andin Sawutaxungha aylinip qarap, waqiridi:

– Boldi, yéterlik! Téxiche charchimidingma? Sanga kim namaz oquydu?

Sawutaxun asta aylandi we aldida héchkimni körmeyla:

– Xatirjem bol, jallat. Men özem özemge jinaza oqup ülgerdim. Méni öltürüşke buyruq ber, – dédi.

Mixail ün chiqarmastinla, méchittin chiqip kéliwatqan qizil gwardiyachilargha qaridi. Ular bolsa ünsiz buyruqni chüshendide, ikkinchi qizil gwardiyachi kéchikip qalighachqa, Alékséy dellep turup Sawutaxunning zhürigige atti...

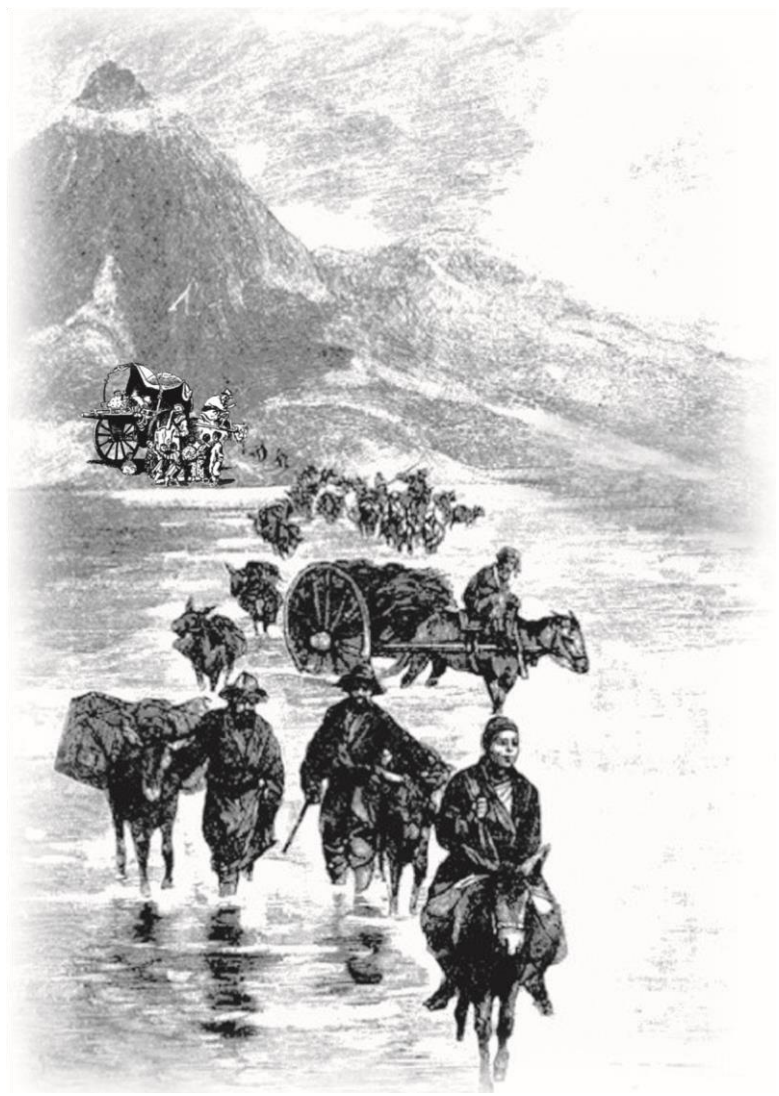
Üzini töwen qilip zhiqilghan molligha qarap qoyup, Alékséy wintowkisini dümbisige astide, shu yerdila dereqqe baghlap qoyghan özining étining yénigha keldi. Étini yéship, özini mertlerche tutqan halda étigha mindi.

At pishqap qoyup bir kishnidi we bir demdila ildam zhürüp ketti.

Heyran qalghan Mixail atning aldinqi tuyaqliri bilen méchitning bosughusi yénidiki körünmes yiltizlarga iliship, putlishop ketkenligini we Alékséyning atning béshidin artilip, pütkül bedini bilen yerge qattiq urulghanlighini kördi.

zhügriship kelgen qizil gwardiyachilar Alékséyning ölgenligini körüp, chöchüp kétishti.

T
O
P
T
H
S
N
C
N
C
M

TERK ÉTISH

1-BAP

Qoramdiki yüz bergen jazalashlar Yettisuning pütkül uyghur yézilirini zil-zilige keltürdi. Mesile shunche ademning qurban bolghanlighida emes. Ammiwiyy qirghinchiliq Ghulja yoligha orunlashqan yézilarda Qoramdin ilgirimu we uningdin keyinmu bolghan. Pajie shuningdin ibaretkin, Qoramdiki qirghinchiliq Yettisudiki uyghur ahalisining menawiy rohini sundurdi.

1918-zhilqi may waqiesidin ilgiri Qoram Yettisu uyghurliri teripidin menawiy merkez süpitide qobul qilinatti. Heqiqetimu, Qoram méchiti Qoram bolusluhidin, hetta Wérniy uézidin zhiraq jaylarda ataqliq bolghan. U méchit Qoram etrapidiki hemme ahaliq punklarda paaliyet körsitiwatqan on yette méchitni birleshtürgen merkiziy méchit bolup hésaplinatti.

Bu méchitning asisini qurghuchi we özgermes bash rohanisi Sawutaxun ejayip ataqliq shexs bolghan. U 1856-zhili Qeshqerde tughulghan. ikki qétim muqeddes jaylarga hej qilghan. Onyette yéshida birinchi qétim hej qilghan Sawutaxun yette zhil dawamida Muqeddes Mekkide yashighan. Andin keyin Osman we Rossiya impériyalirining nurghunlighan sheherlirini ziyaret qilip, Sawutaxun biryérim zhil Qazanda turup qalghan.

1883-zhili anamakani Qeshqerdin ketkinige on zhil ötüp, Sawutxun Ghulja yoli bilen öyige qaytqan édi. Kéchisi u Qoramgha kelgen. U peqet qonush üçünla kéliship, bu yézida, axiri menggü qalghan.

Qoramgha kelgendin keyin bir zhil ötüp, rus tili-ni bilidighan Sawutaxun rus-tuzém mektiwinini qurghan. Köp ötmey u méchit we uning yénida medrise qurghan.

Medrisige telim élish üçhün peqet Yettisudinla emes, shundaqla Ghulja, Qeshqer we Semerqenttinmu yashlar kéletti.

Sawutaxunning, démek hem Qoramning roli keyinki zhillirimu muhim bolghan. XX esirde artqa septe ishleshke padishaliq mobilizasiya qilish dewride Sawutaxun béterep mewqieni égiligen. Bu ehwal uning kwotini sözsiz orunlash boyiche qattiq charilerni qollapquwetlimigenligidin körülgen. Shuning bilen bille u mobilizasiya ishlorighimu tosalghuluq qilmighan.

Yettisu uyghurliri ikki lagérgha bölüngen dewride Sawutaxun ularni birleshtürmek tügül, herhalda, ularning téximu ayrilishishigha yardem bermigen.

Oktyabr inqilawi yüz bergendin keyin Sawutaxun yangliwashtin eqildarliq körsitip, ochuqtinochuq birmu terepni qollimighan. Sawutaxungha Aqlar herikitining terepdarlimu, Qizil gwardiya komissarlimu kelgenligi melum. Moshu ikki terepning birini qollash öz xelqige tüzitip bolmas ziyani yetküzidighanlighini chüshinip, özige sözsiz körsitiliwatqan qisimlarga qarimay, u béterep bolush mewqiesini dawamlashturghan.

Sawutaxun nahayiti chong hörmetke ége bolghan Qizil gwardiyachilar oqi uning jénini üzgen chaghda uninggha téxi atmish ikki yash édi...

***

Qoramning étilghan ahalisini ayallar depin qildi. Ular özlirining jesedlrini harwularda medrisige ekélip, nowet kütüshti. Sawutaxun turghan bölmide mükchiyip ketken qéri boway bilen onikki we onüch yashliq ikki bala üchi jesetlerni sugha aldi.

Seksen yashliq boway Séyitniyaz resim-yosunlarni éytip-körsitip turdide, ikki bala béwasite zhuyush bilen shughullandi.

Ularni zhuyup-tazilap, képinge alghandin kéyin, boway xirildighan awazda xoshna bölmide kütüp turghan merhumning uruq-tuqqanlirini chaqiratti. Ayallar kirip, Séyitniyaz qisqiche Qur'an sürilirini oqughandin kéyin, jesetni qebirstanliqqa ekétetti.

Balilar on minutche dem éliwalghandin kéyin nowettiki jesetni ekiretti.

Sawutaxunni sugha élishqa ekirgen chaghda kün pétishqa az qalghan mezigil édi. Tört ayal uning jesidini aranla ekirip üstel üstige qoydide, chiqip ketti. U ayallar Sawutaxunning tuqqanliri emes édi. Shundaq bolsimu, u ayallarning közliri zhighidin iship ketken édi.

Séyitniyaz Sawutaxunning adettiki qan bolup ketken chapinini yéshishke bashlidi.

Balilar bolsa Séyitniyazning imasini kütüp, bölmining bir bulungida hajetlik hemme nersilirini teyyar qilip turatti. Pütkül kün dawamida ular xéle nersilerni üginiwalghan édi, shuning üçün bowaygha ularni ügitishning hajitimu yoq édi. Séyitniyaz Sawutaxunning kichikkine üstilide oltirip, bilgen sürilirini oqatti. Mana hazir, balilarning heyran qalghini – Séyitniyazning közliridin yash aqmaqta. U öpkidep ketti. Balilarning chongi Hésamdun xüdüksizlinip:

- Bowa, aghriwatamsiz? – dep soridi.
- Aghriwatimen... Men öz atamni axirqi seperge atlandurushqa teyyarlawatqandek séziwatimen...

2-BAF

Bayséyit, éhtimal, uyghurlarning Ghulja yolining ikki teripige orunlashqan birdin-bir yézisi bolushi kérek. Yéza qurulghan künidin tartip, Wérniydin Yarkentkiche we eksinche mangghanlar üçün soda-sétiqning qandaqtu özige xas merkizi, chong “Karwan sariyi” bolghan.

Neq shuning üçünmu Bayséyitning Wérniydin xéle zhiraqlighigha qarimay, bu yerdikiler birinchilerdin bolup dehshetlik otryad heqqide bilishken.

Ghulja yolining boyidiki hemme yézilarning qachaqliri Bayséyitqa yoluqmishi mümkin emes édi. Yéza qandaqtu ölümdin qéchip namelum terepke mangghan nurghunlighan köchmenlarning zhighilish punktidek bolghan.

1918-zhili may éyining otturlirida Bayséyitta atlar bilen éshekler qoshulghan nurghunlighan harwular toplandi. Harwulargha ikkidin ésheklermu qoshulghan. Bezide oruqtin-oruq kalilar qoshulghan harwularmu uchrishatti. Harwular shunchélik nurghunki, ular Ghulja yolini tosawélip, ikki qatardin turatti. Herhalda u künlerde bu yol bilen mangidighanlarmu anchila nurghun bolmighande.

Emeliyatta hemme harwu, köch-köchler Yarkent terepke atlanghan.

Özlrining ata-makanlirini tashlap mangidighanlar nurghun bolsimu, éytarliqtek qalaymiqanchiliqlar, warang-churunglar bolmighan.

Belkim, uning sewewi, köchmenlarning tolisi özlrirche nisbeten xatirjem Yarkentte birnechche kün bolup turmaqchimu bolghandur.

Bashqiliri, yeni rohi qattiq chüshkenler bolsa, eng bashlinishidila chégaridin ötüp, birnechche ay, belkim birnechche zhil Ghuljida turushnimu oylighan. Ularning u terepte nurghunlighan uruq-tuqqanliri bolghan.

Wahalenki, moshu zhighilghan nurghunlighan toptinmu, uningdin birnechche kün, ay ilgiri ketkenlerdinmu, kéyin kétidighanlardinmu héchkim ili ölkiside pütkül ömür boyi turup qélishni közde tutmighan.

Eyne shu uzundin-uzungha sozulghan köchmenler harwulirining axirqisida oltarghan yash bir erkishi bashqilirigha tamamen oxshimatti.

U zhighirme sekkiz yashta édi, amma tashqiridin qarighanda xéle yash körünetti. Chachliri chüshirilgen béshidiki düglek ghulja dopisi uning buruti bilen chaqqan saqiligha nahayiti mas kéletti. Uning etrapidikilerdin perqi – u bashqiliri oxshash u yaqbu yaqqa zhügrimetti, aldirimatti, terkiduniya bolup, harwuda oltarghandek qilatti.

Wahalenki, bir qarighanda shundaq körünetti. Uning qolida tembür bolup, béshini uninggha yéqin tutuwélip, tarlirini chékip qoyatti. Uning ismi Rozi bolup, özi Bayséyittin tashqirisighimu nami chiqqan, eyne shu uyghurlarning kona saz eswawi tembürge kichigidin bashlapla méhri chüshken édi.

Rozining ailisi buningdin zhighirme kündek ilgiri Yarkentke ketken édi. Yéqin arida xatirjem hayatni kütüsh mümkin emesligini sezgen u ailisi bilenla ketmekchi bolghan édi. Wahalenki, u özi nahayiti chongqur hörmetleydighan we özining menawiy ustazi dep hésaplaydighan Sawutaxundin meslihet sorimaq bolghan.

Buningdin birnechche kün ilgiri u Sawutaxun bilen uchrashqan. Ular uzun söhbetleshken. Amma Rozi shu meslihetlerdin öziche shundaq yekün chiqardiki, dana Sawutaxunmu, epsuski, néme qilarini bilmigen.

Rozi harwuda oltirip, qandaqtu-bir mungluq ahangni chalghan halda, nurghun zhillar ilgiri, özi on ikki yashlar chéghida, dadisining uni Bayséyittin Qoramgha aparghanlighini xatirilidi.

Rozining dadisi balisining Sawutaxundin diniy telimat élishini xalatti. Kichik Rozi Qoram medriside tört ay oqughan.

Mana shuningdin béri Rozi birnechche qétim Qoramda bolghan, Sawutaxun bilen peqet diniy mawzular heqqidila emes, shundaqla turmush-tirikchilik mawzuliri boyichimu söhbetleshken. Shu chaghlarda Sawutaxun Rozigha nurghun yardem qilghan.

Amma, hazir moshu künlerde muayen bolushqa, hayatta toghra yol körsitishke hetta Sawutaxunmu chamisiz...

Rozi öz oy-pikirliri bilen bolup, tembürning tarlirini chékip qoyatti.

Tuyuqsizla uning harwusigha ikki ösmür zhügriship keldi. Biri ottura boyluq, chaqqan we sözmel. Neq shuning awazi Rozining béshini kötirishige mejbur qildi.

– Aka, méning aghinem siler bilen kétidu. U özi Sériqbulaqtin. Men bolsam, bayséyitliq. Men özem qalimen!

Rozi héchjawap bermidi. Harwu özining emes édi. Harwuning égisi ottura yashlardiki erkishi bolup, hayat kechürüş üçün özining solghun éti bilen ademlerni bir ahaliliq punkttn ikkinchisige toshatti. Adette, u özining xizmiti üçün nurghun heq almatti. Lékin peqetla

Bayséyittin Maliway yaki Chélek arilighidila mangatti. Uningdekler nurghun édi, mana hazirmu, apet hemmining béshigha kelgen chaghda umu özining nurghunlighan aghiniliri oxshash qachaqlarni tamamen heqsiz toshuydighan boldi.

Héliqi sözmel bala Rozigha yangliwashtin murajiet qilghanda Rozi téxila tembürning tarlirini chékishni dawam qiliwatatti:

– Aka, méning ismim Uchqun. Monu méning aghinem Ghéni. Siz qarap qoysingiza uninggha!

Bu sözlerdin kéyin Uchqun we uning aghinisi qattiq külüshti. Roziningmu üzide külümsiresh peyda boldi. Rozi hémishem sol qoli bilen tembürni tutup turghan bolsimu, bu qétim uni chetke qoyup qoydi. U közini yoghan échip, axiri Uchqunning aghinisige qaridi. Uning aldida uzun boyluq, keng gholluq, ochuq üzlük bir zhigit turatti. Uning Uchqundin perqi, u az sözletti. Herhalda Rozi özi shundaq yekün chiqardi. Wahalenki, Ghéni, Uchqundek emes, ong qolini köksige qoyup, hörmet bilen béshini egdi.

Bu chaghda pütkül köch boyiche qandaqtu-bir heriket bashlandi. zhigha we tovlashlar anglandi. Yolgha chiqish, méngish waqti kelgenligi chüshinishlik boldi.

Uchqun özining aghinisi bilen quchaghlashti. Ularning ikkilisige onyette yashtin bolsimu, Ghéni palwanlarek körünetti.

Ayrilishtin meyüslengen Ghéni köngli boshap, Rozigha murajiet qildi:

– Aka, köriwatisizghu, aghinem qéliwatidu, men bol-sam kétéwatimen. Bizning xeliqning teghdiri yene moshuningda. Némishke biz dayim moshundaq ayrilishqa mejburmiz?!

Rozi Ghénigha qarap qoydide, andin Uchqungha diqqet aghdurdi hem mundaq dep soridi:

- Némishke siz mangmaysiz, zhigit?
- Men baralmaymen. Méning apam qattiq aghriwatidu.

Uchqun bu sözlerni meyüslinip éyttide, andin derhalla külümsirep:

- Harwudimu manga orun yoq, monu baturni körüwatisizghu, – dep qoshup qoydi.

Üchilisi külüshti. Moshu mezgilde harwuning égisi keldide, harwugha oltarmay turupla chilwurni qoligha élip: “Alla yolumizni ong qilghay!” dep chilwurni yénikla silkidi...

Bayséyitqa Muraéwning otryadidin qisimlar ikki tereptin kirishti. Ellik atliq Chélek tereptin, ikkinchi qisim bolsa yézini aylinip, Ghulja yoli bilen qarimu-qarshi zhürüshti.

Bayséyitta qollanghan taktika bashqa yézilarda qollanghan qirghinchiliqlargha oxshimatti. Yérim qisimning komandirliri herbir öyge kirip, özlirige uchrashqan hemme erkishilerni yoq qilish buyrughini aldi. Ademlerni zhighishqa waqit bérilmidi. Aldirash kérek boldi. Chünki Ghulja yoli boyigha orunlashqan keyinki yézilarning turghunliri otryadning kéliwatqinini chapsanla biliwélip, kétishke aldirawatatti...

Muraéwning otryadidiki eng yash qizil gwardiyachigha bar bolghini téxi onyette yash édi. U Nizhniy Nowgorod etrapidiki bir kembeghel ailide tugulghan. Kichik chaghlirida u pat-patla Wolgigha bérip chömülüşni we béliq tutushni yaqturatti. Amma uning bu haliti dadisi

hayat chaghlarda bolghan. 1914-zhili dadisi Polshaning bir yéride snaryadtin qaza bolghande, ewu bala endi özining emeklirini qoyup, apisigha yardem qilip, ailisini béqishqa mejbur boldi. inqilap uninggha yol achi we u héchikkilenmeyla, birinchi chaqiriqtıla ixtiyariy yosunda Qizil gwardiyachilar qatarigha yézildi.

Yash zhigit terkiwide bolghan otryad komandiri uning yashlighini kózde tutqan halda uni ölümدين saqlash üçün qolidin kelgenning hemmisini qildi. Muraéwmu uni yaqturup qaldi. Chünki bu zhigitning teghdiri Muraéwning yashlighidiki teghdirini köz aldigha keltüretti. Shuning üçün yash qizil gwardiyachigha ghemxorluq qilishni u tejribilik, jenglerde sinaqtin ötken, otryadning qurulghan künidin bashlap uningda xizmet qiliwatqan Stépan Zawodilowqa tapshurdi.

Körümsiz, oltiriship kétip barghan bir kichik öyge yolning sol teripidin ular ikkisi at chapturup yétip keldi. Stépan Zawodilow qilichini chiqiriwaldide, hoyligha bésip kirdi. Onyette yashliq qizil gwardiyachi bolsa, her qedemde uning keynidin teyyar bolup, tashqirida qaldi. U mürisidin wintowkisini élip, hoylidin köz almay zhürdi.

Stépan Zawodilow aldirap, öyning ichige kirmekchi boldiyu, moshu peytte qora tereptin, etimalim, yoshuruniwalghan bolsa kérek, ochuqtin-ochuq Uchqun chiqip keldi. U bu körünüshni, orun tutup birnechche kün yétip qalghan aghriq anisini qutuldurup qélish üçün ettey qilghan édi. Uchqun jallatlarning peqet öyige bésip kirmesligi üçün özini qurban qilishqa teyyar édi.

Bir deqiqe hemme jim boldi.

Stépan Zawodilow küchining bariche zerbini Uchqunning béshigha qaratti.

Uchqun shu deqiqide qizil gwardiyachilar peqet apisighila tégishmesligini oylap, ölümnimu qobul qilishqa teyyar édi.

Yash qizil gwardiyachi Uchqungha qarap, uninggha quralini dellep turup, némishkidu, Wolga boyidiki anisini xatirilidi.

Mana shu peytte, Stépan Zawodilow Uchqunni öltüriwétish üçün onbesh qedemche yerge étini déwitip mangmaqchi bolghanda, miltiq étildi.

Miltiqni dellep turup atqan ewu yash qizil gwardiyachi édi. Oq delligen yerge tegdi. Uchqun sol putini tutup zhiqildi.

Stépan Zawodilow béshini péqiritip, yash qizil gwardiyachigha naraziliq bilen nezer tashlidi. U wintowkisini yangliwashtin betlidide:

– Qoy uni! Waqit yoq! – dep waqiridi.

Étigha bir qamcha urdide, yash qizil gwardiyachi Bayséyitning kochisi bilen at chapturup ketti.

Stépan Zawodilow yaridar Uchqungha ghezeplinip qaridide, qilichini ghiliwigha sélip, yash qizil gwardiyachining keynidin aldirash ketti.

3-BAП

Pütkül Chélek boyiche eng köp janliq dep hésaplinidighan Tursunniyazning aile ezaliri бүгүн uning chong oghlining öyige zhighildi. Eslighu Tursunniyazning hemme oghulliri dégidek, uninggha yéqin, bir kochida turatti. Besh oghlining öyliri shundaq sélinghanki, ular bir-birige xoshna bolup, dadisining öyi ewularning otturisdila

qalghan. Būgūn pūtkūl aile Turaxmetning ōyige zhighilghan. Chūnki Tursunniyazning ōzi shuni xalighan. Énigharighi, éhtimal, alemdeki almining hemme sortliri ōsūwatqan chong almiliq baqqa zhighilghan. Bu bagh téxi Tursunniyazning ōzi on yashlar chéghida berpa qilinghan. Baghning meydani shunchélik chong édikin, Tursunniyazning ōzining we uning besh oghlining ōylirining yénidiki hemme uchastkilarni ōz ichige alghan. Balilar erkin-azat, qiynalmastinla, umumiy bagh arqiliq atisining ōyige bariwéretti.

Hazir shunchélik uzun waqitning ōtūshi bilen nurgunlighan dereqler konirap kétip, méwe bermetti we ularni yéngilash telep qilinatti. Wahalenki, moshu kemgiche shunchélik méwe bériwatqan bagh Chélek boyiche héchkimde bolmighan.

Tursunniyazning sekkiz oghlidin héchqaysisi baghwenchilikke chong qiziqish kōrsetmigen. Uning hessisige bowayning newrisi – zhighirme tōrt yashliq Tursunmuhemmet ailewi y en'eni munasip dawamlashturghuchi bolup chiqti. U bowisining béghisiz birkūnmu yashimatti, dawamliq shaxlarni putash, ulash ishliri bilen shughullinatti. Uning birtuqqan yaki ikkituqqan qérindashliri bir kūni chaqchaq sūpitidimu yaki rasttinlimu "Tursunmuhemmet dereqler bilen sōzlishidu", dep qoydi.

Tursunniyazning aile ezaliri yoghan, kona, alliqachan renggi ōchūp ketken ōstige kōrpe sélinghan Xoten gilimining ōstide oltirishti.

Hetta tam bolmighan moshu yerdimu en'ene saqlinatti. Tursunniyazning ōzi tōr dep texmin qilinghan pexriy orungha oltardi. Etrapning hemmiside dereqler bolup,

qeyer tör emesligini éniqlash mümkin bolmisimu, en'ene shundaq édi we mesilini Tursunniyazning özi hel qilatti. Elwette, buningda uninggha özi özige oltiridighan orun tallawélishta baliliri yardemlishetti.

Tursunniyaz shundaq orun tallawalattiki, u su éqiwatqan östengni körüp turushi kérek. Shuningdin keyinla baliliri öz orunlirini tapatti. Gilem üstide peqet ailining chonglirila oltiratti. Newriliridin törtila, ayallardin peqet Tursunniyazning ayali – moshu chong ailining anisi we ikki chong qizi oltiratti. Qalghanlirining hemmisi – qizliri, kélinliri, newrilirimu shu baghda, lékin sel nériraqta oltiratti.

Gilemning otturisigha Tursunniyazning qizlirining biri chong destixan sélip, uning üstige téxi yéngila yéqilghan issiq tonur nanliri qoyuldi.

Yoghan ikki korida issiq etkenchay keltürülgiçe, Tursunniyaz ayaligha murajiet qilip:

– Oltar, Sélimem. Qizlar barghu. Sen néme paypétek bolup ketting, – dédi.

Sélimem unchuqmastinla érigha qarimu-qarshi terepte gilem üstige oltardi.

Qizlirining chongi etkenchay quyushqa bashlighanda Tursunniyaz gep bashlidi:

– Méning silerning hemminglarni zhiqqinimning sewewi, balilirim, bizge endi néme qilishimizni éniqlawélishimiz kérek. Xoshna yézilardin biri ikkinchisidin ensizerek xewerler kéliwatidu. Silerning özenglarmu bilisiler. Nurghunlighan zhutdashlirimiz kétishiwatidu. Bizning Chélektinla her küni, etimalim, besh-alte aile Yarkent terepke kétiwatidu. Siler hemminglar

chong boldunglar. Shuning üçhün manga – bowaygha néme qilish heqqide meslihet béringlar, – dédi.

Tursunniyaz jim bolup, ikki qoli bilen qaymaqliq etkenchay quyulghan apqurni aldi we bir-ikki zhutum sümerdi.

Uning baliliri bilen newriliri jim turushti. Tursunniyazmu ün chiqarmidi. U sekkiz oghlining herbirining özining pikri bar ékenligini biletti. We ular shu pikirilirini éytishi kérek. Wahalenki u, Tursunniyaz, ularni shundaq terbiyiligenki, ular yash jehettin chongidin burun gep qilmatti. Waqit ötüp, uning küyoghullirimu shu en'enige riaye qilidighan boldi. Shuning üçhün ularning herbiri etkenchay ichip oltirip, beribir éytidighan pikirilirini oylashturup oltiratti. Hazir bolsa, hemmisi Tursunniyazning chong oggli Turexmettin söz kütmekte édi.

Hemmisi özidin söz kütiwatqanlighini bilip tursimu, Turexmet aldirimidi. U yérin apqur dégidek chéyini ichiwétip, külümsirep apisigha qaridi we mundaq dédi:

– Mundaq demlik etken chayni bashqa héchkim qamlashturup teyyarlalmisa kérek. Séning qolliring altun qollarde, apa!

Sélimem yenila jim oltardi, peqet héchkim bayqap qalmisun dégendek qilip, yaghlighining uchi bilen közliride egigen yashlarni sürtüp qoydi.

Turexmet shu arida özini héchkim aldiratmaydighanlighini bilip, chéyini ichiwerdi. Chéyini axirighiche ichip bolup, quruq apqurni yénida oltarghan inisigha néri qoyuwérishke bériwetti.

Turexmetning ayali qapaq chömüch bilen koridiki chayni sorup turup, éring apqurigha quyushqa bashliwédi, shu peytte Turexmet sözge kirishti:

– Dada! – dédi u jiddiy we hörmét-izzet bilen, – Biz qéchip kétidighan toshqan emes. Uning üstige biz qayaqqa qachimizken? Yarkentte uningsizma, bir-ikki ay turush turmaq, hetta bir kéche qonup chiqidighanmu yer yoq.

Bu yerde bolsa, öylirimiz, charwilirimiz bar. Men héchyaqqa qéchishning hajiti yoq dep oylaymen. Men, mesilen, héchyaqqa barmaymen.

Turexmet chay toshquzulghan apqurni aldi, lékin ichmidi. Uni peqet aldighila qoyup qoydi.

Höküm sürgen jimliqni ayal kishining chongqur uh tartishi buzdi. Amma Tursunniyaz uni anglap tursimu, bilindürmeske saldi. U tashqi körünüshte soghqanliq bilen, endi ikkinchi oghligha murajiet qildi:

– Turalim, sen néme deysen?

U némishkidu, tum kök dopisini yéship özining aldigha qoydide, uninggha uttur qarap turup, mundaq dédi:

– Men akam terep. Biz némishke kétishimiz kérek? Biz Kéngesh hakimiyitige qarshi chiqmiduq. Shuning üçün uningdin némishke qorqush kérek?

Üchinchi bolup Tursunniyazning küyoghli üzlrini sepke basqan Paltaxun sözlidi. U yötilip qoyup, qollarini pompiyip turghan qosighigha qoydide, qarimu-qarshi pikir éytti:

– Qaranglara, etrapta néme boluwatidu! Hemmini soal-soraqsizla öltüriwatqan chaghda qandaqlarche qélishqa bolidu!

Moshu sözlerdin kéyin ayallar téximu chongqur uh tartip, zhigha-zérigé teyyar turghandekla boldi.

Tursunniyaz jiddiy tüste ayaligha qarawédi, aldi bilen u, andin uning qizliri we kélirliri jim bolushti.

Shu arida Paltaxun sözini dawam qildi:

– Siler néme, hemme uyghur yézilirini gum-ran qiliwatqinini chüshenmemsiler? Siler méning akam Tashkensazda turghanlighini bilisilerghu. Ular peqet Yéngisherdinla öch alidéken, dep oylichan.

Yéngisherlikler bolsa eshu mensepperes Jamaldinni tingshap, yéngi hakimiyetke qarshi küreshmek bolghan. Axiri néme boldi? Méning akam ularning peqet Yéngisherdila emes, barliq uyghur yézilirini tintip zhürgenligini éytti berdi. Tashtiqaridiki öltürüshlerni tashkensazliqlarmu anglighan. Akamning ketkinimu yaxshi bolghanken, Tashkensaznimu ular tarmar qiliwettighu.

Paltaxun pompiyip chiqip turghan qosighidin qollirini almay hasirap kétép, gépini toxtatti.

Paltaxunning sözidin kéyin Tursunniyazning baliliri bilen newrilirining nurghun qismi kétish terepdari boldi. Ular öz pikirilirini herqandaq bayliq, mal we charwichiliqqa qarighanda hayat qimmet dégen pikir bilen chüshendürdi. Uninggha qoshumche beziliri malning mangalaydighanlirininimu élip kétishni teklip qildi.

Wahalenki, Turexmetning terepdarlimu az bolmide. Yashlarning beziliri hetta qurallinip, qizil gwardiyachilargha zerbe bermekchimu bolushti. Ular qalidighan xoshniliri bilen meslihetliship, özlirining béxeterligi üçün bir top qurushnimu teklip qilishti.

Tursunniyaz hemmisini jim oltirip tingshidi. U hetta özining newriliriningmu sözlirini bölmide. Erkishiler özlirining pikirilirini éytip bolghandin kéyin, kona, öngüp

ketken Xoten gilimide oltarghan Tursunniyaz ong qolining aliqini bilen qardek appaq saqilini silap qoyup, ayallar we ularning baliliri oltarghan terepke qarap qoydide, asta söz bashlidi.

U pes awazda sözlisimu, hemmisi, nériraqta oltarghan ayallar bilen balilarmu, atining sözini diqqet bilen tingshidi.

Appaq saqalliq Tursunniyazning sözlirini bagh ichide erkin uchup zhürgen may qongghuzila böletti. U birde oltarghanlarning yénigha uchup kelse, birde ulardin néri kétetti...

– Men hemminglardin razimen, meshede oltarghanlarning hemmisige razi. Siler hemminglar méning balilirim, – dédi Tursunniyaz. – Silerning hemminglarning baliliringlar, hetta newriliringlar bar. Silerni tingshap bolup, men silerning toluq musteqil ékenliginglarga yene birqétim köz yetküzdüm. Shuning üçün men özemning toxtamimni silerge tangalmaymen. Shuning üçün herbiringlar, özenqlarning xahishinglar boyiche ish tutunglar. Endi biz – silerning ananglar ikkimiz bolsaq, biz moshu yerde qalimiz.

Höküm sürgen jim-jitliqta Tursunniyaz qolini kötirip, aliqanlirini yaydide, qisqiche qur'an oqudi. Alladin barliq musulmanlarni qizil gwardiyachilarning jazalighuchi otryadi kirgüziwatqan zorluq-zombiliqlardin saqlighaysen, dep dua qildi. Moshuning bilen Tursunniyaz gep tamam dégenni bildürdi. U birinchi bolup ornidin turdide, yéqinlishiwatqan chüshlük namazgha teyyarlinish üçün öyge kirip ketti...

Etisi etigenligi atlar we éshekler qoshulghan onbir harwu yolgha chiqip ketti. Tursunniyazning üç oghli bilen ikki küyoghli ata-aniliri bilen qalmaqchi boldi. Shundaqla

newrisi Tursunmuhemmetmu qaldi. Shundaq bolsimu, ular ayalliri bilen balilirini Yarkentke yolgha saldi. Qalghan besh oghli we besh qizi öz aililiri bilen yolgha chiqti.

Shundaq qilip, Tursunniyaz bilen Sélimemning onüch balisi bölünüp ketti. Xoshlishiwatqanda ular ikki-üch ayghila ayriliwatimiz dégenni texmin qildi. Emeliyatta ular hayatining axirighiche ayrilishqan bolup chiqti...

***

Mixail Talowni ikki qisim qizil gwardiyachilar bilen Qoramgha, Wasiliy Chupliyni bir qisim bilen Bayséyitqa ewetiwétip, Muraéw qalghanlirigha Chélekke méngishqa buyruq berdi.

Eger Qoram Ghulja yolining ong teripige orunlashqan bolsa, Chélek eksinche, sol teripide.

Uyghurlarning bu chong yézisining bashqa yézilargha qarighanda nurghunlighan alahidilikliri bar édi. Mesilen, Chélektin bir chaqirimla chiqqanda Ghulja yolidin aylinidighan yerde heyran qalghidek tebiet arkisi peyda bolidu. Mesile shuningdiki, yolning ikki qanitida ösüwatqan dereqler shunchélik shaxarighanki, ular bir-biri bilen uliship, uzundin-uzun sayilik koridor peyda qilghan.

Chélekning ikkinchi tebiy alahidiligi, küchlük, keskin boranliridur. Bu shamallar mewsümighimu, tewlükning waqtighimu “béqinmaydu”.

Muraéwning otryadi tünni ochuq dalada ötküzüp, dégülükmu haduq alalmighandek körünetti. Qizil gwardiyachilarda harghanliqning belgülimu bilinip turatti. Wzwodlarning komandirliri Muraéwqa qatardiki qizil gwardiyachilarning meniwiw ehwali toghriliq doklad

qilishti. Muraéw bolsa, yolgha chiqishtin ilgiri ulargha Chélekte bir tewlük toluq dem élish wede qildi.

Lékin, undaq dem élish üçün, algha qoyulghan wezipini nahayiti puxta orunlash kérek boldi. Wezipe bolsa – Chélekning barliq erkishilirini tolughi bilen yoq qiliwétishtin ibaret bolghan. Heriket qilish taktikisi bu qétimmu adettikidek bolghan. Yeni, ahalini beeyni söhbet üçün zhigish. Erkishilerning tolisi yéza chétidiki östengning yénigha zhigilghanda qizil gwardiyachilar pulémétlar bilen étishtin ibarettur.

Hem shundaq boldi. Ademler aman qélish üçün herterepke qéchishti. Beziliri östengge qarap, bashqiliri, eksinche, keynige qarap Chéleкке qéchishqan.

Tursunniyazning oghulliri oynaqlap turghan at minip, qasha süpitidiki topa tamdin qattiq waqiriwatqan qizil gwardiyachining keynidin mangmidi.

“Hemminglar östeng boyigha zhigilinglar! Xeliq ara ehwal toghriliq seyasiy söhbet ötküzilidu. Kelmigenler inqilawiy waqitning qanuni boyiche jawap béridu!” dégen geplerni qildi qizil gwardiyachilar.

Tursunniyazning Chélekte qalghan ikki oghli bilen ikki küyoghli, ularning aka-uka, hede-singilliri bolup ailisi bilen Yarkentke ketkendin kéyin, birnechche kün hemmisi bolup Turexmetlerning öyide yashighan. Peqet üçinchi oghli Turaxunla özining öyide turghan. Chünki uning öyi bashqa kochida édi.

Qéchip kétiwatqan zhutdashlirining waqirashchuqirashliri bilen oq étishlar anglanghanda Turexmetning öyidiki tört erkishi ara-güjek, tayaqtohmaq, pichaq we paltilirini éliship, eger qizil gwardiyachilar ular öylerge kiridighan bolsa, qoghdanmaqchi boldi.

Étishlar toxtalghandin kéyin, texminen yérim saat ötüp, Turexmetning öyide tört atliq peyda boldi. ilmek séipla bekitip qoyghan derwazini ongayla échiwalghan ular, uttur hoylighila kirishti. Biri étini qora terepke buridi, ikkisi aldirash anche chong bolmighan kötermidin üç pelempey kötirildi. Aldida mangghan qizil gwardiyachi birinchi ishikni qattiq tartti. ishik ochuq édi. Qizil gwardiyachilarning ikkisi öyge kirdi.

Shu arida qoragha kétip barghan qizil gwardiyachi kalilar yatidighan yerdin ötüp kétip bérip, gezhgisige toxmaq bilen shundaq qattiq uruldiki, waqirashqimu, tovlashqimu ülgirelmey, ölügi attin yerge chüshti.

Derwazining yénida qalghan ikkinchi qizil gwardiyachi étining yalisini shapilaqlap qoyup, wintowkisini astide, warang-churung boluwatqan terepke chépip ketti.

Shu arida Turexmet ölük qizil gwardiyachining wintowkisini éliwélishqa ülgerdi. U betleklilik éken, we u wintowkidin oq chiqiripmu ülgerdi. ikkinchi qizil gwardiyachi meydisidin yaridar bolup, asta attin ghulap chüshti.

Shu arida, ikki qizil gwardiyachi öyge kirishi bilenla, u yerde yoshuruwalghan Tursunniyazning ikki küyoghli bilen ikkinchi oghli Turalim ulargha hujum qildi.

Küyoghullarning biri Abdushükür, paylap turup, qizil gwardiyachilarning birining boynigha pichaq bilen birni urdi, özigimu oq tegdide, köz zhumdi.

Yene bir qizil gwardiyachi keynige sekrep, pichaqtin néri boldide, Turalimni atti. U jarahitini sol qoli bilen bésiwélip, özining qatilini tutmaq boluwédi, tutalmay, namelum qeshqerlik usta yasighan, bowisidin qalghan xenjerni ong qolidin chüshermeyla éghir zhiqildi.

Qizil gwardiyachi zhügrep hoyligha chiqti we shu peytte uning uttur üzige oq tegdi. U pelempeydin zhiqilishi bilenla, uninggha zhügrep kelgen Turexmet bilen teng dégidekla öydin wintowka asqan Tursunniyazning ikkinchi küyoghli Zamandin chiqti.

Turexmet bilen Zamandin ikkisi bagh arqiliq dadisining öyige zhügridi. Ular eger qizil gwardiyachilar kelgidek bolsa, özlrige xewer bérishi üçhün ataanisi bilen Tursunmuhemmetni qaldurup ketken édi.

Ular öyge zhügriship kélip dehshetlik ehwalni kördi. Baghda, öydin anchimu zhiraq emes yerde, yash alma derighighiche aranla qolini sozghan halda Tursunmuhemmet yatatti. Uning téni parche-parche qilinghan édi. Öyning pelempiyide bolsa qollirini sozghan halda ularning aqchachliq anisi yerde yatatti. Qara etlestin tikilgen uning köynigidin qan témip turatti. U qan ana süti bilen onüch balini béqip östürgen sol meydisidin sel töwendin éqip turatti.

Derwazidin anche zhiraq emes yerde bolsa özining qénigha milinip qéri Tursunniyaz yatatti. Uning ténidin juda qilinghan béshi qosighigha dégidek téqip turatti...

Bu körünüshtin eqil-hoshini yoqatqan Turexmet kochigha zhügrep chiqti. Keynidinla uni toxtitish üçhün Zamandin zhügridi.

Ular seksen qedemche solda qizil gwardiyachilar toplinip turghan terepke zhügerdi. Eger ular ong terepke zhügergen bolsa, xoshna öydin zhiraq emes yerde axirqi deqiqide qizil gwardiyachining zhürigige pichaq sanchip ülgergen Turexmetning inisi Turaxunning öligini körgen bolar édi.

Turexmet bilen Zamandin birnechche qedem zhügrigendin kéyin, qizil gwardiyachilar özlirini bayqap qalghinini chüshendi. Bular yoshurunmastinla wintowkidin oq étip turup, zhügreshni dawam qiliwerdi. Qizil gwardiyachilarning biri zhiqildi, ikkinchisi bolsa derhal qolini tutuwaldi, éhtimal jarahetlengen bolushi kérek.

Wintowkigha yangliwashtin oq salghan Turexmet doxmush tereptin sel artta qalghan Zamandigha qarap at chapturup kéliwatqan ademni körüp qaldi. Zamandin oq étip ülgerdi, lékin oq atliqqa yandap tégipla ötüp ketti. Yénik yaridar bolghan qizil gwardiyachi, shundima, Zamandinni qilichi bilen urup ülgerdi. Amma shu mezgildila özi attin ghulap chüshti. Chünki Turexmetning wintowkidin atqan oqi ewuning béshigha tekken édi.

Turexmet toxtap, wintowkigha yangliwashtin oq sélip, atqan édi. U zhügriship yéqinlishiwatqan qizil gwardiyachilarning biresige tegdimu, yoqmu, uni körelmidi. Chünki shu peypte uning özi dühmen oqidin ölgidek jarahetlengen édi. Birer deqiqidin kéyin u bir chaghlarda yalangghidaq zhügrep zhürgen Chélekning topiliq kochisida dümla zhiqildi...

4-BAP

Muhit padisha mobilizasiyasidin yénip kelgendin kéyin uning apisi bilen singlisi Xurshide xoshalliqtin özlirini qoyar jay tamalmay ketti. Ular Muhitning könglini xush qilish mexsitide Rossiya toghriliq birnémilerni

sorashturupla ketti, dayim uning eng yaxshi köridighan taamlirini teyyarlap turdi.

Wahalenki, u bexitlik künler chapsan ötüp ketti. Maliwayda bolshéwiklar teshwiqatchiliri peyda bolushi bilen, bolupmu Abdulla Rozibaqiéwning kélishi bilen, Muhit barghanséri shu partiyaning idéyaliri ni qobul qilishni kücheytti. Bu idéyaler, heqiqetimu, addiy xeliqning muemmalirini hel qilish yolliri, erkinchilik toghriliq, inqilap toghriliq éytishliri bilen xeliqni özige jelip qilatti.

Téxi Rossiyade, hakimiyet béshida Waqitliq hökümet turghan chaghda, Muhitqa bolshéwistik teshwiqatchilarni tingshashqa toghra kelgen. Amma mana endi, Oktyabr inqilawi yüz bergen chaghda, bolshéwiklarning özliri hakimiyetke keldi, Muhitqa heqiqetimu bu uning hakimiyitidek, bu özi oxshash addiy déxanlarning hakimiyitidek sézildi.

Xususen bu sézim Abdulla Rozibaqiéw bilen uchrashqandin kéyin, uning yalqunluq nutuqlirini tingshighandin kéyin téximu kücheydi. U nutuqlar ularni tingshighanlarning herbirini rohlandurdi.

Muhitni Abdulanning bilim derijisining kengligi, nutuq sözlesh usuli heyran qaldurdi. Muhit bu téxi zhigirmebir yashliq, emeliyatta özining qurdishi bolghan zhigitning mundaq zhuquri derijige öskenligige qayil boldi.

Shu arida Muhitni bolshéwistik idéyaler qanchélik özige jelip qilghanséri, umu özining yéqinliridin shunchélik zhiraqlashti. Elwette, Muhit ilgerkidekla ularni yaxshi köretti, amma uning yéngi, hemmini özige jelip qilarliq artuqchilirliri peyda boldi.

Neq mana shuning üçhünmu, Abdulla Rozibaqiéw Maliwaygha nowettiki qétim kélip, Qizil gwardiya sépige ixtiyariy türde yézilishni élan qilghan chaghda, Muhit héchikkilenmestinla deslepkilerning biri bolup tizimgha özining isim-familyasini kirgüzdi...

illiq may éyining bir axshimi Xurshide baghda aki

si toghriliq oylap oltardi. Būgūn Muhitning Kéngesh hakimiyitining dūshmenliri bilen kūrishishke ketkinige top-toghra bir ay boldi.

zhutdashliri Yettisuning hemmila yéridin nurghun qismi qazaqlar bilen uyghurlarning, jümlidin, ellik maliwayliqlardin ibaret bolup teshkil qilinghan ixtiyariy otryad, bu yerdin minglighan chaqirim zhiraqta qehrimanlarche jeng qilmaqta, déyishetti. Shundaqla, zhutdashliri eshu otryadqa qizil gwardiyachi, yéngilmes komandir Zatilnikow komandatliq qilmaqta, déyishetti.

Xurshide akisi bilen pexirlinetti. Akisi uninggha erkishilerning ülgisidek körünetti. We u akisini kelgüsi ayalidin qizghinatti. Xurshide bu qilighining axmaqliq ékenligini chūshinetti, uning üstige Muhitning hazirgha hetta öylinish oyimu yoq édi.

Muhit mart éyining bashlirida yénip kelgendin kéyin anisi moshu mawzugha gep qilishqa bashlidi. Wahalenki, Muhit méhriwanliq bilen, amma qattiq turup, anisigha hazirche özige bu toghriliq oylash téxi etigen ékenligini éytqan.

– Xurshidige aldirash kérek! Emse qériqiz bolup qalidighu, – dep éytqan édi Muhit shu chaghda.

Xurshide yene baghda oltirip, akisining sözliri chaqchaq emesligi toghriliq oylidi. U akisidin üchyash kichik, onsekkiz yashta. Bu bolsa yaxshi zhigitni bexitlik qilishning eng toghra yéshighu.

Eyne shundaq zhigit yéqindin béri peydamu boldi. U yézining chétide yashaydighan Lutpulla isimliq zhigit édi.

Xurshide uning mana üç qétim qandaqtu-bir ima qilip zhürgininimu bayqighan édi. Xurshide bolsa özini u

zhigitning yaqturidighanlighini chüshenmeydu, dep oylatti. Lékin Xurshide hemmini chüshinetti.

Chünki Lutpullimu uninggha yaqatti...

Muhitning kétishi bilen apisi aghrishqa bashlidi. Tashqi körünüshte bu anche bayqalmisimu, uning ishteyi tutulup ketti. Ana köp sözlimeydighan, amma nahayiti térikidighan bolup ketti. Hetta héchbir sewepsizla bezide Xurshideni tillawétidighanmu bolup qaldi.

Axshamliri, ular ikkisi öyning pelempiyide oltarghan chaghlarda ana peqet Muhit toghriliqla parang qilatti. Xurshidege bolsa, özige qarighanda ana Muhitni tolaraq yaxshi köridighandek séziletti.

Bir küni ana oghlini nahayiti qattiq maxtap ketkendin kéyin Xurshide renjip zhiglap ketti. Ana özining natoghrilighini chüshinip, özining eyiwini yumshatmaqchi boldide, Xurshideni quchaghlawélip, uning chachlirigha lewlirini sürkeshtürdi we pes awazda mundaq dédi:

– Sen qandaq axmaq qizsen. Mana eger chimeltigingni yaki bashmaltighingni chimdisangmu, oxshashla aghriydu. Silermu manga oxshashla qimmet. Amma Muhit zhiraqta, sen bolsang yénimdisen. Mana sen turmushqa chiqip, éringning öyige ketken chaghda, bilemsen, méning séni qandaq kineydighanlighimni...

Ana bu sözlige özimu isheshsiz bolsimu, beribir shundaq dédi. Undaqla emes, elwette. Xurshide turmushqimu chiqidu, we, Alla buyrisa bexitlikmu bolidu!

Ana oghli urushtin yénip kelgen chaghda u özi hayat bolidighanlighigha anchila ishinip ketmetti...

***

Qoramdiki, Bayséyittiki we Chélektiki qirghinchiliqlardin kéyin Égor Muraéw özi wede qilghandek, otryadqa bir tewlük dem élish berdi.

Alteyüzge az-kam qizil gwardiyachi birnechche ming adem yashighan Chélekke orunlashti. Ademlerni shepqetsiz qiriwétip, qizil gwardiyachilar qalghan mal we toxu-tumanlarni soyushqa bashlidi.

Yéqindila Muraéw rota we wzwod komandirlirigha bir ademge üchyüz grammdin spirt bölüşni buyruq qilghan. Wahalenki, mes jangjalchi chataq chiqiridighan bolsa, uni shu yerdila étiwétimen, depmu qorqutqan.

Égor Muraéw tejribilik herbiy bolghan we, shuning üçünmu, özining otryadide intizamgha jiddiy ehmiyet bergen.

Chélekte bir tewlük dem élip, otryad qosighi toyup, hadughi chiqqan atliri bilen zhürüş tertiwide Bayséyittin kéyinla bashlinidighan anche égiz bolmighan tashliq taghlar arisidiki chatqal arqiliq ashti we ikki saattin kéyin Maliwayda boldi.

Shu zhürüş tertiwini bilenla otryad yézining merkiziy kochisi bilen méngip, méchitning qéshigha béríp toxtidi.

Yerlik ahali, elwette, téxi yéqindila yüz bergen qirghinchiliqlar heqqide anglap bolghan. Wahalenki, Maliwaydin peqet eng qorqqanchaqlar bilen éhtiyatchanlarla ketken édi.

Maliwayliqlar saddiliq bilenla qizil gwardiyachilarda kam dégende özlirining ellikche zhutdashliri bolghandikin, xeterlinishning hajitimu yoq dep texmin qilishti.

Bu saddiliq Maliway ahalisigha yardem qilalmidi.

Birinclidin, Maliwaydin bolghan ellik zhigit urush qilghan otryad zhiraqta bolup, qanche xalisimu, zhutdashlirigha yademege kélelmetti. ikkinclidin, maliwayliqlar arisidimu, köp bolmisi, aqlar armiyasi jeng qilghanlar yaki eng bolmighanda xeyirxahliq qilghanlarmu bar bolghan.

Üchinchidin, eng muhimi, peqet Maliwayningla ahalisi emes, shundaqla weyran qilinghan hemme uyghur yézilirining ahalisimu Égor Muraéwning otryadi Yettisuda qurulmighanlighini bilmetti.

U minglighan chaqirim zhiraq bolghan Tashkenttin kelgen. U alahide tapshuruqtiki otryad bolghan. Jazalash otryadining aldigha éniq wezipe qoyulghan édi.

Muraéwning otryadi üçün bolsa, eyne shundaq wezipe – kötirilishke qatnashqan we Aqlar armiyasini qollapquwetleshte gumanliq bolghan kazak stanisiliri bilen uyghur yézilirini yoq qilishtin ibaret édi.

Yézining otturisida yerlik zhigitbéshi we birnechche boway qarshi élishqa chiqsimu, qizil gwardiyachilirining bir qismi aldirash öylerni arilap ketti. Bashqiliri bolsa téxi atliridin chüshüshmidi.

Hejeplengen bowaylar néme qilarini bilmey, heyran qéliship turupla qaldi. Ulargha héchkimmu diqqet aghdurmidi. Birnechche minutche eyne shundaq turushup, andin ularmu özlirining öylirige tarqashti.

Shuning bilen qizil gwardiyachilar, qaide boyiche, hoylilargha kirishti. Eger ular erkishilerni yaki yash balilarni körüp qalsa, ularni shu yerdila étiwétishti. Eger hoylilarda héchkim körünmise, qizil gwardiyachilar ikki-ikkidin bölündi. Birinchi ikkisi öyge kiretti, ikkinchisi bolsa hoylini, köktatliqni we baghlarni qarap chiqatti.

Lutpulla Maliwayning chétide yashatti. Tört qizil gwardiyachi kirgen chaghda Lutpulla öyning keynide édi. U tonurning sirtini silawatatti. U anisigha Xurshide toghriliq éytip bergen kündin bashlapla anisi uninggha tonurning dez ketken yerlirini silawétishni tapshurghan édi. Ana tonurgha nan yéqip, zhigitbéshining rehberligide birnechche bowayni Xurshidelerning öyige ewetmekchi bolghan.

Lutpulla moshu künini taqetsizlik bilen kütken, lékin herqétimda kéyinge qaldurup zhüretti. ilgirighu u Xurshidening hissiyatigha ishenmey zhürgen, shuning üçhün qudilarni ret qilishi mümkin dep qorqqatti. Andin kéyin u Xurshidege özining muhebbitini ochuq éytmaqchimu bolghan, amma muwapiq peyt bolmighan. Mana tünügün u Xurshideni tesadipi uchritip qélip qaldi. Bu tesadipi uchrishishqa Xurshidemu pütkül wujudi bilen tirishqan édi...

Xurshidege échilghandin kéyin, Lutpullimu özini Xurshidening yaqturidighanlighini sezgen édi...

Öyige xoshal yénip kelgendin kéyin Lutpulla apisigha hemmini tepsiliy étip berdi. Mana endi qalghini peqet tonurni silap, nan yéqip qudilarni ewetishla qalghan édi...

Hoyligha kirgen qizil gwardiyachilar Lutpullini birdinla körelmidi. ikkisi öyge kirdide, qalghanliri qoralargha qarap mangdi.

Lutpulla quralliq ademlerni körüp, aldi bilen yoshurunush kérek dep oylidi. Lékin birdinla waqirashchaqirashlar anglinip, uningdin kéyinla miltiq üni anglandi.

Anisining waqirishini anglapla, Lutpulla öyge qarap zhügerdi. Qoralarni tintip zhürgen qizil gwardiyachilar

aqush zhigitni körüshi bilenla, ikkisi hem uning dümbisige atti...

Xurshide téxichila Lutpulla bilen bolghan tünügünki uchrishishni bashtin kechürmekte édi. Tünügünki kündin bashlap u Lutpullini yaqturidighanlighigha isheshlik édi. Eger uninggha bu addiyla xushtarliqtek körülüp, sézilgen bolsa, endi, Lutpulla bilen sözleshkendin kéyin, u uning bilen öz teghdirini menggüge qoshidighanlighigha isheshlik édi...

Anisi köktatliqta édi, Xurshide bolsa sanduqtiki özining nersilirini zhighushturup qoydi. Köp ötmey eshu nersiler uninggha kérek bolup qalar édi. Chünki qiz méli dégen uyghur toyining muhim qismighu...

Kimdu-biri öyge waqirap kirip keldi. Xurshide uni apisighu dep oylap qaldi. Wahalenki, u derhalla bu oyidin kechti. Chünki anisi herqachan asta, taraqlatmastin dégidek kiretti.

Xurshide aylinip qarawédi, derhal qizil gwardiyachilarning biri uning üzige birni urdi. Xurshide téxi yéngila sanduqtin chiqarghan nersilirining üstige zhiqildi. Qizil gwardiyachi wintowkisi bilen qilichini hemrayigha bérip qoyup, özi Xurshidege yéqinlishishqa bashlidi...

5-BAP

Chong we Kichik Aqsu yéziliri Ghulja yolidin xéle chette orunlashqan édi. Muraéwning otryadi ong terepke qarap ikki saatche eshu yézilargha qarap mangdi. Chong Aqsu yézisi namigha qarapla, ahalisining sani jhettin Kichik

Aqsudin éship chüshidighanlighini éniqlashqa bolatti we Kichik Aqsuning aldidaraq orunlashqan.

Bu ikki yézining turghunliri xéle jehettin uruqtuqqanliq yéqinchiliqta bolghan. Chünki uzun zhillar dawamida ular özara qiz bériship, qiz éliship toylirini ötküzgen. Lékin, shundimu, kichikaqsuluqlarning müjez-xulqi chongaqsuluqlargha anchila toghra kelmetti. Belkim, buningda Kichik Aqsuning taqqa yéqin orunlishimu, shuning netijiside bu ehwal uning ahalisining chong musteqil xaraktérgha ége bolushimu hem köp arilash maslighimu we qandaqtu-bir filosofiyalik oychanlighimu sewep bolghandu.

Shuning özidimu Chong Aqsu Aqsu-Charin boluslughining memuriy merkizi bolghan hem bu rehberlik ehwal uning ahalisighimu iz qaldurghan.

Muraéwning qanliq zhürüshi toghriliq ikkila yézining ademliri üzlüksiz Yarkent terepke kétip barghan uyghur qachaqliridin bilgen. Chong Aqsuning özidimu égiliri, bu éghir künlerni Yarkenttimu yaki hetta Ghuljida ötküzüshni oylap ketken, nurghunlighan öyler bosh-boshla qalghan.

Shundaq bolsimu, ahalining nurghun qismining bu haywanchiliqning dairisi toghriliq chüshenchesimu bolmighan. Uning üstige aq gwardiyachilar bilen qizil gwardiyachilarning bir-birige qarimu-qarshi teshwiqatli ri peqet addiy ademlerni qalaymiqangha sélip qoyghan.

Qizil gwardiyachilar otryadi toghriliq anglap, Chong Aqsuning ahalisi hetta qandaqtu-bir hepte ilgiri yézigha ularning Polat isimliq zhutdish kelgen. U uzun zhillar ilgiri pul tépish mexsitide yézidin kétip, Talghar we uning etrapidiki ataqliq sodigerlerning biri Metkerimbayning kuchéri bolup ishli gen. Polatning sözi boyiche qizil

gwardiyachi otryad peqet sodigerler bilen boluslarnila öltüridéken, addiy ademlerge tégishmeydéken.

– Méning éniq bilidighinim, Talgharda, mesilen, ular islambay Niyazowning öyini bulap-talighan, uning özini bolsa, qilich bilen chépiwetken, – dep kelgen künila sözlep bergen Polat. – Méning ghojayinim Metkerimbaynima öyning hoylisida balilirining közichila étiwetken.

– Ayalichu, ayali qaldima? – soridi Zénet.

– Biri qalghan, ikkinchisini étiwetken.

– Démek, uning ikki xotuni bolghanméken? – dep, né-mishkidu, qiziqti adettikidek boynini sozup qoyup Danaxun ghaz.

Hemmisi tene qilip uninggha qarashti. Polat bolsa, soghqanliq bilen gépini dawam qildi:

– Shundaq, ikki xotuni bolghan, biri-biridin yaxshi! Baylarga bolidu! islambayningmu ikki xotuni bolghan.

– Sen néme ayallar toghriliq bir
gepni

tekrarlawérisen! Énighini éytqina, biz qizil gwardiyachilardin néme kütimizken? – dep kotuldidi Shirmuhemmet.

– Men nedin bilimenken? – dep térikti Po-lat. – Metkerimbayni öltüriwetti, islambayni öltüriwetti. Manga bolsa tégishmidi.

Polatning moshu sözliridin kéyin Chong Aqsuning ademliri biraz téchlandi. Ulargha Lawar bilen Chélektiki dehshetlik qirghinchiliqlar toghriliq xewerler keyni-keynidin kéliwersimu, ademlerning tolisi eger muraéwchilar otryadi tosattin Chong Aqsuda bolghidek bolsa, ularni xatirjem, wehimge chüshmestin kütüwélis

kérek déyishti. Ularda hemmidin burun, otryad chetnep ötüp kétidu, chünki otryad heqqide birnémilerni bilgenler Ghulja yolidin chetnimise, asasen özlirining zhürüshlirini shu yolning ikki

teripige orunlashqan uyghur yézilirida emelge ashuridu, dégüchilermu boldi.

Uyghurlarda chongni hörmetlesh nahayiti tereqqiy etken. Aqsaqallar sözligen chaghda hemmisi uning sözlige diqqet qilidu. Emeliyatta, her küni kechqurunlughu, adettiki ammiwiy chare-tedbirler ötküzüldighan mektepning yénigha zhighilghanda yéza bowayliri hemmining béshigha chüshken éghir ehwallarni muhakime qilatti. Andin ular, sözsiz, eger qizil gwardiyachilar yézigha bésip kelgidek bolup qalsa, néme qilish kérek, dégen mesilige ötetti.

Kéyinki künliri nurghunliri eng yaxshisi, herhalda, taqqa qéchish kérek we apet aylinip ötüp ketkiche shu yaqta kütüp turush kérek, dégen pikirlernimu éytishti.

zhigitbéshi Abdurasul moshu pikir terepdari boldi. U hazirche zhutdashlirini taghlarda yoshurunup turushqa ishendürerlik yéterlik derijide abroygha ége édi.

Amma moshu yerde yézining eng chong aqsaqili Rexmetulla öz pikrini éytti.

– Balilirim! – dédi u appaq saqilini silap, béshidiki Ghulja dopisini tüzep qoyup. – Men bu yer yüzide nahayiti uzun yashawatimen. Belkim, adettin tashqiri uzundur. Hernersini kördüm. Biz qandaqtu-bir jinayetchilerdek qachmayli. Téxi bu yerge quralliq ademlarning kélishimu namelum. Eger, hetta, ular kelsimu némishke biz ulardin qorqishimiz kérekken? Biz ulargha héchnéme qilmiduqu. Bizning özimizning öylirimiz bar bolup turup, némishke taqqa yoshurunishimiz kérekken? Bizni héchkim qoghlawatmighandin kéyin, némishke muhtajliqqa chidishimiz kérekken?

Eger siler méning pikrimni bilmekchi bolsanglar – biz qalimiz!

Qéri Rexmetullining sözlirini anglap, ademlarning tolisi taqqa ketmeslikning, otryadning kélishini kütüp turushning

terepdari bolushti. Nurghunliri buninggha kélishmidi. Lékin aqsaqalgha qarshi turush uyghurlarning en'eniside hem yoq...

Köp kéchikmeyla Muraéwning atliqliri wzwod boyiche yézigha kirip keldi. Héchkim apetni texminmu qilmighan, buningdin xewermu bolmighan. Merkiziy kocha bilen zhürüp, otryad bu qétim bölünüp jaylashmidi.

Emeliyatta keng kochini tolughi bilen égilewélip, qizil gwardiyachilar aldirash dem élishni uyushturmaqchidek köründi. Ular pes awazda sözliship, pulémétlirini qinliridin chiqirishti, atlirini keng kochining ikki teripide ösiwatqan dereqlerge baghlashti.

Abdurasul birnechche boway bilen chette turghan birtop ademlerge kélip, ulardin otryad komandirini éniqlidi.

– Men yézining starostisi, bizche “zhigitbéshi”, monular bolsa – yézining aqsaqalliri, – dédi u.

Muraéw uninggha tép-téch qarap qoydide, héchsöz qilmidi. Uning ornigha otryad komissari Aléksandr Naxalow sözlep ketti.

– Barliq er kishilerni ewu... – U qarap qoyup dawam qildi, – mana ewu öyning yénigha zhighinglar. Bir qatargha ondin adem oltarsun. Komandir ular bilen söhbet ötküzidu.

Abdurasul aldirimastin bowaylarga bashliqning sözlirini terjime qilip berdi. Bowaylar heyran qéliship, mürilirini qisishtide, gep-sözsiz Naxalow körsetken öyning yénigha méngishti.

Abdurasul shu arida üç balini hemme öylerni arilap, barliq erkishilerning yézining merkiziy kochisigha zhighilish kérekligini xewerleshke ewetti.

Eslighu undaq qilishning hajitimu yoq édi. Chünki erkishilermu, ayallarmu baliliri bilen Chong Aqsugha qizil

gwardiyachilar otryadi kéliwétiptek, dégenni anglishi bilenla kochigha chiqiship ketken édi.

Yézining chetliride turidighanlar yétip kelgiche kochida turushqan erkishiler bowaylarni egiship, körsitilgen öyning yénigha kélishti. Bu öy teghdirning teqqazisi dégendek, yerlik imamning öyi bolup chiqti. Ademlermu kéchikmey kéliship, tertip bilen oltirishti. Chonglarga aldi tereptin orun bérishiti.

Bir bala hasirap-hö müdep Hétaxunning öyige yétip keldide, taladinla:

– Hétaxun aka, Abdurasul zhigitbéshi barliq erkishiler merkiziy kochigha imamning öyining qéshigha zhighilsun, dédi, – dep waqiridi.

– Maqul, maqul! – dep jawap berdi ashxanining dérizidinla Hétaxun. Özi téxi bir az ilgirila giyalarni zhighip, taghdin chüshken édi. Téxi égeri élinmighan éti bolsa chimenlikte otlawatatti.

Hétaxun ashxanida aghriq ayali üçhün herxil chöplerdin dora teyyarlawatatti. Uning ayali ikki zhil zhürek bilen aghrighan. Sekkiz ayché palech bolup yétip qélip, mana hazir biraz midirlaydighan bolup qalghan. Shuning üçhün tamaqnima Hétaxun özi teyyarlap, kir-qatnima özi zhuyup, herbir saatta dégidek ayaligha héliqi chöplerdin teyyarlighan dorisini béríp zhüretti. U ayali Méhriniseni nahayiti yaxshi köretti. Shuning üçhünmu uruq-tuqqan we aghinilirining hayati bolsa ötiwatidu, uninggha Méhriniseni qoyupla, bashqisigha

öylinish toghriliq isharilirini qet'iy ret qilghan. Méhrinise üçün herqandaq nersige teyyar édi.

Qishning uzun-uzun axshamliri Méhrinise Hétaxunning meyüslengen közlidirige qarap qoyup, aran anglinidighan üni bilen özini ata-anisining öyige apiriwétip, Hétaxunning öz hayatini, tirikchiligini tüzüshi toghriliq iltimas qilatti. Hétaxun bolsa, ayaligha gep qaytarmastinla:

– Sen saqiyip ketkendin kéyin, men séni yalghuz qaldurimen, – depla qoyatti.

Mundaq chaghlarda Méhrinisening üzlidiride héjiyishla oxshash bir belgüler peyda bolup, yenila shu aranla chiqidighan awazi bilen:

– Eger men saqiyip kétédighan bolsam, séning méni yalghuz qaldurushing némisi? – dep qoyatti.

Mana ular shundaq bir-birige yar-yölek bolup hayat kechürgen. Shuning netijiside hazir Méhrinise xélila yaxshi bolup, hetta Hétaxun bilen sirtqimu chiqidighan bolghan.

Hétaxun ikki zhil dawamida yerlik chöpchi téwip Niyazaxunning körsetmilirini nahayiti diqqet bilen orunlattı. Ayaligha her saatta dora bérip turidighan bolghanliqtin, Abdurasulning tapshurmisini anglap, Hétaxun uni ichide tilawetti.

Shundaq bolsimu, barmaq bolmatti. Shuning üçün qaynitawatqan chöplerni bir chetke élip qoyup, hoyligha chiqip, baghda asta, herbir dereqqe yölinip méngip, némidu birnersilerni arman qilip zhürgen ayaligha:

– Méhrinise, dorini teyyarlap qoydum. Besh minut-tin kéyin ichiwetkin. Men chapsan qaytip kélimen! – dep eskertti.

Méhrinise béshini lingshitip qoyup, asta öyige mangdi.

Hétaxun otlapta otlawatqan étigha qarap qoyup, chapsan-chapsan méngip ketti.

Emeliyatta Chong Aqsuning hemme ahalisi yézining merkiziy kochisigha zhigilghan édi. Erkishiler imamning öyining aldida bir qatar bolup oltirishti, ayallar bilen balilar bolsa xéle nérisida ikki terepte topliship turushti.

Keng kochining bashqa teripide özlirining komandiri bilen qizil gwardiyachilarning chong bir topi tiziliship turushti. Bashqa ikki topi bolsa, sirttin qarighanda bayqalmaydighandek, amma éniq buyruq boyiche ayallar bilen balilarni ishtiriship, oltarghan erkishilerdin bölüwétip, herterepeke tarqashti.

Axirqi qatarlarning biride, imamning öyige yéqin tam terepte Danaxun ghaz bilen Shirmuhemmet oltiratti. Danaxun bashqiliri bayqimighan, bashqiliri bayqap alalmighan némidu birnersini körmekchi bolghandek, adettikiche boynini sozup qaridi.

– He-e, Abdurasulchu, zhigitbéshi, némidu térikiwa-tidu, – dep héjiyip Shirmuhemmet terepke qaridi u. – Qarighina zhügrep ketkinini.

Shirmuhemmet héch jawap bermidi. Danaxun ghaz yenila boynini sozup qoyup qarap qoydide:

– Hétaxun yoqmu. Körünmeydighu, – dep qoshup qoydi.– Adettikidek, kéchikip kélidu, – dédi Shirmuhemmet.

Naxalowning Abdurasulgha erkishilerni zhigishqa buyruq berginige bir saattek waqit ötti. ikki yüzdek adem qatar-qatar oltirishatti. ikkila tereptin ademler yene kélishti. Ademlarning qatarlarga patmaywatqini körünüpla turatti. Bir qatarda on ademning ornigha onbesh-zhigirmidin oltiratti.

Muraéw oltarghanlarning etrapida boluwatqan qizil gwardiyachilarning ayallar bilen balilarni xéle nérisigha ishtiriwetkenligini körüp, Naxalowqa qaridide, pes awazda:

– Boldi, bashla, – dédi.

Naxalow bolsa, qolini kötirip qoyup, héchgep qilmastinla töwen chüsherdi. Bu shertlik belgü édi.

Derhalla tachankidin ikki pulémét taraqlashqa bashlidi. Oltarghanlarning chetliride turushqan qizil gwardiyachilar bolsa ularni wintowkiliri bilen étishqa kirishti.

Birinchi qatarda oltarghanlar zhiqilishqa bashlidi. Ularning keynidikiler bolsa turushup qachmaqqa tirishti, amma derhalla oqqa uchriddi.

Ayallar yüz bériwatqan dehshettin qorqushup herterepke qéchishqa bashlidi.

Ong mürisige oq tekken qéri Rexmetulla yétip turup, qéрилиқ ünining bariche waqiridi:

– Qérindashlar! zhutdashlar! Alla yolida méni kechürünglar! Némishke siler méning sözümge kirdinglar? Kechürünglar!

Eshu peytte ikkinchi oq uning gékitige tegdi we boway appaq saqilini özining qénigha boyap dümla chüshti.

Wintowkilar ünliri bilen pulémétlar tartildashliri anglanghan chaghda Hétaxun téxi merkiziy kochigha yéqinliship qalghan édi. U hemmini chüshendi.

Nahayiti chapsanliq bilen keynige qarap zhügergen u hoylisigha kiripla Méhrinisening dorisini ichip bolup, chinisini zhumaqchi boluwatqinini kördi. Bu ehwal ikki zhilda ayalining öy ichide deslepki qétim qiliwatqan ishi édi.

Hétaxunning qorqup ketken közlrini körgen Méhrinise pichirlapla:

– Néme bolup qaldi, söyümlügüm? – dep soridi.

Hétaxun ayaligha yéngi, tüzitip bolmas késelni peyda qilmas üçün, uning imkani bolmisimu, özini tutmaqchi boldi. Shundimu nahayiti hoduqqan halda:

– Méhrinise, hazir biz bu yerdin Kichik Aqsugha ké-timiz. Men séni oghrilap ketkendek, bol.

Moshu sözlerni éytqan Hétaxun étigha zhügregp ketti. U étining boshla ékenligige öziche razi bolghandek édi.

Étini yétilep öyge kiridighan yerge ekeldide, yüz bériwatqan waqielerdin hélighiche béxewer ayalini awaylap atqa mingüzdi, andin özi minip, tar yollar bilen Kichik Aqsugha qarap ketti.

6-BAP

Chong Aqsudin üç chaqirimche néri, taghlargha yéqin, emeliyatta taghlargha uliship dégidekla, eng chirayliq uyghur yézisi – Kichik Aqsu orunlashqan. Yéza hemme jehettin chirayliq bolghan.

Gözel tagh choqqiliri, shu aqqarliq choqqilarning kök asmangha taqiship turushliri beeyni yézini herxil xéyim-xeterlerdin qoghdighandek körünetti.

Tagh étekliride bolsa, qarsiz, shaxlirini yépinghan qarighaylar, bequwet herxil dereqler heywetlik körünetti.

Bu taghlar zhilning herqandaq peslide ejayip körkem, beeyni Kichik Aqsuning dawamidek bilinetti. Chünki yézining herbir balisi héch qorqmastinla shu taghlarning herqandaq yérigé baralaydu, égizlikke chiqalaydu. Chünki ular qaytqandimu héch xatalashmayténimey melige yol

tapalaydu. Ularning ataaniliri eger baliliri öyde yoq bolsa, baliliridin héch ensirimetti. Ularning baliliri on yéshidin bashlap dégidek, yéqin taghlargha bérip, özlirining imkaniyetlirini sinaqtin ötküzetti.

Yézining ademlirimu ejayip édi. Yézining chong ahalisi neq eyne shu taghlardin özlirige hayat üçün ozuq-tülük tapatti. Amma, herqandaq adem shunchélik égiz taqqa chiqip, shunchélik yoghan dereqni késip, töwinige chüshirelmeydude. Kichikaqsuluqlar bolsa shu murekkep ishning höddisidin ongayla chiqatti. Qarighay teyyarlap, uni quruluş ishliri üçün kupéslargha sétish yézining nurgunlighan ahalisi üçün asasiy kesipke aylanghan édi.

Chonglarni izzet qilish, zhigitbéshigha hörmet bilen munasiwet qilish uyghurlarning bu en'eniwiyy süpiti nahayiti zhuquri derijide bolghan. Kichik Aqsuda bu en'ene téximu küchlük qéliplashqan bu öz eksini tapqan. Buning özila ulargha alahide gözellik béghishlap turatti. Buningmu birnechche sewepliri bolghan.

Birinchidin, yéza xéle chetterek orunlashqan. Shuning netijiside bashqa ahailiq punktlar bilen yéterlik derijide qélin munasiwet bolmighan. Shuninggha munasiwetlik yézining herbir turghuni bir-biridin bölünmeske we deslepki éhtiyajliqning özidila derhal yadrem bérishke tirishatti. ikkinchidin, yézining üchtin bir qismi dégidek ut-tur tuqqanchiliq munasiwette bolghan. Lékin quda-baja, newre-chewre, kélinler arqiliq xéle zhiraq bolsimu tuqqanchiliqning zhipini tapqili bolatti. Umumen, barliq uyghurlar bir-birige tuqqan déyishidu. Kichik Aqsuning ülgiside buninggha heqiqettimu ishinishke bolidu.

We, üçinchidin, Kichik Aqsuning ahalisigha rehberlik qilish jehettin ongushluq bolghan. Uzun zhillar dawamida

zhutdashlar arisida Nadir-qazi Obulow nahayiti chong hörmetke  ge  di. U hemme jehettin shuninggha munasip adem bolghan. Nadir-qazi Kichik Aqsuning asasini qurghuchilarning biri bolghan. Birnechche zaman bolus bashlighi xizmitidimu bolghan. Wahalenki, sot mesililirini adaletlik bilen hel qilishta t ximu zor atighi chiqqan. Chünki u  zi qazi bolghan.

Nadir-qazi m jez-xulqi qattiq, qet'iy adem bolghan. Shuning bilen bille, herqandaq addiy, közge ilinmaydighandek mesiligimu u toluq jawapkerlik we zhuquri diqqet bilen qarighan.

zhutdashliri Nadir-qazidin qorqishatti, shuning özidimu uni cheksiz hörmetletti. U ye zhigitb shi yaki y za aqsaqali bolmisimu, y za dairisidiki h chbir mesile uning axirqi s zisiz hel bolmatti.

Shuning bilen bille Nadir-qazi y za ahalisi bilen meslihetleshmey turup, axirqi sözini  ytmatti. U hetta orunluq gep qilghan balining s zigimu qulaq salatti.

Qizil gwardiyachilar otryadi toghriliq Kichik Aqsuning ahalisi anglighan, l kin xoshniliri oxshash tepsilatini bilmetti.

Chong Aqsu herhalda Ghulja yoligha y qin bolghan. Rehberlikmu Chong Aqsuning bolusluq merkizi bolghanlighidin uninggha pat-pat k lip turatti.

Shundaq bolsimu, Kichik Aqsuning ademliri mabada otryad kelgidek bolup qalsa, n me qilidighanlighini uzunghiche bilelmey zh rdi.

Eng yaxshisi, ular hetta otryadni m hmandarchiliq bilen k tiw lip, uninggha uyghur taamlirining baylighini namayish qilmaqmu bolghan. Y zining zhigitb shi W laxun hetta qazanlarni, samowarlarni, soyulidighan

malni teyyarlap qoyushqimu körsetme béríp ülgengen. Herbir kochidin ashpezlermu belgülinip qoyulghan...

Kütmigen yerdin topiliq kochida oynawatqan balilar at chapturup kéliwatqan yalghuz atliqni körüp qaldi. U némidu-bir némilerni dep waqirimaqta édi. Uni körgen balilar tarqiship kétishmey, hemmisi bille Nadir-qazi Obulowning öyige bardı.

Yézida hemme – kichigidin chongighiche, yézida tashqiridin kimla bolsun, birining peyda bolghanlighini eng aldi bilen Nadir-qazi bilishi kéreklighini biletti. Mundaq ehwalda zhigitbéshimu, yéza aqsaqalimu shuning öyige zhigilatti.

Héliqi atliq bu qaide toghriliq bilgenliktinmu yaki sezgüsimu, zhigitbéshining öyige emes, uttur balilarning keynidin at chapturdi. Yézigha kirishi bilenla u yenila birla sözni tekrarlap waqiridi:

– Saqlininglar! Saqlininglar!

Yézining nurghunlighan ahalisi uning atni chapturup emes, yorutup kéliwatqinigha heyran qélishti.

Hétaxun Nadir-qazining öyige yétip kélishi bilenla aldin özi attin chüshüp, andin at üstidiki ayalni awaylap élip chöp üstige qoydide, asta mengizlirige shapilaghdap qoydi.

Hétaxun Méhrinisening jéni bar ékenligige közi yetkendin kéyinla, uni öyning yénigha yatquzup qoyup, özi jozida Nadir-qazi oltarghan bölmige zhügrep dégidek kirdi.

– Ademlerni qutuldurunglar! Chong Aqsuda hemme ademlerni öltüriwatidu! – dep waqiridi Hétaxun, hetta salamlashmay, bölme otturisida qétip dégidek turupla.

Nadir-qazi üçün bu heyran qalarliq hal boldi. U özi herqandaq weziyette özini tutushni biletti.

Shundaq bolsimu, bu zhigitning bu yerde peyda bolushi, bolupmu uning monu sözliri Nadir-qazini ornidin turup, jozini aylinip Hétaxunning yénigha kélishke mejbur qildi.

Nadir-qazi uning mürisidin tutup bir silkidide, qattiq we keskin awazda:

– Özengni tut, balam. Néme waqie? – dédi. – Énigharaq éytqin.

Hétaxun özige kelgendek boldi. Endi u xéle xatirjemlik bilen, amma téxiche shu titrek awazda:

– Men Chong Aqsudinmen. U yerde qizil gwardiyachilar otryadi. Hemmisini pulémétlar bilen qiriwatidu. Özem tesadipi aman qaldim. Derhalla sizge at chapturdum. Eskertip qoyush üçün, – dédi.

Nadir-qazi derhal öydin chiqti. Talada ademler toshup ketken édi. Méhrinisening etrapida ayallar ghemxorluq qilishmaqta. zhigitbéshi yerdin ünüp chiqqandek peyda boldide, Nadir-qazi Obulowtin zhiraq ketmidi.

– Wélaxun, herbir hoyligha ademlerni ewetkin, – dédi Nadir-qazi jiddiy awazda, – eng hajetlik nersilirini alsun. Taqqa kétimiz.

zhigitbéshi Wélaxun Nadir-qazining sözlirini yaxshi anglimighandek boldi. Shu arida Nadir-qazi hemmenerse özi buyruq qilghandek orunlinidighanlighigha isheshlik édi.

Mesile shuningdiki, Wélaxun Nadir-qazigha qandaq béqinidighan bolsa, töwenki kocha zhigitbashlirimu yézining chong zhigitbéshi Wélaxungha shundaq béqinatti. Neq shuning üçünmu töwenki zhigitbashliri yéqinda turup Nadir-qazining buyrughini we Wélaxunning «orunlanglar!» dégen sözini anglap, derhalla herterepke zhügriship ketti:

Ademler nahayiti chapsan zhigilishti. Ular waqitning qis ékenligini chüshinetti. ikki yézining arilighi üchla chaqirim. Shuning üçhün atlar bilen ésheklerge tenglengen ghojunlar peqet ozuq-tülüklerge toshquzulghan. Barliq mallarni we hetta toxularnimu aldida haydap méngishti. Yéza ichi warang-churunggha tolup ketti...

Lékin moshuning hemmisi Kichik Aqsuning ademleri birinchi dawandin ashqandin kéyinla jim boldi. Tejribilik yol körsetküchisiz, hetta eger qizil gwardiyachilar ketkenlerni qoghlap mangmaqchi bolsimu baralmaydighan chatqalgha yetken chaghda, Kichik Aqsuning ademleri shu yerde birnechche kün bolush qararigha keldi.

Éghir aghriwatqan Tursun Mamutowtin bashqisi yézining hemme ahalisi taqqa kétip, bir saatlardin kéyin Kichik Aqsugha Muraéwning qizil gwardiyachi jazalash otryadi keldi.

Tursun saqaymas aghriq derdidin ornidin turalmas derijide yatatti. Dadisining derdini sel bolsimu yéniklitish üçhün uning oghli némilerni qilmidi désingizchu. Kélini bolsa xuddi öz qizidek kütti uni. Amma Tursunning ehwali barghanséri nacharlashmaqta édi. Buningdin on kün ilgiri kelgen féldshér uning oghligha bémar yene birer ayghiche hayat bolar, dégen.

Nadir-qazi Obulow yézining barliq ahalisigha derhal taqqa kétish kérek dep buyruq bergendin kéyin Tursunning oghli u buyruqtin waz kechti we dadisi bilen yézida qalmaq boldi. Chünki dadisimu taqqa ekétish toghriliq gep bolushimu mümkin emes édi. Amma Nadirqazini tingshimasqimu, yézida qélishqimu mümkin emes édi. Shuning üçhün Tursun Mamutow turuwatqan

kochining zhigitbéshi uning oghlini köpchilik bilen kétishke köndürmek boldi. Amma u qet'iy qarshi turdi. Shundaq bolsimu ata oghlining taqqa kétishini buyridi.

– Méning künlirim sanaqliqla qaldi. Men nege ketmekchimen? Amma sen méning sözümge kirmey, köpchilik bilen ketmeydighan bolsang, u chaghda sen méning oghlum emessen! – dédi barliq küchini zhighip. – Uning üstige siler birnechche kündin kéyin yénip kélisiler, – dédi awazini sel bésip.

Endi oghligha dadisigha hajatlik ozuq-tülüklerni qaldurup, keypiyati chüshken halda köpchilikke egiship kétishtin bashqa héch ilaj qalmighan édi...

Quruq qalghan yézini körgen Muraéw heddidin tashqiri ghezeplinip ketti. U herbir hoylining aqturushni, herbir öyge, herbir bölmige kirishni buyridi. Amma Tursundin bashqa yéza ahalisidin héchkim yoq édi. Heddi-hésapsiz ghezeplengen Muraéw uni öltüriwétishni buyridi. Tursunni tapqan qizil gwardiyachi uning öyige yénip kélip, charisiz yatqan bémarni soghqanliq bilenla étiwetti.

***

Xeritide belgülenen yoq qilishqa tégishlik yézilarning axirqisini kök qérindash bilen siziwétip, Muraéw Mixail Talowqa Ghulja yolidin xéle zhiraghiraq orunlashqan kichik-kichik uyghur yézilirigha réydni dawamlashturushni buyridi.

U Konstantin Osipow bergen buyruqning ikkinchi punktumu muwappeqiyetlik orunlandi dep hésaplidi. Endi buyruqning üçinchi punktini orunlash kérek boldi. Uning üçün Yarkentteki Zatilnikowning we Mélnikowning otryadliri bilen qoshulush kérek boldi.

Yettisu wilayiti ijraiý komitéti Prézidiumining toxtamigha muwapiq Zatilnikowqa, Mélnikowqa we Muraéwqa Ghuljigha béríp Sowét Rossiyasini étirap qilishqa qaritilghan muzakirilerni zhürgüzüsh tapshurulghan édi.

Xeritidiki Chong Aqsunimu, Kichik Aqsunimu chapsanchapsan sizawétip, Égor Muraéw otryadke zhürüsh tertiw bilén Yarkentke yol tutushni buyridi.

7-BAP

Hemra Riza bilén Sharapetni yoshuruwétip, üç kúndin kéyin möjüzilerdek aman qalghan Shawdun Köktöbide peyda boldi. U qizil gwardiyachilarning Bayandaydiki dehshetlik jazalashlirini éytip berdi.

Hemra Sidixanning balilarni élip kétishi tégish ékenligini biletti. Bu ishta uninggha yüz alte yashliq Qurwan bowayning newrisi Turghunjan yaremleshmekchi bolghan.

Lékin hazir otryadning barghanséri ichkirilep kétéwatqanlighini körgen Hemra uyghurlarni teqip qilish chégarighiche dawamlishishi mümkin dep oylidi. U chaghda Muraéwning qizil gwardiyachiliridin qoghdinip qéchip zhürgen bayandayliqlargha, shundaqla bashqimu nurghunlighan yézilarning ahalisigha Ghuljigha kétishke toghra kélidu.

Sidixanni tépish üçün Hemra Yarkentke bérishqa bel baghlidi. Shu arqiliq, eger uninggha Qeshqerge yénip kétishke toghra kelse, u hem bala-jaqisi bilénla ketmekchi boldi.

Sidixan Aznemning hedisi bolup, ular bir-birige lékin anchila oxshimatti. Elwette, tashqi jehettin bezi oxshashliqlarmu bolghan, Sidixanning müjezi tamamen bashqiche édi. Eger Aznem zhugach, köngülchek, mulayim bolsa, Sidixan dayim öz déginide turatti, héchkimge yol qoymatti.

Aznem etigen wapat bolghanda, uning balilirigha közqulaq bolup zhürgenligi üçün Hemra Sidixangha cheksiz minnetdar édi. Baliliri – sekkiz yashliq Shedem we alte yashliq Kerim kiyimi pütün, qosighi toq...

Shawdunning hékayisidin üç kün ötüp, Hemra özining qara yorghisini minip, Ghulja yoli bilen Muraéw otryadining keynidin yolgha chiqti. Wérniydin chiqip, birnechche chaqirim mangghiche qorqunuchning héch belgüsümü bilinmidi. Qara yorgha birxil yorghilap kétip baratti. Bu atni Hemra bek kütetti. Uning buningdin bashqa héch mélimu bolmighan.

Aznemning wapatidin kéyin Hemra kalilirini sétiwetken, qoylirining bir böligini Bayandaygha apiriwetken, yene bir böligini tallanghan sulugha tégishiwetken édi. Özining éti bilen Hemra özini isheshlik sézetti, at uninggha hem dost, hem ishenche bolghan...

Talgarka östingige yéqinlap kelgende, at xeterlikning belgüsini körsitishke bashlidi. Hemra chetke tartmaqchi boluwédi, aldidimu, keynidimu yolda héchkim körünmidi. Shuning üçün u chingdalghan Ghulja yoli bilen étini yorutup zhüriwerdi.

Östengdin ötüp, at birdinla chapchip, qulaqlirini yopurup, birnersining hiddini sezgendek turuwaldi.

Hemra chet-chörisige qaridi. Moshuningdin bir chaqirimche sol terepte Yéngisher orunlashqan. Heyran qalghidek ehwal, atmu shu terepke qarap-qarap qoyatti.

Yézining zhuqarqi teripide Ghulja yolining boyidiki qebirstanliqqa qarap kétip barghan ademler topini kördi Hemra. Étini tutupturup, u buning heqiqetenla matem merasimi ékenligini chüshendi. Amma uning heyran qalghini, ademler topi arisida birmu erkishi körünmetti. Musulmanlar jesetlirini ayallar depin qiliwatatti...

Buninggha qarap turushqa chidami qalmighan Hemra étigha bir qamcha basti. U héchqachan étigha qamcha salmasqa tirishatti, lékin bu qétim héch amali qalmighan édi. Bu yerdin chapsanaraq kétish kérek bolghan.

Hemra Tashkensazghimu, Bayandayghimu kirmidi. ilgiri, Ghulja yoli bilen mangghanda, u sözsiz shu yézilargha kirip, tuqqanlirini, aghinilirini, tonushlirini yoqlap qaytatti. Bu qétim bolsa, yoqlaydighan héchkimi qalmighan édi...

Tashkensaz aylinimisidin ötkendin kéyin u étini bir yash dereqqe baghlap qoydide, biraz haduq chiqirish üçün qélin chimenlikke oltardi. U ghojunidin Sharapet yolgha dep sélip qoyghan nan, bir parche pishqan qoy göshini chiqardi. Biraz tamaq yégendin kéyin u yoghan bir qapaqni aldide, uttur sépidinla sogh etkenchayni ichti.

Dereqning sayisida biraz oltarghandin kéyin u salqin chüshüshi bilenla yolini dawam qildi.

Hemrani Qaritoruq qayghu-hesret bilen kütiwaldi. Öyler ochuqtin-ochuq qalghan. Peqet beziliridila beeyni shepilerdek, matem kiyimlirini kiyiwalghan ayallarla méngiship zhüretti.

Lawarda hetta ayallarmu körünmetti. Yézida janliqning hemmisila yoq qilinghan. Hemra bu yézidin chapsaniraq chiqip kétish mexsitide étini déwitip qoydi. At bolsa, beeyni özimu shuni xalighandek, yorutushqa bashlidi.

Hemra Bayséyittin káyinki tagh choqqilirining biride qonushni oylidi. Lékin Bayséyitta téximu dehshetlik körünüşlerge uchrishishini chüshinip, u peqet étinila dem alghuzdi.

Ghulja yolida Bayséyitqiche bashqa yéza bolmighan. Yézilar Qoram yaki Chélek oxshash yoldin birnechche chaqirim solgha yaki ong tereplerge orunlashqan. Qoram aylanmisigha yetmey turup, Hemra yene étini dem aldurdi.

Hemra Bayséyitqa kirgende atning yaligha ingishiwélip, chapturup ötüp ketti. Ong terepkimu, sol terepkimu qarash mümkin bolmidi. Shundaq bolsimu, Bayséyitning moshu yézida herqachan Ghulja yoli bilen mangidighan yoluwchilar toxtaydighanlighi bilen nami chiqqan édi. Belkim, shuning üçündür, Hemragha özi at chapturup ötüp ketken Bayséyitta bashqa yézilargha qarighanda ademler nurghundek köründi. Shundimu, Hemra ixtiyarsiz étini astilitip, sol tereptiki öylerning birining yénida latilar bilen sol putini téngiwalghan baligha közi chüshti.

Bayséyittin ötüp, taghda qonup chiqqan Hemra etisi yolini dawamlashturdi. Shuningdin Yarkentkiche bolghan yolda u weyran qilinghan yézilargha duch kelmidi. Undaq yézilar bolghan. Amma ular Ghulja yolining uttur özide emes, uningdin xélila chette édi.

***

Yarkentte heqiqiy qiyamet boluwatatti. Atulaqlarning, herxil harwularning nurghunlughu shunchelikkin, qachaqlar sheher ahalisidin birnechche hesse nurghun édi. Ularning qeyerde tüneydighanlighi, qeyerde, néme yeydighanlighi, umumen Yarkentke birinchi qétim kelgen yéza ademlirining qandaq yol tapidighanlighi tamamen chüshiniksiz édi.

Birnechche qétim Yarkentte bolghan Hemra Wéliway méchitgha kirishke tirishti. U birer kishining öyide toxtashqa mümkinchiligi bolmighan bayandayliqlar méchitqa yéqinaraq biryerde toxtashqa tirishidu, dep orunluq texmin qildi.

Méchitning yardimi bilen sheher xelqi teripidin zhighilghan meblegh hésawigha qachaqlarni ozuqlanduridighanliqqa ishinishke bolatti. Uningdin tashqiri, méchitning hoylisigha ayallar bilen balilarning qonup chiqish üçhün orunning bar ékenligige Hemra téximu ishinetti.

Amma bu yerde Hemra birla nersini közde tutmidi. Énigharighi, Wéliway méchitining yénida qalaymiqanchiliqning téximu nurghun bolushidin ibaret édi.

Shundaq bolsimu, Hemra méchitqa yétip bardı. Heyran qaldurghini, ademler anche nurghun emes édi. Sewewi, ötken kéchisi qachaqlarning nurghun qismi chégaridin ötüp ketken édi. Wéliwayning méchitida qalghanliri bolsa, бүgүн kéchide ötmekchi édi.

Étini yétilep méchitni aylinip chiqqandin kéyin, méchitning u chétide Hemra birnechche bayandayliqni körüp qaldi. Bir harwuning yénida Sidixan turatti.

Harwudiki zhük-taqa, u-bularning üstide Shedem bilen Kerim uxlawatatti.

Hemra balilarni körüshi bilenla chégaridin ötmeske we Bayandaygha yénip kétishke qet'iy qarar qildi. Hemra étining tizginini tutqan halda baliliri terepke qedem tashlidi.

8-BAP

Ghuljigha ketmigen qachaqlar öz yézilirigha qaytip kétishti. Deslepte bu Ghulja yoli boyiche birnechche chaqirimgha sozulghan nahayiti chong köch boldi. Wérniygha yéqinlashqanséri köch azaydi. Chünki bezide beshondin, bezide zhigirmidin harwu birde ongggha, birde solgha aylinip kétetti.

Özlrining ana zhutlirigha yéqinlashqanséri ademler qandaqtu jiddiyleshti. Chünki ular özlrini néme kütiwatqanlighini axirighiche chüshenmetti. Birliri apet neq eshularning yézisini aylinip ötüp ketti, dep ishinetti. Bashqiliri bolsa, Allagha yalwurup, hetta yéza weyran bolsimu, peqet özlrining ailisining aman qélishini tiletti.

Shuning özidimu Ghulja yoli bilen méngishni dawamlashturghanlar aylinip ketkenler terepke qarashmatti. Chünki ular köp ötmey özirimu shundaq aylinishni bashtin kechüridighanlighini chüshinetti.

Yarkenttin tartipla Sidixan bir ensizchilikni kütüsh bilen boldi. U özining yézisida némilerni köridighanlighini köz aldigha keltüretti. Biraz waqit u özini xatirjem qilip, Bayanday Ghulja yolidin zhiragharaqta, éhtimal, qizil gwardiyachilar uninggha yétip barmighandu, depmu oylidi.

Andin kéyin u eger birer dehshetlik waqie yüz bergen bolsa, héch shübbhisiz, tashkensazliqlar bayandayliqlarni eskertip qoyghandu, depmu oylidi. Wahalenki, Tashkensaz aylanmisigha yéqinlashqanséri, Sidixanni shundaq bir tewrinish öz ilkige aldiki, u titrep kétip, peqet sekkiz yashliq Shedemni qattiq quchaghlawaldi.

Shedem bolsa, emeliyatta pütkül yol boyi birnersiler, kona yotqan we yérimdin az ugatqan qömüqantın ibaret bir téngiqning üstide qingghiyip yatatti. Sidixanning qoli tégishi bilenla Shedem chöchüp kétip, chong apising tizlirigha üzlirini yéqip, endikishke bashlidi.

Sidixan alte yashliq Kerimge qaridi. U bolsa harwuning bir bulungigha oltiriwélip, keynidiki harwuni sörep kéliwatqan atqa qarap oltiratti. Kerim jim boluwélip, özining baliliq nezeri bilen eshu atning közlrini körüşke tirishatti. Ettey qilghandek, at béshini töwen qiliwélip, közlrini minglighan harwu changliri bésip ötkén, minglighan taqilar dessigen yoldin kötermetti. Eyne shu alte yashliq oghlan néme heqqide oylidi, héchkim bilmetti. Lékin uning qarishida qandaqtu-bir, yéshigha toghra kelmisima, mundaq yashtiki balida bolushimu mümkin emes némidu-bir nerse bar édi.

Harwu Ghulja yolidin Tashkensaz terepke aylanghan chaghda, harwuda oltarghanlar moshu kemgiche anchila gepsöz qilmighan bolsa, endi téximu jim bolushti.

Sidixan we balilardin bashqa harwuda yene tört adem bar édi. Ular – ikki ayal xoshna Tashkensazdin we Tashtiqaridin bir ayal balisi bilen édi. Hemra bolsa, shu özining yorghisi bilen yandash kétip baratti.

Tashkensazghiche bolghan ikki chaqirim yol ulargha yüz chaqirimdek bilinip ketti. Harwugha qoshulghan atmu

uzun mashaqetlik yolning tamamliniwatqanligini sezgendek, birnechche métrche chapsan-chapsan mangghandek qilip, andin putlirini aranla yótkeydighan halgha chüshüp qalatti.

Yéza yoli boyida ösüwatqan herxil dereqler Hemragha shundaq yéqin, tonushtek körünüp kettide, u Köktöbidiki özining béghini eslidi. Andin meyüslinip, közlirini dereqlerdin chetke aldide, öz halini héchkimge bilindürmes üçhün harwukesh baligha qarap:

– Bizmu Tashkensazda qalimiz, shuning üçhün Bayandaygha bérishning hajiti yoq, – dédi.

Harwukesh bolsa, unchuqmastinla béshini éghitip qoydide, besh minutlarche ötkendin kéyin, héchkimge qarimayla:

– Méchitning qéshida toxtaymiz, – dep qoydi.

Onbesh minutlardin kéyin méchitmu köründi. U Tashkensazning pexri édi. Hemramu pyatidéyatnik Abduréshitning dadisi merhum Abduraxmanning moshu méchitni yasashta qanchélik emgek qilghanlighini nahayiti yaxshi biletti.

Hemra qéri Abduraxmanni téxi Aznemge quda chüshken chaghlardin tartipla biletti. Abduraxman Tashkensazda, Aznemning ailisi Bayandayda turiwatqan bolsimu, Abduraxman xoshna yézida boluwatqan hemme yéngiliqlardin xewerdar bolup turatti.

Hemrani deslepki qétim körgendila u jiddiy halda:

– Séni Qeshqerdiki Yunusning balisi déyishidighu.

Shundaqmu? – dep soridi.

Hemra ijabiy jawap bergendin kéyin, qéri Abduraxman razi bolghandek:

– Men séning dadangni bilettim, balam. Eger shundaq bolsang, bizning Aznem yaxshi ailige chüshidighan boptu.

Alla uni bexitlik qilghay! – dep qoydi.

Mana hazir, Tashkensazdiki méchitqa yéqin kelgende, Hemra eshu ejayip bowayni xatirilidi we uning uzun zhillar ilgiri wapat bolup ketkinini, amma uning teshebbusi we béwasite qatnishishi bilen sélinghan méchit Tashkensazning otturisida boy taliship turghanlighini oylidi.

Chüshlük namaz waqti bolsimu, talada héchkim yoq édi. Mezinning awazimu anglanmaydu.

Harwu sel néri bérip toxtidi. Harwukesh bala sol tizginini özige sel tartiwédi, at uni chüshengendek, solgha aylandide, Tashtiqarigha apiridighan yolgha toxtidi.

Hemra aldirash étini bir dereqqe baghlap qoydide, téxichila bir nuxtigha qarap oltarghan Kerimni harwudin kôtiriwaldi.

Sidixan bilen Shedem we bashqimu seperdashlar harwudiki nersilirini éliship, aldiriship zhürgendimu, Kerim harwu ketkiche héchsöz qilmidi.

At bolsa, éhtimal, harwuning xélila yénikliship qalghanlighini sezgendek, harwukeshning qamcha basqinigha naraziliq süpitide bir pushqirip qoydide, Tashtiqara terepke chapsan méngip ketti.

Shu arida ayallar tarqiship kettide, Hemra Sidixan bilen balilarni oltarghuzup qoyup, özi méchitqa ketti.

Etrapta héchkim körünmisimu, méchitning ishigi ochuq édi.

Hemra méchitning ichige kirdi, lékin namaz oqush zaligha ötmidi. Chünki u téxi taharet almighan édi.

Uningdin tashqiri Hemra ötükte édi. U adettiki namazgha kelgenler ayaqkiyimlirini yéship qoyidighan yerde turupla, méchitning ichige köz tashlidi.

Méchitning ichidimu héchkim yoq édi. Herhalda Hemra héchkimni körelmidi. U endi aylinip ketmekchi boluwédi, kütmigen yerdin méchitning namaz oquydighan zalining ichkerki bulungidin qandaqtu-bir mükcheygen qiyapetni körüp qaldi. Hemra diqqet bilen qarap, uning ayal ékenligini bildi. U ayalmu, etimalim, ishikning ghichildap échilishini sezgen bolsa kérek, ornidin turup, Hemragha qarap mangdi. U ayal biraz yéqinlashqanda, uning sol qoli bilen kiyiwalghan pertughini tutuwélip, ong qoli bilen qandaqtu-bir ghelite heriketlerni qiliwatqinini kördi Hemra.

Axiri Hemra uni tonidi. U pyatidéyatnik Abduréshitning ayali, gözel Gülrozem édi. U Hemragha yéqin kélip, uni tonumastinla, qayaqidu, zhiraqbiryayqlargha qarighandek qilip pichirlidi:

– Abduréshit meshede. Mana uning ustixanliri. Hazir men ularni zhighishturimen. Abduréshit meshede...

Eshu sözlerni éytqach, Gülrozem beeyni ong qoli bilen özining ériining körünmes ustixanlirini zhighip, partughigha séliwatqandek, héliqi ghelite herikitini dawamlashturdi...

9-BAP

1918-zhili iyun éyining bashlirida Ghulja shehiri buzulghan chümüle ugisini eslitetti. Uyghur qachaqliri, kazak-oruslar – ayrilishta édi.

U ademlarning bir qismining, qandaqla bolmisun, yénip béríp, qizil gwardiyachilerni ta Wérniy shehirigiche qoghlap chiqirip, Yarkentni qayturuwélísh xahishi téxi tügimigen édi.

Bashqiliri bolsa, weziyetni xéle réal bahalap, ili ölkiside mestehkemlinish üçün hemme imkaniyetni paydilandi.

Herhalda, qaytip kélísh idéyasini xatirjem waqitlarga qaldurdi.

Herhalda, Jamaldin Bushriéwning keypiyati yaxshi édi. Énigharighi, uning keypiyati axirqi künliri yaxshi bolup qaldi. Shungghiche u, Wérniy sépiligha qilinghan muwappeqiyetsiz hujumidin kéyin rohiy késellikte édi.

Shu chaghda chégarighiche chékingen Jamaldin chégaridin ötelmeydighanlighigha isheshlik édi. U hujumdin kéyin aman qalghan zhutdashlirigha yol boyidiki uyghur yézilirining yerlik ahalisi qebilidashlirigha yardemlishidu, ularning otryadigha qoshulidu yaki, eng bolmighanda, ularni ozuq-tülük we atliri üçün yemchöp bilen teminleydu, dep ishendürdi. Qismen uning ishenchisimu emelge ashqan. Amma peqet qismenla...

Heqiqettimu ularni ozuqlandurdi, bezide hetta ularning atlirini almashturup, özlirige ewularning qiynalghan atlirini qaldurdi.

Lékin yerlik ahali otryadqa yézilishqa aldirimidi. Otryad ötüp ketkendin kéyin, kona-yaghanlirini zhighishturup, Ghulja yoli bilen Ghulja terepke qarap méngishti...

Mana hazir Jamaldin Bushriéw keypiyatining yaxshi bolushining yene bir sewewi, qoligha ketmenden bashqa héchnerse tutmighan eyne shu addiy déxanlar moshu yerde – Ghuljida barghanséri Yettisugha, özlirining

makanlirigha yénip kétishning hajetligi toghriliq qattiq éytishmaqta édi. Uni shularning ózlrining qaytip kétishke qarar qilghanlighi xoshal qilatti.

Sözsizki, mundaqla kétish xamxiyali héchkimdimu bolmighan. Turupla zhük-taqini zhighishturup, ularni harwulargha bésip, yolgha chiqish heqiqiy xamxiyalghu. Shuning üçün buni hemmisi chüshinetti. Qaytip kélish üçün chégarigha yandash ahaliliq punktlardin qizil gwardiyachilarni qoghlap chiqirish kéreklighini hemmisi chüshinetti. Uning üçün bolsa, az-tola bolsimu, jengge qabiliyetlik herbiy birlik qurush hajet. Moshularni ademlerning ózlrining étirap qilishining özi Jamaldin Bushriéw xoshallighining yene bir sewewi boldi.

Uning zhuquri keypiyatta bolushining yene bir sewewi, ili ölkiside hélikem mojut boluwatqan sabiq padisha diplomatiyasining tesiri boldi. Ghuljidiki padisha konsuli Wladimir Lyuba qachaqlardin terkip tapqan otryadlarga mümkinqeder maliye we amunisiyalar bilen yardemeshti.

Jamaldin Bushriéw Ghuljidiki padisha elchixanisining bénasida yéqinda Wladimir Lyubaning qobul qilishida bolghan paraglarni ésigha aldi. Shu chaghda konsul qatnishiawatqanlarning hemmisining ésida qalghidek qilip, yéterlik derijide isheshlik we chüshinishlik qilip qattiq éytqan édi.

– Janaplar, – dédi u qandaqtu zalgha zhuquridin qarighandek qilip, – men silerge shuni xewerleshke hoquqluqmenki, biz Rossiya hökümitining Omskidiki Tashqi ishlar ministrliqi yaxshi alaqidimiz we qiliwatqan ishimizni toluq quwetlewatqanlighigha égimiz we ishlimizni toluq qollap-quwetleshke égimiz. Silerge melum boliduki, janaplar, Rossiya dölitining Aliy derijilik

hakimi, admiral Aléksandr Wasilwich Kolchak bizge xéle derijide yadrem bérishni buyridi. Hazirgha qismen bolsimu maliyewiy we maddiy yadremler kélip chüshti.

Qatnishiwatqan Aq émigrasiya rehberlirining arisida qanaetlengen pichirlashlar anglandi. Wladimir Lyuba sözini dawamlashturdi:

– Qachaqlar terkiwidin ibaret jenggiwar otryadlar-ni qurushni chapsanlitish hajet dep hésaplaymen. Waqitni qoldin bermes muhim. Biz Yettisu tereptin Omsk hökümitini artqa septin teminlishimiz kérek, janaplar.

Bu sözler Jamaldin Bushriéwning xatirisige miqtek orunlashqan. Mana shuning üçünmu eng bolmighanda hazirqi peytte qizil gwardiyachilarni Yarkenttin qoghlap chiqirip, herbiy dadilliqni körsitish üçün qisimlarni teshkil qilishning hemme charilirini kördi.

Kün arilapla Jamaldin Bushriéw Ghuljining kwartallirini arilaydighan boldi. U “Döngmellidimu”, taqichilar kwartallisidimu boldi. “Beytulla” méchitining ademlirini üç kün teshwiq qildi. Sheherning sirtighimu, sheher chétidiki kentler bilen yézilarghimu bardı. Uning yénida dayim Azat bille boldi.

Jamaldin Bushriéwning idéyasini Azat xuddi özining shexsiy idéyasidek qobul qildi. Uning üçün qizil gwardiyachilar gumran qilghuchilardin bashqa héchkim emestek boldi. Ular ademlerning üginip alghan adettiki tüzümini tar-mar qildi, ular milliy urpiadetlerni weyran qiliwetti. Ular ademler teghdirini xanu-weyran qildi. Mana shuning üçünmu Azat qizil gwardiyachilar bilen kürishishni axirigha yetküzüshke qet’iy bel baghlidi. U bolshéwiklarning az waqitqila kelginige isheshlik bolghan.

Shundaq, ularghu téxi kelmidi. Chünki téxi küresh shiddetlik, murassesiz küresh zhüriwatatti. U küreshte kimning ghalip chiqidighinimu namelum édi.

Neq mana shuning üçünmu Yarkentke zhürüş qilishqa tégish otryadning terkiwige birinchilerdin bolup kirishni qarar qildi.

Jamaldin Bushriéw Azatning bu qararini qollapquwetlidi. Shuning aldida axshimi ular ili deriyasigha bardı. Kün oltirish mezgili édi, amma kechki shepeqler téxi yoqalmighan édi. Atlarning deriya süyini qandaq ichiwatqinigha qarap qoyup, Jamaldin mundaq dédi:

– ilgiri ilining men üçün néme ékenligini éniq étirap qilmighan édim. Endi moshu yerde – Ghuljida uning Ana-yer bilen bolghan alaqa ékenligini chüshendim. Moshu su üçün, uning yaqiliri üçün biz herqandaq qurwanliqqa teyyar bolushimiz kérek...

Moshu sözlerdin kéyin Azat hetta titrep ketti. U Qeshqerde bolghan chaghda Tarimni körüp, öziningmu béshida shundaq oylar peyda bolghanlighini ésigha aldi.

Azat u deriyani hayatida birinchi qétim körgen édi, lékin deriyaning ulughwar éqimidin köz almay turup, bu uyghur müjezining, uyghur qénining, uyghur jénining tüp asasi hem mahiyiti ékenligini u pütkül jan-téni bilen sezdi. Azat özini chulghawalghan bu sézimlarni chüshendürelmetti. Lékin u eshu deriya özining éqimini dawamlashturush üçün hayatini qurwan qilishqa teyyar ékenligini biletti...

1918-zhili 3-iyun küni kéchisi, qurulup teyyar bolghan otryad Yarkentke atlinishqa buyruq alghan chaghda, Azat

Risalet bilen xoshlishiwétip, uninggha töwendikiche pichirlidi:

– Pütkül duniyada séningdin yaxshi héchkimimmu yoq. ikkimizning uchrashqinimiz üçün Allagha shükri!

Azat ilgerkidekla yumshaq bolghan, amma yéngi hayat peyda bolghan Risaletning qosighini silap qoydi...

Ayaling qosighini tutupturup u yene pichirlidi:

– Allagha shükri, bizning balimiz bolidiken. Démek, bizning ewladimiz üzülmeydéken.

Moshu sözlerdin kéyin Risaletning mengizliridin tamcha-tamcha yashlar éqishqa bashlidi. Risalet u yashlarni étishqimu tirishmidi, peqet qandaqtu-bir zor küchi bilen azatqa chaplishiwaldi...

Nowettiki kéchisi otryad chégaridin ötti. Azat mingen at yorutup kéliwétip, nawan-nawanda béshini silkip qoyup, xartildighan awaz chiqiridighan boldi. Bu kishneshmu emes, boghulushmu emes édi. Bu bir xeterlikning belgüsidek édi.

Köp kéchikmeyla, uttur yéza yolliri bilen birnechche chaqirim ötüp, otryad Qorghasqa yetti.

Utturla qizil gwardiyachilar naryadige hujum qilip, chapsanla ularni yoq qiliwettide, kazak ofiséri Békimowning komandanlighida rota Qorghasqa bésip kirdi.

Poplawskiy we uyghur rehberlirining biri Yunusow komandanliq qilghan otryadning asasiy küchi tün qarangghusini yépinip, Yarkentke bésip kirdi. Hujum qilghuchilarning aldinqi sépide Azatmu bar édi.

Qizil gwardiyachilar jiddiy qarshiliq uyushturalmidi. Oq étip zhürüp, ular chékindi we, axirida, kéchilik jengning netijiside Yarkentni tashlap kétishke mejbur boldi.

10-BAP

Yarkentni bésiwélish toghriliq xewer rehberlikni teshwishlendürdi. Wérniyda bolsa chapsanliqta wilayetlik ijraiy komitéti Prézidiumning kéngeshmisi chaqirildi. Prézidium ezaliri zhigilghiche, Pawél Winogradow yangaq derighidin yasalghan yoghan üstel chétide oltirip, némidu-birnersilerni diqqet bilen yazmaqta...

Buningdin ikki kün ilgiri neq eyne shu yerde oltiriwélip, axirqi aydiki waqieler toghriliq oylimaqta édi.

Uning oyidin Muraéwning otryadini chaqiriwélip, u toghra qildimu, dégen pikir özige héch aram bermetti. Yeni, Pawél Winogradow hetta birdin-bir mümkin bolghanning özidimu, qararning özi toghra ékenligini chüshinetti. Eksinche bolghanda, hakimiyetni yoqitish toluq mümkin édi.

Winogradowqa wilayetlik quralliq küchlerning komandani Luka Éméléw doklad qilghandek, Muraéwning ish-herikiti adettin tashqiri shepqetsiz bolghan.

Muraéw özining eyne shundaq shepqetsizlik bilen qilghan ish-herikiti netijiside partiyaning abroyini chüshergenligini Winogradow chüshinetti. "Partiya" dégen söz toghriliq oylap qélip, Winogradow birdemdila Muraéwning RKP (b) ezasi emesligini ésigha aldi. Winogradow yenila Muraéwning ésér, yeni socialist-inqilapchilar partiyasining ezasi ékenligini ésigha aldi. Bu partiyaning rehberliri bolsa birnechche qétim bolshéwiklar zhürgüziwatqan yol bilen kélishelmeydighanlighini bildürgen...

Bu toghriliq Winogradow buningdin ikki kün ilgiri oylighan. Amma bügünki zhighilishning kün tertiwide turghan chégara buzush we Yarkentni bésiwélis ehwallirini Winogradow qismen bolsimu Muraéwning herikiti bilen baghlashturdi.

Yettisuning nahayiti nurghun ahalisining köchüp kétishi eksil inqilapchi küchlerge ong yampashtin keldi. Winogradow Ghuljida toplanghan bu küchlerni kazak-oruslar atamani ionowning rehberligide kelgüside Muraéwtin qachqan uyghurlar bilen bille özlirining mexsetliri üçün paydilinishi mümkin dep hésaplighan.

Waqitning kéchiligige qarimay, wilayetlik ijrai komité Prézidiumi bashlandi. Yüz bergen nahayiti xeterlik weziyetke baghliq mesilini derhal qarash hajet bolghan.

Reislik qilghuchi Pawél Winogradow asasiy diqqetni mümkinqeder kazak-oruslarni qoghlap chiqip, ehwalni ornigha keltürüshke qaratti.

– Bésip kirishni yoq qilish üçün xéle nurghun küch ewetish kérek, – dédi u adettiki heriketliri – qoli bilen töwen chüshken chachlirini tüzep. – Kazakoruslarning sheherde musthekemliniwélisigha yol qoymas kérek. Eksinche bolghanda ular eshu waqitliq utuqliridin ilhamlinip, yéngi küchlerni kirgüzüsh arqiliq front qurushqa tirishidu.

Abdulla Rozibaqiéw ornidin turdide, üstelni néri ishtirip qoyup, qet'iy awazda mundaq dédi:

– Heqiqetimu, plasdarmni kengeytidighan bol-sa, eksil inqilapchi küchler yéngi palaket we yerlik ahaligha yéngi apetlerni ekilidu. Yerlik ahali bolsa, asasen uyghurlar. Ular uningsizma heddi-hésapsiz éghirchiliqlarni bashtin kechürdi.

– Men bandilarni yoq qilishqa Nikolay Zatilnikowning otryadini ewetishni tekliپ qilimen. Uning üstige Zatilnikowning bölünmisi beynelmilel. Uning yérimi dégidek uyghurlar bilen qazaqlardin ibaret, – dep uttur aldigha qarap oltiriپla tekliپ qildi pes awazda Rudolf Maréchék.

– Bolidighan gep, – dédi Winogradow. – Wahalenki, men, yoldashlar, Prézidiumning бүgünki mejliste chégarini buzup kirip, Yarkentni bésiwélishqila qarighanda mesilini keng yosunda qarighanni toghra körimen. Wilayetning bashqimu uézdilirigha bolghan nazaretni kücheytish hajet. Yoldash Rozibaqiéw Yarkent uézidiki yerlik uyghur ahalisini himaye qilishning muhimlighi toghriliق toghra gep qildi. Lékin Yettisu wilayiti u peqet Yarkent uézdila emes. Shuning üçhün eksil inqilapqa qarshi heriket qilghanda pütkül wilayetni közde tutushni silerdin iltimas qilghan bolar édim. Lépsi, Qapal uézdirimu ulargha düshmen küchlirining tesir qilishliri jehettin xeterlik ehwalda. Melumatlarga qarighanda, kazak-oruslar qisimliri chong térritoriyadiki qazaq awullirini xanu-weyran qilmaqta. Lépsi uézida téch ahalini öltirish ehwalliri köpiywétiptu. Biz bu uézdlarning asasiy ahalisi pütkül wilayet ahalisi oxshashla qazaqlardin bolup, ular padisha mobilizasiyasi waqtida heddi-hésapsiz azap-oqubetlerni bashtin ötküzgenligini untimishimiz kérek. Minglighan qazaq ailisi muqerrer ölümdin saqlanmaq bolup qéchishqa mejbur bolghanlighini biz untalmaymiz. Ularning bir qismi qaytip keldi, amma nurghunliri téxiche ili ölkiside qéliwatidu. Prézhéwalsk uézidiki sharaitmu dégendek emes. Yerlik qirghizlar eksil inqilapchi küchler teripidin qisimgha uchrimaqta.

Winogradow jim boldi. Prézidium ezaliri öz ara pichirliship sözleshti. Yüz bériwatqan ehwalning hemme murekkepligini ular chüshenmidi deshke bolmaydu. Wahalenki, Winogradowning sözliri öz alahidiligi bar konkrét uézdarda weziyetni tehliil qilishqa alahide diqqet bölüshke mejbur qildi.

Bezi parakendiliklerdin kéyin Herbiy-inqilawiy komitétning u qurulghan kúndin tartip ezasi bolghan Sérgéy zhurawléw söz soridi.

– Siler bilisilerki, yoldashlar, men kazak-oruslarning yéqinda basturulghan isiyani waqtida partiya druzhinisini bashqurghan édim, – dédi u yangaq derighidin yasalghan yoghan üstelning bir chékitige qadilip qarap turup.

– Shundaq qilip, bizning terghibat-teshwiqat ishlerini öz derijiside zhürgüzmeywatqinimizgha méning közüm yetti. Biz ahaligha inqilapning wezipiliri bilen mexsetlirini téximu yaxshi chüshendürishimiz kérek.

Rudolf Maréchék ornidin turmayla étiraz bildürdi.

– Siz, yoldash zhurawléw, uyghur ahalisining bir qismi qollap-quwetligen kazak-oruslarning aprélmay ayliridiki isiyani basturulghanlighini isheshlik éytalamsiz? zhurawléw héch hoduqmastinla, yenila shu yoghan üsteldiki nuxtidin köz almay turup:

– Shundaq dep oylaymen, yoldash Maréchék. Wahalenki, terghibat-teshwiqat ishlerini kücheytmey turup, mundaqla tenqidiy emes, hetta xeterlik weziyetlermu tekrarlinishi mümkin, – dep jawap berdi.

zhurawléw oltiripmu héliqi üsteldiki shu nuxtigha qarashni dawam qiliwerdi.

Prézidium ezaliri birnechche deqiqe jim bolushti. Andin kéyin reislik qilghuchi Pawél Winogradow sözini dawam qildi:

– Sérgéy Makarowich tola jehettin heq. Teshwiqat ish-lirini kücheytish hajet. Shuninggha baghliq yoldash Maréchék Rudolf Pawlowichni Prézhéwalsk uézdigha wekil qilip ewetish tekliwi bar. Uningdin tashqiri, yoldash Abdulla Exmet oghli Rozibaquéwni ili ölkisige, jümlidin Ghulja shehirige moshu zhili may éyida chégaridin ötüp ketken uyghurlar arisida chüshendürüsh ishlerini zhürgüzüsh üçün ewetish tekliwi bar.

Winogradow Rozibaquéwqa diqqet bilen qaridi.

– Sizge, Abdulla Exmet oghli, ularning ana zhutigha qaytip kélishige közini yetküzüsh tapshurilidu. Seyasiy jehettin pewquladde ehwal muhim.

Winogradow téch bolup qaldi, amma Prézidium ezaliri uning téximu muhim birnersilerni éytmaqchi ékenligini chüshendi. Heqiqettimu, Pawél Mixaylowich qatnishiawatqanlarga qarap qoyup qattiq awazda:

– Sowét hakimiyitige qorqunuchluq weziyetning tughulishigha baghliq 1918-zhilning 17-iyunidin tartip Yettisu wilayitini herbiy halette dep élan qilishni teklip qilimen, – dédi.

Wilayetlik ijraiý komitéti Prézidiumining ezaliri bir-birdin qol kötirishke bashlidi, shu arqiliq éytilghan teklip boyiche qarar qobul qilindi.

11-BAP

Nikolay Zatilnikowning otryadi heqiqettimu Yettisu qizil gwardiyachilar otryadlirining arisida eng jenggiwar

otryadlarning biri bolghan. Uning shöhriti shuningdin ibaretki, u herbir jengde taktikini ongushluq paydilinip, shiddetlik küresh qilghan.

Nikolay Zatilnikowning özi bolsa adettin tashqiri jür'etlik körsetken, pat-patla peqet öziningla hayatini emes, özining jengchilirining hayatimu tawakelchilikke salghan. Lékin uning eyne shu oylimay ish tutush bilen chégaridash bolghan qehrimanlighi bezide hetta san jettin éship chüshidighan düshmen bilen bolghan jenglerde ghalibiyetlerni teminligen.

Erkin Zatilnikowning otryadigha u téxi yéngidin quruliwatqandila kirish xahishini izhar qilghan. 1918-zhilning bashlirida otryad Qapal rayonida, Aqsu we Qaratal arilighida éghir jenglerni zhürgüzgen.

Bir nechche künla ilgiri otryad zhürüş tertiwı bilen Wérniygha keldi. Mana endi bolsa kéchiktürmeyla yéngi körsetme bérildi – Yarkentke aylinip, Ghulja tereptin bésip kirgen Poplawskiy bilen Yunusowning bandisini qoghlap chiqirip, yoq qilish kérek.

Zatilnikowning otryadi taghlardin kéchiliri ötüp, kündüzliri sözsiz dem élishqa toxtatti. Otryad komandirigha jengge qizghinliq bilen kirishmek bolghan qizil gwardiyachilarning qizghinlighini chekleshkimu toghra kéletti. Otryadning asasiy qismi Kéngesh hakimiyitining idéyaliridin aliy adaletlikni körgen ilgerki yersiz déxanlardin ibaret édi. Ular kazak-oruslar otryadliri qanchilik chapsan tar-mar qilinidighan bolsa, özliri inqilap jengchiliri, shunchélik chapsan yer alidighinigha isheshlik édi.

1918-zhili 13-iyun kéchisi Nikolay Zatilnikowning otryadi Yarkentning chétige yétip keldi. Ösektin ötüp,

otryad aldiridi we deriyaning yaqisigha toxtidi. iyun éyining jim-jit tüni. Jengchiler téxi éger-toqumlrini chüshekklik atlridikiki eswap-üskün, qural-yaraq we bashqa nersilirini tekshürep, özliri atlirining yénidila zhüretti.

Hemmisining oyi – aldiki jeng toghrisida. Ularning keypiyati üstün bolghini bilen, herbiri mümkin bolushi éhtimal ölümnimu oylatti. Tebiyiki, hemmisi tirik qélishqa ishinetti. Amma hemmisi Yarkentni qoghdawatqan garnizonni buzup kirgen, mana hazir, on kün dawamida sheherni égilep, toluq jenggiwar qisimning özlirige qarshi turidighanlighinimu chüshinetti.

***

Qizil gwardiyachilar atlrini sughrishti, éger-toqumlrini tüzeshiti. Bu waqitta bolsa Nikolay Zatilnikow rota komandirliri bilen kéngeshme ötküziwatatti.

Herbir rota aldigha pütkül opérsiyaning muwappeqiyetlik hel qilinishi béwasite baghliq bolidighan ayrim wezipe qoyuldi.

Erkin bekitilgen wzwod ong tereptiki Wéliway méchitini qaldurup, bazar yönilishige hujum qilishi kérek. Erkin bu etrapni nisbeten yaxshi biletti. Chünki u téxi kichik chéghida Yarkentke dadisi bilen birnechche qétim kelgen. Wéliway méchitida bolsa u deslepki qétim onikki yéshida bolghan. U chaghlarda Erkin dadisining hedisining öyige méhman süpitide kelgen édi. U yaq bolsa shu chaghlarda turmushqa chiqip, Yarkentte turatti.

Shuningdin kéyin Erkin bu sheherge birnechche qétim kelgen. Sheher bolsa ataqliq Wéliway méchitidin bashqa keng kochiliri bilen pütkül okrugta ataqliq édi.

Bir qétim Erkin Yarkentke özining aghinisi Azat bilen kelgen édi. Ular pütkül kün dawamida oyniship zhürüp, andin sheherge qaytqan. Etimalim, harghanmu bolushi mümkin, ular Ösektin qaytqanda jim méngishti. Andin Azat birdinla:

– Sanga Yarkent yaqamdu? – soridi Erkindin.

– Bilmeymen. Adettiki sheher. Néme boldi?

– Manga Yarkent barghanséri yéqiwatidu. Eger men qachandu-bir chaghlarda Chong Aqsudin ketkidek bolsam, sözsiz moshu yerge kélip orunlishimen.

– U néme déginging? – soridi aghnisige qarap Erkin.

– Bilmeymen, manga Yarkent yaqidughu.

– Undaqla emestu? Buningda bir gep bardek – dep Erkin aghinisige qarap héjiyip qoydi. – Birer qiz sanga köz qisip qoydimu, ye? Kim u? Éytqina!

– Undaq emes, ademliri shundaq ochuq chiray, addiy, méhriwan.

– Bilmidim, kimgé méhriwan, kimlerge undaq emes. Mesilen, méni tünügün chong apamning xoshnisi öltüriwetkili azla qaldi!

– Toghra qiptu, uning örügini oghrilimas kérek édi.

– Oghrilimaq emes édim, Azat. Örükler chong apamlarning hoylisigha ésilipla tursa kim eyiqlik?

– Men örüklerning shaxliri ésilip turghinini bayqimidim. Elwette, örük shaxlirini töwen tartmisa!...

Erkin ilgerki waqitlarni, yeni ular kichik chaghlirini eslep, barghanséri Azat bilen shalang arilishidighanlighini, u heqte az oylaydighanlighini xatirisige aldi. Esli ularning dostlughi uzun zhil, emeliyatta kichigidin bashlanghan.

Amma u dostluq keskin, yeni Erkin padisha mobilizasiyasige k tishi bilenla toxtighan.

Erkin Azatning eshu padisha mobilizasiyasidin herxil yollar bilen bash tartip zh rgenligini biletti. Uning Charindimu yaki Qoramdimu yoshurunup zh rginimu biletti.

Erkin Azatning Ghuljigha qachqanligi, Qeshqerde bolghanligi toghriliq h chnerse bilmetti.

We, elwette, hazirmu uning aghinisi  zidin birnechche chaqirimla zhiraqta – Yarkentte, amma oghrilar ugisida  kenligini k z aldighimu kelt relmetti.

12-BAP

Atliq qizil gwardiyachilar otryadining ilidin  tkenligini we Yarkentke qarap k tip barghanligini razw dka xewer qildi.

Poplawskiy bilen Yunusow derhal pewquladde qoghdinish sharaitigha  t sh toghriliq buyruq berdi. Asasiy pozisiyaler pulémétlar bilen k chlend r ldi, kazak raz zliri sheherge apiridighan asasiy yollargha qoshuldi.

4-iyunda Yarkentni alghandin k yin, sheherdiki weziyet nisbeten xatirjem bolghan. Qizil gwardiyachilar ch kindi, yerlik ahali bolsa kazak-oruslarning otryadini x le dostane shekilde qobul qilishti.

Buninggha nahayiti chong tesir qilghan Mura w otryadining qirghinchilighi boldi. Qarasu, Qoram, Maliway, Aqsu-Charin bolusluqliridin minglighan qachaqlar Ghuljigha y tiw lish koyida Yarkentte toxtidi. Nurghunlirining bu yerde tuqqanlirimu bolghan. Ular Mura wning otryadi toghriliq x le anglap, we Yarkent hem Aqkent bolusluqliridimu shundaqla haywanlarche

eshshedyliklarning tekrarlinishidin xeterlinip, chégaridin ötüp ketken.

Poplawskiy bilen Yunusow otryadining terkiwide buningdin bir ay ilgiri ketken yarkentlikler nurghun édi. Mana endi ular yénip kélishti we azat qilghuchilar süpitide qobul qilindi.

Elwette, yéqin künlerde téchliq hayatning eksige keltürülishini héchkim kütmigen. Wahalenki eshu téchliq hayat, shundimu eksige keltürülüşke bashlidi. Herhalda Yarkentning ahalisigha u shundaq hajet édi.

Uningdin tashqiri, özlirining aililirige yénip kélishken yerlik uyghurlar özlirining ishliri bilen shughullinishni xalatti, eger özlirini kazakoruslar anchila zulum qilip ketmise, ular Oktyabr inqilawidin kéyin boluwatqan özgirishlarning dairisini, téktonikiliq algha siljishlarni, addiyla qilip éytqanda, chüshenmetti.

Addiy xeliqqe, mundaq éytqanda, hakimiyet béshigha kimning kélishi oxshashla bolghan. Ular üçün eng muhimi, ulargha tégishmise, özliri bilidighan, ularning atabowiliri shughullanmighan ish-kesipler bilen shughullinishqa mümkinchilik bersila bolghini. Ular bolsa, déxanchiliq bilen shughullinip ashliq östürgen, nan yaqqan, hünervençilik bilen shughullanghan, öy tirikçiligige hajetlik qacha-qomuch we bashqa nersilerni yasap teyyarlash bilen shughullanghan, uyghur milliy saz eswaplirini yasighan, u eswaplarni chélip, ussul oynighan we bashqimu hünervençilik bilen shughullanghan. Bir söz bilen éytqanda, ular qandaqtubir idéologiyage qoshulmay, xatirjem hayat kechürüşni xalighan. Ular aile qurup, bala östürüş, newrilerni béqishni xalighan...

Amma moshularning hemmisini ularning öyliridin minglighan chaqirim zhiraqliqta yüz bergen inqilap közni échip-zhumghiche dégidek xanu-weyran qiliwetti, peqet öy-makanlirinila emes, ularning teghdirinimu yer bilen yeksen qiliwetti...

Qizil gwardiyachilarning yéqinliship kéliwatqanlighi toghriliq xewer Yarkent ahalisini jiddiy teshwishlendürdi. Muraéwning qanliq zhürüshidin kéyin qizil gwardiyachilar toghriliq herqandaq gepsöz wayimliq qorqunuchlarni peyda qilatti. Uningdin tashqiri, qizil gwardiyachilar mundaq chapsan kélidu dep héchkimmu oylimighan édi. Ademler özlirini eng bolmighanda nisbeten bir ay bolsimu xatirjem sharaitta hayat kechürüshni oylatti.

1918-zhili 4-iyunda Yarkentni alghandin kéyin Poplawskiy derhal Ghuljigha adem ewetti. U aparghan xewerde Poplawskiy qoshumche küch ewetmesni tekliq qilghan. U buningda yerlik ahali otryadni yéterlik derijide téchliq, xatirjem halda qobul qildi, hazirche bolshéwistik rehberlerni ghezepke sélishning hajiti yoq dégenlerge asaslanghan.

Poplawskiy sheherde téchliq hayat eksige keltürülgiche kütüsh kéreklighini, buning özi etraptiki bolusluqlar ahalisining chong ammisining Aqlar herikiti teripige ötidighanlighini tekitligen. Shundaq qilip, yerlik ahaling qollap-quwetlishige ége boluwélip, peydin-pey néri méngishqa bolidu, dep hésaplighan.

Ghuljidin qoshumche küch kirgüzüsh peqet uningsizmu qorqup ketken Ghulja yolining boyidiki uyghur yézilirining ahalisini téximu qorqutidu.

Neq shuning üçünmu Poplawskiy Yarkentni alghandin keyin héchqandaq hajetsizla otryad ezalirining sheher kochilirida, asasen chetlerde topliship zhürmesligi toghriliq buyruq berdi.

Uningdin tashqiri, Yunusow her küni Wéliway méchitida chüshlük namazgha qatniship, zhutdashlirigha Aqlar armiyasi téch ahaligha héch zulum-jebir körsetmeywatidu, zulum körsitiwatqan Qizil gwardiya armiya dep chüshendüretti. Ademler bolsa uning sözlirige ishinishke bashlighandek körünetti... Shuning üçünmu qizil gwardiyachilar otryadining yéqinlishiwatqanlighi toghriliq xewer qandaqtu-bir kütülmigen waqiela emes, shu ishenchini mutlaq yoq qiliwétidighan pajielik ehwal boldi...

Poplawskiy axirqi mümkinchilighiche qoghdinishqa qarar qildi. U özining jengchilirige axirighiche kürishishke buyruq berdi. Shuning bilen bille xalighuchilar sheherdin chiqip kétishige bolidu, dep élan qilindi.

Derhalla zhük-taqi we bashqa birnémilirini bésip, éshekler qoshulghan harwular topi chégara terepke qarap yol tutti. Ademler kétishke alliqachan teyyarlinip qoyup, peqet ruxset bérishnila kütüp turghandek boldi.

Harwularda oltirishqan balilar endi zhighilirinimu toxtatti. Éhtimal, ular mundaq pat-pat köchüshlerge üginip qalghandekmu körünetti. Ayallar bolsa, bashliridiki yaghliqlirini tüzitip, pat-patla ularning uchi bilen yash egigen közlrini sürtüp qoyushatti.

Peqet appaq saqalliq bowaylar ésheklerning yénida piyade kéliwétip, pat-patla ularni chilwur bilen urup qoyatti we béshini égiz kötirip, égiz awazda Allani yadigha alatti...

Azat wintowkisini yene birqétim tekshürep qoydi. Wintowka téxi yéngi bolup, tamghisigha qarighanda, buningdin birnechche ay ilgirila Angliya zawodlirining biride chiqirilghan. Téxi yéqindila Qeshqer arqiliq ili ölkisige orunlashqan kazak-oruslar otryadlirige mundaq wintowkilarning pütün bir partiyasi ewetilgen.

Mundaq wintowkilar hemmisidila bolmighan. Otryad ezalirining nurghun qismi Rossiya quralliri bilen qurallangan.

Mana, ikki saattin béri Azat hem yene tört ademning qizil gwardiyachilarning éhtimal hujumini yoshurun jayda kütüwatqini. Yene on métrche nérisida yene besh adem yoshurun orunlashqan. Eyne shundaq yoshurun jay ikkiyüz métrgha sozulghan.

Étish séktori nahayiti ongushluq bolghan. Yoshurun jayning aldidila ilgiri tömürdin yasalghan dukanlar bolup, hazir ular düm kömürülgende, nahayiti yaxshi qalqan xizmitini atqurghan, bazargha apiridighan yolning qapqisini échishqimu bolidu. Sol terepte ataqliq Wéliway méchiti bolghan.

Qizil gwardiyachilar hujum qilip, peqet moshu terepkila, tömür dukanlarni bit-chit qilip, uningdiki ademlernimu yoq qilip ötelishi mümkin. Yaki yoshurunup yatqan aq gwardiyachilarning oqliridin özliri qurban bolushi mümkin.

xATIME

1919-zhili may éyida Ghuljidiki Rossiya impérorluq konsulxanisining katiwi Anastasiy Worobchuk-Zagorskiy Rossiya dólitining Aliy bashlighi admiral Kolchakning stawkisigha keldi. U konsul polkownik Wladimir Lyubaning tapshurmisi we Rossiyaning Xitaydiki elchisi knyaz Nikolay Kudashéwning razilighi bilen kelgenligini bayan qildi.

Worobchuk-Zagorskiyning Omskigha kélishining sewewi, 1918-zhili may éyida Rus-Xitay chégarisidin ötüp ketken we hazir özlirini Aqlar armiyasidin azat qilishni kütiwatqan atmish besh ming uyghur-taranchi qachaqlirigha maddiy yordem körsitishni iltimas qilishtin ibaret bolghan.

MUNDERIJE

BIRINCHI QISIM

PADISHA MOBILIZASIYASI.....3

IKKINCHI QISIM

QARSHI TURUSH.....97

ÜCHINCHI QISIM

MURAEWNING QANLIQ REYDI.....195

TÖRTINCHI QISIM

TERK ETISH.....339

Xemit HEMRaéw

GhULJa YOLI

Kitapta ressamlar – Reshit YOLDASHÉW, Maris
HÉTAXUNOW, Andréy ROMASYuKOW, Hashimjan
QURBANOWNing eserliri paydilinilghan.

Ruschidin terjime qilghan: Minemjan ABDURAXMANOW

Muherrir: Abduljan AZNiBAQiÉW

Korréktor: Xurshidem HÉZiMOWA

Téxnikiliq muherrir we bézendürgüchi:

Zulfiya SULTANOWA

Ofsétliq qeghez.

**Herip türi: Palatino Linotype Tarilimi 500
dane.**

**“MIR” neshriyat öyi. almuta shehiri, zhibék-
zholi kochisi, 64**

**Tél./faks: +7 (727) 273-39-89, +7
(727) 328-12-66.**